ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KOSOVA

Editörler
Prof. Dr. MERYEM KAÇAN ERDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi DUYGU TANIDI

Osmanlı'dan Günümüze

KOSOVA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 399

Sahibi : Prof. Dr. Kâmil ÇOLAK (Rektör)
Yayın Yönetmeni : Prof. Dr. Emine GÜMÜŞSOY (Rektör Yardımcısı)
Yayın Komisyonu : Prof. Dr. Emine GÜMÜŞSOY (Rektör Yardımcısı)
Prof. Dr. Mahmut KEBAPÇI
Prof. Dr. Haldun KURAMA

İdari Sorumlu : Mustafa ARSLAN
İ.M.İ.D. Başkanı
Basımevi Sorumlusu : Yüksel ASLAN
ESOGÜ Basımevi Şube Müdürü

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölümleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz. Copyright 2022 by Eskişehir Osmangazi University. All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or distributed by any electronically, optical, mechanical or other means without the written permission of Eskişehir Osmangazi University.

Kapak Tasarım
Prof. Dr. Şirin ŞENGEL
(Kapak fotoğrafları, Salt Araştırma ve İ.Ü. Sultan II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri'nden temin edilmiştir.)

Dizgi
Prof. Dr. MERYEM KAÇAN ERDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi DUYGU TANIDI

ISBN NO
978-605-9975-90-2

1. Baskı

Baskı Tesisleri
ESOGÜ Basımevi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Matbaa Sertifika No.: 64281

ESKİŞEHİR 2024

Osmanlı'dan Günümüze

KOSOVA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ **7**

Kosova'nın Osmanlı Egemenliğine Giriş Vetiresi (1389-1455) **11**
Murat Tuğluca

Kartal Bakışlı Bina: Prizren Kalesi **31**
Zeynep Cinkılıç Akıl

Yakova Kasabasının Kurucusu Bîzebân (Dilsiz) Süleyman Ağa ve Vakfı **57**
Meryem Kaçan Erdoğan

Priştine'deki Osmanlı Evkafından Biri: Yaşar Paşa Vakfı ile Vakfiyesi **89**
Meral Bayrak (Ferlibaş)

Kamu Harcamalarından Prizren'e Bakmak: Tanzimat Devleti'nin Prizren'deki Maliyeti **113**
Ayla Efe

Kosova Halvetî-Ramazânî Tekkeleri **141**
Mehmet Cemâl Öztürk

Kosova'da Rifâîlik ve Prizren Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi Üzerine Bazı Tespitler **187**
Meryem Kaçan Erdoğan-Duygu Tanıdı

Prizren'de Tarikatlar ve Tekkeleri **215**
Nimetullah Hafız

Osmanlı Döneminde Kosova'daki Kütüphaneler **233**
Sadık Mehmeti

Prizren-Malişeva Belediyesi'nden Ostrozub Köyü Mezarlığındaki Mezar Taşları **249**
Mediha Fişekçi

Osmanlı Döneminde Kosova Vilayeti'ndeki Rumlar **259**
Maria Ntisli

XX. Yüzyıl Başında Kosova Vilayet Merkezi Üsküp'te Eğitimin Genel Görünümü **333**
Osman Köksal

Türkiye'de Kosova Tarihi Araştırmaları Bibliyografyası **349**
Fulya Feyiz

SUNUŞ

Osmanlılar, 1389 yılında yapılan I. Kosova Savaşı sonrasında Balkanlarda kalıcı olarak yerleşmiş, 1455 yılında da bütün Kosova bölgesini topraklarına katmışlardır. Balkan Savaşları'na kadar devam eden hâkimiyet süresince söz konusu toprakları imar ve iskân eden Osmanlılar, geriye yüzlerce eser bırakmıştır. Murad Hüdavendigar'ın Kosova'daki aziz hatırası olan türbesi başta anılmak üzere Priştine, Prizren, İpek, Yakova, Kaçanik, Gilan, Rahoveç, Deçan, Mamuşa ve Vulçıtrın gibi şehirlerde camileri, medreseleri, tekkeleri, hamamları, çeşmeleri, saat kuleleri, türbeleri ve köprüleriyle Osmanlı izlerini canlı bir şekilde görmek mümkündür. Özellikle doğal bir tarih müzesi olan Prizren'de bu izler fazlasıyla bulunmaktadır.

Kosova'nın Türk tarihindeki yeri ve önemi, bu coğrafyadan günümüze intikal eden pek çok Osmanlı eseri, elinizdeki kitabın hazırlanmasına vesile olan süreci başlatmıştır. Erasmus dolayısıyla 2022 yılında Kosova'ya yapılan ilk ziyaret sırasında bölgenin birçok şehrini görme imkânı ortaya çıkmış ve burada Osmanlı'nın bıraktığı miras bizi fazlasıyla etkilemiştir. Yurda döndüğümüzde bu konuda neler yapabileceğimizi düşündük ve "Kosova'nın Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (15.-18. Yüzyıllar)" adlı projeyi hayata geçirdik. Bu kapsamda hem projenin çıktısı olması hem de ESBALMER'in (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi) ikinci kitabını hazırlamak düşüncesiyle Temmuz 2023'te Kosova'ya ikinci bir ziyaret gerçekleştirdik. Priştine'deki Devlet Arşivi'nde yoğun bir mesai harcayarak Osmanlı vakıf kayıtlarını toparlamaya çalıştık. Ayrıca Priştine, Prizren, İpek, Yakova ve Rahoveç'te saha araştırmaları yaparak Osmanlı eserlerini yerinde inceledik ve fotoğrafladık. Kosova'da her gittiğimiz yerde dostça karşılandık, misafirperverlik ve yardım gördük.

Çalışmalarımız sırasında Kosova'da birçok değerli insanla da tanışma fırsatı bulduk. Özellikle Sultan Murad Hüdavendigâr Meşhedi'nin türbedarı olan Saniye Türbedar ile yapılan söyleşi ve türbenin bulunduğu bölgenin manevi havası son derece etkileyiciydi. Bunun dışında Kosova Devlet Arşivi'ndeki çalışmalarımızı kolaylaştıran Sayın Hatice Ahmedi, Prizren'deki araştırmalarımız sırasında bize cömertçe kitaplarını hediye eden ve bilgilerini paylaşan araştırmacı-yazar Sayın Raif Vırmiça Beyefendi, Prizren'e geldiğimiz günden itibaren bizden ilgi ve alakasını esirgemeyen, rehberlik eden, Prizren Anıtlar Koruma Kurulu'nda bazı bilgi ve belgelere ulaşmamızı sağlayan, saha araştırmalarımızda yardımcı olan ve evinin kapılarını açan Türkolog Sayın Nimetullah Hafız Beyefendi ilk etapta dile getirilmesi gereken isimler. Kendilerine en derin şükranlarımızı sunarız. Onlar olmasaydı kısa süre içinde yazılı ve sözlü kaynakları toparlayabilmemiz mümkün olmazdı. Bu şekilde Kosova'da elde edilen bilgi ve bulguları Türkiye'deki arşivlerden de yararlanmak suretiyle bir kitapta topladık.

Söz konusu kitaptaki çalışmaların çoğu günümüz Kosova Cumhuriyeti sınırları dahilindeki bölgeleri kapsamakla birlikte Osmanlı döneminde "Kosova Vilâyeti" adıyla oluşturulan ve bugünkü Kosova'dan çok daha geniş sınırları ihtiva eden bölgeyle ilgili iki çalışmaya da yer verilmiştir. Kitapta Kosova'nın fetih sürecini, dinî, iktisadî ve sosyo-kültürel hayatını, Priştine, Prizren ve Yakova'daki Osmanlı maddi mirasını, 19. ve 20. yüzyıl başlarında Kosova Vilâyeti'ndeki gelişmeleri ortaya koyan son derece kayda değer çalışmalar bulacaksınız. Bu çalışmaların önemli bir kısmını Kosova'daki tarikatlar ve tekkeler oluşturmaktadır ki bu da bölgede canlı bir tekke kültürünün varlığına işaret etmektedir.

Kitabın yayımlanmasında desteğini esirgemeyen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kamil Çolak'a şükranlarımızı arz ederiz.

Değerli çalışmalarıyla kitaba katkıda bulunan gerek Türkiye'deki gerekse Kosova'daki akademisyen hocalarımıza, araştırmacı-yazarlarımıza ve dostlarımıza en içten teşekkürlerimizi sunarız. Hazırladığımız kitabın Kosova tarihine küçük de olsa bir katkı sağlaması dileğiyle….

Editörler
Prof. Dr. Meryem KAÇAN ERDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Duygu TANIDI

Eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme alan yazarlara aittir.
The scientific responsibility of the each article in the book is in charge with the accountable writer.

Kosova'nın Osmanlı Egemenliğine Giriş Vetiresi (1389-1455)

Murat Tuğluca*

Kosova, bugünkü politik sınırları bir kenara bırakılacak olursa esasen sıra dağlar ve tepelerle çevrelenmiş coğrafi bir birimi oluşturur. Kosova'nın güney sınırını Sar dağları belirlemektedir. Batısında "Lanetli Dağlar" adlı sıradağ silsilesi bulunmaktadır. Kuzeyde Sırbistan'dan Kosova içlerine uzanan bir diğer dağ silsilesi Kopaonik dağları vardır. Doğuda ise düşük rakımlı diğer dağlar dizilmiştir[1]. Tarihte siyasi bir bütünlük arz etmeyen bu coğrafya Roma sınırları içerisinde iken imparatorluğun bölünmesiyle Bizans hâkimiyet alanında kalmıştır. 850-1018 yılları arasında bölge Bulgarların eline geçmiştir. 1018'den itibaren Bizans, bölgeyi tekrar hâkimiyet altına almıştır[2]. Ardından Kosova'da Sırplar görülecektir. Sırplar Kosova'ya 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren girmeye başlamışlardır. Sırplar buraya kuzeyden gelmişlerdir. Sırpların Balkanlarda 7. yüzyılda Bizans tarafından Avarlara karşı sınır bölgesine yerleştirildikleri ve zamanla bölgede bir devlet kurdukları bilinmektedir. Doğudan gelen Arap istilası, Bizans'ın Balkanlarla ilgilenmesini engellediği için bu süreci hızlandırmıştır. 13. yüzyılda önemli bir güce dönüşen Sırp Krallığı, Bulgarlar ve Bizans aleyhinde büyümeye başlamıştır. Süreç içerisinde 1204'te Latinlerin İstanbul'u işgal etmeleri ve başkentin İznik'e taşınmasıyla 1210'larda artık tüm Kosova Sırpların eline geçmiştir[3].

Çar Stefan Duşan (ö. 1355) zamanında, Sırp Krallığı yükseliş dönemini yaşamıştır. Duşan, Bizans İmparatorluğu'ndaki iç savaştan faydalanmış, Arnavutluk'un güneyi ile Makedonya'nın büyük bölümünü topraklarına katmıştır[4]. Öyle ki bu dönemde Duşan İstanbul'u alıp burayı kendisine başkent yapmayı düşünecek kadar topraklarını ve siyasi vizyonunu genişletmiştir[5]. Ancak Stefan Duşan'ın kurduğu imparatorluk, 1355'te ölümünün ardından oğlu Çar Stefan Uroş (ö. 1371) zamanında parçalanmış ve prensliklere bölünmüştür. Parçalanma, 1371'de Çirmen'de Osmanlılara karşı yaşanan ağır

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, murat.tugluca@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4472-1059

[1] Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin,* çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s. 23, 24.

[2] Agron İslami, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 1.

[3] Malcolm, *age*., s. 70, 71; Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu 26 Nisan 1989*, TTK, Ankara 1992, s. 2, 3, 5, 6.

[4] Abdulkadir Sylka, *Osmanlı Yönetimi Öncesi ve Sonrası Kosova (Tanzimat Dönemine Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 22.

[5] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C 1, TTK, Ankara 1994, s. 195, 196.

mağlubiyet ve Çar Uroş'un veliaht bırakmadan ölümüyle daha da hızlanmıştır[6]. Ondan sonra kurulan prenslikler içerisinde en güçlüsü Lazar Hrebelyanoviç'e (ö. 1389) aitti. Lazar, Kruşevac, Niş, Leskofça ve Novabırda'ya hakimdi. Bir diğer güçlü prens Lazar'ın yeğeni Vuk Brankoviç'ti (ö. 1397). Vuk, Trepça, Zveçan, Vulçıtrın, Priştine, Prizren ve Üsküp'e sahipti[7]. Dolayısıyla Osmanlıların Sırbistan ve Kosova'yla yakından ilgilenmeye başladıkları dönemlerde Sırbistan'ın büyük bölümü Lazar'a, Kosova'nın büyük bölümü ise Vuk Brankoviç'e aitti. Osmanlıların egemenliklerine katmaya çalıştıkları 66 yıllık süre içerisinde Kosova coğrafyası, çoğunlukla bu iki prensin ailesi tarafından paylaşılmış vaziyetteydi.

Bölgenin en önemli şehri Priştine'dir. Burasının Vuk Brankoviç'in başında olduğu Sırp devletinin başkenti olduğu söylenebilir[8]. Kosova'nın ikinci önemli şehri denebilecek Prizren de birçok kralın resmi ikametgâhı olmuştur. Ancak Duşan'ın ölümünden sonra Prizren'in önemi azalmıştır[9]. Bir diğer önemli şehir olan Vulçıtrın, Vuk Brankoviç ve oğlu Georg Brankoviç (ö. 1458) tarafından bir süre başşehir olarak kullanılmıştır[10]. 13. yüzyılın sonunda Sırp başpiskoposluğunun merkezi haline gelen İpek, 1346'da Çar Stefan Duşan tarafından patriklik derecesine yükseltilmesiyle Sırplar için önemli bir dini merkez haline gelmiştir[11]. Novabırda[12] ise bölgenin maden kaynaklarına sahip bir şehir olarak krallığın ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

Bu çalışmada Kosova coğrafyasının Osmanlı egemenliğine geçiş süreci ele alınacaktır. İnalcık'ın ortaya koyduğu üzere Osmanlı fetihleri sistematik olarak uygulanan iki farklı aşama ile gerçekleşirdi. İlk olarak komşu devlet üzerinde bir çeşit siyasi himaye kurulur, ardından yerel hanedan(lar) tasfiye edilerek söz konusu ülke doğrudan egemenlik altına alınırdı. Doğrudan egemenlik demek, ülkenin nüfus ve ekonomik kaynaklarının sistematik bir tahrirden geçirilmesi ve buna dayanarak tımar sisteminin uygulanması anlamına gelmektedir. Bu iki süreç de birbiriyle bağlantılı bir şekilde ve yerel koşullar ile sınıfları tedrici asimilasyonu hedefleyen bir yöntemle gerçekleşirdi. Muhafazakâr bir uzlaşmayı içeren bu yöntemi İnalcık "tedrici fetih yöntemi" olarak adlandırmıştır[13]. Bu iki aşamalı tedrici yöntem Osmanlılar

---

[6] Malcolm, *age*., s. 75-77; Demirkent, agm., 8, 9.

[7] Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2020, s. 14.

[8] Machiel Kiel, "Priştine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 34, İstanbul 2007, s. 346.

[9] Machiel Kiel, "Prizren", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 34, İstanbul 2007, s. 349.

[10] Muhammet Aruçi, "Vulçıtrın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 43, İstanbul 2007, s. 132.

[11] Machiel Kiel, "İpek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 22, İstanbul 2000, s. 366.

[12] Malcolm, *age.* (İngilizce versiyon), s. 5, 49, 85.

[13] Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin*

tarafından diğer birçok ülkenin fetih sürecinde gerçekleştirildiği gibi Sırp Krallığı'nın fethinde de hayat bulmuştur. Bu itibarla çalışmada Sırp Krallığı'nın bir parçası olan Kosova'nın 1389'dan 1455 yılına kadar gerçekleşen Osmanlı egemenliğine geçiş süreci İnalcık'ın nazariyesine uygun şekilde iki aşamada ele alınacaktır. Gerçekten de hem Sırbistan genelinde hem de Kosova özelinde, İnalcık'ın bu yöntemin adını "tedrici" olarak koymasına hak verecek şekilde fetih, uzun bir sürede ve çeşitli aşamalardan sonra tamamlanabilmiştir. Bu itibarla çalışmada Kosova'nın önce vasallık ilişkisi ile tabiiyet altına alınması, ardından da tam egemenliğin kurulması sürecinin detayları incelenecektir.

Osmanlıların bölgeyle ilgilenmeye başladıkları tarihlerde Kosova idari ve siyasi bir bütünlük arz etmiyordu. Hem coğrafi hem siyasi ve hem de iktisadi sebeplerle Kosova'da hakimiyet, Sırp prensleri arasında pay edilmiş vaziyetteydi. Siyasi parçalanmışlık, Osmanlıların bölgedeki uzun vadeli fetih sürecini etkilemiş görünmektedir. Kosova bölgesinin Osmanlı egemenliğine geçişi, parçalı bir biçimde, farklı zamanlarda ve birkaç kez elden çıkmak suretiyle giriş-çıkış şeklinde bir vetire ile hayat bulmuştur. Bölgenin tamamının aynı anda ve bir defada fethedilmesine mezkûr parçalı siyasi yapının engel olduğu söylenebilir. Hiç kuşku yok ki uzun bir zaman diliminde ve parça parça gerçekleşen vetirenin Osmanlıların Balkanlardaki fetihlerinin reel politik doğasıyla da ilgisi bulunmaktadır. Osmanlıların içinde bulundukları gerçeklere uyum sağlayarak ve güç dengelerini gözeterek uzun vadede Kosova'nın (ve Sırbistan'ın) fethini tamamlayabilmek için bir ileri bir geri adım attıkları anlaşılmaktadır. Çalışma bu sürecin siyasi boyutu ile sınırlandırılmıştır. İnalcık'ın ortaya koyduğu Osmanlı fetih yöntemleri kapsamında yer alan tahrir, tımar, sancakbeyi atama, göç ve iskân gibi uygulamalara metinde değinmeler olmakla birlikte bu işlerin Kosova'nın fethi süreciyle ilgili detaylarına girilmemiştir.

1. Kosova'da Osmanlı Nüfuzunun Kurulması (1389-1396/7)

Osmanlıların erken döneminde Karesi, Trakya, Makedonya ve Bulgaristan'ın fethi görece hızlı gerçekleşmiştir. Ancak merkezden uzak Sırbistan'da nihai fetih daha uzun bir sürece yayılmıştır. Kosova Savaşı'nda kazanılan zafere rağmen hemen toprakların ilhakı yerine, Kosova ve bütün Sırbistan toprakları üzerine vasallık ilişkisi kurulmuştur. Aşağıda bunun detayları ele alınacaktır.

a. Balkanlarda Osmanlı İlerleyişi

Osmanlıların 1350'lerde Rumeli'ye geçişleriyle başlayan fetih süreci, uzun soluklu bir mücadelenin sonunda neredeyse tüm Balkanları ele geçirmeleriyle neticelendi. Rumeli'ye geçişte ilk hedef Bizans olmakla birlikte

Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, der. Oktay Özel ve Mehmed Öz, İmge Yayınevi, Ankara 2000, s. 443.

ilerleyiş sürdükçe Balkanlardaki diğer devletler de hedef olmaktan kurtulamadı. Bunlardan birisi de Sırp Krallığı'dır. Osmanlıların önce Edirne'yi ardından Filibe'yi almaları Sırpların Osmanlı aleyhinde kurulacak ittifakın başını çekmelerine sebep oldu. Sırp Kralı Uroş'un telkinleriyle ittifakta Macar ve Bosna kralları ile Eflak prensi yer aldı[14]. Müttefiklerin önderliğindeki Sırplarla Osmanlıların bu ilk büyük kapışması 1371'de Çirmen'de gerçekleşti[15]. Osmanlıların Çirmen'de elde ettikleri zafer, Balkan ilerlemesinde önemli bir dönüm noktası oldu[16]. Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan kapıları bu zaferle Osmanlılara açıldı[17]. Özellikle Sırp tarihi bu yenilgiden oldukça ağır etkilenmiştir. Nitekim Sırp ordusunun önemli bir bölümü gece baskınıyla yok edilmiş ve beraberinde yaşananlarla Sırpların Makedonya hâkimiyeti sonlanmıştır[18].

Osmanlı fetih orduları Balkan fetihlerinin bu erken döneminde üçe ayrıldı. Başında I. Murad'ın (ö. 1389) yer aldığı kısım İstanbul'a iki günlük mesafeye kadar fetihler yaptı. Timurtaş önderliğindeki kuzeye yönelen ordu, Tunca nehri boyunca ilerledi. Lala Şahin komutasındaki üçüncü kol ise Batı'da Balkan dağları boyunca ilerleyip İhtiman ve Samakov'a kadar birçok şehri ele geçirdi. Batı ilerleyişi Sırplar ve Bulgarlarla yeni çatışmalara yol açtı. Mücadelede Sırp Despotu Lazar 1386'da Niş'i kaybetti. Sırplar süreç içerisinde haraç ve asker gönderme koşuluyla Osmanlılara bağlanmak zorunda kaldılar[19].

b. 1389 Kosova Savaşı

Kosova Savaşı, Sırbistan ve elbette Kosova tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaş, Osmanlılara Kuzey Sırbistan yolunu açtığı gibi Sırpların bir daha toparlanamamalarını sağlamıştır[20]. Bu sıralarda Sırplar zaten birçok prensliğe bölünmüş vaziyetteydi. En büyüğü Lazar

---

[14] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınlar, İstanbul 2019, s. 170.

[15] Osmanlı tarih yazıcılığında Sırpsındığı Savaşı adıyla geçen zaferde Hacı İlbey'in komutasındaki çok az sayıdaki öncü-akıncı birliği büyük bir başarıyla müttefik ordusunu dağıtmıştır. *Aşıkpaşazade Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)]*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 77, 78; Kemal Paşazâde (İbn Kemal), *Tevârih-i Âl-i Osman*, III. Defter, haz. Abdullah Satun, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014, s. 21-23. Oruç Beğ Tarihinde aynı olay, Çirmen'de ve Lala Şahin Paşa tarafından gerçekleştirilmektedir. *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi – 1288-1502]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 26.

[16] Feridun M. Emecen, "Kosova Savaşları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 26, İstanbul 2002, s. 221, 222.

[17] Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

[18] Malcolm, *age*., s. 86.

[19] Zinkeisen, *age.,* s. 172, 175, 176; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 68.

[20] Feridun M. Emecen, "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu 26 Nisan 1989*, TTK, Ankara 1992, s. 36.

Hrebelyanoviç yönetimindeki Kruşevac merkezli prenslikti. Lazar Sırbistan'ın orta kesimine hakimdi. Ayrıca Kosova'nın gözbebeği olan Priştine'yi de ikametgâh olarak kullanıyordu[21]. Kosova'nın büyük bölümü ise Vuk Brankoviç yönetimindeydi. Esasen Sırp Krallığı'nın parçalanmışlığı Kosova'ya da yansımıştı. Balsha ailesi Batı Kosova'nın İpek ve Prizren'i kapsayan bir bölümüne, Lazar ise Priştine'ye hakimdi. Ancak 1380'lerde bu üç şehri Lazar'ın en büyük rakibi Vuk Brankoviç ele geçirdi. Bununla birlikte Sırbistan'ın bütün kuzey bölümüyle beraber Kosova'nın doğusundaki kıyı şeridi (Novoberda madenleri) Lazar'ın elinde kaldı. Bütün bu coğrafyanın en büyük askeri ve siyasi gücü ise Bosna Kralı Tvrtko (ö. 1391) idi[22].

Kosova Savaşı'na giden süreç, 1386 Karaman seferinde yer alan bazı Sırp askerlerin I. Murad tarafından çeşitli sebeplerle cezalandırılmasıyla başladı. Sırp komutanlar döndüklerinde Lazar'a Murad'la olan bağını koparması için ısrarcı oldular. Lazar komutanların etkisiyle Murad'a olan bağlılığından vaz geçtiğini ilan etti. Dahası 1387'de Bosna Kralı Tvrtko ile Osmanlı aleyhinde ittifaka girişti[23]. Lazar, Tvrtko'nun yardımıyla Osmanlı elindeki bölgelere akınlar düzenlemeye başladı[24]. I. Murad "Kavala" Şahin'i Bosna'ya gönderdi. Osmanlı ordusu burada pusuya düştü ve büyük bir hezimete uğradı[25]. Bunun üzerine I. Murad, Anadolu ve Rumeli'deki vasallarına Sırbistan üzerine yapacağı sefer için hazırlanmalarını bildirdi. Bulgar Kralı Şişman, (ö. 1395) Osmanlıların Bosna'daki yenilgisinden cesaret alarak çağrıya ayak diredi. Bunun cezasını ağır ödedi, hem topraklarına hem de tahtına mâl olacak süreç başlamış oldu[26].

I. Murad Bulgaristan harekâtı için Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Kroniklerde Ali Paşa'nın Bulgar meselesi ile ilgilenirken harekatın bir bölümünde

---

[21] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C 1, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 238, 243.

[22] Malcolm, *age*., s. 77, 87.

[23] Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. 108, 109; Kemalpaşazâde (İbn-i Kemal), s. 71-73.

[24] Zinkeisen, *age.,* s. 189.

[25] Stephen W. Reinert, "Niş'ten Kosova'ya I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven ve diğerleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 186; Neşri, *age*., s. 110; Kemalpaşazâde (İbn-i Kemal), *age.*, s. 75-78. Müneccimbaşı sefere gönderilenin Lala Şahin değil Timurtaş Paşa'nın olması gerektiğini söylemektedir. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, haz. Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1295, s. 112. Genel anlatıya göre Osmanlılar 1388'de Bosna Ploçnik'teki mağlubiyet üzerine sefere çıkmışlardır. Emecen ise 1386'da Ploçnik'te ciddi bir çatışma olmadığını, asıl mağlubiyetin 1388'de yine Bosna'da Biletsa'da yaşandığını ifade etmektedir. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 67, 68.

[26] Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevarih*, t.y., v. 56a-59b; Neşri, *age.*, s. 111 vd; Kemalpaşazâde (İbn-i Kemal), *age.*, s. 88, 89.

padişahtan gelen ferman ile Vuk-ili'ne fethe gittiği anlatılır. Ordular ilk olarak Trepça Kalesi'ni ve etrafını fethetmiştir. Ardından Ali Paşa Kosova'yı alması için Pazarcı Doğan'ı göndermiştir. Pazarcı Doğan yağmayla birçok esir alarak şehri fetheder. Yerli ahali, elde edilen esirler karşılığında Vulçıtrın Kalesi'ni vermeyi teklif ederler. Ali Paşa teklifi kabul eder ve hile ile esirleri teslim etmeden kaleyi teslim alır[27]. Kroniklerin bu ortak anlatısı doğru ise 1388'de bölge Osmanlı egemenliği ile tanışmıştır.

İttifakın muhtemel üyesi Kral Şişman, I. Murad'ın Ali Paşa'yı buraya sefere göndermesiyle saf dışı bırakıldı. Müttefik adaylarından birisinin dışarıda bırakılması, Lazar'ı yolundan döndürmediği gibi Balkanlar genelinde Osmanlı aleyhinde ittifaka katılma konusunda daha çok motivasyon kaynağı oldu. Nitekim 1389 baharında Bosna Kralı büyük bir birlik gönderdi. Kosova'nın büyük bölümüne hâkim Lazar'ın damadı Vuk Brankoviç de orduya katıldı. Eflak, Arnavutluk ve Hersek prensleri Lazar'ın ordusunda yer alsalar da[28] orduyu oluşturan asıl unsurlar Lazar ile Vuk'un kuvvetleri oldu[29]. Prens Lazar'ın komutanlığındaki müttefik ordusu, 15 Haziran 1389'da Priştine'nin birkaç kilometre kuzeybatısına düşen Lab ve Sitnica ırmaklarının birleştiği yerde bulunan Gölovada toplandı[30]. I. Murad da Morava Nehri'ni geçtikten sonra Kosova'da hazır bekleyen müttefik ordusunun karşısında yerini aldı[31]. Bazı Sırp prensleri de vasallık gereği Osmanlı ordusunda yer alıyorlardı[32]. Savaş meydanında her iki taraftan da büyük kayıplar verilmiş olsa da Osmanlılar savaşın nihai galibi olmuşlardır. Ancak savaşın sonunda I. Murad suikasta kurban gitmiş, bunun üzerine Lazar da öldürülmüştür.[33] Savaşın sonunda Osmanlılar bölgeye hâkim olsalar da buradaki hakimiyetleri henüz nihai şeklini almayacaktır.

c. Kosova'nın Osmanlı Nüfuzuna Girişi

Sırp Krallığı, Kosova Savaşı'nın ardından Duşan döneminden önceki sınırlarına çekildi[34]. Savaşta ölen I. Murad'ın yerine I. Bayezid, (ö. 1403) yine bu savaşta ölen Lazar'ın yerine de oğlu Stefan Lazareviç (ö. 1427) geçti. Osmanlıların Balkanlara yerleşmeleri açısından Kosova Savaşı oldukça önemli bir yere sahiptir. Savaşla elde edilen başarı ile feodal beylerin direnişi kırılmıştır. Böylelikle Osmanlılar güneye doğru inme imkânı elde ettikleri gibi Kuzey Sırbistan'daki hakimiyetin kapıları da açılmıştır.

---

[27] Neşri, *age.*, s. 110-117; Kemalpaşazâde (İbn-i Kemal), *age.*, s. 86-88; Hoca Sadeddin, *age*., v. 59a. Bu üç kronikte genel anlatı hemen hemen aynı olmakla birlikte Kosova dışındaki yer isimleri farklılıklar arz etmektedir.

[28] Zinkeisen, *age.,* s. 193.

[29] Neşri, *age.*, s. 133; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 29.

[30] Malcolm, *age*., s. 90.

[31] Zinkeisen, *age.,* s. 194.

[32] Uzunçarşılı, *age*., s. 253.

[33] *Oruç Beğ Tarihi*, s. 29, 30; Hoca Sadeddin, *age.*, v. 63b, 64a.

[34] Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2001, s. 79.

Dolayısıyla zafer, uzun vadede Osmanlıların Balkanların güney kesimine yerleşmelerine zemin hazırlanmıştır[35]. Bununla birlikte zaferin meyvelerini kısa vadede toplamak mümkün olmamıştır. Yani savaşın akabinde bölge ele geçirilmiş olmasına rağmen Osmanlıların burayı elde tutacak ne fırsatları ne de imkanları olmuştur. Zafer kısa vadede kalıcı bir fethe ve ilhaka evrilememiştir. Bunun temel sebebi I. Murad'ın Kosova Savaşı'nda ölmüş olmasıdır. Ancak yine de vasallık yoluyla Osmanlı nüfuzu bölgeye yerleşmiştir.

Yıldırım Bayezid, Kosova Savaşı'ndan sonra Priştine topraklarını terk ederek bölgeyi Despot Stefan Lazareviç'e bıraktı[36]. Anadolu'da Osmanlı aleyhtarı kıpırdanmalar olacağı endişesi, yeni padişah Yıldırım Bayezid'i uçtan çekilmeye ve Edirne'ye dönmeye zorladı. Bayezid bunu izleyen üç yıl boyunca babasının Anadolu'daki egemenlik mirasını korumak ve genişletmekle meşgul oldu[37]. Osmanlılar, Kosova Savaşı'ndan hemen sonra Kuzey Sırbistan'a ve Bosna'ya girme teşebbüsünden şimdilik vazgeçmek zorunda kaldılar[38]. Ancak bu durum I. Bayezid'in bölgeyle hiç ilgilenmediği anlamına gelmemektedir. Bayezid, kendisi Anadolu'ya dönse de bölgede akınların devamı için Timurtaş Paşa'yı Sırbistan'a, Paşa Yiğit'i de Üsküp ve civarına göndermiştir[39]. Bunların bölgede oluşturduğu baskı, Sırp Krallığı'ndaki iki önemli kralı tekrar Osmanlı'ya bağlanmaya itmiş olmalıdır. Esasen Stefan Lazareviç yaşı küçük olduğu için onun adına ülkeyi yöneten annesi Milica, Bayezid'e bağlılığını hemen bildirmiştir[40]. Ancak Kosova'nın büyük bölümüne hâkim olan Vuk Brankoviç, vasallığa daha geç yanaşmıştır[41]. Padişahın görevlendirdiği Paşa Yiğit'in 1392'de Üsküp'ü fethetmesiyle Vuk, bağlılığını bildirmek zorunda kalmıştır[42]. Bu suretle Kosova bölgesinin her iki kısmında (nitekim bu dönemde Priştine ve Novoberda Lazareviç'in geri kalan kısımlar da Brankoviç'in denetimindeydi) da Osmanlı nüfuzu kurulmuştur. Elbette Vuk Brankoviç'e ait Üsküp şehrinin statüsü farklı olmuştur. Paşa Yiğit, Üsküp'ü fethetmiş ve burasını bir sancak olarak doğrudan Osmanlı egemenliğine katmıştır. Dahası bu bölgeye Osmanlı fetih yöntemlerine uygun şekilde Yıldırım Bayezid tarafından Anadolu'dan nüfus da yerleştirilmiştir[43]. Bu şehir, Vuk'a ait Kosova'nın ve elbette Belgrad'a kadar tüm Sırbistan'ın sonraki fetih sürecinde görev alan uç beylerinin askeri üssü olmuştur[44].

---

[35] Emecen, "Kosova Savaşları", s. 221-223; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 68, 69.

[36] Kiel, "Priştine", s. 346.

[37] Reinert, *age.*, s. 183.

[38] Jorga, *age.,* s. 248.

[39] *Aşıkpaşazade Tarihi*, s. 88; Müneccimbaşı, *age*., s. 128.

[40] Malcolm, *age*., s. 112.

[41] Reinert, *age*., s. 183.

[42] Malcolm, *age*., s. 113.

[43] Mehmet İnbaşı, "Makedonya'da Bir Türk Şehri: Üsküp (XV-XVI'ncı Yüzyıllar)", *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri*, C 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s. 157, 158.

[44] Mehmet İnbaşı ve Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*, TTK, Ankara 2018, s. 15.

1395 ya da 1396'da Vuk Brankoviç, bağlılığın gereklerini Lazareviç kadar yerine getirmediği ve padişah için yeterince sadık olmadığı için toprakları elinden alındı. Birkaç yıl içerisinde de bir Osmanlı zindanında öldü[45]. Kosova topraklarının büyük bölümü sadık Lazareviç'e verildi. Ancak birkaç yıl sonra bu topraklar Vuk'un oğullarına tekrar iade edildi. Stefan'ın yeğenleri olan bu iki Brankoviç Osmanlı'ya bağlanmayı kabul ettiler[46]. Topraklar iade edilmekle birlikte stratejik konumu sebebiyle çeşitli yerlere Osmanlı garnizonları yerleştirildi. Mesela Kosova'nın kuzeyindeki Zvecan Kalesi bir Türk komutan yönetimindeydi. Ayrıca 1396'da Novi Pazar yakınlarında Gluhavica madeninde bir Türk kadısı görev yapıyordu. 1410'da madenci kasabası Trepça'da Türk ve Sırp yetkililer birlikte çalışıyorlardı. Osmanlılara bağlı Sırp prensleri kendi topraklarındaki denetimleri büyük ölçüde korudular. Bu ilişki biçimi bir şekilde iki tarafın da yararına olmuş görünmektedir. Özellikle Sırplar üzerindeki vasallık ilişkisi Osmanlılara savaşlarda fazladan asker tedarik imkânı sunmuştur. Vasallık anlaşması gereği Sırplar hem 1396 Niğbolu Savaşı'nda hem de 1402 Ankara Savaşı'nda Osmanlı ordusuna asker göndermişlerdir[47].

d. Fetret Devri'nde Kosova

Kosova bölgesindeki Osmanlı nüfuzu büyük ölçüde Fetret Devri'nde de devam etmiştir. Ancak Vulçıtrın gibi bazı bölgelerin Osmanlı nüfuzundan çıktığı anlaşılmaktadır[48]. 1402'de Ankara'da Timur'a (ö. 1405) yenilen Yıldırım Bayezid'in oğulları 11 yıl sürecek Fetret Devri adıyla bir iç savaşa sürüklenmişlerdir. Bir diğer iç savaş da Sırp topraklarında yaşanmıştır. Ankara Savaşı'nda sadakatle savaşan Despot Lazareviç daha toprakların dönüş yolunda iken yeğeni Georg Brankoviç (Vılkoğlu) (ö. 1456) bir Türk birliğiyle Despot'un yolunu kesmişlerdir. Bu hasımlık devam ederken Lazareviç bir de kendi kardeşinin başlattığı ayaklanmayla uğraşmak zorunda kaldı. Lazareviç, bu sorunlar için Macarlardan yardım isteyerek onlara bağlandı. Bir taraftan da hâlâ Osmanlılara bağlılığı sürmekteydi. Bu bağlılık ilişkisi Edirne'ye hâkim olan Süleyman Çelebi (ö. 1411) ile yürümekteydi. Lazareviç'in mücadelesi büyük ölçüde Kosova'da gerçekleşmekteydi[49]. Dahası Paşa Yiğit, Lazar'ın Macaristan'la olan ikili ilişkisinin farkında olduğu için Despot'a savaş açtı. Lazar hanedanının beşiği olan güney eyaletlerini ve zengin Priştine şehrini Vuk ve kız kardeşine bırakmaya zorladı. Lazareviç'i destekleyen Macarlar bunun üzerine şehri ateşe verdiler. Bu şekliyle iç savaş bir yıl kadar sürdü[50].

---

[45] Malcolm, *age*., s. 113, 114.

[46] Münir Aktepe, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 26, İstanbul 2002, s. 217.

[47] Malcolm, *age*., s. 114.

[48] Aruçi, age., s. 132.

[49] Malcolm, *age*., s. 114, 115.

[50] Jorga, *age.,* s. 311.

Musa Çelebi (ö. 1413) 1409'da Rumeli'ye geçerek Osmanlı iç savaşını buraya taşımıştır. Rumeli'de Süleyman Çelebi'ye karşı asker toplayan Musa, Sırplardan da destek bulmuştur. Lazareviç, kendi iç savaşında başına gelenlerden tarafsız kalan Süleyman Çelebi'yi sorumlu tuttuğu için Musa Çelebi'ye hemen vasallık yemini etmiştir[51]. Ancak Musa'nın Süleyman'la ilk karşılaşmasında diğer birçok unsur gibi Lazareviç de taraf değiştirmiş ve Musa savaşı kaybetmiştir. İkinci karşılaşmada ise Musa Edirne'yi ele geçirmiş ve tahta oturmuştur. Sonrasında Musa'nın aklındaki ilk iş, Sırplara bir cezalandırma seferi yapmak olmuştur[52]. 1412'de Novoberda'yı kuşattı ama alamadı[53]. Priştine'yi ise ele geçirdi[54]. Ancak sürmekte olan Osmanlı iç savaşı bu bölgenin statüsünün yeniden değişmesine sebep oldu. Mücadelenin galibi Mehmed Çelebi, (ö. 1421) Musa'yı saf dışı bırakmak üzere verdiği savaşta Rumeli'den aldığı desteği unutmadı. Onu destekleyen güçlerden birisi de Sırp Despotu Stefan Lazareviç'ti. I. Mehmed Edirne'de tahta oturduktan sonra Balkanlardaki prenslerin biatlerini kabul etti. Onlarla iyi ilişkiler kurmak için çaba sarf etti[55]. Bu itibarla Priştine gibi yerleri yeniden Sırp yönetimine bıraktı[56]. Georg Brankoviç de I. Mehmed'e bağlılığını bildirdi. Elinde tuttuğu Kosova coğrafyasını yine bağımsız bir şekilde yönetemedi. Türk garnizonları, kadılar, gümrük memurları, eminler ve diğerleri Vuk'un topraklarındaki İzveçan, Gluhavica, Tirgovişte, Trepca ve Priştine'deki maden kasabaları, şehirler ve kalelerde görev yapıyorlardı[57]. Dolayısıyla 1390'larda Kosova bölgesinde kurulan statü, Fetret Devri sonrasında da yeniden geçerliliğini sürdürmeye devam etmekteydi.

2. Kosova'da (ve Sırbistan'da) Doğrudan Egemenlik Kurma Denemesi: İlhak (1439) ve İade (1444)

İnalcık'ın ortaya koyduğu fetih sürecinin iki temel aşaması, vasallık ilişkisi kurma, ardından feodal beyleri ortadan kaldırarak ilhakla fethi tamamlama süreci her zaman doğrusal bir çizgi şeklinde ilerlememiştir. İleri ve geri gidiş-gelişler olmuştur. Kosova örneğinde bu durum gözlemlenebilmektedir. İçerisinde bulunulan siyasi ve askeri imkân ve kabiliyetler sürecin bu şekilde işlemesini gerektirmiştir. İnalcık'ın da belirttiği üzere zaten "tedrici fetih politikası" da tarihsel koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır[58]. Bu başlık altında ele alınacak süreçte Osmanlılar, Kosova ve aslında tüm Sırbistan'ı tamamen ilhak etmişlerken değişen güç dengesine ayak

---

[51] Jorga, *age.,* s. 311.

[52] Pitcher, *age.*, s. 109.

[53] Malcolm, *age*., s. 115. Uzunçarşılı'ya göre ise Musa Çelebi Novoberda'yı fethetmiştir. Uzunçarşılı, *age*., s. 340.

[54] Kiel, "Priştine", s. 346.

[55] Zinkeisen, *age.,* s. 320-332, 337.

[56] Kiel, "Priştine", s. 346.

[57] Tatjana Katić, "The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century", *OTAM*, 33/Bahar 2013, s. 116, 117.

[58] İnalcık, *age*., s. 447.

uydurmak için geri adım atmak zorunda kalmışlar ve eski statüyü yeniden vasallık şeklinde kurmuşlardır. Böylelikle bölgenin fetih ve ilhak sürecinin tamamlanması işi şartların zorlamasıyla biraz daha sonraya ertelenmiştir. Bu tarz politikanın Yıldırım Bayezid'in merkeziyetçi politikasının ülkeyi parçalanıp yok olmanın eşiğine getirmesine yönelik taze hatıralarla ilgisi bulunmaktadır. 1402'de ve beraberinde yaşanan fetret sürecinde Yıldırım'ın politikasının ağır maliyetini gören sonraki Osmanlı padişahları (Süleyman Çelebi, I. Mehmed ve II. Murad) daha muhafazakâr bir metotla yani "tedrici fetih politikasına" sadık kalmak durumunda kalmışlardır. Bu itibarla Balkanlardaki (ve Anadolu'daki) devletlerin varlığına saygı göstermişlerdir[59]. Aşağıda görüleceği üzere II. Murad 1439'da bu politikadan saparak tüm Sırbistan'ı (ve Kosova'yı) ilhak etmeye kalkışsa da ilhaktan 1444 yılında vazgeçmek zorunda kalmıştır.

a. Kosova'da Doğrudan Egemenliğin Kurulması (1439)

Lazareviç II. Murad'ın tahta geçişiyle Osmanlılara olan bağlılığını devam ettirdi. Bu esnada Kosova topraklarının büyük bölümü Georg Brankoviç'in yönetiminde, ancak Osmanlı hakimiyetine bağlı bir şekilde kaldı. Hâlâ bazı stratejik yerlerde Osmanlı garnizonları bulunuyordu. Priştine'de bir Osmanlı mahkemesi vardı. Ayrıca Priştine ve Novi Pazar arasında Türk gümrük memurları görev yapıyordu[60].

1427'de Lazareviç öldü. Onun ölümü Osmanlıların tekrar Sırbistan üzerine dikkatlerini çevirmelerine yol açtı. Zira II. Murad Macar Kralı Sigismund'un (ö. 1437) Sırp despotlukları üzerindeki nüfuzunu kırmak istiyordu[61]. Stefan Lazareviç ölünce mirası, kız kardeşi ile Vuk Brankoviç'in oğlu olan dolayısıyla yeğeni (aynı zamanda evlatlığı) Georg Brankoviç'e kaldı[62]. Böylelikle Georg Brankoviç, Kosova'yı da içeren kuzeyde Belgrad'a kadar daha geniş bir Sırp toprağına sahip hale geldi[63]. Ne var ki Georg'un hükümdarlığının henüz başında Macar Kralı Sigismund Belgrad'ı topraklarına kattı[64]. II. Murad da 1428'de babasının Sırp prensiyle olan evliliğini bahane ederek Alacahisar'ı (Kruşevac) aldı. Georg Brankoviç başkentini Semendire'ye taşımak zorunda kaldı[65]. Böylelikle 1428'de Osmanlı-Sırp sınırı Alacahisar, Niş ve Üsküp hattında uzanır hale geldi. Bu hattan da anlaşılacağı üzere Osmanlı fetihleri Sırp toprakları üzerinde doğudan batıya doğru ilerlemekteydi. Fethin yönünü sadece siyasi olaylar değil aynı

---

[59] İnalcık, *age*., s. 446.

[60] Malcolm, *age*., s. 116.

[61] Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 115.

[62] Jorga, *age.,* s. 347.

[63] Malcolm, *age*., s. 116.

[64] Jorga, *age.,* s. 348. Chronica Hungarorum'a göre Despot Brankoviç kaleyi bizzat kendisi vermiştir. Hicran Akın, "XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chronica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, C 51, S 200, s. 683.

[65] Feridun M. Emecen, "Alacahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 2, İstanbul 1989, s. 314.

zamanda coğrafya da belirliyordu. Zira mezkûr Osmanlı-Sırp sınırını kuzeyden güneye uzanan dağ silsileleri oluşturuyordu. Zikrolunan dağ silsilelerinin batısı ise Vılçıtrın topraklarının içinde bulunduğu Kosova kısmıdır[66].

Osmanlılar Belgrad'ın Macarlar eline geçmesine karşılık vermek üzere tekrar Sırp topraklarına girdiler[67]. Macar ve Osmanlı kuvvetleri Güvercinlik meselesi üzerinden savaşa kalkıştılar. Macarların yenilmesi üzerine savaş büyümedi ve üç yıllık bir ateşkes anlaşması imzalandı. Böylelikle Sırbistan kaderine terk edildi. Bu süreçte Georg'u itaat altına almak üzere Sırp topraklarına İshak Bey önderliğinde akınlar başladı. Birçok Sırp şehri ele geçirildi. Ancak Georg, tabiiyeti güçlendirici bir anlaşma (1428'de haraç ve asker verme) ve kızını II. Murad'a gelin verme (1433) karşılığında affedildi. Georg böylelikle topraklarının büyük bölümünü geri aldı[68].

1437'de Macar Kralı Sigismund'un ölümüyle II. Murad, Macaristan seferine çıktı[69]. Yanında Sırp Despotu Georg Brankoviç ile Eflak Voyvodası Vlad Drakul (ö. 1447) da yer aldı. İlk hedef Erdel'di. Ancak sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Padişah başarısızlığın sebebini müttefiklerinde aradı. II. Murad İshak Bey'in de tesiriyle kayınpederi Brankoviç'ten Semendire'yi istedi. Brankoviç, anlaşmaya ve akrabalık bağına işaret ederek reddetti. Padişah Semendire'ye doğru sefere çıktığında despot Macaristan'a sığındı. Sırp topraklarının neredeyse tamamı 1439'da Osmanlıların eline geçti[70]. Semendire'den sonra zengin gümüş madenleriyle meşhur 1441'de Novoberda fethedildi[71]. Bu süreçte Prizren de fethedilmiş olmalıdır[72]. Vulçıtrın ilk kez bu fetihlerle doğrudan Osmanlı egemenliğine girdi. Böylelikle Kosova'yı kapsayan Vılk-ili 1439'da doğrudan Osmanlı idaresine girmiş oldu. Priştine-Novoberda tarafları Gazi İshak Bey ile Şahabeddin Paşa tarafından yönetiliyordu[73]. 1441 senesinde Vulçıtrın'da bir Osmanlı sancakbeyi bulunuyordu[74]. Ayrıca Davud Bey 1443 İzladi Savaşı sürecinde Priştine Sancakbeyi olarak görünmektedir[75]. Araştırmacılar bu tarihlerde bölgede tahrir yapıldığını ve tımar dağıtıldığını düşündürecek kayıtlara

[66] Şahin, *agt*., s. 17.

[67] Ferhan Kırlıdökme Mollaoglu, *Laonikos Chalkokondyles'in Kronigi ve Degerlendirilmesi (V.-VII. Bölümler)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 74.

[68] Müneccimbaşı, *age*., s. 202; Jorga, *age.,* s. 348, 349.

[69] John Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*, Brill, Leiden-Boston 2012, s. 69.

[70] Aşıkpaşazâde, *age.*, s. 166, 168; Zinkeisen, *age.,* s. 435-439; Uzunçarşılı, *age*., s. 416, 417.

[71] Müneccimbaşı, *age*., s. 210; Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s. 127.

[72] Katić, agm*.,* s. 118.

[73] Şahin, *agt*., s. 18.

[74] İslami, *agt*., s. 11.

[75] Jirecek'ten aktaran Halil İnalcık ve Mevlüd Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname*, TTK, Ankara 1989, s. 97.

ulaşmışlardır. Tahrir ve tımar dağıtımı ile sancakbeyi atamaları bu dönemlerde bölgenin doğrudan Osmanlı toprağı olduğunun kanıtlarıdır[76]. Böylelikle tüm Sırbistan gibi Kosova da bu dönemde tam olarak Osmanlı egemenliğine girmiş oldu.

b. 1444 Edirne-Segedin Anlaşması ile Kosova Tekrar Sırp Egemenliğinde

1439'da Semendire'nin zaptıyla başlayan bütün Sırbistan'ın zaptı sürecinde Kosova da Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu[77]. Ancak Kosova ve Sırp toprakları bir kez daha Osmanlı egemenliğinden çıkacaktır. II. Murad'ın Semendire'nin ardından 1440'ta Belgrad'a yönelmesiyle bu süreç başlayacaktır. Belgrad kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı[78]. Bu, Osmanlı'yı uzun süreli bir krize sürükleyecek başarısızlıklar silsilesinin ilki oldu. Erdel Voyvodası Hunyadi Yanoş (ö. 1456) önderliğindeki Macar kuvvetleri birçok defa Osmanlıları yendi. Macarların zaferleri, Avrupa'da Osmanlılara karşı Haçlı ittifakı fikrini yeniden doğurdu ve 1443 yılında bir Haçlı birliğinin kurulmasına sebep oldu. Macar öncülüğündeki Haçlı ordusunda, elinden ülkesi alınmış Georg Brankoviç de bulunuyordu. Hatta seferin asıl kışkırtıcılarındandı[79]. Haçlılar 1443 ilerleyişi esnasında Kosova'nın bir kısmını Osmanlılardan almışlardır. Ancak, Ocak 1444'te küçük bir Osmanlı kuvveti tarafından buradan çıkartılmışlardır[80].

Aralık 1443'te II. Murad Haçlı ordusunu zor bela İzladi Derbendi'nde durdurabildi. 1440'tan beri süregelen bu uzun soluklu ve birçoğu Osmanlı aleyhinde sonuçlanan savaş sürecinden yorulan II. Murad barış yapmak istedi[81]. Yapılan 1444 Edirne-Segedin Anlaşması'nda Sırp topraklarını ilgilendiren kısımlar da bulunuyordu. Aslında anlaşmadan en kârlı çıkan Sırp Despotu Brankoviç oldu. Başta Semendire olmak üzere birçok Sırp şehri kendisine geri verildi[82]. İade edilen yerler içerisinde Priştine ve Vulçıtrın gibi Kosova'nın belli başlı şehirleri de bulunuyordu[83]. Ancak 1444'teki bu iade sürecinde Georg Brankoviç'e diğer toprakları geri verilirken Prizren'in iade edilmediği anlaşılmaktadır[84]. Osmanlıların bu dönem dış politikasının önemli mimarlarından olan Çandarlı Halil Paşa, barışın tesisi ve korunması için muhafazakâr bir politikayı savunuyordu. Paşa'nın pek de haksız olamayan çekinceleri vardı. Başta Osmanlı şehzadelerinden

[76] Şahin, *agt*., s. 18.
[77] Aktepe, "Kosova", s. 217.
[78] Mollaoglu, *agt*., s. 75; Dukas, *age*., s. 128.
[79] Mollaoglu, *agt*., s. 79, 80, 82, 134, 150; Akın, agm., s. 685-694.
[80] Malcolm, *age*., s. 119.
[81] Colin Imber, *Varna Savaşı*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 35-44.
[82] Müneccimbaşı, *age*., s. 217; Mollaoglu, *agt*., s. 157; Akın, agm., s. 694, 695.
[83] Kiel, "Priştine", s. 346; Aruçi, *age*., s. 132.
[84] Bu iddia Katić'e aittir. Katić bunu hem 1455 fethinde burasının adının geçmemesine hem de 1452/53 ile fethin hemen öncesine ait bazı kayıtlarda Prizren'in Osmanlı mülkiyeti olduğuna işaret eden ifadelere dayandırmaktadır. Katić, agm., s. 115, 116, 118.

Konstantinopolis'te tutulanların olması ve ayrıca Haçlı seferleriyle istila tehditleri yaşanması bu muhafazakâr politikanın başlıca sebepleriydi. Bu süreçte 1444'te Sırbistan'ın yeniden bağımsızlığını kazanması Çandarlı Halil Paşa'nın politikasının en çarpıcı göstergesidir[85].

c. 1444 Varna ve 1448 II. Kosova Savaşları

II. Murad 1444 barışında başta Semendire olmak üzere Georg Brankoviç'e topraklarını geri verdi. Böylelikle 1439'dan beri Sırp topraklarında süren Osmanlıların doğrudan yönetimi bu tarihte sona ermiş oldu. Sonrasında Macaristan Kralı Vladislas anlaşmayı bozdu ve 1444'te yeniden bir Haçlı ordusu kurdu. Brankoviç, Murad'la olan anlaşması gereği ve elbette kazanımlarını kaybetme korkusuyla yani başına gelebileceklerden çekindiği için Haçlı ittifakına katılmadı. Bu yüzden Haçlı ordusu Sırp topraklarından değil Eflak üzerinden Osmanlı topraklarına girmek zorunda kaldı. 1444 Varna Savaşı'nda Haçlılar kesin bir mağlubiyet yaşadılar. Macar Kralı Wladislas savaşta öldü[86]. Georg Brankoviç tarafsız kalarak sonraki süreçte Osmanlıların saldırılarından kurtulmuş ve belirli bir süre daha topraklarında egemenliğini sürdürebilmiştir.

1444 yenilgisinin ardından Hunyadi 1448'de bir kez daha II. Murad'ın karşısına çıkmaya kalkıştı. Georg Brankoviç ittifakta yine yer almadı. Hunyadi'nin katılım baskısı da işe yaramadı. Zaten Sırp despot ile Hunyadi'nin arası iyi değildi. Eylül sonunda Brankoviç'e rağmen Hunyadi, Sırbistan'a girdi ve ordusunu güneye Morova Vadisi'ne indirdi. II. Murad gelişmeleri Brankoviç'ten öğrenerek Hunyadi'nin önünü kesmek üzere ordusuyla Kosova'ya yöneldi. 17 Ekim 1448'de Kosova'ya ulaştı[87]. Üç gün süren II. Kosova Savaşı yine Osmanlıların galibiyeti ile sonuçlandı. Bu savaşta da tarafsız kaldığı için Brankoviç'in elindeki topraklara dokunulmadı[88].

Reel politik şartlar gereği II. Murad'ın Sırp topraklarından vazgeçmesinin kıymeti, bu iki Haçlı seferine karşı verilen mücadelede açığa çıkmıştır. Brankoviç'e toprakları verilerek tekrar vasallık bağı kurulmuş ve Sırplar Haçlı ittifakından saf dışı bırakılmışlardır. II. Murad'ın bu politikası, sonraki süreçte büyük fayda sağlamıştır. Özellikle bu yeni statükonun 1444 Varna ve 1448 II. Kosova savaşlarında Osmanlıların başarısına belirli ölçüde katkı sağladığı söylenebilir. 1440'ların başında elde edilen Macar başarılarında ittifakın en yaşlı ve Türkler hakkındaki en tecrübeli komutanı olarak Brankoviç'in katkıları yadsınamaz. Bilindiği üzere 1443'te Osmanlı hinterlandına yapılan ilk istilanın başarısında arazi, güzergâhlar ve taktikler konusundaki bilgisiyle büyük katkı sağlamıştır. Elbette 1444 seferinde

[85] İnalcık, *age*., s. 446, 447.
[86] İnalcık ve Oğuz, *age.*, s. 35-65; Mollaoglu, *agt*., s. 162, 163, 191-195.
[87] Malcolm, *age*., s. 120, 121; Mollaoglu, *agt*., s. 207.
[88] Aruçi, *age.*, s. 132.

Brankoviç'in yer almaması Haçlılar için ters etki yaratmıştır[89]. Dahası Varna'da güç dengesindeki yakınlıktan dolayı son ana kadar muzaffer tarafın belirlenememesi, Sırpların Haçlı tarafında olmayışının Osmanlılar açısından ne kadar kıymetli kıldığının bir göstergesidir. Ayrıca Brankoviç, 1448 Savaşı'nda da tarafsızlığını koruyarak Haçlıların yanında yer almamıştır. Üstelik Hunyadi'nin İskender Bey ile güçlerini birleştirmesine bir şekilde engel de olmuştur[90]. Bu itibarla Osmanlıların Sırp topraklarını iade etmesinin, bölgedeki Haçlı tehdidinin potansiyel gücünü azalttığı, başka bir deyişle güç dengesinde Osmanlı lehine bir değişime sebep olduğu ve böylelikle 1448'den sonra Haçlıların Osmanlılara karşı bir daha toplanamamalarına sebebiyet verecek nihai bir zafere yol açtığı söylenebilir.

3. Kosova'nın Osmanlı Egemenliğine Nihai Olarak Girişi (1455)

Osmanlıların 1389'da başlayan Kosova'yı (ve Sırbistan'ı) fetih ve ilhak süreçleri yukarıda ele alındığı üzere 1450'lere kadar tamamlanamamıştır. Osmanlılar ancak 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra nihai ilhak politikasını yürütme imkânı bulmuşlardır. İlhak politikasının devreye girebilmesi için İstanbul'un fethi gibi büyük bir başarı ve devamında Osmanlı lehinde oluşacak siyasi ortam gerekmiş görünmektedir. Dahası fetihten sonra bile Sırbistan'a yönelik ilhak politikasında Fatih'in batının alacağı pozisyonu gözetmek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Batıdan gelebilecek tehditleri yoklamak suretiyle ve ihtiyatlı bir şekilde ilhak politikasını devreye sokmuştur. Son olarak fetih öncesinde Osmanlı hükümetinde Yıldırım Bayezid'inkine benzer fetih politikasına karşı direnen Çandarlı Halil gerçeğini de hatırdan çıkarmamak gerekir. Fethin akabinde Çandarlı'nın tasfiye edilmesiyle merkezi hükümette yeni fetih politikasına karşı bir direnç kalmamıştır.

a. Kosova Şehirlerinin Fethi (1455)

Sırp Despot Georg Brankoviç, II. Mehmed tahta çıkınca bağlılığını sürdürmek için elinden geleni yaptı[91]. Ancak yine de II. Mehmed'in tahta çıkışının akabinde Anadolu'da ortaya çıkan karışıklıktan faydalanmasını da bildi. Brankoviç'in bazı toprakları geri almasına göz yumuldu[92]. Anadolu'daki mesele çözüldükten sonra İstanbul kuşatması başladı. Brankoviç, İstanbul kuşatmasına savaşçılarını gönderdi. İstanbul'un fethinden sonra Fatih, Osmanlı'nın Balkanlar özellikle Sırp topraklarına ilişkin politikasında keskin bir değişime gitti[93]. Fatih, Brankoviç'in iyi niyet gösterilerine rağmen Sırbistan'ın tamamen ilhak edilmesinin zamanı geldiğine inanıyordu[94]. Ayrıca İstanbul fethinin ardından Batı'nın hareketsizliğini de Fatih

[89] Jefferson, *age.*, s. 140.
[90] Pitcher, *age.*, s. 110.
[91] Dukas, *age.*, s. 141.
[92] İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt, VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Tashih-Tahkik-Çeviri, Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara 2013, s. 129.
[93] Zinkeisen, *age*., C 2, s. 48, 49.
[94] Dukas, *age.*, s. 141.

buna yoruyordu. Sırp toprakları Fatih için artık doğrudan bir hedef haline geldi[95]. Bu bağlamda Georg Brankoviç'e "Sırbistan toprakları ne senindir ne de babandan sana miras kalmıştır, bu topraklar Lazar'ın oğlunundur, bu sebepten bana aittir" diyerek ülkeyi terk etmesini istedi. Gideceği yer olarak da Brankoviç'e babasının topraklarından (Vuk'un memleketi) bir şehir ihsan ettiğini bildirdi[96]. Despot başına gelecekleri anladığı için yine kalelerini tahkim ettirip Macaristan'a kaçtı[97].

Fatih'in Sırp topraklarına saldırmasının temel sebeplerinden birisi de bölgenin zengin maden havzalarını ele geçirmekti. 1444 Edirne-Segedin Anlaşması ile Novoberda gümüş madenleri elden çıkmıştı. Üstelik İstanbul'un fethi için yapılan hazırlıklar da hazineyi zorlamıştı. Bu yüzden Sırp madenleri Fatih için oldukça cazip görünüyordu[98]. 1454'te Sırbistan üzerine bir sefere çıktı. Fatih Edirne'ye döndükten sonra Macar kuvvetleri Niş tarafına Sırp kuvvetleri de Kosova tarafına karşı saldırı gerçekleştirdiler[99]. 1455'te bu kez Kosova tarafına sefer düzenlendi. Bu seferde uç beyi İsa Bey'in padişaha bölgenin fethinin zamanı geldiğine dair tavsiyelerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. İsa Bey padişahın emriyle Novoberda Kalesi'ni kalenin komutanından teslim etmesini istedi. Komutan kalenin Bosna kralının karısına yani despotun kızına ait olduğu gerekçesiyle vermeyi reddetti. Bunun üzerine padişah bizzat kaleyi kuşattı ve kısa sürede fethetti. Kaleden yüklü miktarda gümüş ganimet olarak alındı. Kaleye Müslümanlar yerleştirildi. Ardından Tirepce hisarı fethedildi. Sonrasında Brankoviç'e ait bölgedeki diğer kalelerin fethine başlandı[100]. Priştine,[101] Vulçıtrın[102] ve İpek[103] gibi yerler bu süreçte fethedilmiş ve böylelikle Kosova bölgesinin fethi tamamlanmıştır. Yukarıda değinildiği üzere Prizren bu tarihten önce de doğrudan Osmanlı egemenliğinde görülmektedir. Padişah fetihlerin ardından I. Murad'ın Kosova'daki meşhedine gitti. Orada yemekler pişirtti ve hem I. Murad hem de diğer şehitlerin ruhu için dağıttı[104]. Böylelikle 1389'da başlayan Kosova'nın Osmanlı egemenliğine giriş süreci 1455'te yine Kosova'da nihai şekilde tamamlanmış oldu.

Kosova'nın fethinin ardından Georg Brankoviç elçileriyle bir kez daha Osmanlı padişahına bağlılığını bildirdi[105]. Ama bu bağlılık çabası önceki

[95] Zinkeisen, *age*., C 2, s. 49.

[96] Dukas, *age*., s. 194, 195.

[97] Halil Erdoğan Cengiz ve Yaşar Yücel, "Rûhî Tarihi", *Belgeler,* C 14, S. 18, s. 450; İdris-i Bitlisi, *age.*, s. 129.

[98] Rahman Şahin, "Fatih Sultan Mehmed Devri Priştine Kazası (Tahrir Defterlerine Göre)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C 10, s. 208.

[99] Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 146.

[100] Neşri, *age*., s. 319, 320; İdris-i Bitlisi, *age.*, s. 133; Aşıkpaşazâde, *age.*, s. 197-199.

[101] Kiel, "Priştine", s. 346; Şahin, "Fatih Sultan Mehmed Devri Priştine Kazası", s. 208.

[102] Aruçi, *age.*, s. 132.

[103] Kiel, "İpek", s. 367.

[104] Neşri, *age*., s. 319, 320.

[105] Cengiz ve Yücel, agm., s. 451; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1991, s. 113, 114.

dönemlerde olduğu gibi toprakların iadesiyle sonuçlanmadı. Fatih tüm Sırp topraklarının fethini istiyordu. Bunu garantiye almak üzere 1456'da Macarların elindeki Belgrad'ı kuşattı, ancak büyük bir mağlubiyetle geri çekilmek zorunda kaldı[106]. 1456'da Georg Brankoviç, ardından da oğlu Lazar Brankoviç (ö. 1458) varis bırakmadan öldü. Sonrasında yaşanan taht kavgaları üzerine Mahmud Paşa Sırbistan fethiyle görevlendirildi. Tamamlanan fetihlerle Belgrad hariç tüm Sırbistan 1459'da doğrudan Osmanlı toprağı haline getirildi[107]. Bu son durumla beraber Kosova bölgesinin Osmanlı egemenliğindeki statüsü daha sağlam bir şekilde garantiye alınmış oldu.

b. Bölgenin Osmanlı İdari Sistemiyle Entegre Oluşu

Kosova bölgesinin Osmanlı idari sistemiyle entegrasyonu esasen Fatih'in nihai fethinden çok daha öncesinden başlamıştı. Yukarıda kısa kısa değinildiği üzere Osmanlıların bölgeye ilk girişlerinden ve nüfuzlarını kurmaya başlamalarından itibaren bazı Osmanlı idari, askeri ve adli yetkilileri Kosova'nın çeşitli bölgelerine yerleştirilmişlerdi. Bu görevliler Osmanlıların bölgedeki varlığının ve nüfuzunun hem göstergesi hem de garantisi olarak çalışmışlardır. Bölgedeki uç beyleri bu konuda daha çok inisiyatif almışlardır. Uç beyleri Osmanlı'nın bölgeye yönelik politikasının belirlenmesinde bazen padişahı etkileyerek yeni askeri ve siyasi açılımların gerçekleşmesinde rol almışlar, bazen de bizzat insiyatif kullanarak kendileri politika geliştirmişlerdir (bkz. Fetret Devri'nde Paşa Yiğit'in faaliyetleri).

Kosova bölgesinin Osmanlı sistemine asıl entegrasyonu ise elbette Fatih Sultan Mehmed'in bölgeyi nihai olarak fethiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı egemenliğine tam girişle beraber Kosova bölgesi tahrirden geçmiş, tımar sistemi hayata geçirilmiş, Müslüman nüfus buralara göç ettirilmiş ve belli başlı kiliseler camiye çevrilmiş ya da yeniden camiler inşa edilmiştir[108]. 1475'te düzenlenen tahrir defterlerine göre Kosova bölgesinin Rumeli beylerbeyliğine bağlı Vulçıtrın ve Üsküp sancakları dahilinde kaldığı ve çeşitli nahiyelere ayrıldığı anlaşılmaktadır. ll. Bayezid zamanına ait 1487 tarihli defterde ise Vulçıtrın'ın sancak merkezi olduğu ve Kosova bölgesinin önemli bir bölümünün bu sancak dahilinde kaldığı görülmektedir[109]. Ancak fethin akabinde tesis edilen bu idari düzen ilanihaye devam etmedi. Bu tür düzenlemeleri sonraki dönemlerde bölgenin idari, mali ve askeri ihtiyaçları doğrultusunda Osmanlı'nın yıkılışına kadar görmek mümkündür[110].

---

[106] Neşri, *age*., s. 320, 321; Aşıkpaşazâde, *age.*, s. 199-201.

[107] İbn-i Kemal, *age.*, s. 114, 115; Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı*, s. 22; Pitcher, *age.*, s. 135.

[108] Kiel, "Prizren", s. 349; Aruçi, *age.*, s. 132; Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı*, s. 22, 23; Kiel, "Priştine", s. 346.

[109] Aktepe, "Kosova", s. 217.

[110] İslami, *agt*., s. 12-14; Aktepe, "Kosova", s. 217, 218.

Sonuç

Bu çalışmada Kosova'nın (ve dolaylı olarak da Sırbistan'ın) Osmanlı egemenliğine geçiş vetiresi, Osmanlıların önce bağlılık ardından tam ilhakı içeren iki aşamalı yürüttükleri tedrici fetih yöntemi bağlamında ve siyasi boyutuyla ele alınmıştır. Osmanlıların bölgeye geldikleri dönemlerde Kosova iki büyük Sırp ailesinin elinde paylaşılmış vaziyette bulunmaktaydı. Lazar ve Brankoviç ailelerinin elindeki bu toprakların Osmanlı egemenliğine geçişi de (hem vasallık hem de tam egemenlik süreçlerinde) mevcut siyasi yapıya uygun şekilde bir bütün halinde değil parça parça gerçekleşmiştir. Kısacası bölgenin siyasi bölünmüşlüğü Osmanlıların burayı parçalı bir şekilde egemenliğine katmalarına sebep olmuştur.

1389 Kosova Savaşı'yla başlayan bölgenin Osmanlı egemenliğiyle tanışması, örüntüye uygun şekilde öncelikle vasallık yoluyla bağlanma şeklinde gerçekleşmiştir. Kosova'da elde edilen zafer, uzun vadede tüm Sırbistan'ın fethinin yolunu açıyordu. Ama savaşın sonunda I. Murad'ın öldürülmüş olması, bu büyük zaferin meyvelerini kısa vadede gerektiği gibi toplama imkânınından Osmanlıları yoksun bırakmıştır. Osmanlılar bölgeyi doğrudan ilhak edememişler, bunun yerine Kosova'da nüfuzlarını vasallık yoluyla yerleştirmişlerdir. 1390'larda kurulan bu bağ, Fetret Devri'ndeki çalkantılı ortamdan olumsuz etkilense de kurulan vasallık ilişkisi kopmadan sürdürülebilmiştir.

Kosova örneğinde görüldüğü üzere "tedrici fetih yöntemi" her zaman doğrusal bir çizgi ile hayat bulmamıştır. 1439'da örüntüye uygun şekilde ikinci aşamada ilhak gerçekleşmişse de değişen güç dengesi, 1444'te geri adım atmayı zaruri kılmıştır. Esasen bu durumun İnalcık'ın ifade ettiği üzere zaten tarihsel koşulların tedrici fetih yöntemini üretmiş olmasıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Nitekim Yıldırım Bayezid tedrici yönteme aykırı şekilde merkeziyetçi bir politika benimsemiş, özellikle Anadolu beyliklerini ilhak etmiş, ancak bedelini ağır ödemiştir. Bayezid'in merkeziyetçi politikasının ağır maliyeti, Fatih Sultan Mehmed'e kadar padişahların bu politikaya karşı mesafeli durmalarını ve etraflarındaki beyliklerle devletlerin varlığına saygı duymalarını gerektirmiştir. Bu yaklaşıma genel itibariyle uygun hareket eden II. Murad, zaman zaman Sırp prenslerini himaye eden Macaristan'daki kargaşadan yararlanarak 1439'da tüm Sırp ve Kosova topraklarını fetih ve ilhak etmiştir. Ancak aradan beş yıl geçmeden bu politikadan vazgeçmek zorunda kalmıştır. 1440'tan 1443'e kadar bölgede değişen güç dengesi yüzünden bir dizi mağlubiyet yaşayan II. Murad 1443'te İzladi Derbendi'nde Haçlıları zor durdurmasının da etkisiyle barışı hasımlarından daha çok ister hale gelmiştir. Barışın en önemli diyeti ise ilhak edilen Sırp topraklarının iadesi ve Sırp despotluğunun yeniden ihyası olmuştur. Dolayısıyla padişah mevcut reel politik şartlar gereği ilhaktan vaz geçerek geri adım atmak zorunda kalmıştır. Esasen bu geri adım politikasının faydası daha sonra gerçekleşen 1444 Varna Savaşı ile 1448 II. Kosova

Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Osmanlıları oldukça zorlayan bu iki savaşta Sırpların Haçlıların yanında yer almaması güç dengesini Osmanlıların lehine çevirmiştir. İki savaşta da 1443 İzladi Savaşı'na nazaran daha belirgin bir mağlubiyet yaşayan Haçlı ittifakı, yaklaşık 250 yıl daha Osmanlıların karşısına bir kara savaşında çıkamayacaktır.

1389'da başlayan Kosova'nın fethi süreci, uzun ve çetin mücadelelerle, doğrudan egemenliğin ihdası ve ilgası gibi statü değişiklikleriyle en nihayetinde 1455 yılında tamamlanmıştır. Osmanlıların Sırbistan'ı ve elbette Kosova'yı tam egemenlik altına almaları için İstanbul'un fethi gibi oldukça önemli bir başarıyı beklemeleri gerekmiştir. Anlaşılan II. Mehmed Sırbistan meselesini daha sonra halletmek üzere İstanbul'un fethinden önce Despot Brankoviç'in ihtiraslarına bile göz yummuştur. Fetihten sonra ise rahat bir şekilde yeni fetih politikasını devreye sokabilmiştir. Bu yeni hızlı fetih politikasına geçişte, merkezi hükümet içerisinde ihtiyatlı politikayı benimseyen muhalif kanadı temsil eden Çandarlı'nın İstanbul'un fethinden sonra bertaraf edilmiş olmasının da etkisi bulunmaktadır. Yeni politika doğrultusunda 1455'te Kosova, 1459'da da (Belgrad dışında) Sırbistan'ın tamamı fethedilmiştir.

KAYNAKLAR

Akın, Hicran, "XV. Yüzyıl Latince Macar Kroniği Chronica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, C 51, S 200, s. 668-757.

Aktepe, Münir, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 26, İstanbul 2002, s. 216-219.

Aruçi, Muhammet, "Vulçıtrın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 43, İstanbul 2007, s. 132-134.

Aşıkpaşazade Tarihi [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

Cengiz, Halil Erdoğan ve Yücel, Yaşar, "Rûhî Tarihi", *Belgeler,* C 14, S. 18, s. 359-472.

Işın Demirkent, "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hakimiyeti", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu 26 Nisan 1989*, TTK, Ankara 1992, s. 1-11.

Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.

Emecen, Feridun M., "Alacahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 2, İstanbul 1989, s. 314.

Emecen, Feridun M., "Kosova Savaşları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 26, İstanbul 2002, s. 221-224.

Emecen, Feridun M., "I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu 26 Nisan 1989*, TTK, Ankara 1992, s. 35-44.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevarih*, t.y.

Imber, Colin, *Varna Savaşı*, çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1991.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt, VII. Ketibe, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Tashih-Tahkik-Çeviri, Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara 2013.

İnalcık, Halil ve Oğuz, Mevlüd, *Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemmed Hân İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname*, TTK, Ankara 1989.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, der. Oktay Özel ve Mehmed Öz, İmge Yayınevi, Ankara 2000, s. 443-472.

İnbaşı, Mehmet, "Makedonya'da Bir Türk Şehri: Üsküp (XV-XVI'ncı Yüzyıllar)", *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri*, C 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s. 157-176.

İnbaşı, Mehmet, ve Kul, Eyüp, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp Fetihten XVIII. Yüzyıla Kadar*, TTK, Ankara 2018.

İslami, Agron, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

John Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444*, Brill, Leiden-Boston 2012.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C 1, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

Katić, Tatjana, "The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century", *OTAM*, 33/Bahar 2013, s. 113-138.

Kemal Paşazâde (İbn Kemal), *Tevârih-i Âl-i Osman*, III. Defter, haz. Abdullah Satun, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014.

Kiel, Machiel, "Priştine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 34, İstanbul 2007, s. 346-348.

Kiel, Machiel, "İpek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 22, İstanbul 2000, s. 366-368.

Kiel, Machiel, "Prizren", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 34, İstanbul 2007, s. 349-351.

Malcolm, Noel, *Kosova Balkanları Anlamak İçin,* çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.

Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. N. Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Mollaoglu, Ferhan Kırlıdökme, *Laonikos Chalkokondyles'in Kronigi ve Degerlendirilmesi (V.-VII. Bölümler)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, haz. Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul 1295.

Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi – 1288-1502], haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2001.

Reinert, Stephen W., "Niş'ten Kosova'ya I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven ve diğerleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 183-230.

Sylka, Abdulkadir, *Osmanlı Yönetimi Öncesi ve Sonrası Kosova (Tanzimat Dönemine Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Şahin, Rahman, "Fatih Sultan Mehmed Devri Priştine Kazası (Tahrir Defterlerine Göre)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C 10, s. 207-221.

Şahin, Rahman, *Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C 1, TTK, Ankara 1994.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınlar, İstanbul 2019.

Kartal Bakışlı Bina: Prizren Kalesi[*]

Zeynep Cinkılıç Akıl[**]

Giriş

Osmanlı döneminde bir sancak merkezi olan Prizren, bugün Kosova'nın ikinci büyük şehridir[1]. Şehir, 13.yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesine kadar olan süreçte Sırp hâkimiyetinde kalmıştır. Yaklaşık 200 yıl boyunca Sırp yönetiminin merkezi olan Prizren aynı zamanda 14. yüzyılda Duşan'ın başkenti olmuştur[2]. Kosova Savaşı'ndan sonra I. Murad tarafından ele geçirilmiş olsa da Fetret Devri'nde Osmanlı kontrolünden çıkmış olan Prizren'de kesin hâkimiyet 1455 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından sağlanmıştır[3]. Osmanlı yönetiminde güçlü bir bölgesel ekonomik güç olarak gelişimini sürdüren şehir aynı zamanda siyasi ve kültürel bir merkez haline gelmiştir[4].

Prizren, Osmanlı dönemine ait birçok esere ev sahipliği yapmakta olup bugün eserlerin kalıntılarına rastlamak mümkündür. Bu döneme ait kültürel mirasın önemli örneklerinden birisi de Prizren Kalesi'dir. Kalenin inşası Osmanlı döneminden daha önceye tarihlenmiş olsa da şehrin fethinden Osmanlı hâkimiyetinden çıkışına kadar olan süreçte Osmanlı Devleti tarafından kullanılmış, şehirle özdeşleşmiş ve şehrin hafızasında önemli bir yer edinmiştir[5].

Askeri, idari ve adli açıdan birçok işlevi olan kaleler, bu fonksiyonlara bağlı olarak şehirlerde çok önemli bir yere sahiptir[6]. Şüphesiz ki Prizren Kalesi

[*] Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen "Kosova'nın Demografik ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (XV.- XVIII. Yüzyıl)" başlıklı projeden üretilmiştir.

[**] Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, zeynep.akil@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8853-176X.

[1] Machiel Kiel, ''Prizren'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C 34, İstanbul 2007, s. 349.

[2] Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History Of Kosovo*, Colombia University Press, New York 1998, s. 10.

[3] Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyıl'da Prizren Kazası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C V/S. 20, 2012, s. 185.

[4] Tatjana Katić, "The Sancak of Prizren in the 15th and 16th Century", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C XXXIII/S. 113, 2013, s. 114.

[5] Örneğin, Şemseddin Sami, Prizren'i tarif ederken şehrin üstünde metin bir kalesi vardır ifadesini kullanır. Bkz. Kâmûsu'l-Â'lâm, C II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s.1496.

[6] Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 78.

de Prizren şehri için tarihsel süreçte önemli bir yere sahip olmuştur. Prizren şehrinin güneydoğusunda konumlanan kale, Kosova'nın en eski mimari eserlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Prizren'de ilk yerleşim izlerine kalenin bulunduğu konumda rastlanılmıştır[7]. Kaleye ait bulgular bir ortaçağ kalesi olduğuna işaret etmektedir. Prizren Kalesi'nin adı ile ilgili ilk kayıt ise Bizanslı tarihçi Prokopius'un *De Aedificiis* isimli eserinde yer almaktadır[8]. 6. yüzyılda yazılmış olan eserde, kaleden Petrizen olarak bahsedilirken kalenin ismi Justinian tarafından Dardania'da restore edilen binalar arasında zikredilmektedir[9].

Prizren Kalesi, inşasından sonra yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Prizren'de kale altından başlayıp ovaya doğru uzanan bir şehir yerleşimi ortaya çıkmıştır. Kale bu noktada şehrin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Kalenin 19. yüzyılda yapılan planına bakıldığında Müslüman ve gayrimüslim mahallelerinin kalenin güneydoğusunda yer aldığı görülmektedir[10]. Her iki mahalle nehir tarafından ikiye ayrılmıştır. Gayrimüslim mahallesi kalenin altında yer almış ve kale yolunun başlangıç noktasına yakın konumdadır. Gayrimüslim mahallesinin yakınlarından başlayıp tepeye doğru çıkılan kale yolunun sonunda kalenin büyük kapısı ile karşılaşılmaktadır[11].

Tüm Prizren manzarasını görmeyi mümkün kılan Prizren Kalesi şehrin yaşlıları tarafından "*Kartal Bakışlı Bina"* olarak anılmaktadır[12]. Şehrin tepe noktasında bulunan kale Prizren için bir koruyucu olarak kabul edilmiştir[13]. Prizren'e hâkim konumunu güçlü duvarlarıyla destekleyen Prizren Kalesi şehri oldukça güvenli bir hale getirmiştir[14]. Kale zaman içerisinde sırasıyla Bizans, Sırp ve Osmanlılar tarafından kullanılmış olup, önemli bir stratejik nokta görevi üstlenmiştir[15]. 1455 yılında Prizren'in Osmanlılar tarafından kontrol edilmesiyle birlikte kalede ilk yerleşimler başlamıştır. Fakat Osmanlı döneminde asıl yerleşim kale altında olmuştur[16]. Fetih

---

[7] Hadis Abdula, *Studium ve Punctum Kavramlarıyla Kentleri Okumak: Prizren ve Priştine Örneği,* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 195.

[8] Kaltrina Thaci-Bujar Bajçinovci-Ramadan Aliu, "Valuing Heritage Assets: Prizren Castle", *Journal of Science Humanities and Arts*, C III/S. 5, 2016.

[9] Procopius, *Buildings*, çev. H.B. Dewing-Glanville Downey, C VII, William Heinemann/ Harvard University Press, Londra 1940, s. 256.

[10] Prizren Kalesi'nin planı Ek I'de yer almaktadır.

[11] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Plan-Proje-Kroki Plan-Projeler (PLK.p.), 862.

[12] Ahmet S. İğciler, *Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Ankara 2015, s. 188.

[13] Prizren Kalesi ve konumu ile ilgili görseller Ek II ve Ek III'de bulunmaktadır.

[14] Kale surlarının bir kısmına ait görsel Ek IV'de verilmiştir.

[15] İğciler, *age.*,s. 188.

[16] *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C II, yay. haz. Mehmet Z. İbrahimgil-Neval Konuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 835.

sonrasında Osmanlı'nın bölgedeki bütün askeri gücü kaleye yerleştirilmiş ve kale 1912 yılına kadar askeri üs olarak hizmet vermiştir[17].

I. Kalenin Bölümleri

Prizren Kalesi, Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra birçok ekleme ile geliştirilerek büyük bir kale ve askeri üs haline dönüştürülmüştür[18]. Askeri fonksiyonu olan mimarinin yanı sıra kalede sivil mimari de bulunmaktadır. Askerlerin dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için kalede bir cami yer almaktadır[19].

Bugün kalenin içinde mevcut olmayan fakat kalıntıları bulunan cami Mahmud Paşa Camii adıyla bilinmektedir. Cami, adını Prizren Mutasarrıfı Mahmud Paşa'dan[20] almış olsa da kalenin fethinden beri içerisinde bir caminin var olduğu anlaşılmaktadır[21]. Zaman içerisinde cami hasar görmüş ve 19. yüzyılda Mahmud Paşa tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu durum eserin kitabesinde yer alan şu cümlelerden de anlaşılmaktadır.

Hin-i fetihde kal'a içinde olunmuş câmi'ü ve ma'bed
Çok vakt ü ezman geçmekle oldı hak ile yeksan virân ü nâbûd
Paşa-yı Mahmud vâli-yi vilâyet hayrata mâil sâhib-diyânet
Bir tarz-ı ra'nâkal'ada cami' eyledi ibna ol zât-ı mes'ud[22]

1828 yılında sultana sunulmuş olan bir arzuhalden bahsi geçen caminin daha önce mescit formunda olduğu ve çeşitli eklemeler ile birlikte mescitten camiye dönüştürüldüğü sonucuna varılmaktadır. Belgede, Prizren Kalesi muhafızları ve Prizren ahalisi tarafından kalede bulunan camide, minber ve hatip bulunmadığından beş vakit namaz kılınsa da Cuma ve Bayram namazlarının kılınmaması nedeniyle camiye bir hatip tayin olunması talep edilmiştir. Yine aynı belgede kale içerisinde bulunan mescidin, cami olmasına izin verildiği ifadesi bulunmaktadır[23].

---

[17] Raif Vırmiça, *Prizren Camileri,* Türk Demokratik Birliği Yayınları, Prizren 1996, s. 151.

[18] *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*,T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü , Ankara 2016, s. 188.

[19] Vırmiça, *Prizren Camileri*, s. 153.

[20] Mahmud Paşa, Rotulla ailesine mensup olup Tahir Paşa'nın oğludur. Rotulla ailesinin en önemli siması olan Mahmud Paşa 1809-1836 yılları arasında şehri idare etmiştir (Kiel, agm., s. 350).

[21] BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), 145/7204.

[22] Prizren Arkeoloji Müzesi'nde bulunan kitabenin transkripsiyonu olup kitabenin görseli Ek V'de verilmiştir.

[23] BOA, C.EV, 145/7204. Yapılan talep üzerine hitabet görevi, gedik tımarı ile caminin imamı olan Eyüb Halife'ye, müezzinlik hizmeti ise günlük 20 akçe ücret ile Abdullah Halife'ye tevcih edilmiştir. Arzuhalde dikkat çeken bir husus daha bulunmaktadır ki minber vaz' olunan Mahmud Paşa Camii'nin kalenin derununda olan cami olduğu ve Prizren'de yer alan Mahmud Paşa Camii'nin farklı olduğu belirtilmektedir. Prizren'de yer alan camiinin hatibi Hasan Halife iken minber konulan camiinin hitabet hizmetinin Eyüb Halife'ye verildiği belgede anlatılmıştır.

Kalede cami dışında askerlerin barındığı dört adet koğuş ve dizdarın ikamet yeri olan iki adet konak yer almaktadır. Kale içerisinde kale halkının temel ihtiyaçlarını karşılayacak olan ambar, değirmen, mutfak ve sarnıç bulunmaktadır. Kalelerde beldenin hapishanesi işlevini gören zindanlara da yer verilmiştir[24]. Prizren Kalesi planında özel olarak belirtilen bir zindan yer almasa da kalenin hapishane için kullanılan bir bölümünün olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Dukakin Sancağı beyine ve Prizren Kalesi dizdarına gönderilen fermanda dergah-ı mualla çavuşu olan Süleyman Çavuş'un oğlunun isyan edip yanına aldığı kişilerle söz konusu çavuşun evini basması sebebiyle yakalanarak Prizren Kalesi'nde *ıslah-ı nefs* için kalebent edilmesi emredilmiştir[25].

Prizren Kalesi'nin içerisinde yukarıda bahsedilen bölümlerinin yanı sıra bugün mevcut olmayan bir de saat kulesi bulunmaktadır. Saat kulesi, Mahmud Paşa tarafından *kalenin derûnunda kasabaya nâzır bulunan üst tarafda binâ' olunmuşdur*[26]. Paşa, 1813 yılında Kameniça'da gerçekleşen savaşlar sırasında Semendire'yi geri aldığında şehirde bulunan bir kiliseden çıkartılan çanı saat kulesine taktırmıştır[27]. Saatin sesi Prizren'in her tarafından duyulmakta olup şehirdeki cami ve mescitlerde okunan ezan saate göre ayarlanmıştır[28]. 1868 yılında saati işleyebilmesi için günde bir defa kurulmasının gerekmesi sebebiyle, tüfenkçi esnafından Kel Adem Usta'ya kaleye çıkıp saati kurması karşılığında 50 kuruş maaş bağlanmıştır[29]. Saat kulesinin, Prizren'de Osmanlı hâkimiyetinin son bulmasıyla birlikte yıkıldığı ve bir daha onarılmadığı düşünülmektedir[30]. Aşağıda saat kulesinin kitabesi verilmiştir.

Zihi lûtf ıssı Mevlâ kim eder müminlere ikrâm
Mücâhidine nusretle beher sâ'at kılup in'âm
Beligrad ve Semendrere hem muzâfâtı nice kıla'
Olup fethine me'mur emrile çok 'asker-i İslam
Livâ-i Perzerrin vâlisi Mahmûd Paşa –yı zi-şân
Murâd-ı Padişâh üzere çekup Sırb üstine a'lâm
Nice küffâ-ı Sırb'un urdılar a'nâkına şemşir
'iyalleri esir olub, dahi malları iğtinam
Bi-'avn ile müyesser oldı çün fethi Beligrad'un
Mücerred niyyet-i hayrile Paşay-ı zü'l-ihtişâm

---

[24] Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM,* C VII/S. 7,1996, s. 9.

[25] BOA, Bâb-ı Âsâfi Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d),17/351.

[26] BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 1082/1.

[27] M. Kemal Özergin-Hasan Kaleşi-İsmail Eren, "Prizren Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, C VII, 1968, s. 86.

[28] BOA, MVL, 1082/1.

[29] BOA, MVL, 1082/1.

[30] Raif Vırmiça, *Prizren'de Rotlalar Hakimiyeti ve Vakfiyesi*, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, Prizren 2008, s. 101.

Semendere'de ganimet aldığı nâkûs-ı a'layı
Hâsin burcunda sâ'at vaz' edüp vakti kıla i'lam
Şükür bir eşref-i sâ'at bulup Nûri dedi târih
Bülend sadâ,cedid sâ'at eder isâl ferah-peyâm[31]

Prizren Kalesi'nin 19. yüzyıldaki planına göre kalede beş tabya vardır. Kalenin girişinde sol tarafta Mahmud Paşa Tabyası yer almaktadır. Mahmud Paşa Tabyası'nın yanı sıra Kurla Tabyası, Varış Tabyası ve iki adet Tüfenk Tabyası kalenin içerisinde bulunmaktadır. Birisi kalenin kuzeyinde, diğeri ise kuzey batısında olmak üzere kalede iki adet burç olup kuzey batı burcunun hemen yanında cephane yer almaktadır[32].

II. Kalenin Muhafız Kuvveti

Prizren Kalesi'nin muhafız kuvveti ile ilgili ilk bilgilere 924/1518 tarihli tahrir defterinde rastlanmıştır. Defterin son sayfasında yer alan kayıttan kalede bir dizdar ve bir kethüda olduğu anlaşılmaktadır[33]. Dizdar kalenin işlerinden sorumlu olup aynı zamanda kale erlerinin de kumandanıdır[34]. Kethüda ise, *mâl-i mîrîye ve kal'aya hizmet eylemekte* dizdarın yardımcısıdır[35]. Mustahfızan olarak bilinen kale erleri de kaleyi koruyan askerlerdir ve gece gündüz kaleyi bekleyen kullardır[36]. 956/1550 yılına ait olan tahrir defterinde kalenin muhafız kuvvetiyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür.[37] Kalede dizdar ve kethüdanın yanı sıra bir imam bulunmaktadır.[38] Kale muhafazasını sağlayan erler ise toplamda 20 kişiden oluşmaktadır.[39] Aşağıdaki tabloda XVI. yüzyılın ikinci yarısında kalede görevlendirilenler listelenmiştir.

[31] Özergin-Kaleşi-Eren, agm., s. 85.

[32] BOA, PLK. p., 862.

[33] BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TD.), 92, s. 144.

[34] Meryem Kaçan Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Kuzey Sınırında Bir Osmanlı Kalesi: Yergöğü", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C XI/S. 1, 2022, s. 142.

[35] Ergenç, *age*., s. 79.

[36] Ergenç, *age.,* s. 80.

[37] BOA, TD, 368; 368 numaralı tahrir defterinin özellikleri defterin Kanuni döneminde tutulmuş olduğunu işaret etse de kesin tarihi bilinmemektedir. Bu çalışmada, TDVİA'da yer alan Prizren maddesi ve Hanife Alaca tarafından hazırlanmış olan "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı" isimli doktora tezi referans alınarak defterin tarihi 1550 olarak kabul edilmiştir. Bkz. Kiel, agm ., s.349; Hanife Alaca*, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı,* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s.2.

[38] BOA, TD, 368, s. 440-441.

[39] BOA, TD, 368, s. 442; Machiel Kiel'e göre her iki tahrir kaydında kalede bir dizdar, bir kethüda ve 20 askerin olması bölgedeki iç istikrar ile ilişkilidir. Bkz. Kiel, agm ., s .49.

Görevliler	*956/1550 Yılı*[40]	*987/1579-1580 Yılı*[41]	*999/1590-1591 Yılı*[42]
	Sayı	*Sayı*	*Sayı*
Dizdar	1	1	1
Kethüda	1	1	1
İmam	1	1	1
Serbölük	1	1	-
Topçu	1	1	-
Bevvab	1	1	-
Muhafız	17	8	-

Tablo I: XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Prizren Kalesi'nin Muhafız Kuvveti

987/1579-1580 tarihli tahrir defterinde kalede yine dizdar ve kethüda ile birlikte imam bulunmaktadır. Kale erleri ise topçu ve bevvab (kapıcı) ile birlikte toplamda 11 kişidir[43]. 956/1550 ve 987/1579-1580 yıllarına ait tahrirlere bakıldığında 987/1579-1580 yılında kalenin muhafız kuvvetinde azalma olduğu görülmektedir. 999/1590-1591 yılındaki tahrirde ise kalenin dizdarla birlikte bir kethüdası ile imamı bulunmaktadır.

Prizren Kalesi, 16. yüzyılda muhafız kuvveti açısından bölgedeki diğer kaleler ile kıyaslandığında, 16. yüzyılın ikinci yarısında Prizren Kalesi'nin sahip olduğu asker sayısının Üsküp Kalesi'ndeki askerlerden daha fazla olduğu görülmektedir. 950-951/1544 yılında Üsküp Kalesi'nde bir dizdar ve kethüda ile birlikte 13 muhafız bulunmaktaydı.[44] Prizren Kalesi'nde ise 956/1550 yılında bir dizdar ve bir kethüda ile birlikte görev yapmakta olan asker sayısı 20'dir.[45] Fakat yukarıda bahsedildiği üzere 16. yüzyılın sonlarına doğru Prizren Kalesi'nin muhafız sayısında bir azalma görülürken, 17. yüzyılda Üsküp Kalesi'nin muhafız sayısında artışa gidildiği anlaşılmaktadır.[46] Üsküp Kalesi'nin yanı sıra bölgedeki bir diğer kale ise Novaberde Kalesi'dir. Prizren Kalesi ve Novaberde Kalesi'nin muhafız kuvveti karşılaştırıldığında 16. yüzyılda Novaberde Kalesi'nde bulunan asker sayısının Prizren Kalesi'ndeki askerlere sayıca üstünlüğü göze çarpmaktadır. 950-951/1544 yılında Novaberde Kalesi'nde bir dizdar ve bir kethüda ile

[40] BOA, TD, 368, s. 440-441.

[41] BOA, TD, 1029, s. 67.

[42] BOA, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TKGM.d.*)*,158, s. 44, 79. Belirtilen yıla ait defterde kalede görevli olan askerlerin tasarruf ettiği tımar gelirine dair bilgiler bulunurken asker sayısı ile ilgili verilere rastlanılmamıştır.

[43] BOA, TD, 1029, s. 67.

[44] Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazâsı (1455-1569)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995, s.38.

[45] BOA, TD, 368, s. 440-441.

[46] İnbaşı, *agt*, s.38.

birlikte 48 asker görev yapmakta iken[47] Prizren Kalesi'nin 956/1550 yılında toplam muhafız kuvveti 22'dir.[48]

Kale erlerinin asıl görevleri kaleyi korumak olsa da zaman zaman savaşa çağrıldıkları ve beldenin güvenliğini sağlamak için çalıştıkları görülmektedir[49]. 1698 yılında Prizren ve bölgedeki birçok kadıya ve kale dizdarlarına gönderilen fermanda Bosna serhaddinin korunması için kalelerden asker toplanması emredilmiştir. Prizren Kalesi'nde tımar tasarruf eden 13 neferin yardımcı kuvvet olarak Bosna Beylerbeyliği'nin komutası altına verileceği anlaşılmaktadır[50].

Prizren Kalesi muhafızları hizmetleri karşılığında tımar tasarruf etmektedir. Kale görevlilerinin tasarruf ettiği tımarlara ait ilk bilgilere 937/1530 yılına ait 167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet Defteri'nde[51] ulaşılmıştır. Ancak hangi görevliye ne kadar tımar tahsis edildiği kaydedilmemiştir. Bu nedenle genel olarak değerlendirildiğinde dokuz köyün tımar olarak verildiği, bu köylerde 258 hane bulunduğu, en fazla 80, en az da dokuzar hanelik köylerin tımar olarak tahsis edildiği, ilgili yılda elde edilen hasılatın en düşük 730, en fazla da 15816 akçe olduğu tespit edilmiştir. Kale görevlilerine verilen tımarlardan elde edilen toplam gelirin 37234 akçe olduğu saptanmıştır. Bu ilk kayıtlara göre biraz daha detaylı bilgilere 956/1550 yılına ait 368 numaralı tahrir defterinde[52] rastlanılmıştır. Bu verilere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Görevliler	***Görevli Sayısı***	***Görevlilere Tahsis Edilen Köy Sayısı***	***Görevlilere Tahsis Edilen Mezra Sayısı***	***Kişi Başı Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe Olarak)***
Dizdar	1	2	-	2.789
Kethüda	1	1	1	1.653
İmam	1	1	-	2.227
Serbölük	1	3	-	1.600
Topçu	1		-	1.500
Bevvab	1		-	1.500
Muhafız	17		-	1.400[53]
Toplam	23	7	1	33.669

Tablo II: Prizren Kalesi Görevlilerine 956/1550 Yılında Tahsis Edilmiş Olan Tımar Gelirleri[54]

[47] Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vulçıtrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2020, s.49.

[48] BOA, TD, 368, s. 440-441.

[49] Ergenç, *age.*, s. 80.

[50] BOA, (A.DVN.MHM.d), 110/1415.

[51] *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri II(937/1530): Vulçıtrın, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livaları*, Defter-i Hâkânî Dizisi:IX , T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004, s. 391.

[52] BOA, TD, 368.

[53] On beş muhafız tek başına tımar gelirine sahipken, iki muhafızın tımar gelirini paylaştıkları anlaşılmaktadır. Kardeş oldukları düşünülen bu muhafızların geliri diğer muhafızlardan ayrı olarak kaydedilmiştir. 15 muhafızın her birinin gelirinin 1400 akçe, diğer iki muhafızın gelirinin de 700'er akçe olduğu görülmüştür.

[54] BOA, TD, 368, s. 442-443.

Görüldüğü gibi 23 kişiden oluşan kaledeki görevlilere toplamda yedi köy ve bir mezra tahsis edilmiştir. Dizdara iki köy verilirken kethüdaya bir köy, bir mezra, 20 kişiden oluşan muhafız grubuna da üç köyün tımar geliri, hizmetleri karşılığında verilmiştir. Bundan sonraki veriler 987/1579-1580 yılına ait olup aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Görevliler	***Görevli Sayısı***	***Görevlilere Tahsis Edilen Köy Sayısı***	***Görevlilere Tahsis Edilen Mezra Sayısı***	***Kişi Başı Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe Olarak)***
Dizdar	1	1	2	3.000
Kethüda	1	3	-	2.000
İmam	1	1	-	2.200
Topçu	1	2 (Hisse)	-	1.500
Serbölük	1	3	-	1.600
Bevvab	1		-	1.500
Muhafız	7		-	1.400
Toplam	13	10	2	21.600

Tablo III: Prizren Kalesi Görevlilerine 987/1579-1580 Yılında Tahsis Edilmiş Olan Tımar Gelirleri[55]

956/1550 yılı ve 987/1579-1580 yılının tahrirleri karşılaştırıldığında kaledeki muhafız sayısında bir azalma görülmektedir. Ayrıca 987/1579-1580 yılına ait kayıtlara göre dizdar, kethüda ve imamın gelirlerinde artış görülürken muhafızların gelirinde değişme olmamıştır.

Görevliler	***Görevli Sayısı***	***Görevlilere Tahsis Edilen Köy Sayısı***	***Görevlilere Tahsis Edilen Mezra Sayısı***	***Kişi Başı Elde Edilen Yıllık Gelir (Akçe Olarak)***
Dizdar	1	2	-	3.000
Kethüda	1	1	1	1.600
Muhafız	-[56]	1	1	11.800
İmam	1	1	-	3.000
Toplam	3	5	2	29.600

Tablo IV: Prizren Kalesi Görevlilerine 999/1590-1591 Yılında Tahsis Edilmiş Olan Tımar Gelirleri[57]

987/1580 yılını müteakiben 999/1590-1591 yılında Prizren Kalesi görevlilerine tahsis edilmiş olan tımar gelirlerinin kayıtları yukarıdaki tabloda yer

[55] BOA, TD, 1029, s. 67.
[56] Muhafız sayısı bilinmemektedir.
[57] BOA, TD, 158, s. 44, 78-79.

almaktadır. 999/1590-1591 yılının tahrir kayıtlarına bakıldığında dizdarın geliri önceki yıllara göre değişmezken, kale imamının gelirinde artış, kethüdasının gelirinde azalma görülmektedir.

17. yüzyılın ikinci yarısında da kale görevlilerinin gelirlerinde genel olarak değişim olmadığını söylemek mümkündür. 1664 yılında, Prizren Kalesi dizdarı tarafından vefat eden kale muhafızının tımarının başkasına tevcihi hakkında sunulan arzdan, muhafızın 1400 akçe geliri olduğu anlaşılmaktadır[58]. 1669 yılında kalenin serbölüğünün1600, kethüdasının ise 2000 akçe geliri bulunmaktaydı[59]. 1671 yılında kalenin vefat eden topçusunun yerine bir topçu istihdamı ile ilgili kalenin dizdarı İdris tarafından sunulan arzda ise topçunun tımar gelirinin 1500 akçe olduğu görülmektedir[60]. 17. yüzyılın sonunda kale görevlilerinin elde ettikleri gelirin ödeme şekillerinde değişiklikler söz konusudur. 1699 yılında Prizren Kalesi cemaatlerinin mevaciblerinin bir kısmı Babadağı, Çardak ve Mankalya cizyelerinden ödenmiştir[61]. 18. yüzyılın ikinci yarısında, Prizren Kalesi palankasında cemaat ağası günlük akçe ile ulufeli olarak hizmet etmektedir[62]. Bu verilerden hareketle, 16 ve 17. yüzyılda Prizren Kalesi muhafız kuvvetlerinin, kayıtlarda tımar tasarruf ederek gelir elde ettikleri görülürken, 17. yüzyılın sonunda hizmetlerinin karşılığında hazineden maaş aldıkları da kayıtlara yansımıştır.

16 ve 18. yüzyıllar arasında kale muhafazasındaki askerlerin sayısında büyük bir değişim olmamasına rağmen, 19. yüzyılda isyan ve savaşların oluşturduğu huzursuz ortamla birlikte bölgenin ve kalenin güvenliği için asker sayısının artırıldığı görülmektedir. Bu dönemde kalede başıbozuk askerler istihdam edilmiştir. 1843 yılının Ağustos ayından Ekim ayına kadar kalede 400 başıbozuk asker bulunurken[63] aynı senenin Aralık ayında bu sayı 385'tir[64]. Aralık ayından 1844 Mayıs'ına kadar askerlerin sayısında küçük değişimler görülürken[65] kayıtlara yansımış olan başıbozuk asker sayısı en fazla 400 olarak tespit edilmiştir[66]. Başıbozuk askerlerin istihdamı 1847 yılına kadar devam etmiştir[67]. Başıbozuk askerlerin kaldırılmasının ardından, Üsküp Valisi Selim Paşa'nın emriyle Üsküp eyaletinden toplanan askerler Prizren Kalesi'nde istihdam edilmiştir[68]. Başıbozuk askerlerin

[58] BOA, Ali Emiri Sultan IV. Mehmed (AE.SMMD IV), 91/10743.

[59] BOA, İbnülemin Askeriye (İE.AS), 7/657; BOA, İbnülemin Askeriye (İE.AS), 7/658.

[60] BOA, İE.AS, 24/2229

[61] BOA, Ali Emiri Sultan II. Mustafa (AE.SMST II), 79/8425.

[62] BOA, Ali Emiri Sultan III. Mustafa (AE.SMST III), 185/14571.

[63] BOA, Maliye Nezareti, Masarifat Defterleri (ML.MSF.d.), 4909; BOA, ML.MSF.d., 4870, BOA, ML.MSF.d., 5129

[64] BOA, ML.MSF.d., 5176.

[65] BOA, ML.MSF.d., 5192; BOA, ML.MSF.d., 5382; BOA, ML.MSF.d., 5279; BOA, ML.MSF.d., 5534; BOA, ML.MSF.d., 5637.

[66] Ağustos 1843-Mayıs 1844 tarihleri arasında Prizren Kalesi'nde istihdam edilen başıbozuk askerlere ait tablo Ek VI'da verilmiştir.

[67] BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT.), 97/16.

[68] BOA, ML.MSF.d ., 8441; BOA, ML.MSF.d., 101/79; BOA, ML.MSF.d., 107/85.

kaleden tasfiyesinden yaklaşık 30 yıl sonra, 1874 yılına ait Prizren Vilayeti Salnamesi'nde Sultan Abdülaziz'in İkinci Alayı'nın İkinci Taburu'nun Prizren Kalesi'nde ikamet ettiği görülmektedir[69]. 1290/1873 ve 1291/1874 yıllarında Prizren Kalesi'nde istihdam edilmiş olan askerlere ait bilgiler aşağıda yer alan tabloda gösterilmektedir.

Piyade		***Süvari***		***Gardiyan***	
Görevliler	***Görevli Sayısı***	***Görevliler***	***Görevli Sayısı***	***Görevliler***	***Görevli Sayısı***
Alaybeyi	1	Bölük Ağası	2	Sergardiyan	1
Tabur Ağası	1	Muavini	1	Katib-i gardiyan	1
İdare Emini	1	-	-	-	-
Hesab Emini	1	-	-	-	-
Bölük Ağası	8		-	-	-
Muavini	8	-	-	-	-
Jurnal Emini	8	Jurnal Emini	1	-	-
Kol Vekili	39	Kol Ağası Vekili	8	-	-
Muavini	78	Muavini	16	-	-
Neferat	692	Neferat	144	Neferat	8
Toplam	837	Toplam	172	Toplam	10

Tablo V: 1290/1873 ve 1291/1874 Yılları Prizren Vilayeti Salnamesi'ne Göre Prizren Kalesi'nde Bulunan Piyade-Süvari Birlikleri ve Gardiyan[70]

Kalede 19. yüzyıl boyunca sürekli olarak asker istihdamı söz konusu olmuştur[71]. Prizren Vilayeti'nin 1290/1873 ve 1291/1874 yıllarına ait salnamelerine bakıldığında kaledeki askerlerin piyade, süvari ve gardiyan olarak üç gruba ayrıldığı görülmektedir[72]. Her iki salnameye göre vilayet merkezi olan Prizren'de bulunan asker sayısı Üsküp, Niş ve Debre sancaklarında bulunan asker sayıları ile kıyaslandığında Prizren Kalesi'nde adı geçen sancaklardan daha fazla asker bulunmaktadır[73].

[69] Prizren Vilayeti Salnamesi, 1291/1874, s. 54.

[70] Prizren Vilayeti Salnamesi, 1290/1873, s. 106; Prizren Vilayeti Salnamesi, 1291/1874,s. 167.

[71] Raif Vırmiça, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2010.

[72] Prizren Vilayeti Salnamesi,1290/1873; Prizren Vilayeti Salnamesi, 1291/1874.

[73] Prizren Vilayeti Salnamesi, 1290/1873, s. 106; Prizren Vilayeti Salnamesi, 1291/1874, s. 167; Ayrıca bkz. Vırmiça, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi.*

III. Kaledeki Zahire ve Mühimmat

Kaledeki zahire ve mühimmat ile ilgili ilk bilgiler 937/1530 yılına ait 167 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri'nde yer almaktadır[74]. Bir diğer kayıt ise 956/1550 yılına tarihlenen 368 numaralı tahrir defterinde bulunmaktadır[75]. Her iki defterde bulunan kayıtlara bakıldığında Prizren Kalesi'nde askerlerin kendilerini savunmalarına yönelik malzemelerin varlığı görülmektedir. Zırh ve başlıklar iki defterde de kaydına rastlanılan başlıca savunma aletleridir. Dizlik ve kalkan da kale muhafızlarının kendilerini korumaları için kullandıkları kalede bulunan mühimmat içerisindedir. Savunmaya yönelik mühimmattan başka kalede muhtelif silahlar mevcuttur. Osmanlı orduları tarafından kullanılan silahlar kesici, atıcı, delici ve vurucu olmak üzere dört temel gruba ayrılmıştır[76]. Ok ile yay başta olmak üzere bıçak türleri ve balta gibi atıcı, kesici silahlar Prizren Kalesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca bahsi geçen geleneksel silahların yanı sıra ateşli silahlar da vardır. Top çeşitleri[77] ve tüfek temel olarak kullanılan ateşli silahlardır. Küçük çaplı bir top çeşidi olan pırangının daha sık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kalede bulunan silahların genel bir değerlendirmesi yapıldığında başlıca kullanılan silahların atıcı ve ateşli gruba ait olduklarını söylemek mümkündür. Prizren Kalesi'nin mühimmatı arasında bahsi geçen atıcı ve ateşli silahların kullanılabilmesi için gerekli zenbürek, kurşun, burgu ve küskü gibi mekanizma ile parçalar da mevcuttur.

Kale görevlilerinin yaşam alanları olması dolayısıyla askeri mühimmatın dışında zahire ve kale sakinlerinin günlük hayatta ihtiyaçları olan malzemeler de Prizren Kalesi'nde bulunmaktaydı. Bunlar tuz, darı ve buğday olup tuz ile darı 937/1530 ve 956/1550 yıllarında kaledeki zahire arasında sayılmıştır. Buğday ise sadece 956/1550 yılına ait kayıtlarında yer almaktadır. Zahirenin yanı sıra meşale, halat, el değirmeni, büyük kazanlar ve odun askerlerin günlük hayattaki beslenme, ısınma, temizlik gibi ihtiyaçları nedeniyle kalede bulunan araç-gereç ve eşyalar arasında bulunmaktaydı.

937/1530 yılına ait 167 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri ile 956/1550 yılına ait 368 numaralı Tahrir Defteri'ndeki kayıtlar incelendiğinde 937/1530 yılından 956/1550 yılına kadar geçen süreçte kalede bulunan mühimmat değişik isimlerle kaydedilmiş olmasına rağmen fonksiyonu açısından içeriğinde büyük bir değişim görülmemiştir. Bununla birlikte aşağıda verilen tablolarda görüleceği üzere kaledeki mühimmat çeşitlerinde ve mühimmatın sayısında bazı farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu farklılıkların başında köhne olarak tabir edilen eskimiş mühimmat dikkat çekmektedir. 937/1530 yılındaki kayıtlarda eski mühimmattan bahsedilse

[74] *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri II (937/1530): Vulçıtrın, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livaları*, s.391.

[75] BOA,TD, 368.

[76] Salim Aydüz, "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, S. 10, Ağustos 2011, s. 6.

[77] Kalede kullanılmış ve günümüze ulaşmış olan top görseli Ek VII'de sunulmuştur.

de 956/1550 yılında bu tarz mühimmatın sayısında fark edilir artış görülmektedir. Ayrıca mühimmatın bir kısmının iş görmez ve kullanılmaz hale geldiği belirtilmiştir. Kale mühimmatının, 1530 ve 1550 yıllarına ait kayıtları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Cinsi	**Sevb**	***Kıt'a***	***Kabza***	***Adet***	***Belotik(?)***
Cebe-i Köhne	18				
Tolga-yı Köhne		10			
Dizlik-i Köhne		4			
Baldırçak		5			
Karçak-ı Köhne		3			
Zırha-ı köhne	10				
Zenbürek-i ahen-i köhne			11		
Zenbürek-i köhne çub			9		
Keman-ı zenbürek-i köhne			11		
Keman-ı köhne			11		
Tırha-yı dest				5.193	
Tırha-yı zenbürek				300	
Top		2			
Sengha-yı top				109	
Pırangı		3			
Tüfenk			14		
Haran			4		
Ba-peykan				35	
Fındık-ı tüfenk				750	
Siper-i köhne			32		
Kurşun pare		20			
Küskü		1			
Burgu		1			
Meşale		4			
Resen		8			
Top-ı ateş-i hazıra					
Senk-i asiyab-ı dest		9			
Hatab					130
Erzen					1.100
Milh					9,5

Tablo VI: 937/1530 Yılında Prizren Kalesi'nde Bulunan Zahire ve Mühimmat[78]

[78] *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri II(937/1530): Vulçıtrın, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livaları*, s. 391.

Cinsi	*Belotik(?)*	*Kıta*	*Adet*	*Parça*
Gendüm	130			
Erzen	1.140			
Milh	80			
Kemha cebe harap amelden kalmış		10		
Kadife cebe köhne harap		6		
Kaplama cebe köhne		2		
... köhne			10	
Toğalga-yı kafiri köhne			8	
Zenbürek köhne			11	
Ağaç zembürek köhne			8	
Ayak zembürek köhne			11	
Keman köhne harap			10	
... oklar			4.200	
Amelden kalmış köhne oklar			940	
Demrenlü zembürek okları			35	
Demrensüz zembürek okları			122	
Pırangı			1	
Hurda prangı			4	
Pırangı harap			1	
Demirden kafiri pırangı			1	
Tüfenk köhne ve harap			4	
Tüfenk			10	
Fındık-ı tüfenk			250	
Kalkan harap amelden kalmış			35	
Kurşun				19
Asiyâb-ı dest			9	
Küskü-i ...			1	
Meşale			4	

Tablo VII: 956/1550 Yılında Prizren Kalesi'nde Bulunan Zahire ve Mühimmat[79]

[79] BOA, TD, 368, s. 445.

17. ve 18. yüzyıllarda kaledeki mühimmata ait bilgilere rastlanmazken 19. yüzyılda Prizren Kalesi'ne sevki yapılan mühimmat ile ilgili bilgiler mevcuttur. Gelişen silah teknolojisi ve değişen savaş koşullarıyla birlikte Osmanlı Devleti tarafından kullanılan silahların niteliği de değişmiştir. Buna paralel olarak, 19. yüzyılda Prizren Kalesi'nde bulunan mühimmatın niteliği de daha önceki dönemlere göre farklılık göstermektedir. 19. yüzyılın başında Selanik'ten Prizren Kalesi'ne barut gönderilmiştir[80]. Sırp ayaklanmasının ikinci evresinin başlangıcı olarak kabul edilen 1815 tarihinde ise Selanik İskelesi üzerinden beş kıta şahî top, kundak gibi mühimmat kaleye ulaşmıştır[81]. Ardından 1816 yılında, havan topunun kale için lüzumuna binaen havan topları istenmiş[82] ve üç kıta havan topu gönderilmiştir[83]. Bunların yanı sıra 100 kantar barut da kaleye gönderilen mühimmat arasındadır[84]. 1839 yılının Ekim ayında Prizren Kalesi'ne Tophane-i Amire, Tersane-i Amire ve Humbarahane'den mühimmat gönderilmiştir[85]. Gönderilmiş olan mühimmatın dökümü aşağıda bulunan tabloda verilmiştir.

Cinsi	***Gönderilen (Adet)***	***Kalede mevcut olan (Adet)***	***Noksan[86] (Adet)***
Yuvarlak	1.875	1.800	75
Dane-i humbara	600	600	-
Mahitap	510	510	-
Tomar-ı balyemez	9	8	1
Maşa-ı mahitap	3	3	-
Süngü	270	270	-
Nişangâh	4	4	-
Kınnap deste	10	10	-
Mismar	750	750	-
Verdenar	10	10	-
Manivela	25	25	-
Sekel-i top	25	20	5
İpsid	25	19	6

[80] BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 89/4102.
[81] BOA, C.AS, 823/3492.
[82] BOA, C.AS, 198/8518.
[83] BOA, C.AS, 768/32478.
[84] BOA, C.AS, 768/32478.
[85] BOA, C.AS, 761/32101.
[86] Sevki yapılan mühimmat yolda zarar gördüğü için noksan olarak kaydedilmiştir.

Alât-ı isparçine	1	1	-
Tıpa-i humbara	570	570	-
Keten-i tıpa	830	830	-
Türlü tıpa	1	1	-
Bıçak	1	1	-
Ecza deste	5	5	-
... havan	1	1	-
... tirkâri…	1	1	-
?	2	2	-
Kese-i ecza	1	1	-
Kebir küfe	300	300	-
Kilid	1	1	-
Kebir küfe	1	1	-
... sandık	2	2	-
Fitil deste	5	5	-

Tablo VIII: 1839 Yılında Prizren Kalesi'ne Gönderilen Mühimmat[87]

1839 yılında sevki yapılan mühimmatın içerisinde top yuvarlakları, humbara taneleri, maytap ve tıpa çeşitleri öne çıkmaktadır. Malzemelerin içerisinde sayıca en fazla olanı 1875 adet gönderilmiş olan top yuvarlaklarıdır. Silahlardan başka kaleye demir, çivi ve iplik gibi muhtelif türde malzeme gönderilmiştir. 19. yüzyılda Prizren Kalesi'ne belirli aralıklarla mühimmat sevkiyatı yapılırken aynı dönemde kalede görevli askerlerin sayısında da artışa gidilmiştir. Kaleye yapılan mühimmat sevki ve asker istihdamından, kalenin 19. yüzyılda önceki yüzyıllara göre daha stratejik bir durumda olduğunu söylemek mümkündür.

IV. Kalede Onarım Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin Prizren'i fethinden önce şehirde var olan ve Osmanlı hâkimiyeti boyunca aktif olarak kullanılan kalenin çeşitli onarım faaliyetlerine maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Prizren Kalesi'nin Osmanlı öncesi dönemde inşa edildiği ve Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere yüzyıllar boyunca kullanıldığı göz önüne alındığında kalenin zarar görmemiş olması mümkün değildir. Örneğin, kalenin 17. yüzyılın sonunda

[87] BOA, C.AS, 761/32101.

Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında zarar gördüğü bilinmektedir. 18. yüzyılın sonunda, 1798 yılında ise şehrin mutasarrıfı Rüstem Paşa tarafından kale onarılmıştır[88]. Kalenin kullanıldığı süre boyunca sakinleri tarafından tamir edilmiş olması kaçınılmaz olsa da tamir faaliyetleriyle ilgili belgeler 19. yüzyılda yoğunlaşmıştır. İskenderiyeli Mahmut Paşa'nın[89] isyanı sırasında hasar görmüş olan kalenin 1801'de tamir edildiği görülmektedir[90]. Bölgede devam eden isyan ve savaşlar esnasında zarar gören Prizren Kalesi'nin, 19. yüzyıl boyunca bir çok kez onarılmış olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın başında tamir edilmiş olan kalede 25 yıl içerisinde tekrar onarım faaliyetleri yapılmıştır. 1826-29 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında hasar görmüş olan kalenin camisi ve surları şehrin mutasarrıfı Mahmud Paşa tarafından onarılmıştır[91]. 19. yüzyılın yarısına kadar olan süreçte çeşitli bölümleri onarılan kalede, 1842 yılında askerlerin koğuşu da tamir görmüştür[92]. 19. yüzyıl boyunca devam eden tamir faaliyetlerinin ardından 1902 yılında Prizren Kalesi'nin onarılması için girişimde bulunulmuş ve yapılması planlanan tamir için keşif yapılmıştır[93]. Yapılan keşifte koğuşların odaları, tavan ve zeminleri ile pencerelerinin zarar gören kısımları için temin edilmesi gereken malzemeler ve miktarları saptanmıştır. Tamir için kullanılacak olan malzemelerin arasında en fazla ihtiyaç duyulan madde ağaçtır. Farklı ağaç türlerinden yapılmış olan çeşitli malzemelere koğuşların tamir edilecek bölümlerinde kullanılması için gerek duyulmuştur. Ek olarak, cam, tel, kireç, kiremit ve kumun kalenin onarımı için gerekli olduğu tespit edilmiştir. Keşif defterinde yer alan bilgilerden hareketle koğuşların oldukça zarar görmüş durumda olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kalede bulunan caminin de tamire ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu defterde caminin tamiri için tespit edilen miktar 8.214 kuruştur. Kalede onarıma ihtiyacı olan bölümlerin yanı sıra Prizren Kalesi'nin duvarının ahalinin evlerine zarar vermesi sebebiyle tadilat yapılmasının gerekli olduğu bilgisi keşif defterinde yer almaktadır[94].

19. yüzyılda kale ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise kalenin kışlaya dönüştürülmesidir. 1832 yılında İpek, Kalkandelen ve Akçahisar kaleleriyle birlikte Prizren Kalesi'nin gerekli olmadığı sebep gösterilerek yıkımı için emir verilse de kale yıkılmamıştır[95]. Daha sonraki yıllara ait kayıtlardan kalenin kışlaya dönüştürülmek istendiği anlaşılmaktadır. 1852 yılında, ordu-yı hümayun mühendisleri tarafından yapılan keşifte iki

[88] Vırmiça, *Prizren Camileri*, s. 151.

[89] Arnavutluk'ta Buşatlı Ailesi'ne mensup olan İşkodra mutasarrıfı. 1785 yılında asi olarak ilan edilen Mahmut Paşa'nın Prizren'de yıkımları olmuştur.

[90] BOA, C.AS, 359/14897.

[91] *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, s. 188.

[92] BOA, ML.MSF.d., 3269.

[93] Prizren Kalesi'ne ait Birinci Keşif Defteri Ek VIII'de mevcuttur.

[94] BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 1/2; BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFT.I.AS), 4/357.

[95] BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 415/21487.

tabur asker alma kapasitesi bulunduğu için kalenin kışlaya dönüştürülmesi yerine onarılmasına[96] ve kışlaya dönüştürülmesinin gerekli olmadığına karar verilmiştir[97]. 1853 yılının Mart ayında ise Prizren'de bulunan iki tabur askerin Prizren halkının evlerinde konaklamasına binaen, askerlerin topluca bir yerde bulunmaları ve rahat etmeleri için Prizren Kalesi'nin kışlaya dönüştürülmesi yeniden gündeme gelmiştir[98]. Fakat bina yapımı için zamanın elverişli olmaması nedeniyle binanın yapımı bir sonraki bahara ertelenmiştir[99]. Daha sonraki süreçte kalede bir kışla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kışlanın tam olarak ne zaman yapıldığı tespit edilememekle birlikte 1291/1874 yılından önce inşa edildiği bilinmektedir ki 1291/1874 yılına ait Prizren Vilayeti Salnamesi'nde kalenin içerisinde bir kışlanın varlığından bahsedilmektedir[100].

Sonuç

Prizren Kalesi, şehirde Osmanlı hâkimiyeti kurulmadan yüzyıllar önce inşa edilmiş bir yapıdır. Osmanlı Devleti, Prizren'i fethetmesiyle birlikte kaleye askeri güçlerini yerleştirmiş ve Prizren'de yönetimi devam ettiği sürece kalede Osmanlı askerleri bulunmuştur. Askeri üs olarak kullanılan Prizren Kalesi'nin sahip olduğu muhafız kuvvetinin 19. yüzyıla gelinceye değin sayılarında büyük bir değişkenlik olmadığını ilgili belgeler doğrultusunda söylemek mümkündür. 19. yüzyılda ise kalenin asker kuvveti artırılmış ve organizasyonlarında değişiklik yapılmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere 19. yüzyılda bölgedeki huzursuz iklim sebebiyle Prizren Kalesi'nin cephe hattına yakınlığı dikkate alındığında önceki yüzyıllara kıyasla daha stratejik bir konumda olduğu saptanmıştır.

Prizren Kalesi, kale görevlilerinin ikamet etmesi neticesinde yerleşim alanı olarak da işlev görmüştür. Bu bağlamda, kale içerisinde, kale halkının ihtiyacının karşılanması için gerekli olan temel yapılar mevcuttur. Osmanlılar, kalede kaldıkları süre boyunca yeni binalar inşa etmiş ve mevcut olanlar içinse onarım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 500 yıla yakın bir süre boyunca Osmanlı Devleti'nin kontrolünde kalan Prizren Kalesi şehirde Osmanlı varlığının simgelerinden birisi olmuştur.

[96] BOA, İrade,Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 238/8421.
[97] BOA, İ.MVL, 53/86.
[98] BOA, İ.MVL, 333/69.
[99] BOA, İ.MVL, 258/9624.
[100] Prizren Vilayeti Salnamesi, 1291/1874, s. 54.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Sultan II. Mustafa (AE. SMST II), 79/8425.

BOA, Ali Emiri Sultan III. Mustafa (AE.SMST III), 185/14571.

BOA, Ali Emiri Sultan IV Mehmet (AE.SMMD IV), 91/10743.

BOA, Bâb-ı Âsâfî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d), 110/1415; 117/351.

BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 89/4102; 823/3492; 198/8518; 768/32478; 761/32101; 359/4897.

BOA, Cevdet Evkaf (C.EV), 145/7204.

BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 415/21487.

BOA, İbnülemin Askeriye (İE.AS), 7/657; 7/658; 24/2249.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 238/8421; 333/69; 258/9624; 1082; 53186.

BOA, Maliye Nezareti Masarifat Defterleri (ML.MSF.d.), 5/29; 5/76; 5/92; 101/79; 3269; 4870; 4909; 5382; 8441; 5279; 5534; 5637; 110185.

BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TD), 92; 368; 1029.

BOA,Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TKGM.d.), 158.

BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı (TFT.I.AS), 4/357.

BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 112.

BOA, Plan-Proje-Kroki Plan-Projeler (PLK.p.), 862.

II.Kaynak Eserler

Prizren Vilayeti Salnamesi, 1290/1873.

Prizren Vilayeti Salnamesi, 1291/1874.

III.Kitaplar ve Makaleler

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri II (937/1530): Vulçıtrın, Prizrin, Alaca-hisâr ve Hersek Livaları, Defter-i Hâkânî Dizisi: IX,T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2004.

Abdula, Hadis. "*Studium ve Punctum Kavramlarıyla Kentleri Okumak: Prizren ve Priştine Örneği*", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2023.

Alaca, Hanife. *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı,* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2016.

Aydüz, "Salim, Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu*, S.10, Ağustos 2011, s.1-37.

Batmaz, Eftal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM,* C VII/S. 7, 1996, s. 3-9.

Derviş, Fetnan, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyoekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

Gülten, Sadullah, "XVI. Yüzyıl'da Prizren Kazası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C V/S. 20, 2012, s.184-199.

İslami, Agron, *XVIII. Yüzyılda Kosova: Sosyo-Ekonomik Tarih*, İstanbul Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

İğciler, Ahmet S, *Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Ankara 2015.

Kaçan Erdoğan, Meryem, "Rusçuk Kalesi", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Rusçuk*, ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 21-55.

Kaçan Erdoğan, Meryem, "XVI. Yüzyılda Kuzey Sınırında Bir Osmanlı Kalesi: Yergöğü", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C XI/S. 1, 2022, s. 125-167.

Katić, Tatjana, "The Sancak of Prizren in the 15thand 16th Century", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C XXXIII/S. 113, 2013, s. 113-138.

Kiel, Machiel, "Prizren", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 34, İstanbul 2007, s. 349-351.

Kosova Kitâbeleri, ed. Mehmet Samsakçı, İstanbul Fetih Cemiyeti , İstanbul 2014.

Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, C II, yay. haz. Mehmet Z. İbrahimgil-Neval Konuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 835.

Nicolle, David-Adam Hook, *Ottoman Fortifications 1300 - 1710*, Oxford: Osprey, 2010.

Özergin, M. Kemal-Hasan Kaleşi-İsmail Eren, "Prizren Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, C VII, 1968, s.75-96.

Procopius, *Buildings*, çev. H.B. Dewing-Glanville Downey. C VII, William Heinemann/Harvard University Press, Londra 1940.

Stein, Mark L, *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Tauris Academic Studies, 2007.

Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l-Â'lâm*. C II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

Thaci, Kaltrina-Bujar Bajçinovci-Ramadan Aliu, "Valuing Heritage Assets: Prizren Castle", *Journal of Science Humanities and Arts,* C III/ S. 5, 2016.

Vırmiça, Raif, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2010.

Vırmiça, Raif, *Prizren'de Rotlalar Hakimiyeti ve Vakfiyesi*, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, Prizren 2008.

Vickers, Miranda, *Between Serband Albanian: A History Of Kosovo*, Colombia University Press, New York 1998.

EKLER

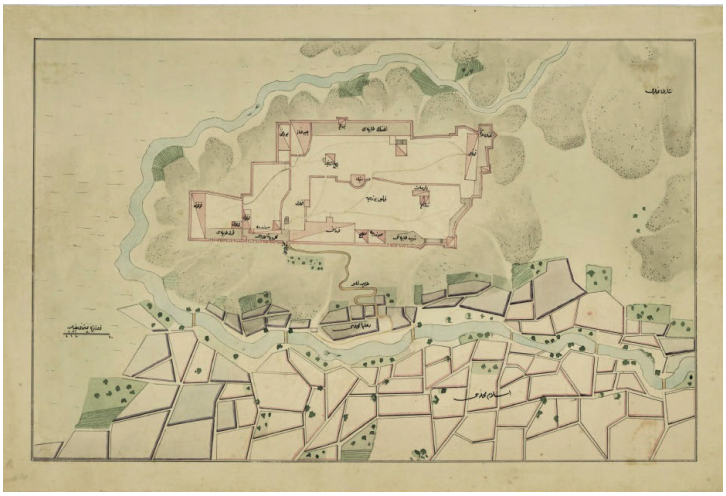

Ek I: Prizren Kalesi'nin 19. Yüzyılda Çizilmiş Olan Planı[101]

Ek II: 19. Yüzyılda Prizren Kalesi'nin Şehirden Görünümü[102]

[101] BOA, PLK.p., 862.

[102] https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/06/Prizren-Kalesi.jpg?_gl=1*1wt3ozg*_ga*MTIwNDExNjM5MS4xNzA0Mzk3NjI4*_ga_TV1YB45K0M*MTcxMjUzMjI2NC42LjEuMTcxMjUzNDA4Ny4wLjAuMA, son erişim tarihi 30.04.2024.

Ek III: Prizren Kalesi'nin Günümüzdeki Görünümü[103]

Ek IV: Prizren Kalesi Surları

[103] https://www.kosovaport.com/wp-content/uploads/2014/09/prizren.jpg, son erişim tarihi 30.04.2024.

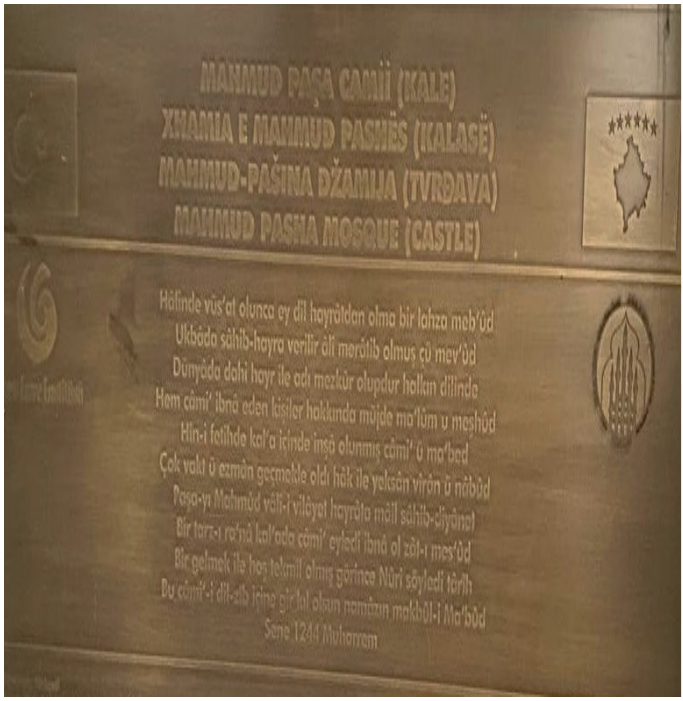

Ek V: Prizren Kalesi'nde Bulunan Mahmud Paşa Camii Kitabesi

Görevliler	*Ağustos-Ekim 1843*[104]	*Aralık 1843*[105]	*Ocak 1844*[106]	*Şubat 1844*[107]	*Mart 1844*[108]	*Nisan 1844*[109]	*Mayıs 1844*[110]
	Görevli Sayısı	*Görevli Sayısı*	*Görevli Sayısı*	*Görevli Sayısı*	*Görevli Sayısı*	*Görevli Sayısı*	*Görevli Sayısı*
Binbaşı	1	1	1	1	1	1	1
Yüzbaşı	3	3	3	3	3	3	3
Sancaktar	1	1	1	1	1	1	1
Çavuş	4	4	4	4	4	4	4
Onbaşı	4	4	4	4	4	4	4
Nefer	387	372	291	297	295	289	325
Toplam	400	385	304	310	308	302	338

Ek VI: Prizren Kalesi'nde İstihdam Edilen Başıbozuk Askerler

[104] BOA, ML.MSF.d., 4909; BOA, *ML.MSF.d.,* 4870; BOA, ML.MSF.d., 5129.
[105] BOA, ML.MSF.d., 5176.
[106] BOA, ML.MSF.d., 5192.
[107] BOA, ML.MSF.d., 5279.
[108] BOA, ML.MSF.d., 5382.
[109] BOA, ML.MSF.d., 5534.
[110] BOA, ML.MSF.d., 5637.

Ek VII: Prizren Kalesi'nde Bulunan Osmanlı Topu

	Kıyye	*Adet*	*Arzen*	*Tulen*	*Terbian*	*Guruş*	*Para*	*Toplam*	
								Guruş	*Para*
Koğuşların döşemelerine sarf olunacak döşemelik tahta		2.860	15	210	3.150	2	15	6.815	
Koğuşların döşemelerine sarf olunacak mahsus meşe ağaç		585				3		1.755	
Koğuşların tavanlarına mahsus tahta		1.600	15	210	3.150	1	35	3.000	
Münhedim olan koğuşların tavanlarına muktezi kirişlik ağaç		100				10		1.000	
Münhedim olan koğuşların tavanlarına muktezi mertek ağaç		100				1	20	150	
Münhedim olan koğuşların tavanlarına muktezi taban ağaç		8				46		368	
Münhedim olan koğuşlara sarf olunacak kireç	2.000					0	8	400	
Münhedim olan koğuşlara sarf olunacak kum yük		300				1		300	
Münhedim olan koğuşlara sarf olunacak toprak yük		400				1		400	
Münhedim olan koğuşlara sarf olunacak taban kayalı	350					0	26	227	20
Münhedim olan koğuşlara sarf olunacak kara	200					2	25	525	
Münhedim olan koğuşlara sarf olunacak tel mismar	160					2	10	360	
Münhedim koğuşların pencerelerine sarf olunacak çerçevelik ağaç		29				7		203	
Münhedim koğuşların pencerelerine sarf olunacak cam		200				4		800	
‘Umum kiremitliklerin aktarması içün muktezi kiremit		10.000				124		1.240	
Tamirine lüzum görülen bi’l-cümle odalar ile kiremitlik aktarması için amele		600				8		4.800	
İskele teskere gibi lüzumu vücûbda olan alât içün								2.577	
Münhedim olan koğuşların tavanlarına muktezi tavan ağaç		120				9		1.080	
Yekun								26.000	20
İskontası olan münha								4.550	
Yekun								21.450	20

Kasabaya nazır olan ve ahali-yi re'ayanın hanelerine iras iden duvarın hedmiyle dahil-i kaleye alınacak muhafaza duvarının müceddeden inşası içün 22 Kanun-ı Evvel 1317 tarihli keşf-i evvel defteri mucibince sarfı lazım gelen								30.379	20
Kale-i hakaniyedeki cami-i şerif için muktezi masarifat								8.214	
Fiyat-ı miri olarak yekunu								60.044	

Ek VIII: Prizren Kalesi Birinci Keşif Defteri (1902 Yılı)[111]

[111] BOA, TFR.I.KV, 1/2.

Yakova Kasabasının Kurucusu Bîzebân (Dilsiz) Süleyman Ağa ve Vakfı[*]

Meryem Kaçan Erdoğan[**]

Giriş

Günümüzde Kosova'da bulunan Yakova, Arnavutça *Gjakovë* ve Sırpça *Dakovica* olarak ifade edilen bir yerleşim birimi olup[1] İpek şehrinin 35 km güneydoğusunda, Prizren'in 30 km kuzeybatısında dağlarla çevrili bir ova kenarında ve Ak Drin'e dökülen Reka nehri üzerinde yer almaktadır[2]. "Yak Vula" adlı bir köylünün toprakları üzerinde geliştiği için Osmanlı döneminde "Yak Ova" adıyla bilinmiş, 1900'lerden sonra ise Slavca "Cakoviça" adıyla tanınmıştır[3]. Ayrıca Osmanlı resmi kayıtlarında Diyakofça ve Yakoviçe gibi isimlere de rastlanmaktadır.[4]

1455 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Yakova ve çevresi, 1485 tarihli İşkodra tahrir defterinde "Altunili" olarak anılmıştır[5]. Yakova, 1571 yılında 44 hane ve 19 *mücerred*den oluşan küçük bir köy idi. Yüzyılın sonlarına doğru (1590-1591) 55'i Hristiyan, 13'ü Müslüman olmak üzere 68 hane yaşıyordu. Söz konusu tarihlerde bir köy özelliğini devam ettiren Yakova'da 17. yüzyılın ilk yarısında (1641-1642) nüfusun arttığı, toplam hane sayısının 266'ya çıktığı, bunların 250 hanesini Müslümanların oluşturduğu görülmektedir[6].

---

[*] Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen "Kosova'nın Demografik ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (XV.- XVIII. Yüzyıl)" başlıklı projeden üretilmiştir.

[**] Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, meryem@ogu.edu.tr, ORCID ID:https://orcid.org/0000-0002-8885-0936.

[1] *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 18.

[2] Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-a'lâm*, C 6, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 4786.

[3] Hadi Taç, *Hurufât Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 295.

[4] VGMA, OA, Evkaf Gedik Kitabeti (EV.GDK), 00256/00203; *Prizren Vilâyeti Salnâmesi*, 2. Def'a, 1291/1874-1875, s. 78-79; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 4. Def'a, 1304/1886-1887, s. 235; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 5. Def'a, 1305/1887-1888, s. 215; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 7. Def'a, 1314/1896-1897, s. 596; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 8. Def'a, 1318/1900-1901, s. 843 (İSAM Kütüphanesi).

[5] Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C III, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yayınları, Prizren-Kosova 2012, s. 21; Mucize Ünlü, "Tanzimat Sonrasında Yakova", *Studies of The Ottoman Domain*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/352237, s. 109, son erişim tarihi: 12.02.2024.

[6] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 22; Taç, *agt.,* s. 295-296.

Yakova'nın köyden kasaba haline gelmesinde ve gelişmesinde 16. yüzyılın sonlarına doğru burada bir vakıf kuran Bîzebân Süleyman Ağa'nın rolü büyüktür. Öncelikle *bîzebânın* kelime anlamına, Osmanlı saray ve bürokrasisindeki yerine ve daha sonra da Süleyman Ağa'nın görevlerine değinmek gerekmektedir. Bîzebân Farsça bir kelime olup Türkçedeki karşılığı dilsizdir. Dilsizler Osmanlı klasik döneminde daha çok Saray ve Harem'de, Tanzimat'tan sonra ise başta Bâb-ı Âli olmak üzere birçok farklı birimde istihdam edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed *veya bir rivayete göre Yıldırım Bayezid* döneminde saraya alınan dilsizlerin sayısı hakkındaki bilgiler farklılık gösterir. Cücelerle birlikte Has Oda, Hazine, Kiler ve Seferli Koğuşu'nda bulunmuşlardır. Kendilerine klasik dönemde tımar, Tanzimat'tan sonra ise maaş verilmiştir. Özel üniformaları ve tören kıyafetleri olan dilsizlerin son derece hassas ve zeki insanlar oldukları, kendi aralarında iletişim kurdukları ve ayrıntılı bir işaret diline sahip oldukları ifade edilir. Görevleri Padişahın kapısında nöbet tutmak, Padişah tarafından verilen emirleri ilgili kişilere bildirmek, Saray'a ve Harem'e ait eşyaları getirmek, bazı devlet görevlilerinin muhallefâtını saymak, musahiplik, soytarılık, sarıkçılık, cellatlık yapmak, haberci ve elçi olarak hareket etmekti[7]. Dilsizlerin haberci olarak kullanılması garip görünse de bu onlara olan güvenden kaynaklanmaktaydı[8].

Harem'de çalışan dilsizlerin en bilinenlerinden biri de Hadım Süleyman Ağa idi. Bîzebân, Dilsüz, Dilsüz Ağa, Hadım[9] gibi lakaplarla anılan Süleyman Ağa hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklar onun Yakova civarındaki Guski (Gusk) köyünde doğduğunu[10], devşirilerek İstanbul'a götürüldüğünü, sarayda önemli bir mertebeye yükseldiğini ve çok iyi paralar kazandığını yazmışlardır[11]. Bir kısım kaynaklar-

[7] Bernard Lewis, "Dilsiz", *The Encyclopaedia of Islam (EI²)*, V. II, New Edition, Leiden 1991, p. 277; Abdülkadir Özcan, "Dilsiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C 9, İstanbul 1994, s. 304-305. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı, "Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", *Osmanlı İstanbulu V*, https://openaccess.29mayis.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12723/1856/Sezai%20Balc%c4%b1.pdf?sequence=1&isAllowed=y, s. 637-674, son erişim tarihi: 07.02.2024; Belemir Erken, *Dil Sükûtta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.

[8] Ayşe Ezgi Dikici, *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at The Ottoman Court in The Sıxteenth And Seventeenth Centuries*, MA Thesis, Sabancı University, 2006, p. 65.

[9] Süleyman Ağa, yüksek statüsünü ve şöhretini hadım edilmesine borçlu bir istisna olarak değerlendirilmiştir. Zira hadım edilmek başarılı bir kariyer için önemli bir faktör olarak görülmüştür (Dikici, *agt.*, p. 56-57).

[10] Vırmiça, bir kısım kaynaklarda Süleyman Ağa'nın Vokşi köyünde doğduğu ve Guska köyünde büyüdüğünün rivayet edildiğini ifade etmektedir (*Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 31).

[11] Kalesi ve Kornrumpf'un görüşleri için bkz. Muzaffer Karaaslan, "Osmanlı Duvar Resimlerine Balkanlar'dan Bir Örnek: Hadım Camii", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2), Aralık 2019, s. 354.

da onun yörede hayvan otlatan genç bir çoban olduğu, Osmanlılar tarafından İstanbul'a götürülerek Topkapı Sarayı'nda Sultan'ın hizmetine girdiği, "Hadum" olarak anıldığı ve kazandığı parayla doğduğu yere bir cami inşa ettirdiği ifade edilmiştir[12]. Kimi kaynaklar ise onun III. Murad döneminde sarayda görevli olduğunu belirtmiştir[13]. Nitekim dönemin balyos mektuplarında ve kroniklerinde Süleyman Ağa'ya çeşitli atıflar vardır. Sultan'ın dilsizi Süleyman Ağa'nın daha güvenilir olduğu, bazen yanında Şehzade Mehmed'in dilsiziyle birlikte birçok kez Venedik balyosunun evini ziyaret ettiği kayıtlara yansımıştır. Hatta ağa, saray dünyasıyla yakından ilişkisi olan Venedikli tüccar Pietro Bragan'in arkadaşıydı[14]. Tarihçi Hasan Beyzâde III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'a özellikle yakın bir dilsiz olan Hadım Süleyman Ağa'dan eserinde iki kez bahseder. Bunlardan biri III. Mehmed'in sefer dönüşü Edirne yakınlarındaki Harmanlu menziline erişmek üzere iken Hadım Süleyman Ağa'nın İstanbul'daki Valide Sultan'dan III. Mehmed'e mektup getirdiği ve "sifâriş itdükleri umûrı" işaret diliyle açıkladığı zamandır. Burada Süleyman Ağa "mukarreb huddâm" olarak tanımlanmıştır. Diğeri ise *"havâss u mukarrebînden olmağla mezkûr, "Ağa-yı Dilsüz" dimekle meşhur Süleyman Ağa dahi, Saturcı muhallefâtından Hâssa-i hümâyun'a lâyık murassa' âlât u esbâb ve serîr-i a'lâya tahrîr olunan telâhîs-i levâzım u mühimmât ile fermân-ı âlî üzre, Der-i devlet'e revâne oldı"* ifadeleridir[15]. Bu ifadeler Süleyman Ağa'nın haberci ve aracı olarak oynadığı rolün yanı sıra bazı kişilerin muhallefâtının tespit edilmesinde de görevlendirildiğine işaret eder. Selânikî Mustafa Efendi ise isim belirtmeden bir Dilsiz Ağa'dan bahseder. Dilsiz Ağa, Eğri Kalesi'nin fethini müjdeleyen mektupları kapıcılar ile İstanbul'a getirmiştir[16]. Sözü edilen dilsiz Hadım Süleyman Ağa olmalıdır. Zira Hasan Beyzâde düşmanın yenilgi haberinin müjdesini İstanbul'a götürenin Bîzebân Süleyman Ağa olduğunu açık bir şekilde kaydetmiştir[17]. Sarayda meydana gelen siyasî bir kriz

[12] Zeynep Ahunbay, "Bosna-Hersek ve Kosova'da Bulunan Osmanlı Kültür Varlıkları ve Ortak Kültür Mirasımızı Korumaya Yönelik Çabalar", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 1362.

[13] Mehmed Z. İbrahimgil-Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 13.

[14] Venedik balyosunun 1585 ve 1590 yılına ait bazı yazışmaları Süleyman Ağa'dan bahseder. Bu yazışmalarda onun hasta olduğu, Cerrah Mehmed Paşa tarafından tedavi edildiği, balyos ile siyaset üzerine tartıştığı, Sultan Selim'in kızı Gevherhan ile olan arkadaşlığı, Safiye Sultan'ın yanı sıra balyosa mektup ve hediyeler gönderdiği yer almaktadır. Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", *Turcica*, https://www.academia.edu/5168279/Safiyes_Household_and_Venetian_Diplomacy, p. 20, son erişim tarihi: 07.02.2024.

[15] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, C III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 544, 616; Dikici, *agt.,* p. 65.

[16] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 635.

[17] Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *age.*, s. 544.

nedeniyle uzun yıllar sonra Yakova'ya gelen Süleyman Ağa, burada vakıf eserlerini inşa etmek için çaba harcamıştır. Saraydaki rakipleri yüzünden kendisine atılan iftiralar sonucunda Sultan'ın gözünde güvenilirliğini kaybeden ağa, tekrar İstanbul'a dönerek sadakatini ispatlamak için uğraşmış ancak şüpheler devam edince tutuklanmış ve Edirne'de öldürülmüştür[18]. Son dönem evraklarında ise Bîzebân Süleyman Ağa, Enderûn-ı Hümâyun hademesinden biri olarak tarif edilmiştir[19].

Süleyman Ağa, Osmanlı sarayında kazandığı servet ile Yakoviçe köyünde (Yakova) bir külliye inşa ettirmiştir. Külliyenin merkezini oluşturan caminin bulunduğu mahalle Atik Mahallesi[20] (19. yüzyılın sonlarında Hadım Mahallesi[21]), cami de Eski Çarşı bölgesinde bulunmasından dolayı Çarşı Camii olarak tanınmıştır[22].

1. Bîzebân Süleyman Ağa Külliyesi'ni Oluşturan Birimler

Yakova'daki külliye cami, mektep, kütüphane, muvakkithane, çeşme, köprü, han ve hamam gibi birimlerden oluşmaktadır. Külliyenin en önemli unsuru olan cami, aynı zamanda Yakova'nın tek kubbeli en büyük camisidir. Halk arasında Hadım Camii olarak bilinen yapının inşa kitabesi savaştan zarar görmüştür. Külliyenin diğer birimlerine ait kitabeler ise günümüze ulaşmamıştır[23]. Ekrem Hakkı Ayverdi, vakfiyesine rastlamadığı caminin bânisinin de bilinmediğini ifade etmekle birlikte[24] yapı, Bîzebân Süleyman Ağa tarafından[25] 1003/1594-1595 yılında inşa ettirilmiştir[26].

Kare planlı olan cami tek kubbeli ve kesme taş minarelidir[27]. Taşlar, Yakova civarından getirilmiştir. Cami revakı dört mermer direğe oturur, önünde 18 ahşap direğe oturan ahşap bir ikinci revak[28] vardır. Söz konusu revak

[18] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 31.

[19] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 347/36.

[20] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Osmanlı Arşivleri (OA), Evkaf Tahrirat (EV.THR), 00036/00206.

[21] BOA, İrade Hususi (İ.HUS), 63/25; VGMA, OA, Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT), 03146/00116.

[22] BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 49/86-1.

[23] İbrahimgil-Konuk, *age.,* s. 13-14.

[24] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, III (3. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2000, s. 313-314.

[25] *"Enderûn-ı Hümâyûn hademesinden Bîzebân Süleyman Efendi nâm sahibü'l-hayrın Kosova Vilâyeti'ne tabi Yakova kasabasında bina-kerdesi olan cami-i şerifin…"* (BOA, ŞD, 347/36).

[26] İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 13.

[27] Minare 31 metre uzunluğunda olup caminin sağ duvarına yaslanmaktadır. Girişi dıştandır (Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri,* s. 34).

[28] Ahşap revak, caminin son cemaat yerinin önüne 1844-1845 yılında eklenmiş, 1999 yılında yakıldığı için günümüze kadar gelememiştir (Orges Drançolli, *Kosova'daki Kubbeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 96).

üç bölümlü ve saçaklıdır. Caminin etrafı mektep, kütüphane vs. binalar ile çevrili olduğundan sıkışık bir manzara arz eder. Yapının kubbesi kurşunla kaplı olup sekiz köşe bir kaideye basar. İç mekânda sekiz altlık, yedi üstlük olmak üzere on beş pencere bulunur. Ahşaptan bir minberi[29], sivri kemerli kubbecikten oluşan bir mihrap yaşmağı vardır. Mihrap üstünde güzel bir alçı elvan pencere yer alır. Caminin ayrıca birisi kapının sağında, diğeri ahşap revakın sola doğru uzantısı karşısında iki adet dış mihrabı bulunur. Caminin mahfili ahşaptır. Yine ahşap altı paye üzerine oturtulan mahfil, tahta parmaklıklarla çevrilidir. Yapının iç kısmında pirinçten yapılmış orijinal iki şamdan ile bir saat mevcuttur[30]. Yapıda inşa kitabesi bulunmamaktadır. İbrahimgil ve Konuk hasar görmüş taş bir inşa kitabesinden bahsetmekle birlikte çalışmalarında kitabenin transkripsiyonuna yer vermemişlerdir. Günümüzde yapının sadece tamir kitabesi mevcuttur. Cami kapısının en üstünde bir yuvarlak içinde *"tarih-i tamir-i cami-i Süleyman Bîzebân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân sene 1260"* ibaresi dikkati çeker. Ancak tamir kitabesinin tarihi çeşitli kaynaklarda farklılık göstermektedir. Ayverdi ile İbrahimgil ve Turan tarihi 1220 olarak vermektedir. Ayverdi'nin kitabında tamir kitabesinin fotoğrafı yer almakla birlikte yazılar açık bir şekilde görünmemektedir[31].

Yapının son cemaat yerinde ve iç duvar yüzeylerinde çeşitli duvar süslemeleri bulunmaktadır. Bu durum camiyi Kosova'nın hatta Balkanlar'ın bezeme açısından en zengin yapılarından biri haline getirmektedir. Söz konusu bezemeleri boyalı nakışlar, duvar resimleri ve yazılar olarak gruplandırmak mümkündür. Boyalı nakışlar çiçek ve meyve düzenlemelerinin yanı sıra bitkisel ve geometrik bezemeler, perde, pencere, yıldız ve ağaç tasvirlerinden oluşmaktadır. Boyalı nakışlar arasına yazılan yazılarda çeşitli surelerden ayetler ile İslam büyüklerinin isimleri yer almaktadır. Duvar resimlerinde ise kent ve yapı tasvirlerine yer verilmiştir. Son cemaat yerinde ve kubbede yer alan bu resimler arasında cami tasvirleri (birinde Hadım Camii tasvir edilmiştir), küçük boyutlu mimarî yapılar (muhtemelen eski çarşıdaki yapılar), servi ağaçları ve kent tasvirleri bulunmaktadır. Süslemelerin 19. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı ifade edilmektedir[32]. Cami 1955 yılında önemli bir Osmanlı eseri olarak devletin himayesi altına

[29] Ayverdi, caminin minberinin mermer olduğunu ifade eder (*age.*, s. 314). 2001 yılındaki envanter tespiti sırasında caminin minberinin ahşaptan yapıldığı, güzel bir işçiliğe sahip olduğu, korkuluk ve yan aynalıklarında "Edirnekârî" tekniğince bitkisel süslemelerin yer aldığı belirtilmiştir (İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 16). Vırmiça'ya göre mermerden oluşan minber korkulukları dolu ahşaptır, minberin tamamı kahverengi yağlı boya ile boyandığı için uzaktan bakıldığında ahşap olduğu zannedilmektedir (*Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 33).

[30] Ayverdi, *age.*, s. 314; İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 15-16; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 32-33; Drançolli, *agt.,* s. 97-98.

[31] Karaaslan, agm., s. 355.

[32] Karaaslan, agm., s. 356-365. Drançolli caminin duvar süslemelerinin üç katmanlı olduğunu, birinci ve ikinci katmanların 17.-18. yüzyıla, üçüncü katmanın ise 19. yüzyıla ait olduğunu ifade etmektedir (Drançolli, *agt.,* s. 99).

alınmıştır[33]. Caminin dört bir tarafını çevreleyen avlusunda çok sayıda mezar ve mezar taşı bulunmaktadır. Kitabeli olan mezar taşlarının sayısı 200 civarında olup bir kısmı kırık, bir kısmı ayaktadır[34]. 1999 savaşında külliye gibi hazire de büyük zarar görmüştür[35]. Taşların bir kısmı yerlerinden sökülüp atılmış, kırılmış ve tahrip edilmiştir.

Mektep, külliye içerisinde cami avlusunun kuzeybatı tarafında yer alır. Kırma çatılı ve iki katlı olan yapının alt katı mektep, üst katı darü'l-kurra olarak kullanılmıştır. Her iki kat da giriş koridorlu ve birer odalıdır. Giriş üstünde bir çıkıntı vardır. Farklı dönemlerde onarım görmüştür[36]. 1933 yılında mektepte kızlara ait bir bölüm açılmış ve mektep II. Dünya Savaşı'na kadar faaliyet göstermiştir[37]. Külliyede bir medresenin varlığına da işaret edilmiştir. 2001 yılında Kosova'daki mimarî eserlerin envanterinin çıkarılması için hazırlanan bir çalışmada medreseyle ilgili bazı bilgilere yer verilmiş, 1999 yılındaki savaş sırasında cami ile birlikte hasara uğrayan medresenin 2000 yılında yanlış yapılan bir onarım sonucunda yıkıldığı ifade edilmiştir[38]. Ancak dönemin arşiv kayıtlarında medreseye dair en küçük bir atıf yoktur. Savaşta yerle bir edilen mektep yerine aslına benzeyen yeni bir bina yapılmıştır. Bina, 2002 yılından sonra Kosova İslâm Birliği Meşihatı'na bağlı Yakova İslam Birliği'ne tahsis edilmiştir[39].

Cami avlusunun batı tarafına müstakil bir şekilde iki katlı olarak bir kütüphane inşa edilmiştir. Ayverdi, yapıyı kubbeli ve sıvalı olarak tarif etmekte, önünde betonarme direklere oturan bir sayvana işaret etmektedir. Camiden daha sonra yapılan kütüphanenin inşa tarihini Ayverdi 1733 olarak vermektedir[40]. *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri* adlı kitapta ise H.1111/M.1733-1734 yılı olarak kaydedilmiştir. Buradaki hicrî tarih hatalıdır. Zira H.1111 yılı M. 1699-1700 yılına denk gelmektedir. Yapı, Kosova'da kubbeli en eski tarihli kütüphanelerden biriydi. Kesme taş ve tuğla ile almaşık tarzda inşa edilen kütüphane kare planlı olup alt ve üst katında tek bir odası bulunmaktaydı. Güney ve kuzey cephelerinde üçer penceresi vardı. 1999 savaşında Sırplar tarafından yıkılan Hadım Camii'nin minaresi kütüphanenin üzerine devrilmiştir. Büyük hasar gören ve yakılan[41] kü-

[33] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 32. Caminin dış ve iç görünüşü için bkz. Resim 1-3.

[34] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 34-35.

[35] İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 23.

[36] Ayverdi, *age.*, s. 314, 330; İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 28.

[37] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 113.

[38] İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 13.

[39] Mektebin envanter kayıtları ve planı için bkz. İbrahimgil-Konuk, *age.*,s. 28-29; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri,* s. 113. Mektebin dış görünüşü için bkz. Resim 5.

[40] Ayverdi, *age.*, s. 314.

[41] Kütüphanenin içinde yüzlerce Şarkiyat el yazması eser bulunuyordu (*Kosova Cumhuriyeti İslam Birliği*, haz. Ramadan Shkodra-Sadik Mehmeti, Kosova İslam Birliği Başkanlığı Yayınları, Priştina 2013, s. 55).Vırmiça, 1999 Kosova Savaşı sırasında çıkan

tüphane 2000 yılında bilinçsizce yapılan restorasyon sırasında yıkılmış[42], 2016 yılında yeniden inşa ettirilmiştir[43].

Vakfın diğer hayrâtı arasında yer alan muvakkithane, çeşme ve köprü hakkında detaylı bilgi bulunmamakta, sadece vakfa ait muhasebe defterleriyle bazı tamir kayıtlarında muvakkithane, çeşmenin suyolları ile köprünün tamir edildiğinden bahsedilmektedir. Ayverdi 1977 yılında Yakova'yı ziyaret ettiğinde cami avlusunda 1161/1748 tarihli kırık bir çeşme-şadırvan kitabesi görmüştür. Cami avlusunun ortasında yani kütüphane ile mektebin tam karşısında olduğuna inanılan çeşmenin ne zamana kadar kullanıldığı, ne zaman tahrip edildiği bilinmemektedir. Çarşı esnafı, çeşmenin II. Dünya Savaşı sırasında yıkıldığını beyan etmişlerdir. Sözü edilen çeşme kitabesi bugün Tarih Anıtları Koruma Kurumu'nda muhafaza edilmektedir[44].

2. Vakfın Gelir Kaynakları

Bîzebân Süleyman Ağa'nın tescil ettirdiği vakfiyesi ne yazık ki elimizde mevcut değildir. Raif Vırmiça, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Kosova Türk Araştırmacılar Derneği'ne gönderilen bir listede Evâhir-i Zilhicce 1079/22-31 Mayıs 1669 tarihli Bizebân Süleyman Ağa'ya ait bir vakfiyeden söz eder. Vakfiyenin VGMA'da 316 nolu defterin 56. sahife 2. sırasında kayıtlı olduğunu ifade eder[45]. Arşivde yapılan araştırmalar sırasında söz konusu kaydın Süleyman Ağa'nın İstanbul ve çevresindeki evkaf ve hayratıyla ilgili olduğu görülmüştür[46]. Dolayısıyla Yakova'daki vakıf eserler ile vakfedilen menkul ve gayrimenkullerin özellikleri, vakıf çalışanları ve bunlarla ilgili şartlar hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Vakfiyenin yokluğuna rağmen vakfın 17. ve 18. yüzyıla ait muhasebe defterlerinden ve diğer kayıtlardan yararlanmak suretiyle gelir kaynakları hakkında bir çerçeve çizmek mümkün gözükmektedir.

Vakfın ilk gelir kaynağı Dukakin Sancağı'ndaki has toprakları içinde bulunan ve 8.000 akçelik geliri olan Diyakofça köyü olup Süleyman Ağa'nın camisine vakfedilmek üzere temlik edilmiştir[47]. Konu hakkında Süleyman Ağa'nın merkeze bir arzuhal sunduğu, Diyakofça köyünde inşa ettirdiği cami için köyü vakfetme ricasında bulunduğu, bu ricanın kabul edilerek kendisine mülkname verildiği tespit edilmektedir. Köy, o dönemde 61 neferin yaşadığı bir yerleşim yeridir. Köyün çift, bennak ve mücerred resmi, ağıl ve bostan resmi, buğday ve arpa gelirleri, bac-ı pazar, monopolye,

yangında bütün kitapların yok olduğunu söylemektedir (*Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 115).

[42] Kütüphanenin envanter kayıtları ve planı için bkz. İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 26-27.

[43] Karaaslan, agm., s. 354. Kütüphanenin dış görünüşü için bkz. Resim 6.

[44] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 127.

[45] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 31.

[46] VGMA, VGM. Defter, 316/56/2.

[47] VGMA, OA, EV. GDK, 00256/00203.

niyabet, resm-i arus, tapu-yı zemin adı altında toplam 8.000 akçelik hâsılı bulunmaktadır[48]. Kosova ve Prizren Vilâyeti Salnâmeleri de benzer bilgilere işaret etmektedir. Salnâmelerdeki bilgilere göre Yakova kasabası, başlangıçta Yakoviçe adıyla bilinen bir köydü. Köyün "*…aşâr-ı şer'iyyesi ve rüsûm-ı örfiyyesi Enderûn-ı Hümâyun hademe-i muhteremesinden ve mazannadan Guska karyeli merhum Bîzebân Süleyman Efendi'ye [Hadım Ağası] ihsân…"* buyurulmuştur. Süleyman Efendi de 1003/1594-1595 yılında köyde bir cami, kütüphane, mektep, muvakkithane, han ve hamam inşa ettirmiştir[49]. Literatürde ise Süleyman Ağa'nın doğduğu topraklara cami inşa ettirmek için saraydan izin aldığı, yapının inşa edileceği arazinin Yak Vula adında Katolik bir Hristiyan'a ait olduğu, Süleyman Ağa'nın arazi için teklif ettiği parayı az bulan söz konusu kişinin sorun çıkardığı ancak Katolik din adamlarının araya girmesi ve caminin yapılmasıyla yeni kurulacak şehre arazi sahibinin isminin verileceği önerisi karşısında Yak Vula'nın geri adım attığı ve öneriyi kabul ettiği ifade edilmektedir. Hatta şehrin günümüzdeki ismi olan Yakova'nın (Gjakova) Yak Vula'dan türediği ileri sürülmektedir[50]. Bazı kaynaklarda ise III. Murad'ın Rumeli'de önemli şehirleri birbirine bağlayan yolların güvenliğinin sağlanması ve ticaretin rahatça yapılabilmesi için bölgenin eşkıyadan temizlenmesi emrini verdiği, emir doğrultusunda Süleyman Ağa'nın Prizren ve İpek kasabaları arasında her iki kasabaya da birer günlük mesafede olan bir yer bulduğu ve burada vakfını kurduğu ifade edilmektedir. Bu şekilde tüccarlara güvenli bir bölge ve pazar yeri meydana getirilmiştir. Hatta vakıf yapılarına ulaşmak için Krena deresi üzerine bir de köprü yaptırılarak tüccarların güvenliği daha da artırılmıştır[51].

Yakova'nın kuruluşu, köyden kasaba haline gelişinde çeşitli görüşler bulunmakla birlikte arşiv kayıtları, caminin yapılacağı arazinin has toprağı olduğunu ve Süleyman Ağa'nın arzuhali üzerine kendisine mülk olarak verildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Vakıf serbest bir vakıf olduğu için vakfa bağlı reayaya da "serbestiyet" fermanı verilmiştir[52]. Serbest vakıflarda ilgili yerin vergi ve resimlerini toplama hakkı vakfa aittir. Nitekim Yakova ile çevresindeki bağ, bahçe ve

[48] BOA, Cevdet Evkaf (C. EV), 616/31059.

[49] *Prizren Vilâyeti Salnâmesi*, 2. Def'a, 1291/1874-1875, s. 78-79; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 4. Def'a, 1304/1886-1887, s. 235; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 5. Def'a, 1305/1887-1888, s. 215; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 7. Def'a, 1314/1896-1897, s. 596; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 8. Def'a, 1318/1900-1901, s. 843 (İSAM Kütüphanesi).

[50] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 23; Karaaslan, agm., s. 354.

[51] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 22; Fatmir Hadri, *Gjakova (Cakova)'da Aile ve Din*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s. 17.

[52] Söz konusu ferman çeşitli tarihlerde yenilenmiştir. 5 Ş 1136/29 Nisan 1724, 14 B 1167/7 Mayıs 1754, 26 B 1174/3 Mart 1761, 27 B 1196/8 Temmuz 1782 tarihli serbestnâmeler için bkz. VGMA, VGM. Defter, 00762/00037, s. 30.

tarlaların vergi ve gelirleri doğrudan vakfa bağlanmış ve vakıf adına tahsil edilmiştir[53]. Söz konusu yerlerde buğday, arpa, darı, çavdar, yulaf ve mercimek yetiştirilmiştir. Kasabanın hamr, bac ve ihtisap resmi ile ispençe ve cizye vergisi de vakfın diğer gelir kaynakları arasındadır[54]. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu gelirlerin iltizam yoluyla işletildiği ve vakfa yıllık 12.000 akçe gelir sağladığı görülmektedir[55]. Yine kasabada yerli kasapların kestiği koyunlardan dolayı ödedikleri resimler de vakfın bir diğer gelir kaynağını oluşturmuştur[56].

Vakfın önemli bir diğer gelir kaynağı ise kimi belgelerde kervansaray olarak da tarif edilen hanıdır. 18. yüzyıl muhasebe defterlerinde hanın bac-ı bazar ile birlikte yıllık 43.200 akçelik geliri bulunmaktadır[57]. Daha önceki kayıtlarda hanın varlığına dair herhangi bir işaret yoktur. Bu durum hanın sonradan vakıf akarlarına dâhil edilme ihtimalini akla getirmektedir. Vakıf, Tanzimat gereğince bedele bağlanarak Maliye Hazinesi'ne nakledildiği zaman han da askeriye tarafından kiralanmış, içine topçu bölüğüne mensup askerler yerleştirilmiştir. Askerler handa Teşrin-i evvel 1297/Ekim-Kasım 1881 tarihinden itibaren ücretsiz bir şekilde konaklamıştır. 1890 yılına gelindiğinde 25.000 kuruş değerinde olan han için bir kira bedeli belirlenmediği gibi Nizamiye Hazinesi'nden de herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Emlâk ve Rüsumât Şubesi, han için yıllık kaç kuruş kira bedeli tahsisinin gerekeceği hakkında İpek Sancağı Muhasebeciliği'ne yazı yazılmasını ve eksikliklerin tamamlanarak defterde kayıtlı emlâkin tasarruf senetlerinin gönderilmesini Maliye Nezâreti'nden talep etmiştir[58]. Han, bir süre hükümet konağı olarak da kullanılmıştır[59].

Vakfın akarları arasında bulunan bir diğer işletmesi de hamamıdır. Hamam, Eski Yakova Çarşısı'nın yanında ve bugünkü Bektaşi Tekkesi'nin tam karşısındaki boş bir arsada bulunmaktaydı[60]. Kira yoluyla işletilen hamam,

---

[53] 27 Ş 1176/13 Mart 1763 tarihli ferman: VGMA, VGM. Defter, 00762/00037, s. 30.

[54] Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı'nın 1 M 1018-30 Z 1019/6 Nisan 1609-15 Mart 1611 tarihli gelir ve giderlerini gösteren muhasebe defteri: BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), 3588.

[55] *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

[56] 27 Ş 1176/13 Mart 1763 tarihli ferman: VGMA, VGM. Defter, 00762/00037, s. 30.

[57] *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

[58] 8 Kanun-ı sanî 1305/20 Ocak 1890 tarihli yazılar: BOA, Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 120/39, 120/76.

[59] *Prizren Vilâyeti Salnâmesi*, 2. Def'a, 1291/1874-1875, s. 79; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 4. Def'a, 1304/1886-1887, s. 235; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 5. Def'a, 1305/1887-1888, s. 215; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 7. Def'a, 1314/1896-1897, s. 596; *Kosova Vilâyeti Salnâmesi*, 8. Def'a, 1318/1900-1901, s. 843 (İSAM Kütüphanesi).

[60] Yapılan kazılardan sonra burası devlet korumasına alınmış ve parka çevrilmiştir. Vırmiça, ileride burada eski hamamın anısına yeni bir hamamın inşa edileceği bilgisinin Yakova Tarih Anıtları Koruma Kurumu tarafından kendisiyle paylaşıldığını ifade etmektedir (*Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 117). Yakova'da daha geç dönemde inşa edilen ve bugün mevcut olmayan bir hamam daha vardır. Bu hamam Sadi Tekkesi'nin karşısında

1761-1773 yılları arasında yıllık 7.246 akçelik bir gelire sahipti[61]. Hamam da tıpkı handa olduğu gibi Maliye Hazinesi'nin kontrolündeydi. 1291/1874-1875 yılı Prizren Vilâyeti Salnâmesi'nde kasabada tek bir hamama işaret edilmektedir ki bu Süleyman Ağa Vakfı'na bağlı hamam olabilir[62]. 1890 yılı kayıtları, İpek Sancağı'ndaki emlak-ı emiriyye kayıtlarının tutulduğu defterde hamamın yer almadığını göstermektedir. Bu konuda Emlâk ve Rüsumât Şubesi, hamamın deftere dâhil edilmemesinin sebebini sorgulamış, hamamın deftere dâhil edilerek tasarruf senetlerinin gönderilmesi konusunda Maliye Nezâreti tarafından İpek Sancağı Muhasebeciliği'ne yazı yazılmasını istemiştir[63].

Vakfın kayda değer akarları arasında muhtemelen Yakova Çarşısı'nda bulunan çok sayıdaki dükkânını da zikretmek gerekir. Süleyman Ağa, vakfını kurarken külliyesine gelir kaynağı olması açısından dükkânlar da inşa ettirmiştir. Söz konusu dükkânlara Anadolu'dan tüccar ve esnaf getirdiği söylenmektedir. Çarşıda aynı meslek dalında olanlar ahi teşkilatı altında örgütlenmişler, kasabanın ve ticaretin gelişmesi için çaba harcamışlardır[64]. Vakfiyesi mevcut olmadığı için başlangıçta vakfedilen dükkân sayısı bilinmemekle beraber 17. yüzyılın başlarında 77 adet dükkânın faal olduğu tespit edilmektedir. Her bir dükkân yıllık 120 akçeden kiraya verilerek vakfa 9.240 akçe gelir sağlamıştır[65]. 18. yüzyılın ikinci yarısında ise vakıf dükkânlarının sayısında bir azalma dikkati çekmektedir. 1761-1773 yılları arasında vakıf dükkânlarının sayısı 40 olarak kayıtlara geçmiş ve yıllık 9.600 akçelik bir gelire işaret edilmiştir[66]. Süleyman Ağa'nın vakfettiği bu dükkânlar bir çarşı oluşturarak Yakova'da nüfusun ve ticari faaliyetlerin giderek artmasında dolayısıyla kasabanın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Gelir getiren bir diğer akar da zamanının sınaî işletmeleri olarak kabul edebileceğimiz değirmenlerdir. Vakfın bir adet değirmeni olup kiraya verilerek işletilmekte, 1609-1611 yılları arasında yıllık 5.000 akçe[67], 1761-1773 yılları arasında yıllık 660 akçe gelir getirmektedir[68].

Süleyman Ağa kurduğu vakfa bir miktar para da vakfetmiştir. 1609-1611 yılları arasında vakfın kasasında 191.120 akçe bulunmaktadır[69]. Yaklaşık 150 yıl sonra bu miktar 70.000 akçe olup vefat eden vakıf câbîsinin zimmetindedir[70].

---

ve Macar Paşa Türbesi'nin civarındaydı (Raif Vırmiça, *Kosova Hamamları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 116).

61 *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

62 *Prizren Vilâyeti Salnâmesi*, 2. Def'a, 1291/1874-1875, s. 79.

63 BOA, ML.EEM, 120/39, 120/76.

64 Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 22; Hadri, *agt.,* s. 17-18.

65 BOA, TSMA.d., 3588.

66 *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

67 BOA, TSMA.d., 3588.

68 *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

69 BOA, TSMA.d., 3588.

70 *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 349.

3. Vakfın Giderleri

Vakfın gider kalemlerini çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür. Bunlar arasında vakıf idareci ve çalışanlarının ücretleri; cami, mektep ve hamam gibi birimlerin ihtiyaçları; vâkıfın özel şartları; mütevelliye ödenen avaidler (tahsisat); Haremeyn-i Şerifeyn muhasebe harçları ile tamir giderleri sayılabilir. Vakfın idareci kadrosunda nazır, mütevelli, mimar, câbî ve kâtip; hizmetli kadrosunda vâiz, imam, hatip, müezzin, kayyım, ser-mahfil, muallim ve mutemed görev yapmış, cüz, sure ve dua okumak üzere devirhân, cüzhân, ihlâshân ve temcidhânlar istihdam edilmiştir. 17. yüzyılın başlarında vakıfta 12 kişi görev yapmıştır. Bu döneme ait muhasebe defterinde vakıf çalışanlarının ücretleri günlük olarak hesap edilmiş ve yıllık toplamları kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda çeşitli tarihlerde vakıfta görev alan personelin durumu gösterilmektedir.

Vakıf Personelinin Adı	***Görevi***	***Ücreti (GünlükAkçe)***	***Durumu***	***Tevcih Edilen Kişi***	***Tayin Yılı/ Dönemi***	***Teklif Eden Kişi***
-	Mütevelli	15	-	Molla Mustafa[71]	Tarihsiz	Rumeli valisi
Salih[72]	Mütevelli	20	Feragat	Hasan	3 Ra 1030/26 Ocak 1621	-
Hüseyin[73]	Müezzin-i sanî Cüzhân Temcidhân	4 2 2	Vefat	Mehmed	N 1109/ Mart-Nisan 1698	-
İbrahim Halife[74]	Cüzhân	2	-	-	-	-
Mustafa[75]	Mütevelli	-	Vakıf malını zarara uğratması ve koruyamaması	Hacı Mustafa	5 R 1112/19 Eylül 1700	Yakova kadısı
Osman Halife[76]	Mütevelli	15	Görevde	-	1 Mart 1124/12 Mart 1712	-
Kaya Halife[77]	Nazır	4	Vefat	Hacı İbrahim	1127/1715-1716	Yakova kadısı

[71] Molla Mustafa, kasabada ikamet etmektedir. Adet olduğu üzere vakfın idaresine her yıl kasaba ahalisinden bir kişi getirilmektedir. Mustafa, vakfı idare ve imar edebilecek durumdadır. Bu özellikleri dolayısıyla tevliyet görevine getirilmesi talep edilmiştir (BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.), 836/34-5).

[72] VGMA, OA, TSMA.e., 982/52.

[73] Agron İslami, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 99.

[74] Taç, *agt.,* s. 299.

[75] BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa II (AE.SMST II), 33/3279.

[76] BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), 118/1260.

[77] İslami, *agt.,* s. 99.

Mustafa Halife[78]	Ser-mahfil	3	-	Oğlu Hızır Halife	-	-
Hızır Halife[79]	Ser-mahfil Kayyım	3 2	Çocuksuz olarak vefat etmesi	Osman Halife	1 Ş 1144/29 Ocak 1732	Mütevelli arzı
Ali Halife[80]	Temcidhân	4	Vefat	Eyüp Halife	7 M 1146/20 Haziran 1733	Darüssaade Ağası arzı
Hüseyin Halife[81]	Mutemed	6	-	-	-	-
Hızır Halife[82]	Mutemed	6	-	-	-	
Ali Halife[83]	Câbî	-	-	-	-	-
Mustafa Halife[84]	Câbî	-	-	-	-	-
Halil Halife[85]	Hatip	10	-	-	15 N 1176/30 Mart 1763	-
Hüseyin Halife[86]	Müezzin	4	-	Oğlu Mehmed Halife	-	-
Fazlullah b. Hızır Halife[87]	Vâiz	10	Feragat	Hayreddin b. Eyüb Halife	8 Ca 1178/3 Kasım 1764	-
Molla Ali[88]	İhlâshân	10	Görevde	-	29 Ca 1178/24 Kasım 1764	Naib Ataullah Efendi arzı
Hayreddin b. Eyüb Halife[89]	Vâiz	10	Mahlûl	Salih Halife	8 Ş 1178/31 Ocak 1765	Kadı Hacı Halife arzı
Abdülfettah[90]	Müezzin	4	Ferağ	Ebubekir Halife	14 M 1182/31 Mayıs 1768	Naib İbrahim arzı
Molla İbrahim Halife[91]	Müezzin	4	-	-	28 Ra 1188/8 Haziran 1774	-
Hüseyin Halife[92]	Muallim-i Sıbyan	-	-	Oğlu Derviş Lütfullah Halife	2 S 1191/12 Mart 1777	-

[78] Taç, *agt.,* s. 299.
[79] İslami, *agt.,* s. 99; Taç, *agt.,* s. 300.
[80] VGMA, VGM. Defter, 00325/00012, s. 15.
[81] Taç, *agt.,* s. 300.
[82] Taç, *agt.,* s. 300.
[83] Taç, *agt.,* s. 300.
[84] Taç, *agt.,* s. 300.
[85] Taç, *agt.,* s. 299.
[86] Taç, *agt.,* s. 299.
[87] İslami, *agt.,* s. 99.
[88] Molla Ali, her gün üç İhlâs suresini okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmek şartıyla bu göreve getirilmiştir (VGMA, VGM. Defter, 652-2/62/111).
[89] Taç, *agt.,* s. 299.
[90] İslami, *agt.,* s. 99.
[91] Taç, *agt.,* s. 299.
[92] Taç, *agt.,* s. 299.

Halil Ağa[93]	Mütevelli	15	Görevde	-	8 R 1208/13 Kasım 1793	-
Feyzullah Efendi[94]	Hatip Câbî Kâtip	10 2 3	Vefat	Oğlu Mehmed Halife	II. Mahmud	Yakova kadısı ilâmı
Mehmed Sadık Halife[95]	Hitâbet	-	Mahlûl	-	II. Mahmud	Vakıf Nazırı Darüssaade Ağası arzı
Hasan Halife b. Seyyid[96]	Müezzin	8	-	-	-	-
Süleyman b. Seydi[97]	Müezzin	8	-	-	3 N 1237/24 Mayıs 1822	-
Seyyid Hamdullah Halife[98]	Mütevelli	-	İdarede yetersiz olduğu için kaymakam tayini	Ali Paşazade İlyas Paşa	9 Za 1236/8 Ağustos 1821	-
Yusuf b. Hasan Halife[99]	Müezzin	-	Vefat	Mehmed b. Hasan Halife	6 Ra 1251/2 Temmuz 1835	Yakova naibi ilâmı
Süleyman b. Seydi[100]	Müezzin	8	Târik-i hidmet (yeri halî ve hizmet-i lazimesi muattal)	Abdurrahman Halife b. Bayezid	17 R 1258/28 Mayıs 1842	Yakova naibi arzı ve Evkaf-ı Hümâyun nazırı ilâmı

Tablo 1: Vakıf Personelinin Tayin İşlemleri

Vakfın ikinci gider kalemini külliyeyi oluşturan birimlerin aydınlatma ve diğer masrafları için satın alınan ihtiyaç maddeleri oluşturmuştur. Aydınlatmada balmumu, mum yağı, zeytinyağı, pamuk yağı, kandil, şamandıra ve fitil gibi malzemeler kullanılmıştır. Hamam ve suyollarının ihtiyaçlarına yönelik olarak keten, keçe, kepenk, zeytinyağı, pamuk, horasan harcı, tuğla ve çivi gibi sarfiyat maddeleri satın alınmıştır. Vâkıfın şartlarından biri de bayramlarda fakir fukaraya pilav ve zerde dağıtılmasıdır. Bu çerçevede koyun eti, pirinç, buğday, sadeyağ, bal, nohut, tuz, safran, piyaz ve ekmek satın alınmış, malzemeler pilav ve zerde yapılmak üzere aşçılara verilmiştir. Pilav etli olarak pişirilmiş ve bu amaçla bayramlarda 20 adet koyun kesilmiştir. Uygulamanın 18. yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiği görülmektedir. Sadece zerdenin yerini bu dönemde keşkül almıştır. Mütevelliye ödenen avaidler ile Haremeyn-i Şerifeyn muhasebe harçları 18. yüzyıl muhasebe defterinde yer almıştır. Vakfın son harcama kalemini

93 BOA, C.EV, 616/31059.
94 BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD II), 117/9890-2.
95 BOA, AE.SMHD II, 117/9890-1.
96 Taç, *agt.,* s. 299.
97 Taç, *agt.,* s. 299.
98 BOA, TSMA.e., 836/34-1.
99 VGMA, OA, EV.THR, 00036/00206.
100 VGMA, OA, Evkaf Evâmir-i Maliye (EV.EVM), 00082/00104.

tamir giderleri oluşturmuştur. Standart olmayan bu giderler vakfın cami, muvakkithane, kütüphane, han, hamam, çeşme, şadırvan, bent, değirmen, köprü ve dükkânlar gibi hayrat ve akaratının tamir ve bakımı dolayısıyla ortaya çıkmıştır[101].

4. Vakfın İşleyişinde Ortaya Çıkan Sorunlar ve Yapılan Haksız Müdahaleler

Vakfın idaresinde tevliyetten ve diğer görevleri tasarruftan kaynaklı birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmını mevcut mütevellinin görevine yapılan haksız müdahaleler oluşturmaktadır. Mesela 1647 yılında vakfın tevliyet görevini yürüten Osman, tevliyetin kendisine ait olduğunu iddia eden Mustafa ile sorun yaşamıştır. Hatta Mustafa bir yolunu bularak elde ettiği berat ile Osman'ın vakfı idaresine engel olmuştur. Sorunun çözümü için her ikisi İstanbul'da mahkemeye çıkarılmış, mahkeme sonucunda Mustafa'nın haksız olduğu ortaya çıkmıştır. Osman, tevliyet görevini yürütmeye devam edecektir[102]. 1712 yılında ise Altunili kadısının İstanbul'a gönderdiği bir mektup vakıfta türlü yolsuzluklara işaret etmektedir. Mektupta vakfın idareci kadrosunda bulunan mütevellilerden bir kısmının ellerindeki beratlarda yazan *"yevmî on beş akçe vazifelerine"* kanaat etmeyerek vakıf gelirlerini aşırdıkları, vakıf yapılarının tamir ve bakımını yaptırmadıkları dolayısıyla cami, han, hamam ve diğer yapıların harap olan yerlerinin olduğu gibi bırakıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Merkez, mütevellilerin beratları gereğince alacakları ücretin günlük 15 akçe olduğunu beyan ile daha fazla ücret almalarının uygun olmadığını, vâkıfın şartları gereğince vakıf yapılarının tamirinin yapılması gerektiğini bildirmiştir[103]. Vakıf gelirlerinde yolsuzluk yapıldığına dair bir diğer örnek vakfın câbîsiyle ilgilidir. 1732 yılında mütevelli tarafından merkeze şikâyet edilen câbî Hızır, vakfın gelir kaynaklarını kendi hesabına kullanmış, vakfın işleyişine hıyanet etmiştir. Câbîlik, mütevellinin talebi doğrultusunda Hüseyin Halife'ye tevcih edilmiştir[104].

Vakfın işleyişinde dikkati çeken bir başka uygulama da vakıfta çeşitli görevleri yürütenlerin hayatta iken veya vefatları halinde görevlerinin usulsüz olarak el değiştirmesidir. Vakıfla ilgisi olmayan kişiler farklı iddia, yalan ve hilelerle görevleri gasp etmişlerdir. 18. yüzyılın ilk yarısında bu tarz uygulamalarla sıkça karşılaşılmaktadır. Mesela 1726 yılında camide görevli Osman Halife'nin işinde herhangi bir kusuru olmadığı halde vakıf dışından Ali Halife b. Mehmed bir yolunu bularak beratla görevi kendi üzerine almış ve Osman'a haksızlık yapmıştır. Oysaki Yakova kadısı ile

---

[101] BOA, TSMA.d., 3588; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 350. Ayrıca bkz. Vakıf Eserlerin ve Akarların Tamir ve Tefrişi başlığı.

[102] Mustafa'nın, tevliyet görevine müdahale etmemesi konusunda berat talep eden Darüssaade Ağası İbrahim Ağa'nın arzı: BOA, TSMA.e., 836/34-4 (5 M 1057/10 Şubat 1647).

[103] Evâil-i M 1124/9-18 Şubat 1712 tarihli hüküm: BOA, A.DVNSMHM.d., 118/1260.

[104] VGMA, VGM. Defter, 01328/00108, s. 204.

vakıf mütevellisi ve ahalinin bildirdiğine göre Ali Halife kasabaya 18 saat uzaklıkta bulunan Buka Kalesi'nde ikamet etmekte olup "târik-i hizmet" bir kişidir. Dolayısıyla görevin Ali Halife'den alınarak ilk sahibi olan Osman Halife'ye verilmesi gerekmektedir. Merkez, görevin eskiden olduğu gibi Osman Halife'nin üzerinde kalmasını ve yeni bir beratın verilmesini kararlaştırmıştır[105]. 1733 yılında mütevellinin şikâyeti üzerine Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'nın Divan-ı Hümâyun'a gönderdiği arzında vakıfta temcidhân olan Ali Halife'nin çocuksuz olarak vefatı üzerine görevin Eyüp Halife'ye tevcih edildiği ancak daha sonra Osman Halife'nin Ali'nin oğlu olduğu iddiasıyla görevi kendi üzerine aldığı, gerçekte ise Osman'ın Hüseyin'in oğlu olduğu anlatılmaktadır. Bu durumda görev, tekrar Eyüp Halife'ye tevcih edilerek usulsüzlük ortadan kaldırılmıştır[106].

Vakfın gelirlerinden yararlanan kişilerin de vakıf işlerine müdahale ettikleri, mütevelliyi yok saydıkları görülmektedir. Ayrıca kadı arzıyla yeni görevler belirleyerek askerî yolla veya Divân-ı Hümâyun tarafından berat elde etmişler ve bu yeni görevleri tasarruf etmeye başlamışlardır. Bunun yanında vakfın parasını ve mahsulünü kendileri tahsil ettikleri gibi vakıf fazlasını da *ekl ü bel'* etmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu kişiler vakfı büyük zarara uğratmışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu gelişmeler karşısında Darüssaade Ağası, vakıf işlerine müdahale edenlerin kadılar vasıtasıyla engellenmesi, vakfın bütün işlerinin kâtip kalemiyle mütevelli tarafından gördürülmesini istemiştir. Boş kalan vazifelerle ilgili yapılması gereken iş, mütevellinin ve Darüssaade Ağası'nın arzı gereğince beratının maliye tarafından verilmesidir. Darüssaade Ağası, bu yol takip edilmedikçe mütevelliye hiçbir vakıf "mürtezikası"[107] için talepte bulunulmaması hakkında Dukakin sancakbeyine ve Yakova kadısına hitaben ferman gönderilmesi ricasında bulunmuştur[108]. Mürtezikalar yanında gerek kasaba dışından gerekse kasaba sakinlerinden olup eşkıya olarak bilinen bazı kişilerin de zaman zaman vakıf işlerine müdahaleleri olmuştur. Bu durum Yakova'daki bütün vakıflar için geçerlidir. Öyle ki vakıf mütevellileri paşa oğulları, bey ve beyzade adamları tarafından korunan *"yaramazlardan"* dolayı iş yapamadıklarını, has ve vakıf köylerindeki eşkıyanın ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Merkez, bu noktada Dukakin Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa'ya ferman göndererek eşkıyanın yakalanmasını ve mahkemeye çıkarılmasını emretmiştir[109]. Yine kasaba sakinlerinden Halid Bey ve kardeşi Numan Bey'in vakıf işlerine haksız

[105] VGMA, VGM. Defter, 01328/00016, s. 20.

[106] VGMA, VGM. Defter, 00325/00012, s. 15.

[107] Mürtezika, vakfın gallesinden maaş ve tayin alanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Diğer bir tarifle vakfın menfaatleri kendilerine şart olunan kimseler demektir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 624).

[108] BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyun Kalemi (A.DVN), 64/48 (1082/1671-1672).

[109] Evâil-i S 1139/28 Eylül-7 Ekim 1726 tarihli hüküm: BOA, A.DVNSMHM.d., 133/1145.

müdahaleleri karşısında bunun önlenmesi amacıyla merkezden 17 Zilhicce 1168/24 Eylül 1755 tarihinde bir ferman gönderilmiştir. Benzer bir ferman 7 Muharrem 1178/7 Temmuz 1764 tarihinde Numan Bey, Ali Boluşka ve diğerleri için verilmiştir. Eski mültezimlerin müdahalesinden kaynaklanan olaylar da bulunmaktadır. Nitekim vakfın kaymakamlığını yürüten İbrahim Bey'in işlerine eski mültezim Seyfi Bey müdahil olmaktadır. Nazırın arzı üzerine söz konusu müdahale 22 Safer 1187/15 Mayıs 1773 tarihinde yasaklanmıştır[110]. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu müdahalelerin devam ettiği görülmektedir. 1793 yılında vakfın tevliyet görevini yürüten Halil Ağa, tevliyeti 1 Mart-28 Şubat 1208/12 Mart 1794-11 Mart 1795 tarihleri arasında Dukakin Sancağı'na Mutasarrıf Kahraman Paşazade Abdurrahman Paşa'ya iltizam[111] yoluyla vermiştir. Ancak zamanla dışarıdan bazı kişiler gerek tevliyete gerekse paşanın toplayacağı vergilere müdahalede bulunarak vakıf nizamını bozmuşlardır. Mütevelli Halil Ağa, müdahalenin engellenmesini ve paşanın zaptı için merkezden serbestiyet fermanının verilmesini rica etmiştir[112].

Vakıf bünyesinde bulunan topraklara da zaman zaman bazı haksız müdahaleler söz konusu olmuştur. Şöyle ki Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı olan Yakova'nın sınırları dâhilinde bulunan arazinin bütün aşar ve resimleri "serbestiyet üzere" vakıf tarafından toplanmaktadır. 1774 yılı ortalarında çeltikçi reayası vakıf arazilerine çeltik tohumu ekmişlerdir. Oysaki söz konusu zamana gelinceye kadar vakıf arazilerde çeltik ziraatı yapılmamıştır. Zira çeltikçi reayasının çeltik tohumu ektikleri çok sayıda arazileri bulunmaktadır. Böyle bir girişim vakıf gelirlerinde azalmaya yol açacaktır. Mütevelli Hacı Halil'in şikâyeti üzerine merkez, eskiden beri çeltik ekilmeyen yerlere sonradan çeltik ekilmesini kanunlara aykırı bulmuş, vakfın korunması adına vakıf arazilere çeltikçi reayanın çeltik tohumu ekmemesi, eskiden olduğu gibi arazilere hububat ekilmesi ve elde edilen ürünün vakıf adına toplanması yönünde karar vermiştir[113].

1821 yılında vakfın tevliyetinde Seyyid Hamdullah Halife bulunmaktadır. Ancak mütevelli, vakfın işlerini gereği gibi takip edememekte ve tevliyetin gereklerini yerine getirememektedir. Bu nedenle vakfın işlerini idare etmek, akarların ferağ ve intikalleriyle ilgilenmek, masraflarını görmek,

[110] VGMA, VGM. Defter, 00762/00037, s. 30.

[111] Vakfın tevliyetinin iltizam yoluyla verilmesi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Tevliyet daha önce mirimirândan Mustafa Paşa'ya ihale edilmesine ve kendisine zapt temessükü verilmesine rağmen buna itibar edilmemesi ve tevliyetin 1 Mart 1209-29 Şubat 1209/12 Mart 1795-11 Mart 1796 tarihleri arasında Bostanî Ahmed Ağa'ya ihale edildiği hakkında 15 C 1209/7 Ocak 1795 tarihli tezkireler: VGMA, VGM. Defter, 00379/00082, s. 153; VGMA, VGM. Defter, 00379/00083, s. 155. Diğer örnekler için bkz. VGMA, OA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Zimmet Halifeliği (EV.HMH.ZMT), 00011/00208; VGMA, OA, Evkaf Başkitabet (EV.BKB), 00091/00113; VGMA, OA, EV.MKT, 00153/00168.

[112] Taç, *agt.,*s. 300.

[113] 21 R 1188/1 Temmuz 1774 tarihli Yakova kadısına gönderilen hüküm: VGMA, VGM. Defter, 00368/00072, s. 140.

vakıf personelinin ücretlerini zamanında ödeyebilmek için bir kişinin kaymakam tayin edilmesi gerekmektedir. Bu konuda Ali Paşazade İlyas Paşa'yı öneren mütevellinin talebi doğrultusunda söz konusu kişi kaymakam olarak tayin edilmiştir[114]. İzleyen yıllarda vakfa kaymakam tayinleri devam etmiştir. Nitekim vakıf mütevellisi Seyyid Mehmed Ağa'nın talebi üzerine kaymakamlık 1 Mart 1248/13 Mart 1833 tarihi itibariyle Beylerbeyi Seyfeddin Paşa'ya verilmiştir[115].

Vakıf, 1251/1835-1836 yılında Haremeyn Hazinesi tarafından zapt edilmiş, 1256/1840-1841 yılında ise Tanzimat gereğince bedele bağlanarak Maliye Hazinesi'ne nakledilmiştir. Ancak o zamandan beri vakfa herhangi bir ödeme yapılmamıştır[116]. Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı'nın Yakova dışında İstanbul ve İpek'te de emlâk ve arazileri olup yıllık 150.000 kuruştan fazla bir gelire sahiptir. 1867 yılında 35'i bulan cami hizmetlileri ve vazife sahiplerinin sayısı[117] ilerleyen süreçte 33'e düşmüş, bu kişiler ancak yardımlarla vazifelerini yapmaya devam edebilmişlerdir. Cami hademelerinin tahsisatlarına münasip bir zam yapılması konusu 22 Mart 1314/3 Nisan 1898 tarihinde Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne bir yazı ile bildirilmiş[118] ve zammın Maliye Hazinesi'nce yapılması hakkında emir çıkmıştır[119].

5. Vakıf Eserlerin ve Akarların Tamir ve Tefrişi

16. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen başta cami olmak üzere mektep, muvakkithane, kütüphane, çeşme, köprü gibi birimlerden oluşan külliye ile külliyeye gelir getiren akarlar faaliyette bulunduğu süre zarfında bir dizi tamir sürecinden geçmiştir. Külliyenin tamirine yönelik kayıtlar daha ziyade 19. yüzyılın ortalarından başlamakta ve 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmektedir.

Vakıf eser ve akarların tamiriyle ilgili tespit edilebilen ilk kayıtlar muhasebe defterlerinde yer almaktadır. 1609-1611 tarihli muhasebe defterine göre vakfın dükkânları, köprüsü, kervansarayı, değirmeni ile hamamın suyolları tamir edilmiştir[120]. İzleyen yüzyılın ikinci yarısında ise caminin bazı bö-

[114] BOA, TSMA.e., 836/34-1 (9 Za 1236/8 Ağustos 1821).

[115] VGMA, VGM. Defter, 00785/00092 (17 M 1249/6 Haziran 1833).

[116] VGMA, OA, EV.MKT, 00283/00223. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Haremeyn ve Evkaf Nezâreti'ne bağlı vakıf köy ve mezra aşarı ile mazbut vakıf mukataa bedellerine, yıllar itibariyle değişen oranlarda tahsil masrafı kesildikten sonra kalan gelirin vakıf hizmetlerine harcanmak üzere Evkaf Hazinesi'ne ödenmesi kaydıyla Maliye tarafından el konulmuştur. Maktu bir bedel karşılığında Maliye tarafından zapt edilen vakıf arazi gelirleri uygulamanın ilk yıllarında Evkaf Hazinesi'ne ödenmiş ise de 1845 yılından sonra bu ödeme ya hiç yapılmamış ya da eksik yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazif Öztürk, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C 8, Sayı 1, 1995, s. 13-33.

[117] VGMA, OA, EV.MKT, 00376/00076 (14 Za 1283/20 Mart 1867).

[118] BOA, İ.HUS, 63/25; BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 1102/82625.

[119] BOA, BEO, 1555/116567-1 ve 2.

[120] BOA, TSMA.d., 3588.

lümleri ile büyük bent için bir onarım söz konusu olmuştur[121]. Bu dönemin bir başka tamir kaydı 2 Zilhice 1191/1 Ocak 1778 tarihlidir. Söz konusu kayıt cami, hamam ve hanın tamir ettirildiğinden ve koruma altına alınan kurşunların muhafazasına dikkat edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir[122].

19. yüzyılda vakıf yapıların tamiriyle ilgili daha bol ve ayrıntılı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan biri onarım sırasında caminin çeşitli yerlerine yazılan yazılardır. Mesela harimin doğu duvarındaki pencerenin üzerinde 1258/1838-1839 tarihi yer almaktadır[123]. Bu da yapının tamir kitabesine yakın bir tarihtir. Muhtemelen iki üç yıl önce tamirat başlamış ve süreç tamamlandıktan sonra en son tamir kitabesi yazılmıştır. Zira tamir kitabesi 1260/1844-1845 tarihini taşımaktadır. Söz konusu kayıtta *"Târîh-i ta'mir-i câmi-i Süleymân aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân sene 1260"*[124] ibaresi bulunmaktadır. Diğer kayıt ise 17 Nisan 1846 tarihli olup külliyedeki çeşitli tamirlere işaret etmektedir. Bu dönemde Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı Haremeyn Hazinesi'nce mazbut evkaf arasında bulunmakta, görevlilerin ücretleri ve diğer masraflar dışında tevliyet bedeli Haremeyn Hazinesi'nin gelirleri arasında yer almaktadır. Kayıtta vâkıfın hayrâtı olan cami şadırvanı ile çeşmenin suyolları ve hamamın zamanla harap hale geldiğinden ve tamir edilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Hamamın tamamen atıl vaziyette bırakılması mevcut enkazının dahi günden güne yok olmasına sebep olacaktır. Kasabada başka hamam bulunmaması ve ahalinin hamama olan ihtiyacı dikkate alındığında hamamın tamir edilmesi büyük önem taşımaktadır. Hamamın tamir edilmesi durumunda hazine tarafından yıllık 2.000 kuruş karşılığında kiraya verilmesi de mümkün olacaktır. İlk etapta tamiri gerekli bölümlerin Üsküp Meclisi imar memurları tarafından keşfi yapılarak tahminî maliyetleri hesap edilmiştir. Buna göre hamam için 25.000 kuruş ve suyolları için 5.000 kuruş olmak üzere toplam 30.000 kuruşluk bir masraf[125] öngörülmüştür. Bununla beraber tamirat öncesinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Caminin Süleyman Ağa'nın hayrâtından olduğu bilinmesine rağmen ortada bir vakfiye kaydı olmadığından gerek Evkaf Muhasebeciliği gerekse Defterhane-i Amire kayıtlarından[126] hamamın vakıfla ilişkisi tespit edilememiştir. Ayrıca kayıtlarda hamamın yıllık kira bedeli ile kiranın kimler tarafından tahsil edildiği bilgisi de bulunmamaktadır. İlgili daire bu sorulara cevap aradığı gibi çeşme, şadırvan ve hamamın suyollarının aynı veya farklı güzergâhtan akıp akmadığını, aynı yolu takip ediyorsa suyun çeşme ve şadırvana taksim edildiği yeri ve güzergâhın durumunu soruşturmaktadır. Bunun yanı sıra hamamın "icareteyn" yoluyla kiraya verilmesinin daha uygun olduğundan bahisle ihalenin Üsküp

[121] *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 350.
[122] VGMA, VGM. Defter, 00762/00037, s. 30.
[123] Karaaslan, agm., s. 355.
[124] *Kosova Kitâbeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2014, s. 182-183.
[125] VGMA, OA, EV.GDK, 00256/00203.
[126] 8 ve 22 M 1262/6 Ocak 1846 ve 20 Ocak 1846 tarihli kayıtlar: VGMA, OA, EV.GDK, 00256/00203.

Meclisi'nde yapılarak sonucun Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi'ne bildirilmesi ve bu konuda Üsküp Valisi'ne yazı yazılması kararlaştırılmıştır[127]. Alınan kararlar gereğince ilgili yazı 19 Nisan 1846 tarihinde yazılmıştır[128].

Tanzimat'tan sonra vakıf gelirlerinin bedele bağlanarak Maliye Hazinesi'ne nakledilmesi ve o tarihten 1860'lı yıllara kadar vakfa ve vakıf çalışanlarına herhangi bir ödeme yapılmaması vakfın imarını olumsuz yönde etkilemiştir. Caminin yanı sıra bitişiğinde bulunan muvakkithane ve kütüphane yıkılmaya yüz tutmuş, daha sonra cami bazı kişiler tarafından tamir ettirilmiştir. Ancak Üsküp Eyaleti Meclis-i Kebiri'nin bildirdiğine göre muvakkithane ve kütüphanenin aslî özellikleriyle kâgir ve çatısının bağdadî olarak yeniden inşa edilebilmesi için 6.500 kuruş gerektiği gibi caminin mefruşatı için de 2.500 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca zeytinyağı, mum yağı, kandil, şamandıra ve diğer masrafların 2.000 kuruşa, Ramazan Bayramı'nda fakir fukaraya etli pilav ve keşkek verilmesinin bedelinin 850 kuruşa mal olacağı dolayısıyla istenilen 2.850 kuruşun Maliye Hazinesi; inşa ve mefruşat bedeli olan toplam 9.000 kuruşun da Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi tarafından verilmesi gerekmektedir[129]. 2.850 kuruşun senet ile mal sandığından verilmesi kararlaştırılmıştır. Vakfın gelirleri iltizâm bedelinden düşük olmakla birlikte hayrâtın harap vaziyette kalması uygun görülmemiştir. İlgililer gelişmelerden haberdar edilerek muvakkithane ve kütüphanenin inşasına başlanmış ancak masraflar keşif bedelini oldukça aştığı için söz konusu yapılar tamamlanamadan kalmıştır. Niş Eyaleti Valisi'nin Yakova'yı ziyareti sırasında ahalinin talebi üzerine durum merkeze iletilmiş, yapıların tamamlanması hususu Yakova Kazası Müdürü Ahmed Feyzi Bey'e bildirilmiştir. Son durumda yapıların inşası kazanın mal sandığından 19.948 kuruş 33 para sarf edilerek tamamlanabilmiş ve bu paranın Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi'nden ödenmesi talep edilmiştir[130]. Bu noktada Evkaf-ı Hümâyun Müdürü, inşaatta kullanılan kereste ve diğer malzemenin miktarı, fiyatları ile bitirilemeyen yerlerin ne kadar masraf ve kereste ile tamamlanabileceğini gösteren ayrıntılı bir keşif defterinin merkeze gönderilmesini ve fazla ödenen 10.948 kuruş 33 paranın verilmesi için durumun Evkaf-ı Hümâyun Hazinesi'ne bildirilmesini istemiştir[131].

19. yüzyılın sonlarına doğru Yakova kasabası İslâm ahalisinin vekili olan bir müderris tarafından kaleme alınan arzuhal vakfın ve vakıf eserlerin durumunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Hazinenin kontrolüne geçen

[127] VGMA, OA, EV.GDK, 00256/00201.

[128] VGMA, OA, EV.GDK, 00256/00205.

[129] Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne yazılan 19 B 1278/20 Ocak 1862 tarihli yazı: BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL), 139/92. Ayrıca bkz. BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 460/20691.

[130] Üsküp Eyaleti Mutasarrıflığı'nın tahrirat sureti: VGMA, OA, EV.MKT, 00283/00223 (28 Kanun-ı evvel 1279/9 Ocak 1864). Ayrıca bkz. VGMA, OA, EV.MKT, 00283/00214; VGMA, OA, EV.MKT, 00283/00217; BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 940/67.

[131] VGMA, OA, EV.MKT, 00283/00221 (5 Kanun-ı sanî 1279/17 Ocak 1864 tarihli yazı).

vakfın bu dönemde gelir kaynağı olarak sadece bir hamamı kalmış, ancak o da zamanla yıkılarak tamamen harap hale gelmiştir. Dolayısıyla gelirden mahrum kalan caminin kendini idare etmesi bir yana tefrişinin yaptırılması dahi mümkün olamamıştır. Caminin bu durumu Müslümanları üzdüğü gibi civarda bulunan birçok esnaf ve tüccarı da etkilemiştir. Zira Çarşı Camii olarak da bilinen bu caminin yakınlarında başka bir cami bulunmadığı için esnaf ve tüccar ibadetlerini yerine getirememektedir. Caminin bakımsız bir halde kalmasına razı olmayan Yakova ahalisi, keşif ve münakasa[132] pusulalarını hazırlayarak caminin mefruşât masrafını belirlemişlerdir. Ahali, 9.000 kuruş olan masrafın Hassa Hazinesi'nden ihsan edilmesini ve caminin yeniden ihya edilmesini padişahtan talep etmişlerdir. Münakasa pusulasında yer alan altı kalem eşyanın Ramazan ayının 15'ine kadar teslim edilmesi ve bedelinin muteber kefil göstermek suretiyle peşin olarak ödenmesi de kararlaştırılmıştır[133].

Eşyanın cinsi	***Adedi***	***Uzunluğu (atik zira)***	***Genişliği (atik zira)***	***Kıyyesi***	***Bedeli (kuruş)***
Şarköy mamulatının has boyalı en alasından kilim	11	6,5	5,5	-	11.000
Minber için üzeri Ravza-ı celâl yazılı yeşil çuhadan mamul etrafı saçaklı perde	1	7,5	1,5	-	200
Minber için kırmızı çuha	-	5		-	100
Gördeskâri büyük seccade	-	2		-	1.000
Caminin dış kapısı için etraflarıyla ortası sahtiyanla kaplı kalın kanaviçeden mamul kapı perdesi	1	5,5	4,5	-	200
Mihrabın sağ ve sol taraflarında bulunan altın yaldızlı büyük berat şamdanlar için her biri 12'şer kıyyelik beyaz halis balmumundan mamul büyük mum	2	-	-	24	1.440
TOPLAM					***13.940***

Tablo 2: Hadım Camii'nin Tefrişinde Kullanılan Eşyalar[134]

Caminin tefrişinde kullanılacak kilimler, perdeler, çuha, seccade ve mumların satın alınması için bir müzayede tertip edilmiş ve bu müzayedeye Avrupa tüccarından Yakovalı Sadık Ağa, tüccardan Emin Ağa, Şaban

[132] Eksiltmek, noksanlaştırmak demektir. Hayrî müesseselerin satın alacakları emtia ve yaptıracakları inşaat ve tamiratın ihalesi dolayısıyla tüccar ve müteahhitlerden en az bedel teklif edenin tayini için yapılan işlemdir (Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s. 40).

[133] 3 N 1308/12 Nisan 1891 tarihli arzuhal: BOA, Y.MTV, 49/86-1.

[134] BOA, Y.MTV, 49/86-1.

Efendi ve Selanik tüccarından Sadık Efendi kefillerinin isimlerini bildirerek katılmış, müzayede sonucunda 9.000 kuruşla en düşük teklifi veren Sadık Ağa ihalenin kazananı olmuştur. Sadık Ağa'nın kefili ise tüccardan Yakovalı Hacı İsmail Ağa olmuştur[135]. 1893 yılı kayıtları caminin tefriş masraflarının 8.500 kuruş tuttuğunu göstermektedir. Söz konusu masrafların ödenmesiyle ilgili iki ayrı gelir kaynağı gösterilmiştir. Bunlardan biri cami vakfı, diğeri ise genel bütçedir. Masrafların 3.500 kuruşluk kısmının caminin Maliye Hazinesi tarafından zapt edilmiş hanın gelirlerinden ödenmesi üzerinde durulmuştur. Zira askeriyeye kiraya verilen ve uzun süredir kirası ödenmeyen hanın kira bedelleri oldukça birikmiş ve masrafın bu gelirden mahsup edilmesi düşünülmüştür. Masrafların kalan 5.140 kuruşluk kısmının ise genel bütçeden karşılanması talep edilmiş, padişahın iradesi doğrultusunda ödeme emirleri çıkmıştır[136].

Camide 20. yüzyılda da bazı onarımlar gerçekleştirilmiştir. Gerek bölge halkının verdiği bilgilerden gerekse çeşitli yayınlardan tamir süreci takip edilebilmektedir. Mesela camideki bezemelerin 1935[137] yılında restore edildiği bölge halkı tarafından paylaşılmıştır. Yine camide çeşitli yerlere yazılan yazılar bu konuda fikir vermektedir. Camide batı pencere açıklığının iç kısmındaki tabanda 1947 tarihi okunmaktadır. 1968 yılında Yakova Anıtlar Kurumu tarafından eski eser statüsü verilen caminin 1972 yılında bezemeleri restore edilmiş, minaresi onarılmış, 1973 yılında ana kubbe ve revak kubbelerin eski kurşun kaplamaları sökülerek yenilenmiştir. 1977-1981 yılları arasında bazı restorasyonlar yapılmıştır. 24 Mart 1999 tarihinde Sırplar tarafından kundaklanan caminin minaresi şerefe kısmına kadar yıkılmış, son cemaat yerinde çıkan yangın camiye ve bezemelere büyük zarar vermiştir. Keza caminin orijinal olan ahşap kapı kanatları da zarar görmüştür. Bu süreçte hasara uğrayan duvar süslemeleri, savaştan sonra İtalyan uzmanlar tarafından onarılmıştır. Cami, en son 2003-2005[138] yılları arasında tekrar bir onarım görmüştür. Caminin restorasyon projesinin hazırlanmasında, ustaların eğitimi ve bilimsel desteğin verilmesinde Türkiye önemli bir rol oynamış, uygulama ise İsveç STK'sı yönetiminde yürütülmüştür. İç mekândaki ve son cemaat yerindeki kalem işlerinin konservasyonu UNESCO'nun sağladığı maddi destekle gerçekleştirilmiştir. 2009 yılı Nisan ayında ibatede açılan Cami, Kosova İslâm Birliği Meşihatı

[135] 3 N 1308/12 Nisan 1891 tarihli mezat kaimesi: BOA, Y.MTV, 49/86-2.

[136] BOA, ŞD, 347/36; BOA, İrade Maliye (İ.ML), 5/59; BOA, BEO, 203/15184; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 276-277.

[137] Duvar süslemeleri, caminin harim duvarında ve giriş kapısının üstünde ismi yazan Ahmed Recep Hari ile kardeşi Smail Hari tarafından elden geçirilmiştir. Harim duvarlarındaki ilk sıra pencerelerin birinde ve giriş kapısının üstünde H. 1258 tarihinin yanında Ahmed Recep Hari'nin ismi okunmaktadır. Yakova baş imamı Visar Koshi, Ahmed Recep Hari'nin daha önce yazılı olan 1258 tarihinin yanına ismini yazmış olabileceğini belirtmiştir (Karaaslan, agm., s. 364-365). Bkz. Resim 4.

[138] Camide 2000 yılında başlayan restorasyon çalışmalarını 2003 yılında Cultural Heritage Without Boarders üstlenmiş ve çalışmaları 2005 yılında tamamlamıştır (Drançolli, *agt.,* s. 97).

tarafından kullanılmaktadır [139]. Son cemaat yeriyle birlikte yaklaşık 400 kişiye ibadet etme imkânı sunan caminin cemaatini genellikle çarşı esnafı oluşturmaktadır. Cami avlusunda bulunan mektep ise savaş sırasında yıkılmış, tekrar imar edilerek Yakova İslam Birliği'ne tahsis edilmiştir[140].

Sonuç

Kökeni ve hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte Dilsiz Süleyman Ağa'nın Enderûn-ı Hümâyun hizmetlilerinden biri olarak III. Murad ve III. Mehmed döneminde Osmanlı sarayı ve hareminde görev yaptığı, Safiye Sultan'ın mektuplarına aracı olduğu, Venedik balyosu ve tüccarıyla iyi ilişkiler kurduğu tespit edilmektedir. Memuriyetinde kazanmış olduğu para ile memleketi Yakova'ya hizmet etmek isteyen Süleyman Ağa, bu amaçla cami, muvakkithane, mektep, kütüphane, çeşme, köprü, han, hamam, değirmen ve dükkânlar inşa ettirerek bir vakıf kurmuştur. Külliye şeklinde inşa ettirdiği vakıf yapıları sayesinde etrafta yaşayan ahali, o zaman bir köy olan Yakova'ya toplanmaya başlamış, kısa zaman içerisinde köy gelişerek güzel bir kasabaya dönüşmüştür. Cami merkezli olarak gelişen köyde bir çarşı tesis edilmiş, çocuklara eğitim imkânı sunulmuş, içme suyu temin edilmiş, temiz ve sağlıklı bir ortam oluşturulmuş, ekonomik ve ticari faaliyetlerin canlanmasına katkı yapılmıştır. Burada zamanla başka vakıfların da hayata geçmesiyle köy, adeta bir çekim merkezine dönüşmüştür. Nitekim köyün nüfusunun 45 yılda yaklaşık dört katına çıkması Süleyman Ağa'nın kurduğu vakfın öncü rolüne işaret etmektedir.

Süleyman Ağa'nın hayrat ve akarı uzun yıllar bölgeye hizmet vermeye devam etmiştir. Vakıf idaresinde zaman zaman usulsüzlükler, yolsuzluklar ve dışarıdan müdahaleler ortaya çıkmakla birlikte merkezî idarenin girişimiyle sorunlar çözülmüştür. Bununla birlikte vakfa gelir sağlayan kaynaklar, iyi yönetilemediği için yavaş yavaş elden çıkmış, vakıf eserler faaliyetlerini sadece tek bir gelir kaynağı (hamam) ile sürdürmeye çalışmıştır. Tanzimat'tan sonra vakıf gelirlerinin Maliye Hazinesi'ne nakledilmesi ve vakıf çalışanlarına herhangi bir ödeme yapılmaması çalışanların mağduriyetine ve hayratın harap olmasına sebep olmuştur. 19. ve 20. yüzyılda birçok kez tamir edilen yapılar, asıl büyük darbeyi 1999 Kosova Savaşı'nda Sırplardan görmüş, camisi kundaklanmış, minaresi bombalanmış, kütüphanesi ve mektebi hasara uğramıştır.

Balkanların ve Kosova'nın duvar süslemeleri açısından en güzel yapılarından biri olan cami (bilinen adıyla Hadım Camii), savaştan sonra Türkiye'nin de desteğiyle tekrar imar edilerek ibadete açılmıştır. Günümüzde Hadım Camii, kütüphanesi kapalı olsa ve mektebi farklı işlevlerde kullanılsa da eski ihtişamını hatırlatmaya devam etmektedir.

[139] Ayverdi, *age.*, s. 313-314, 329; İbrahimgil-Konuk, *age.*, s. 13-16; Karaaslan, agm., s. 355-356, 367; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 32; Ahunbay, agm., s. 1363: Taç, *agt.,* s. 298.

[140] Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri,* s. 32, 34.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD II), 117/9890.

BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa II (AE.SMST II), 33/3279.

BOA, Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 203/15184, 1102/82625, 1555/116567.

BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyun Kalemi (A.DVN), 64/48.

BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümâyun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), 118/1260, 133/1145.

BOA, Cevdet Evkaf (C. EV), 616/31059.

BOA, İrade Hususi (İ.HUS), 63/25.

BOA, İrade Maliye (İ.ML), 5/59.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 460/20691.

BOA, Maliye Nezâreti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 120/39, 120/76.

BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 940/67.

BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT.MVL), 139/92.

BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 347/36.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), 3588.

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.), 836/34.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 49/86.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, Osmanlı Arşivleri (OA), Evkaf Başkitabet (EV.BKB), 00091/00113.

VGMA, OA, Evkaf Evâmir-i Maliye (EV.EVM), 00082/00104.

VGMA, OA, Evkaf Gedik Kitabeti (EV.GDK), 00256/00201, 00256/00203, 00256/00205.

VGMA, OA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Zimmet Halifeliği (EV.HMH.ZMT), 00011/00208.

VGMA, OA, Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT), 00153/00168, 00283/00214, 00283/00217, 00283/00221, 00283/00223, 00376/00076, 03146/00116.

VGMA, OA, Evkaf Tahrirat (EV.THR), 00036/00206.

VGMA, OA, TSMA.e., 982/52.

VGMA, VGM. Defter, 00325/00012, 00368/00072, 00379/00082, 00379/00083, 00762/00037, 00785/00092, 01328/00016, 01328/00108.

VGMA, VGM. Defter, 316/56/2, 652-2/62/111.

II. Kaynak Eserler

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, C III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Kosova Vilâyeti Salnâmesi, 4. Def'a, 1304/1886-1887(İSAM Kütüphanesi).

Kosova Vilâyeti Salnâmesi, 5. Def'a, 1305/1887-1888(İSAM Kütüphanesi).

Kosova Vilâyeti Salnâmesi, 7. Def'a, 1314/1896-1897(İSAM Kütüphanesi).

Kosova Vilâyeti Salnâmesi, 8. Def'a, 1318/1900-1901 (İSAM Kütüphanesi).

Prizren Vilâyeti Salnâmesi, 2. Def'a, 1291/1874-1875 (İSAM Kütüphanesi).

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, II, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-a'lâm*, C 6, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahunbay, Zeynep, "Bosna-Hersek ve Kosova'da Bulunan Osmanlı Kültür Varlıkları ve Ortak Kültür Mirasımızı Korumaya Yönelik Çabalar", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed. Zeynep İskefiyeli-M. Bilal Çelik-Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s. 1355-1373.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, III (3. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2000.

Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966.

Dikici, Ayşe Ezgi, *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at The Ottoman Court in The Sıxteenth And Seventeenth Centuries*, MA Thesis, Sabancı University, 2006.

Drançolli, Orges, *Kosova'daki Kubbeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Erken, Belemir, *Dil Sükûtta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.

Hadri, Fatmir, *Gjakova (Cakova)'da Aile ve Din*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.

İbrahimgil, Mehmed Z.-Neval Konuk, *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

İslami, Agron, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Karaaslan, Muzaffer, "Osmanlı Duvar Resimlerine Balkanlar'dan Bir Örnek: Hadım Camii", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 36 (2), Aralık 2019, s. 352-368.

Kosova Cumhuriyeti İslam Birliği, haz. Ramadan Shkodra-Sadik Mehmeti, Kosova İslam Birliği Başkanlığı Yayınları, Priştina 2013.

Kosova Kitâbeleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2014.

Lewis, Bernard, "Dilsiz", *The Encyclopaedia of Islam (EI²),* V. II, New Edition, Leiden 1991, p. 277.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007.

Özcan, Abdülkadir, "Dilsiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 9, İstanbul 1994, s. 304-305.

Öztürk, Nazif, "XIX. Asır Osmanlı Yönetiminde Yaşanan Batılılaşma Hareketlerinin Vakıflar Üzerindeki Etkileri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C 8, Sayı 1, 1995, s. 13-33.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Taç, Hadi*, Hurufât Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.

Vırmiça, Raif, *Kosova Hamamları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Vırmiça, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C III, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği Yayınları, Prizren-Kosova 2012.

IV. İnternet Erişimli Kaynaklar

Balcı, Sezai, "Osmanlı Bürokrasisinde Engelli (Sağır-Dilsiz) İstihdamı", *Osmanlı İstanbulu V*, https://openaccess.29mayis.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12723/1856/Sezai%20Balc%c4%b1.pdf?sequence=1&isAllowed=y, s. 637-674, son erişim tarihi: 07.02.2024.

Pedani, Maria Pia, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", *Turcica*, https://www.academia.edu/5168279/Safiyes_Household_and_Venetian_Diplomacy, pp. 9-32, son erişim tarihi: 07.02.2024.

Ünlü, Mucize, "Tanzimat Sonrasında Yakova", *Studies of The Ottoman Domain*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/352237, s. 109-126, son erişim tarihi: 12.02.2024.

EKLER

	Akçe (2 senelik)
Asl-ı fi sinin-i kamileteyn maa re'sü'l- mal-ı merbuh	316.024
re's-i mal-ı merbuh	191.120
Gelirler	
Ani'l-mahsulât	124.904
Ani'n-nukud	107.494
An mahsul-ı icâre-i dekkâkîn 77 bab beher bab 120 akçe	18.480
An mahsul-ı bac maa ihtisâb	20.000
An mahsul-ı asiyâb	10.000
An mahsul-ı ispençe	1.400
An mahsul-ı cizye hane 2	800
An mahsul-ı hamr	12.414
An mahsul-ı murabaha-yı an re'sü'l-mal-ı merbuh	44.400
Ani'l-gallat	***27.410***
Hınta kile 47	2.375
Çavdar kile 271	9.502
Ades kile 14	700
Şair maa alef kile 81	1.222
Erzen kile 98	2.610
Giderler	***96.375***
El-vezaif neferen 12	69.840
An-cemaat-i hademe-i cami-i şerif	***50.400***
Mevlana İbrahim Efendi hatip ve imam	40
Mehmed Efendi müezzin	15
Nuh Diğer müezzin	10
Şaban kayyım	5
An cemaaat-i zabitân-ı evkaf	***10.800***

Ağa-yı Darüssaade nazır	2
Hasan bevvab el-mütevelli	8
Yusuf mimar	5
An cemaat-i eczahan maa cüzhan	***8.640***
Mehmed devirhan maa cüzhan	4
Mustafa cüzhan	2
Diğer cüzhan	2
İbrahim cüzhan	2
Mehmed cüzhan	2
El-ihracât maa meremmât	***26.535***
Be-cihet-i harc-ı dane ve zerde bera-yı ıydîn-i şerifeyn	***11.640***
Baha-yı ağnam 20 re's	2.400
Baha-yı erz bera-yı dane ve zerde 24 kile	2.160
Baha-yı hınta 6 kile	600
Baha-yı revgan-ı sade 84 kıyye	1.680
Baha-yı asel 60 kıyye	720
Baha-yı nan	2.400
Baha-yı milh ve nohud ve piyaz ve zaferan	300
Baha-yı ? ve çıra maa ücret-i tabbah	1.380
Be-cihet-i harc-ı cami-i şerif ve mektep	***4.292***
Baha-yı revgan-ı zeyt 60 kıyye	1.560
Baha-yı revgan-ı şem	800
Baha-yı revgan-ı penbe 14 kıyye	112
Baha-yı şem-i asel 8 adet	480
Baha-yı kanadil 30 adet	450
Baha-yı torba ve fitil ve gayrihi bera-yı cami-i şerif ve mektep	820
Be-cihet-i harc-ı hamam maa ?	***6.581***
Baha-yı kepenk 240 aded	590
Baha-yı revgan-ı zeyt 43 kıyye	1.034
Baha-yı penbe	247

Baha-yı keçe maa horasanî	920
Baha-yı keten	45
Baha-yı keçe bera-yı ? hamam maa mismar ve gayrihi	310
Baha-yı tuğla maa revgan-ı zeyt bera-yı rah-ı ab	900
Ücret-i neccarân ve ? maa ? bera-yı averden-i ?	2.534
El-meremmât	**4.022**
Be-cihet-i meremmât-kerden-i dekkâkîn an baha-yı elvâh ve sair mütenevvia ve ücret-i neccarân ve ?	2.702
Be-cihet-i meremmât-kerden-i cisr	200
Be-cihet-i meremmât-kerden-i ? karbansaray	400
Be-cihet-i meremmât-kerden-i asiyâb	720
El-bakî	***219.649***
?	
Der-zimem-i baş ummal-ı merbuh ber-muceb-i defter ba-imza-yı Mevlana-yı mumaileyh	191.120
Sahhü'l-bakî'der-kese	***28.529***

Ek 1: Bîzebân Süleyman Ağa Vakfı'nın Gelir ve Giderleri (1 Muharrem 1018-30 Zilhicce 1019/6 Nisan 1609-15 Mart 1611)[141]

[141] BOA, TSMA.d., 3588.

Resim 1: Yakova Hadım Camii[142]

Resim 2: Hadım Camii-Mihrap ve Minber

[142] Fotoğraflar 29 Temmuz 2023 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.

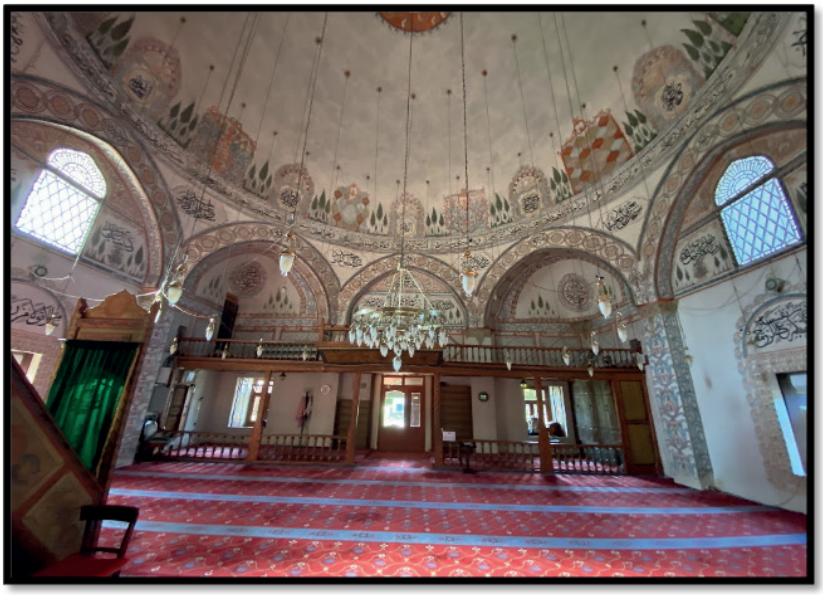

Resim 3: Hadım Camii-İç Bezemeleri

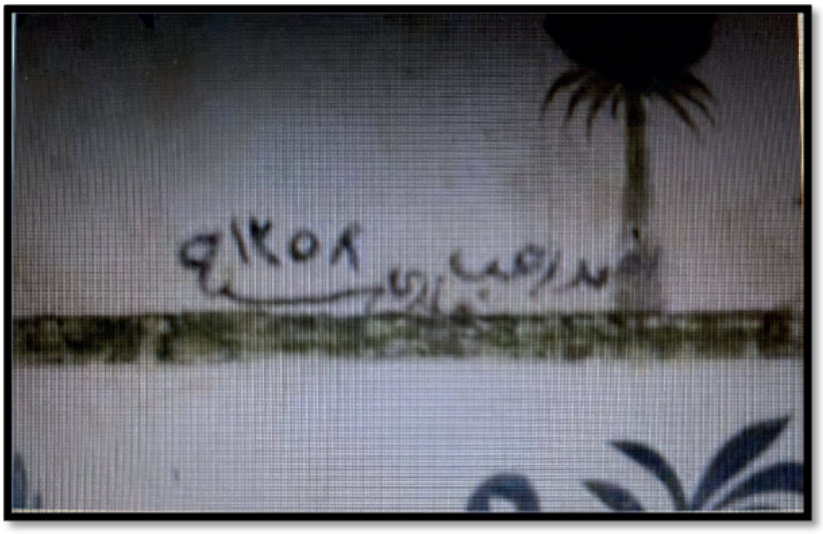

Resim 4: Hadim Camii Giriş Kapısı Üstündeki İmza[143]

[143] Karaaslan, agm., s. 364.

Resim 5: Hadim Camii Mektebi[144]

Resim 6: Hadım Camii Kütüphanesi ve Şadırvanı

[144] İbrahimgil-Konuk, *age*., s. 28.

Priştine'deki Osmanlı Evkafından Biri: Yaşar Paşa Vakfı ile Vakfiyesi

Meral Bayrak (Ferlibaş)*

Giriş

Günümüzde Kosova Cumhuriyeti'nin başkenti olan Priştine, II. Mehmed'in 1455 yılında bölgeyi tümüyle ele geçirmesinden[1] 22 Ekim 1912 tarihinde Sırplar tarafından alınmasına kadar[2] -çeşitli tarihlerde kısa sürelerle hakimiyet kaybedilmiş olmasına rağmen[3]- dört yüz yıldan fazla Osmanlı egemenliğinde kalmış ve bu dönemde medeniyet nişanesi olan vakıf eserlerle mamur hale gelmiştir.

Sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilmesini sağlayan bu eserlerden Kosova Vilayeti salnamelerinde Priştine'nin merkezinde on üç cami ile beş, altı mescidin, iki medrese ve üç hamamın bulunduğu belirtilmiş[4], bölgeyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların eserlerinde ise en az on yedi en fazla

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, mbayrak@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6368-740X.

[1] 1216 yılından itibaren Sırpların idaresi altında olan Kosova'ya Osmanlı akınları 1388 yılında başlamış ve 1389'da yaşanan Kosova Savaşı'yla Sırp Krallığı Osmanlı tâbiiyetine alınmıştır. Yıldırım Bayezid bölgeyi dolayısıyla Priştine'yi bağlılık yemini ettirdiği yeni Sırp Kralı Stefan'a bırakmıştır. 1412 yılında Şehzade Musa Çelebi şehri ele geçirmiş fakat daha sonra I. Mehmed tekrar Sırp yönetimine terk etmiştir. 1439-1444 yılları arasında Osmanlılar tarafından idare edilen Priştine, 1444 yılında bir kez daha Sırplara verilmiştir. Nitekim 1455 yılında II. Mehmed tarafından fethedilerek tamamen Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir (M. Münir Aktepe, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C 26, Ankara 2002, s. 217; Machiel Kiel, "Priştine", *TDVİA*, C 34, İstanbul 2007, s. 346. Ayrıca bkz. Rahman Şahin, "Priştine'de Bir Camii; Çarşı Camii, Cami-i Sagir Veya Küçük Fatih Camii", *VIII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlarda Kültür, Mimari ve Sanat (1-4 Eylül 2022, İstanbul/Türkiye), Tam Metin Bildiri Kitabı-C.1*, ed. Abidin Temizer, Lyon 2022, s. 128-131).

[2] *Balkan Harbi Kronolojisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 33; *Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri*, yay. kur. baş. Abidin Ünal, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 28; Yakup Ahbab, "Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım", *Tarih Dergisi*, S. 62, 2015/2, s. 98.

[3] Kosova'da dolayısıyla Priştine'de Osmanlı yönetiminin kaybedildiği dönemlerle ilgili bilgi için bkz. Hava Selçuk, *Osmanlı İdaresinde Priştine*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, s. 12-16.

[4] *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 4, Sene 1304/1887, s. 84-85; *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 5, Sene 1305/1888, s. 81-82; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Kosova*, Def'a 7, Sene 1314/1896, s. 350-351; *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca)*, yay. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 2000, s. 188-189.

yirmi bir caminin varlığından söz edilerek üç medrese, bir tekke, bir saat kulesi, iki han ve üç hamam olduğu ifade edilmiştir[5].

Bu eserlerin hizmetlerinin kesintisiz devam etmesi için bahsedilen kurumları yaptıran hayırseverler tarafından vakıflar kurulmuş ve taşınır-taşınmaz gelir kaynakları vakfedilmiştir. Priştine'de inşa ettirilen mabetlerden biri için de hayata geçirilen Yaşar Paşa'ya ait vakıf bu çalışmaya konu edilmiş, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan vakfiyesi[6] makale kapsamında değerlendirilmiştir. Bahsedilen cami anlaşılacağı üzere vakfın kurucusu Yaşar Paşa tarafından yaptırılmış ve bu mabet Kosova'daki vakıf eserleri çalışan araştırmacıların kitap, makale ya da lisansüstü tezlerinde daha çok mimari özellikleriyle yer almıştır. Bir vakıf eser olmasına rağmen vakfın kuruluş belgesi olan ve işleyişine dair bânîsinin talepleriyle şartlarını barındıran vakfiyesi üzerinde durulmamış hatta Kosova'daki vakıfları konu alan bir doktora tezinde vakfiyesi mevcut olmayan vakıflar arasında sayılmıştır[7]. Oysa yukarıda sözü edildiği gibi Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde vakfa ait bir vakfiye sureti bulunmaktadır ki bu çalışma da Yaşar Paşa'nın hayrâtı olan mabetle ilgili diğer çalışmalarda yer almayan bağışlanan gelir kaynakları, görevlendirilen vakıf çalışanları ve bunlara ait şartlar gibi eksik kalanları tamamlamak amacıyla yapılmıştır.

Vakfiyede *Seyyid Mehmed Yaşar ibn-i Bahtiyar Bey ibn-i Hüsrev Bey Cinzâde*[8] olarak tanıtılan paşa Priştineli eski bir Arnavut ailesinin mensubudur[9]. Kosova salnamelerinde paşanın *Priştine hânedân-ı kadîminden* olduğu ifade edilmiştir[10]. Nitekim bahsedilen Cinzâde ailesinin Priştine'de meşhur olduğu bilinmektedir[11].

---

[5] İ. Aydın Yüksel, "Kosova'da Türk Eserleri", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan 1989*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 48-49; Mehmet İbrahimgil, "Balkanlar ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasımızın Dünü Bugünü", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C 1, S. 4, Yıl 2, 1999, s. 7; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C III (3. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 2000, s. 154-160, 177-178, -vakıf eserlerin görselleri- s. 201-207; Kiel, agm., s. 346. Priştine'deki yirmi bir cami hakkında geniş bilgi veren bir çalışma için bkz. Raif Vırmiça, *Priştine Camileri*, Türk Demokratik Birliği Yayınları, Prizren 1997. Ayrıca bkz. Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 203-254.

[6] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF), 25/8.

[7] Sözü edilen tez ve tezde vakıf nizamnamesinin bulunmadığından bahsedilen sayfalar için bkz. Fahri Avdija, *Kosova Vilayetinde Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 47, 144.

[8] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 1b, 7a.

[9] Kiel, agm., s. 347.

[10] *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 4, Sene 1304/1887, s. 84; *Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 5, Sene 1305/1888, s. 81; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Kosova*, Def'a 7, Sene 1314/1896, s. 351; *1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi*, s. 188.

[11] Orges Drançolli, *Kosova'daki Kubbeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 107.

Yaşar Paşa, uzun yıllar Üsküp mutasarrıfı olarak görev yapan amcası Malik Paşa'nın 10 Rebi'ülâhır 1239/14 Aralık 1823 tarihinde vefatı üzerine bu göreve getirilmiştir[12]. Yaklaşık olarak on altı, on yedi yıl kadar Üsküp mutasarrıflığını sürdüren paşanın *Sicill-i Osmanî*'de, azledildikten sonra 1256/1840-1841 yılında İstanbul'da vefat ettiği ve Şehzadebaşı'nda defnedildiği belirtilmiştir[13]. Oysa Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut bir Hatt-ı Hümâyûn'da, Yaşar Paşa'nın Tanzimat ilkelerinin görüşülmesi için İstanbul'a çağrılan Arnavut paşalarıyla birlikte burada bulunduğu sırada vefat ettiğinden bahsedilmektedir[14] ki bu bilgi nedeniyle görevden alınmadığı ve mutasarrıf iken hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.

Hakkında fazla bilgi olmayan Yaşar Paşa ve ailesinin halka karşı zalimane bir tutum içinde bulunduklarından söz eden araştırmacılar[15] olmakla birlikte bir arşiv kaydında bütün halkın paşadan hoşnut ve müteşekkir olduğundan bahsedilmiş, Malik Paşa tarafından yetiştirildiği, dirayetkâr ve zabt u rabta kâdir olduğu ifade edilmiştir[16].

Paşa, Üsküp mutasarrıfı olarak görevini sürdürdüğü ve Priştine'de yaşadığı dönemde 1250/1834-1835 yılında makaleye konu olan camiyi yaptırmış, bu hayrâtı için kurduğu vakfı 15 Cemâzıyelâhır 1252/27 Eylül 1836 tarihli vakfiyesiyle[17] hayata geçirmiştir. Aşağıda önce mabet hakkında bilgi verilmiş, sonra da vakfiyede yer alan veriler anlatılarak vakıf, hayrât ve akarâtıyla birlikte tanıtılmaya gayret edilmiştir.

---

[12] BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 473/23148. Bu belgede Malik Paşa'nın ölüm tarihi sadece gün ve ay şeklinde yazılmış olup yıl belirtilmemiştir. Ancak belgenin üzerine *Tarihi (1242)* yazılmıştır. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C 5, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1681'de de Yaşar Paşa'nın 1242/1826-1827'de Üsküp mutasarrıfı olduğu ifade edilmiştir. Oysa Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 1239/1823-1824 yılına ait aynı tasnif ve aynı numara ile kaydedilmiş sekiz adet belgede (BOA, HAT, 708/33928) Malik Paşa'nın vefatı dolayısıyla yerine Yaşar Paşa'nın tayin edilmesinden bahsedilmektedir. Nitekim 1239/1823-1824 yılından itibaren 1242/1826-1827 yılına kadar olan döneme ait çok sayıdaki kayıtta Yaşar Paşa'dan Üsküp mutasarrıfı olarak söz edilmektedir. Bunlardan birkaçı için bkz. BOA, HAT, 636/31360; 894/39447; 1566/28. Yine bir belgede Yaşar Paşa'nın 4 Şevval'de Üsküp mutasarrıflığına atandığı kaydedilmiş fakat burada da sonradan yazıldığı zannedilen *Tarihi (1240)* şeklinde bir bilgiye yer verilmiştir ki doğru olmadığı düşünülmektedir. Bkz. BOA, HAT, 1114/44783.

[13] Mehmed Süreyya, *age.*, s. 1681.

[14] BOA, HAT, 1422/58127.

[15] Bu konuda bkz. Nimetullah Hafız-Mücahit Asım, "Priştine Kitâbeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XI, 1978, s. 209; Ayverdi, *age.*, s. 158; Kiel, agm., s. 347. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 74-75 ile Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 221-222'de, Sırp kaynaklarında da Yaşar Paşa'nın zulmünden bahsedildiği belirtilerek paşanın yönetimindeki halka karşı acımasızlığını gösteren çeşitli olaylara yer verilmiştir.

[16] BOA, HAT, 473/23148. Paşanın Üsküp mutasarrıflığı sırasında halkın kendisinden memnuniyetini bildiren -Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde tamamı aynı tasnifte ve aynı numarayla kayıtlı olan- on bir adet arşiv kaydı için ayrıca bkz. BOA, HAT, 643/31537.

[17] BOA, EV.VKF, 25/8.

I. Yaşar Paşa Camii'nin Mimari Özellikleri

Priştine'deki Fatih Camii[18] ile -Çarşı Camii, Pazar Camii veya Murâdiye olarak da anılan- Sultan Murad Camii'nden[19] sonra şehirdeki üçüncü önemli cami olduğu belirtilen Yaşar Paşa Camii şehrin eski çarşı merkezinde inşa edilmiştir[20]. Bahsedilen iki cami ile aynı sırada olan ve aralarında yaklaşık olarak yüzer metrelik mesafe olduğu ifade edilen bu mabede Paşa Camii de denilmiştir[21].

Priştine'de en son yapılmış olan bu cami, kitabesinden öğrenildiğine göre 1250/1834-1835 yılında inşa ettirilmiştir[22]. Kare planlı olan yapı 10,50x10,50 metre büyüklüğünde olup tek kubbelidir. Sekizgen kasnak üzerindeki kubbenin[23] yarıçapı 9,60 metredir[24]. Binanın dış duvarları kesme taştan, mihrabı, minberi ve müezzin mahfili mermerden yapılmıştır. Yine harimde yer alan ahşaptan inşa edilmiş mahfil, dört ahşap direk üzerinde bulunmaktadır[25]. Minaresi kesme taştan, tek şerefeli ve yuvarlak kaideli[26] olan caminin ön tarafına bir de şadırvan yaptırılmıştır[27].

---

[18] Priştine'nin fethinden kısa bir süre sonra II. Mehmed tarafından inşa ettirilen bu cami hakkında geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Fâtih Camii", *TDVİA*, C 12, İstanbul 1995, s. 243-244; Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 31-48; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 210-215; Ayverdi, *age.*, s. 154-156; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, C I, yay. haz. Mehmet Z. İbrahimgil-Neval Konuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 410-421.

[19] Bu caminin inşaatının ne zaman başladığı dolayısıyla ilk bânîsinin kim olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. İnşaatın başladığı dönem hakkındaki farklılıklara rağmen II. Mehmed zamanında tamamlandığı bilinmektedir. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada bu karışıklık ortadan kaldırılmış ve inşaatın II. Murad zamanında başlatıldığı tespit edilmiştir. Bkz. Şahin, agm., s. 128-131.

[20] Caminin 1967 yılındaki görünüşü için bkz. https://kulturenvanteri.com/tr/yer/yasar-pasa-camii-pristine/yasar-pasa-camii-pristine-1967/, son erişim tarihi: 31.01.2024. Mabedin restore edilmeden önceki diğer görselleri için ayrıca bkz. https://kulturenvanteri.com/tr/yer/yasar-pasa-camii-pristine/#17.1/42.66603/21.16634, son erişim tarihi: 31.01.2024; https://aproje.com.tr/portfolio/yasar-pasa-camii-pristine-kosova/, son erişim tarihi: 31.01.2024. Günümüzdeki dış görünümü için bkz. Ek I.

[21] Hafız-Asım, agm., s. 209; Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 63, 65; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 218-219; Kiel, agm., s. 347.

[22] Kiel, agm., s. 347.

[23] Mehmet Zeki İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VII Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 325; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 506; Mehmed Zeki İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserleri", *Yeni Türkiye*, S. 67, 2015, s. 1910.

[24] Kiel, agm., s. 347. Mabedin restorasyon sonrasına ait kubbe görselleri için bkz. Ek II.

[25] Caminin günümüze ait iç mekan görselleri Ek III'te verilmiştir.

[26] Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 65-66; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 219-220; Ayverdi, *age.*, s. 159; İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", s. 325; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 507.

[27] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 4b, 5b. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 67 ile Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 221'de, şadırvandan çeşme olarak bahsedilmiş, on köşeli olduğu, mermerden yapıldığı ve dört musluğunun bulunduğu belirtilmiştir.

Camide cihâr-ı yâr levhaları olarak adlandırılan sekiz levha mevcuttur. İsm-i Celâl'den Hazreti Hüseyin'e kadar olan ve celî sülüs hattı ile yazılan bu levhalar dönemin ünlü hattatı Sami Efendi'nin eseridir[28]. Zengin süslemeleri olan mabedin Yaşar Paşa'nın lükse düşkünlüğüyle uyumlu olduğu ileri sürülmektedir[29].

Caminin önündeki yolun genişletilmesi sırasında son cemaat yeri yıkılmış, yerine sekiz ahşap direk üzerine oturan bir sundurma yapılmıştır[30]. Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesi 115x40 cm[31] ebadında mermer olup yan yana konulmuş iki ayrı taştan oluşmaktadır. Her levhada altışar satır olmak üzere on iki satırdan oluşan kitabe nesih hatla yazılmıştır. Son satırda inşa tarihi verilmiş, ebced hesabıyla da Hicrî 1250 yılında inşa edildiği belirtilmiştir[32]. Kitabenin üst kısmında kemer alınlığında yine mermer üzerinde büyük boyutta mühr-i Süleyman mevcut olup etrafına İhlâs Suresi yazılmıştır[33]. Ayrıca iki tarafında kalem işi süslemeler bulunmaktadır[34].

---

[28] Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 66-67; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 220-221; Ayverdi, *age.*, s. 159; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 507; Raif Vırmiça, *Kosova Vakfiyeleri Elyazmaları, Kitabeleri, Kitabeli Mezar Taşları*, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, Prizren 2014, s. 645.

[29] Kiel, agm., s. 347.

[30] İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", s. 325; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 506-507; İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserleri", s. 1910. Son cemaat yerinin günümüzdeki görseli için bkz. Ek IV.

[31] Hafız-Asım, agm., s. 208; Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 64; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 219; Vırmiça, *Kosova Vakfiyeleri*, s. 644. Ayverdi, *age.*, s. 159; İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", s. 325 ile *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 507'de, kitabenin 115x38 cm olduğu ifade edilmiştir.

[32] Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 64; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 219; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 507; Vırmiça, *Kosova Vakfiyeleri*, s. 644. Kitabe, Priştine kitabeleri üzerine bir araştırma yapan Nimetullah Hafız ve Mücahit Asım tarafından yayımlanmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ve transkripsiyonu yapılmış hali için bkz. Hafız-Asım, agm., s. 209. Mühr-i Süleyman da dahil olmak üzere kitabenin görseli, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hali ve transkripsiyonu için bkz. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 72. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hali olmaksızın görseli ve transkripsiyonu için ayrıca bkz. Vırmiça, *Kosova Vakfiyeleri*, s. 643-644. Yalnızca Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hali için bkz. Ayverdi, *age.*, s. 160. Sadece transkripsiyonu için bkz. Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 221; İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", s. 325; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 507.

[33] Hafız-Asım, agm., s. 208-209; Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 64; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 219; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 507; Vırmiça, *Kosova Vakfiyeleri*, s. 644.

[34] Caminin kitabesinin şekli, mühr-i Süleyman ve süslemeleriyle ilgili ana girişi hakkındaki mimari özellikleri için bkz. Buket İlter Alper, "Kosova Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Dönemi Cami Ana Girişlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", *İdil*, 100, Aralık 2022, s. 1740-1742, 1744-1748, 1750-1751. Mabedin tüm fiziki özellikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 63-67; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 218-221; Ayverdi, *age.*, s. 158-160; İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", s. 325-326; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 506-507; Vırmiça, *Kosova Vakfiyeleri*, s. 643-645. Kitabe ve mühr-i Süleyman'ın restorasyon sonrasına ait görseli Ek V'te verilmiştir.

II. Vakfiyeye Göre Vakıf Görevlileri

Yaşar Paşa 1250/1834-1835 yılında inşaatı tamamlanan yukarıda kısaca özellikleri anlatılan caminin hizmetinin kesintisiz devam etmesi için bir vakıf kurmuş, gelir kaynakları bağışlamış ve yukarıda belirtildiği gibi 15 Cemâziyelâhır 1252/27 Eylül 1836 tarihinde vakfiyesini tescil ettirerek kurduğu vakfı hizmete sunmuştur.

Paşa çok hacimli olmayan vakfiyesinde *medine-i Priştine derûnunda saat kurbunda müceddeden binâ ve inşâ hasbeten lillâhi te'âlâ ve taleben li-merzâti Allah te'âlâ ihyâ eylediğim câmi'-i şerîf ve ma'bed-i münîf*[35] ifadesiyle Priştine merkezinde saat kulesi yakınında yaptırdığı mabedinden bahsederek devamında cami görevlilerini kısaca saymış, verilecek ücretleri, alacakları tahsisatları belirtmiştir. Ayrıca Priştine çarşısında bulunan kendisine ait dükkanları, bedestenleri, taşradaki hanları, değirmenleri ve arazileri vakfettiğini ifade etmiş, tüm gelir kaynaklarının bulundukları yerler ile bunlarla ilgili her türlü bilgiye vakfiyede yer verildiğini bildirmiştir[36]. Sonra da vakıf görevlileri hakkında açıklamalar yaparak bağışladığı gelir kaynaklarıyla şartlarını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Burada da vakfiyedeki sıralama esas alınmış, öncelikli olarak vakıf görevlileri hakkındaki bilgiler aktarılmıştır.

Yaşar Paşa vakfın yönetimini kendi üzerine almış, yaşadığı sürece tevliyet görevinin kendisinde olacağını belirtmiştir. Vefatından sonra da *evlâdıma ve evlâd-ı evlâdıma ilâ nihâyetü'l-devrân meşruta etmişim*[37] diyerek soyundan gelen kız ve erkek ayırt etmeksizin tüm evlatlarıyla torunlarının[38] nesilleri sona erinceye kadar mütevelli olmalarını ve vakfı idare etmelerini şart olarak kaydetmiştir. Camide görev tanımları belli olan dokuz kişinin görevlendirilmesini istemiş, yukarıda ifade edildiği üzere bu personelin hizmetlerine karşılık alacakları ücretlerle tahsisatlarını belirlemiştir ki bahsedilen bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

---

[35] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 1b.

[36] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 1b.

[37] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 4a.

[38] Suat Ballar, *Vakıflar Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2018, s. 160-161'de, *evlâd ve evlâd-ı evlâd* ifadesinin çocuklar ve çocukların çocukları demek olduğu dolayısıyla kız ve erkek çocuklarla gerek yakın gerekse uzak bütün batınlardaki evlâdı kapsadığı belirtilmiştir. Ayrıca H. Necati Demirtaş, *Fetvalarla Osmanlı Vakıfları*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2019, s. 53'te, vakfiyelerdeki *evlâda ve evlâdın evlâdına* kaydının, vâkıfın soyundan gelen kızları da ifade ettiği belirtilerek benzer açıklama yapılmıştır.

Görevliler	*Günlük Ödenen Ücret (Akçe Olarak)*	*Senelik Ödenen Ücret*		*Aylık Verilen Buğday Unu (Şinik[39] Olarak)*	*Senelik Verilen Buğday Unu*	
		Akçe Olarak	*Kuruş Olarak Karşılığı*		*Şinik Olarak*	*Kile[40] Olarak Karşılığı*
Hatip	173	62.280	519	4	48	12
İmam	160	57.600	480	4	48	12
Vaiz	100	36.000	300	4	48	12
Birinci Müezzin	75	27.000	225	3	36	9
İkinci Müezzin	75	27.000	225	3	36	9
Kandilci	50	18.000	150	2	24	6
Kayyım	50	18.000	150	2	24	6
Sermahfil ile cüzhân	25	9.000	75	1	12	3
Sâlâhân	25	9.000	75	1	12	3
Toplam	***733***	***263.880***	***2.199***	***24***	***288***	***72***

Tablo I: Vakfiyeye Göre Vakıf Görevlileri ve Ücretleriyle Tahsisatları[41]

Tabloda görüldüğü gibi tamamı cami personeli olan görevlilere verilecek ücretler 360 gün üzerinden hesaplanmış, vakfiyeye akçe olarak kaydedilen

[39] Aşağıdaki dipnotta açıklanan kilenin 1/4'üne eşit olan hububat ölçüsüdür. Yani bir kile dört şinik demektir (P. G. İnciciyan, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti Tartılar ve Ölçüler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C 2, S. 8, Eylül 1965, s. 74; Halil İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 73, Ağustos 1991, s. 44; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Kanunnâmelerine Göre Anadolu Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar", *2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, C II, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2019, s. 702).

[40] Bir hacim ölçüsü olup hububat ölçmede kullanılmıştır. Değeri standart olmayıp ürüne ve yerleşim yerine göre farklılık göstermiştir. Bir İstanbul kilesi 1.282,8 gram tutarındaki 400 dirhemlik okkanın 20 katına yani 25.656 grama eşittir. Bu da 25,656 kilogram demektir (İnciciyan, agm., s. 72, 74; Walther Hınz, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, s. 51; Ünal, agm., s. 702-703).

[41] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 1b-4a.

yıllık ücret ayrıca 120 akçe bir kuruş hesabıyla kuruş olarak da yazılmıştır. Ücretin dışında *dakîk-i hınta* şeklinde ifade edilen buğday unu tahsisatı yapılmış, görevlilerin aylık ve yıllık istihkakları vakfiyede ayrı ayrı yer almıştır. Şinik üzerinden verilmesi planlanan unun yıl bazında kile karşılığı da hesaplanarak vakfiyeye özellikle kaydedilmiştir.

En yüksek ücretler -eşit olmamakla birlikte- hatip, imam ve vaize ödenmiş, iki müezzine aynı miktarda olmak üzere vaizin 3/4'ü kadar verilmiştir. Müezzinlerin 2/3'ü oranında kandilci ile kayyıma, 1/3'ü oranında ise iki görevi birden yürütecek sermahfil ve cüzhân olan şahısla sâlâhâna ödenmiştir. Un tahsisatı en fazla miktarda -bu defa eşit düzeyde- hatip, imam ve vaiz için yapılmış, onlara verilenin 3/4'ünün müezzinlere, 2/4'ünün kandilci ile kayyıma, 1/4'ünün de günlük 25'er akçe alan son iki görevliye tahsis edileceği belirtilmiştir[42].

Yaşar Paşa her bir görevlinin ücretlerini belirledikten sonra bu ücretlerin hangi gelir kaynağından ödeneceğini de vakfiyede detaylı olarak açıklamıştır. Böylece hem vakfettiği gayrimenkuller hakkında bilgi vermiş hem de hangi taşınmazın gelirinden hangi görevlinin ücreti ile tahsis edilmiş olan buğday ununun verileceğini bildirmiştir ki aşağıdaki konu başlığı altında bu veriler anlatılmaya gayret edilmiştir.

III. Vakfiyeye Göre Bağışlananlar ve İlgili Şartlar

Yaşar Paşa 1250/1834-1835 yılında yaptırarak ibadete açtığı camii ile önündeki şadırvandan oluşan hayrâtının hizmetinin daimi olması için aşağıdaki tabloda sıralanan taşınmazları vakfetmiştir. Bu gayrimenkullerden elde edilecek gelirin camide görevlendirilmesi istenen personelin hizmetlerine karşılık alacakları ücretlerinin ödenmesi, vakıf eserlerle şadırvanın yakınına inşa ettirilen tuvaletlerin bakımlarının yapılması, gerektiğinde onarılması, ihtiyaç duyulan aydınlatma ve mefruşat ürünlerinin satın alınması için kullanılmasını belirtmiştir. Başka bazı talepleri de olan Yaşar Paşa tüm bunları vakıf eserlerin hizmet vermeye başlamasından en az bir yıl sonrasına ait olan 15 Cemâziyelâhır 1252/27 Eylül 1836 tarihli vakfiyesinde detaylandırarak açıklamıştır ki tabloda vakfiyedeki sıralamaya uygun olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

[42] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 1b-4a.

Akarât	*Adet*	*Bulunduğu Yer*	*Gayrimenkul Hakkındaki Açıklamalar ve Şartlar*
Yeni han olarak anılan büyük han	1	Kaçanik sınırında	Yaşar Paşa yaptırdığı bu hanın kiraya verilmesini, elde edilecek gelirden caminin hatibinin 519 kuruş, imamının ise 480 kuruş tutarındaki yıllık ücretinin ödenmesini istemiştir.
Baştina/ Çiftlik/Arazi	2	Büyük han yakınında Tobyan ve Fürutka/ Fervetka? köyleri sınırında	Arazi ile birlikte buradan elde edilecek her türlü üründen sağlanan gelir de vakfedilmiştir. Vâkıf, arazinin ve yukarıda sözü edilen hanın yıllık gelirinden hatip ile imamın ücretleri ödendikten sonra kalan gelir fazlasının mütevelliye ait olduğunu bildirmiştir.
Değirmen	2	Büyük han yakınında	Paşa tarafından yaptırılan değirmenlerin her biri dörder taşlıdır. Bunların yıllık gelirinden imam ve hatibe on ikişer kile buğday unu verilmesini isteyen paşa, kalan gelirin mütevellinin tasarrufunda olmasını şart koşmuştur.
Dükkan	16	Büyük han? yakınında	Vakfedilen dükkanların bulunduğu arsa vefat etmiş olan Hacı Abdülfettah Bey'e ait olup bahsedilen şahıs bu arsanın mukataasını yani icâre-i zemin denilen yer bedelini Priştine'deki Yarar Çeribaşı Mescidi'nde[43] yakılmasını istediği on iki kandilin masraflarında kullanılmak üzere vakfetmiştir ki bu arsa üzerine İbrahim Efendi tarafından İşkodra Bedesteni ismiyle anılan pek çok dükkanı olan bir bedesten inşa ettirilmiştir fakat bu yapı zamanla harap hale gelmiştir. Yaşar Paşa vefat etmiş olan İbrahim Efendi'nin mirasçılarından bu bedesteni satın alarak binayı yıktırmış ve yerine on yedi adet dükkan yaptırmıştır. Bu dükkanlardan köşe başında ve han tarafında olan bir tanesini ekmekçi fırını olarak yaptırıp Sakıp Bey'e temlik etmiştir. Paşa kendi hayrâtı olan caminin önüne yaptırdığı şadırvanın yerinde Sakıp Bey'e ait bir fırın olduğunu ve yerine şadırvan inşa ettirdiği bu fırına karşılık yeni dükkanlardan birini verdiğini belirtmiştir. Arsanın mukataasının ödenmesini ve bu bedel ile bahsedilen mescitteki on iki kandilin masraflarının karşılanarak yakılmaya devam edilmesini de isteyen Yaşar Paşa, kalan gelirden birinci müezzinin yıllık 225 kuruş olan ücreti ile sâlâhânın 75 kuruş tutarındaki ücretinin verilmesini şart olarak bildirmiştir.
Değirmen	1	Priştine yakınında	Sözü edilen değirmenin 2/3 hissesi vefat etmiş olan Divan Efendi'ye ait olup buradan elde ettiği geliri hayatta iken yaptırdığı çeşme için vakfetmiştir. Kalan 1/3 hisse yine vefat etmiş olan Priştineli Molla Behlül'ün mülküdür ki ölümünden sonra oğullarına intikal etmiştir. Bu 1/3'lük hisse Yaşar Paşa tarafından Molla Behlül'ün oğullarından satın alınmıştır. Divan Efendi'nin torunlarından olan çeşme vakfının mütevellisi Lütfullah Bey de dedesinin vakfına nezaret edemediği, faaliyette olmayan çeşmeyi ve harap durumdaki değirmeni yaptırmaya imkanı olmadığı için tevliyet hakkından vazgeçtiğini bildirerek Yaşar Paşa'ya değirmeni tamir ettirme ruhsatı vermiştir. Bunun üzerine paşa eski değirmeni yıktırmış ve yerine kârgir duvar ile üç taşlı bir değirmen inşa ettirmiştir. Bu yeni değirmenin 2/3 hissesini yine Divan Efendi'nin çeşme vakfı için tahsis etmiştir. Satın aldığı hisseye ait geliri ise kendi vakfı için bağışlamış ve bu gelirden caminin birinci müezzinine yıllık dokuz kile, sâlâhâna üç kile buğday unu verilmesini istemiştir. Gerektiğinde çeşmenin suyollarının tamiri ve temizliği için yine değirmenden elde edilen gelirin sarf edilmesini belirtmiştir.

[43] Buzağı Camii adıyla da anılan mabet Varoş Mahallesi'nde olup günümüzde Priştine'de bulunan camilerin en küçüğüdür. İbadete açık olan cami hizmet vermeye devam etmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 136-142; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 242-244; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 502-505. Yüksel, agm., s. 49 ile Ayverdi, *age.*, s. 154'te, bu cami *Dıraz Ali Çeri Başı Camii* olarak tanıtılmıştır.

Bedesten	1	Priştine'de Küçük Cami bitişiğinde	Sinan Paşa'nın Kaçanik'te yaptırdığı caminin[44] vakfından olan Priştine'de Küçük Cami[45] bitişiğindeki hamam, elli veya altmış yıldan beri harap durumda olduğundan ve vakfına gelir sağlamadığından Sinan Paşa Vakfı'nın Üsküp'te yaşayan mütevellisinden Yaşar Paşa tarafından izin alınarak yıktırılmıştır[46]. Paşa hamamın yerine ahşap bir bedesten yaptırmış, bedestende bulunan dükkanları Sinan Paşa Vakfı'na mukataalı hale getirerek bunları tasarruf edenler tarafından bahsedilen vakfın mütevellisine her yıl 20'şer para ödenmesini belirtmiştir. Bedestenin iç kısmındaki -sayısı bilinmeyen- kepenksiz dükkanların kira gelirinin caminin tamirinde kullanılmasını, dış kısımda yer alan şehitliğin köşesinden kahvehaneye kadar sıralı durumdaki on iki adet kepenkli dükkanların gelirinin ise yıllık ücreti 225 kuruş olan ikinci müezzin ile senelik 75 kuruş ücret alan sermahfil ve cüzhâna tahsis edilmesini istemiştir.
Değirmen	1	Polça/Polçe? Köyü yukarısında	Üç taşlı olan değirmeni vakfeden Yaşar Paşa buradan elde edilen yıllık gelirden her yıl dokuz kile ikinci müezzine, üç kile de sermahfil ve cüzhân olan kimseye buğday unu verilmesini belirtmiştir.
Bedesten	1	Priştine'de	Bedestenin bulunduğu arsa Yarar Çeribaşı Mescidi Vakfı'na ait olup yıllık 16 para mukataalıdır ki bu gelirin mescidin imamı ile müezzinine tahsis edilmesi şart koşulmuştur. Ancak arsa uzun zamandır kullanılmadığı ve boş kaldığı dolayısıyla Yarar Çeribaşı Mescidi Vakfı'na gelir sağlamadığı için Yaşar Paşa tarafından mütevellisinden izin alınarak iç kısmında on yedi adet kepenksiz dükkanı, dış kısımda ise kepenkli yedi dükkan ile bu dükkanların üst katlarında dokuz odası olan ahşap bir bedesten yaptırılmıştır. Paşa bedestenin iç kısmında bulunan on yedi dükkanın gelirinin caminin önüne yaptırdığı şadırvanın masrafları için kullanılmasını istemiştir. Dış tarafta yer alan yedi dükkan ile dokuz odanın gelirlerini de camide kandilci ve kayyım olarak görev yapanların ücretleri için tahsis etmiştir.

[44] Kaçanik şehir merkezinde bulunan mabet bir külliyeye dahildir. Sinan Paşa bu camiden başka sıbyan mektebi, imaret, han, hamam ve kale yaptırmıştır. Paşanın hayrâtı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 26-34; Ayverdi, *age.*, s. 73-75; Raif Vırmiça, "Geçmişten Günümüze Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, C II, yay. haz. Azize Aktaş Yasa-Zeynep Zafer, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2001, s. 789, 790, 795, 796; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 237-249.

[45] Sözü edilen mabet Camii-i Sagîr veya Küçük Fatih Camii olarak da anılan Sultan Murad Camii'dir. Cami hakkında daha fazla bilgi için bkz. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 49-62; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 215-218; Ayverdi, *age.*, s. 156, 157-158; *Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri*, s. 493-501; İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserleri", s. 1910; Şahin, agm., s. 125-139.

[46] Ayverdi, *age.*, s. 160'ta, hamamdan söz edilerek *bu hamam şimdi yoktur* denilmiştir ki nedeni yukarıda belirtildiği gibi Yaşar Paşa tarafından yıktırılmış olmasıdır. Bkz. BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 5a.

Dükkan	3	Priştine'de	Yukarıda sözü edilen bedestenin yakınında dar sokak yanında bulunan ve Priştine'deki Hasan Bey Camii[47] Vakfı'na ait olan -yıllık 60 para tutarındaki mukataasının Hasan Bey Camii'nin imamına verilmesi şart koşulan- bir arsa üzerine Yaşar Paşa iki nalbant dükkanıyla bir kalaycı dükkanı yaptırıp vakfetmiş, bu üç dükkandan elde edilecek gelirin yine kandilci ile kayyımın ücretlerinin ödenmesi için kullanılmasını talep etmiştir. Paşa böylece her iki görevlinin ücretlerinin ödenmesi amacıyla toplamda on dükkan ile dokuz oda vakfetmiş, her biri için verilecek olan senelik 150'şer kuruştan 300 kuruşun bahsedilen gayrimenkullerin kira gelirlerinden karşılanmasını şart olarak belirtmiştir.
Değirmen	1	Kadıköy Karyesi yukarısında	Paşa vakfettiği bu değirmenin gelirinden kandilci ile kayyıma yıllık altışar kileden on iki kile buğday unu verilmesini bildirmiştir.
Han	1	Labyan içlerinde Podiva Köyü'nde	Yaşar Paşa yeni yaptırdığı bu hanın yıllık kira gelirini camide vaiz olan şahsa tahsis etmiş, senelik 300 kuruş ödenmesini istemiştir.
Değirmen	1	Barilova Köyü'nde	Paşa yeni yaptırdığını belirttiği on taşlı olan büyük değirmenin yıllık hasılatından on iki kile buğday ununun vaize verilmesini talep etmiştir.
Değirmen	1	Lojan Köyü'nde	Yaşar Paşa vakfettiği değirmenin yıllık gelirinden 500 kuruşun her yıl okutulması istenen mukabele giderleri için sarf edilmesini ayrıca 500 kuruşun da Hz. Peygamber'in doğum günü olan 12 Rebi'ülevvel günü okutulması talep edilen mevlid masrafları için harcanmasını bildirmiştir.
Han	1	Lipyan Köyü'nde	Yaşar Paşa Prizlinli Sülü Bey'den satın aldığı hanı, kendisine ait çiftlik ile dört taşlı olduğunu belirttiği değirmeni bağışlamış, bunlardan elde edilen gelirin yaptırdığı caminin minaresinde, hariminde, hayat olarak adlandırılan bölümünde ve şadırvanında bulunan kandillerin yakılmasında kullanılmasını istemiştir.
Baştina/ Çiftlik/Arazi	1,5		
Değirmen	1	Müjicine Köyü'nde	
Değirmen	1	Garabofça? Köyü'nde	Beş taşlı olan değirmeni vakfeden paşa, buradan elde edilecek gelirin, yukarıda sözü edilen Yarar Çeribaşı Mescidi Vakfı'na ait arazi üzerine inşa ettirdiği bedestenin iç kısmında yer alan on yedi kepenksiz dükkanın geliri ile birlikte caminin önündeki şadırvanın bakım ve onarımı için sarf edilmesini belirtmiştir.
Değirmen	1	Kuka/Koka? denilen yerde	Herhangi bir özelliği belirtilmeyen vakfedilmiş olan bu değirmenin geliri ile yukarıda bahsedilen Sinan Paşa Evkafı'na ait harap durumdaki hamam yerine Yaşar Paşa'nın yaptırdığı bedestenin iç kısmında yer alan kepenksiz dükkanların gelirinin caminin her türlü masrafı için kullanılması, tamir ve bakımına harcanması talep edilmiştir.

Tablo II: Vakfiyeye Göre Vakfın Gelir Kaynakları ve İlgili Şartlar[48]

Vâkıf, tabloda görüldüğü üzere birbirinden farklı yerlerde üç han, baştina denilen büyüklükleri belirtilmeyen üç buçuk çiftlik, en az otuz üç taşlı on adet değirmen, on dokuz bağımsız dükkan, en az otuz altı dükkanı olan ve birinde ayrıca dokuz oda bulunan iki bedesten vakfetmiştir. Bunların bir kısmı kendisine ait gayrimenkuller olduğu halde bir kısmı da tabloda belirtildiği gibi diğer vakıfların mülkü olmasına rağmen âtıl duruma gelmiş, gelir sağlamayan yerlerdir ki paşa bu tarz gayrimenkulleri değerlendirerek

[47] Dört Lüle Camii olarak da anılan bu mabet hakkında bilgi edinmek için bkz. Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 101-108; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 230-232.

[48] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 4a-7a.

yeni gelir kaynakları inşa ettirmiş ve vakfına hatta bağlı oldukları vakıflara gelir getiren mülkler haline dönüştürmüştür.

Bu taşınmazlarla ilgili gerekli açıklamalar tabloda yapılmış olmakla birlikte paşanın başka özel talepleriyle şartlarından da bahsetmek gerekir. Bunlardan biri Ramazan aylarında okutulmasını istediği mukabele, diğeri ise her yıl 12 Rebi'ülevvel'de yani Hz. Muhammed'in doğum gününde okunmasını bildirdiği *Mevlidü'n-nebî' Aleyhi's-selâm* şeklinde ifade ettiği mevlid ile ilgilidir. Yaşar Paşa vakfettiği gayrimenkullerden Lojan Köyü'ndeki değirmenin yıllık hasılatının 500 kuruşunu mukabele, 500 kuruşunu da mevlid masrafları için tahsis etmiştir. Her yıl Ramazan ayı başında başlayıp Kadir gecesinde tamamlamak üzere hatim indirilmesini şart koşmuş, mukabele şayet tek hafız tarafından okunmuşsa 500 kuruşun hatim indirildiğinde yani Kadir gecesinde okuyan hafıza ödenmesini, birden fazla hafız tarafından okunması halinde ise aralarında paylaştırılmasını belirtmiştir. Mevlid ile ilgili olarak da her yıl 12 Rebi'ülevvel'de yaptırdığı camide toplanılmasını, okunduğu sırada Hz. Peygamber'e ta'zîmen ayağa kalkılıp oturulduğu anda şerbet ikram edilmesini, buhur yani tütsü yakılmasını ve mevlidin sonunda herkese gül suyu dağıtılmasını istemiş, bu talepleri için tahsis ettiği 500 kuruşun kullanılmasını bildirmiştir[49].

Paşanın diğer talebi Lipyan Köyü'ndeki han, çiftlik ve Müjicine Köyü'ndeki değirmenin hasılatlarının kullanımına yöneliktir ki yukarıda bahsedildiği gibi bu gelir kaynaklarından sağlanan gelirin inşa ettirdiği caminin minaresinde, hariminde, hayatında ve şadırvanında bulunan yüz altmış adetten fazla olan asılı durumdaki kandillerin masrafları için harcanmasını istemiştir. Kandiller için gerekli zeytinyağının, sırça denilen cam kandillerin, kandil kutularıyla diğer malzemenin satın alınmasında belirtilen gayrimenkullerin gelirlerinin sarf edilmesini bildirmiş, Regaib, Miraç, Berat, Ramazan, Bayram ve Mevlidü'n-nebî' gecelerinde kandillerin yakılmasını ayrıca Ramazan gecelerinde caminin akşam namazından sabah namazı eda olununcaya kadar mum ile aydınlatılmasını şart olarak belirtmiştir[50].

Caminin önündeki şadırvanın bakım ve onarımı için de gelir tahsis eden Yaşar Paşa yukarıda bahsedildiği gibi Yarar Çeribaşı Mescidi Vakfı'na ait arazi üzerine yaptırdığı bedestenin iç kısmında yer alan on yedi dükkan ile Garabofça? Köyü'ndeki beş taşlı değirmeni bağışlamış, bunlardan elde edilen gelirin şadırvanın, yakınında bulunan tuvaletlerin ve suyollarının tamiriyle temizlenmesinde kullanılmasını, tüm bu işlerden de mütevellinin sorumlu olmasını istemiştir[51].

Paşa kendi adıyla anılan caminin gerektiğinde tamiratında, hasır ile döşemelik gibi diğer ürünlerin alınmasında ve ihtiyaç duyulan ne varsa bunların

[49] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 6a-6b.
[50] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 6b.
[51] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 6b.

temin edilmesinde kullanılmak üzere yine yukarıda sözü edildiği gibi Sinan Paşa Vakfı'na ait gelir kaynaklarından olan Küçük Cami/Sultan Murad Camii yanındaki harap hamamın yerine inşa ettirdiği bedestende bulunan kepenksiz dükkanlarla Kuka/Koka? olarak anılan yerdeki değirmeni vakfetmiş, bunlardan sağlanan gelirin bahsedilen ihtiyaçlar için harcanmasını bildirmiştir[52].

Yaptığı düzenlemelerle, aldığı tedbirlerle, ileri sürdüğü şartlarla yerine getirilmesini istediği faaliyetlerin ve vakıf eserlerin hizmetlerinin düzenli ayrıca sürekli olmasını sağlamaya çalışan Yaşar Paşa, görüldüğü gibi kendi vakfının dışında başka vakıflara da katkıda bulunmuş, amaca hizmet etmeyen bazı gayrimenkulleri aktif hale getirerek vakıflarına yeniden gelir kazandırmıştır. Paşanın bu tarz bir girişimi daha olmuş, vakfiyedeki bununla ilgili bilgiye ve amcası Malik Paşa'nın evkafıyla ilgisine aşağıdaki konu başlığı altında yer verilmiştir.

IV. Yaşar Paşa'nın Diğer Bazı Vakıflarla Bağlantısı

Vakfiyeye, buraya kadar anlatılanlar dışında Yaşar Paşa'nın başka bir vakfın akarını canlandırma girişimi ile amcası Malik Paşa'nın vakıfları da kaydedilmiş, paşanın, amcasının vakıflarıyla ilgili görevine değinilmiştir ki Priştine'deki diğer bazı vakıflar hakkında bilgi edinmeyi sağlayan bu verileri aktarmanın faydalı olacağı düşünülmüştür.

Vakıfnamedeki 6 Zilka'de 1252/12 Şubat 1837 tarihli olan ilk kayıt Büyük Cami/Fatih Camii yakınında bulunan sıbyan mektebiyle ilgilidir. Yaşar Paşa bu mektebin gelir kaynaklarından biri olan Garacan Köyü'nün üst kısmındaki Popofça denilen mahalde yer alan harap durumdaki iki taşlı değirmeni yıktırmış ve yerine tamamen kendi geliriyle dört taşlı yeni bir değirmen yaptırıp mektebin ait olduğu vakfa bağışlamıştır. Bu değirmenden elde edilen gelirin de mektepte muallim olanlara verilmesini şart olarak bildirmiştir[53]. Böylece muallime gelir sağlayarak mektebin işlevini sürdürmesine katkıda bulunmuştur.

Kendi vakfının idaresini üzerine alan Yaşar Paşa, 1227/1812-1813 ve 1229/1813-1814 yıllarında vakıf kurmuş olan amcası Malik Paşa evkafının da tevliyet görevini sürdürdüğünü vakfiyesine kaydettirmiş ve Malik Paşa'nın hayrâtı ile akarâtı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Malik Paşa Priştine'de bir çeşme yaptırmış, bunun için yeni dükkanlar olarak anılan yerde bulunan, yaptırılan çeşmeye yakın olduğu belirtilen kasap dükkanlarının arkasında tek çatı altındaki beş dükkanı, odaları ve mahzenleriyle birlikte vakfetmiştir. Ayrıca yine Priştine'de Kırkkavak yanında üç taşlı bir değirmen yaptırarak bağışlamış ve 1227/1812-1813 yılında vakfını hizmete sunmuştur. İşte bu vakıf için Malik Paşa, yeğeni Yaşar Paşa'yı mütevelli

[52] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 7a.
[53] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 7b.

olarak görevlendirmiş, tevliyet görevinin nesli son buluncaya kadar Yaşar Paşa'nın soyundan devam etmesini istemiştir. Dükkanların kiralarıyla değirmenin gelirinden mütevelli olan yeğenine hizmetine karşılık 120 akçe yevmiye tahsis etmiş, kalan meblağın saray olarak nitelendirilen ve içinde yaşadıkları anlaşılan evin çeşmesiyle vakıf çeşmenin bakım ve onarımında kullanılmasını, suyollarının tamiriyle temizliğine harcanmasını, kısacası bu çeşmelerin suyunun kesilmeksizin su ihtiyacını karşılamaya devam etmesini, ayrıca gelir kaynakları olan taşınmazların yani dükkanlarla değirmenin tamire muhtaç olması durumunda yine bu gelirden harcama yapılmasını belirtmiştir[54].

Yine mütevelli olması dolayısıyla amcası Malik Paşa'nın 1229/1813-1814 tarihinde hayata geçirdiği ikinci vakfından da vakıfnamesinde bahseden Yaşar Paşa, amcasının Nerodime Nehri ile Suteska'da Garacan Nehri kenarında üçer taşlı birer kârgir değirmen ve Vileşte ile Pereliz köylerinde bulunan çiftliklerini bağışladığını belirtmiş, tevliyet görevinin kendisine, vefatından sonra ise yine nesli kesilinceye kadar soyundan gelenlere verildiğini ifade ederek gelir kaynaklarıyla ilgili amcasının şartlarını bildirmiştir. Buna göre Malik Paşa, Nerodime Nehri kenarında olan değirmenin yıllık gelirinden Priştine'deki Yeni Medrese[55] adıyla anılan kurumda müderrislik görevini yerine getiren şahsa günlük 200 akçeden yıllık 600 kuruş, aynı yerde hafız-ı kütüb olarak görevlendirilen kimseye de günlük 33 akçeden senelik 99 kuruş ödenmesini istemiştir. Ayrıca Suteska değirmeni ile yukarıda sözü edilen köylerdeki çiftliklerin hasılatından medresenin müderrisine günlük üç kıyye[56], medresede sakin olmak koşuluyla burada öğrenim gören talebelere birer kıyye ekmek verilmesini belirtmiştir[57].

Yaşar Paşa anlaşıldığı üzere daha kendi vakfını kurmadan Malik Paşa'nın vakfına hizmet etmiş, bu evkafla ilgili sorumluluğunu vakfiyesine ekleterek kendisinden sonra görevi sürdürecek olanlar için kayıt altına aldırmıştır. Kendi kurduğu vakıf ile de adıyla anılan hayrâtından başka yukarıda bahsedilen bazı vakıflara gelir sağlamıştır.

---

[54] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 8a.

[55] Nerede olduğu bilinmeyen bu medresenin bânîsi ve ne zaman faaliyete geçtiği konusunda net bilgi bulunmamaktadır. Ayverdi, *age.*, s. 160'ta, medresenin III. Selim evkafından olduğu belirtilmiştir. Aynı bilgiye Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 266-267'de de yer verilmiştir. Ancak her iki eserde medresenin inşa tarihi 1032/1622-1623 olarak kaydedilmiştir ki eğer bu yıl doğruysa vakfın kurucusunun III. Selim olması mümkün değildir.

[56] Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan ve okka da denilen ağırlık ölçüsü olup 1,282945 kilograma eşittir. (İnalcık, agm., s. 45; Cengiz Kallek, "Okka", *TDVİA*, C 33, İstanbul 2007, s. 338; M. Şinasi Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, Yem Yayın, İstanbul 2015, s. 46, 57; Ünal, agm., s. 709).

[57] BOA, EV.VKF, 25/8, vr. 8a-8b.

Sonuç

Kosova'daki Osmanlı dönemi eserleriyle ilgili çalışma yapan hemen her araştırmacı Yaşar Paşa Camii hakkında bilgi vermiş ancak bu çalışmalarda mabedin sadece mimari özelliklerine değinilmiştir. Bunların hiç birinde Yaşar Paşa tarafından -hayrâtın dünya durdukça hizmet vermesi gayesiyle- kurulan vakfa yer verilmemiş, dolayısıyla vakfı hayata geçiren vakfiyeden ve içerdiği verilerden bahsedilmemiştir. Bu eksikliği gidermek amacıyla tarafımızdan kaleme alınan makalede vakfiye esas alınmış ve vakfın yönergesi durumundaki nizamnamede yer alan bilgiler anlatılmıştır. Böylece hayrâtın topluma hizmet sunabilmesi ve bu hizmetin sonsuza dek sürmesi için bağışlanmış gelir kaynaklarıyla kurumda görevlendirilmesi istenen personel hakkındaki bilgiler ayrıntılı olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Priştine'de Büyük Cami ile Çarşı Camii arasında yer alan yani Fatih Camii ile Sultan Murad Camii arasında bulunan[58], bu nedenle Orta Cami olarak da adlandırılan mabet[59] için Yaşar Paşa, Priştine ile çevresinde zirai, sınai ve ticari faaliyetlerin sürdürülmesine katkı sağlayacak araziler, odalar, dükkanlar, bedestenler, hanlar, değirmenler bağışlamış böylece bir yandan hayrâtın hizmetini devam ettirebilmesi için gerekli olan finansal desteği sağlarken diğer yandan da şehirdeki iktisadi hayatın canlanmasına katkıda bulunmuştur. Vakfedilen bu gayrimenkullerden elde edilen gelirler hayrâtın ve akarâtın ihtiyaçlarının karşılanması, tadilatlarının yapılması, camide hizmet veren personelin ücretlerinin ödenmesi ayrıca bazı başka vakıflara yönelik hizmetlerin yerine getirilmesi için tahsis edilmiş, vakfın belirlenen esaslara göre hizmetini sürdürmesi hedeflenmiştir.

Bu hedefin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Zira vakfın kuruluşundan sonraki süreçte işleyişi hakkında bilgi veren muhasebe kayıtlarının olmaması vakfiyede ileri sürülen şartların yerine getirilip getirilmediğini tespit etmeye imkan tanımamaktadır. Bu nedenle vakıf, gelir kaynaklarını koruyup gelir sağlamaya devam edebilmiş midir ya da gayrimenkullerden elde gelir, vakfın tüm giderlerini karşılamada yeterli olmuş mudur, dolayısıyla hayrât herhangi bir sıkıntı yaşamadan hizmet vermeyi sürdürebilmiş midir, tarzındaki soruların cevabı verilememektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde vakfın sonraki dönemine ait sadece iki kayda rastlanmış, belgelerin camideki görev ve görevlendirmelerle ilgili olduğu görülmüştür. Bunlardan ilkinde *Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mülhak evkâfdan Üsküb Mutasarrıfı mîr-i mîrândan Esseyid Mehmed Yaşar Paşa Vakfı* ifadeleriyle bir tanımlama yapılarak 13 Şevval 1288/26 Aralık 1871 tarihinde Yaşar Paşa Camii'nde Mehmed oğlu Receb Efendi'nin hitabet görevine getirildiğinden, Receb Efendi'nin vefatından

[58] Drançolli, *agt.*, s. 107.

[59] https://tika.gov.tr/detail-tika_kosovada_kultur_mirasina_sahip_cikmaya_devam_ediyor/, son erişim tarihi: 31.01.2024.

sonra da 17 Safer 1306/23 Ekim 1888'de oğlu Abdüllatif Efendi'nin aynı göreve tayin edildiğinden bahsedilmiştir[60]. 24 Muharrem 1306/30 Eylül 1888 tarihli diğer belgede ise vakfiyeye göre camide görevlendirilmesi istenen dokuz görevliden söz edilerek aynı görevlere atama yapıldığı kaydedilmiştir[61] ki bu verilere dayanarak sadece, belirtilen tarihlerde mabedin faaliyette olduğunu söylemek mümkündür.

Bahsedildiği gibi veri yokluğu nedeniyle vakıf malların korunup korunamadığı tespit edilememekle beraber mabedin Osmanlı egemenliği sonrasında da hizmet vermeyi sürdürdüğü bilinmektedir. Hatta günümüzde, Priştine'de Osmanlı döneminde inşa edilmiş ve ibadete açık durumda olan on üç mabetten biri olarak faaliyetine devam etmektedir[62].

[60] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter-i Esâs (VGMA.ESAS.d), 171, s. 126-127; VGMA, Hulâsa Defterleri (VGMA.HLS.d), 362?, s. 390.

[61] VGMA, VGMA.HLS.d, 362?, s. 390.

[62] Vırmiça, *Priştine Camileri*, s. 21; Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, s. 208; Ergin Jable-Cevdet Şanlı, *Priştine'de Türk Varlığı ve Türkçe*, Yeni Balkan Yayınevi, Üsküp 2020, s.7. Çeşitli tarihlerde onarım gören cami 2009 yılında yıkılma tehlikesi nedeniyle ibadete kapatılmış, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) tarafından 2014-2015 yıllarında gerçekleştirilen kapsamlı restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışması sonrasında 6 Mayıs 2016 tarihinde Cuma günü tekrar hizmete açılmıştır (https://www.kosovaport.com/pristine-yasar-pasa-camii-ibadete-acildi/, son erişim tarihi: 31.01.2024).

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Vakfiyeler Evrakı (EV.VKF), 25/8.

BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 473/23148; 636/31360; 643/31537; 708/33928; 894/39447; 1114/44783; 1422/58127; 1566/28.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter-i Esâs (VGMA. ESAS.d), 171, s. 126.

VGMA, Hulâsa Defterleri (VGMA.HLS.d), 362?, s. 390.

II. Yayımlanmış Belgesel Nitelikli Kaynaklar

Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 4, Sene 1304/1887, s. 84-85.

Kosova Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 5, Sene 1305/1888, s. 81-82.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Kosova, Def'a 7, Sene 1314/1896, s. 350-351.

1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca), yay. haz. H. Yıldırım Ağanoğlu, Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul 2000.

III. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Acar, M. Şinasi, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, Yem Yayın, İstanbul 2015.

Ahbab, Yakup, "Kuzey Makedonya 1912: Savaş, Katliam ve Soykırım", *Tarih Dergisi*, S. 62, 2015/2, s. 91-126.

Aktepe, M. Münir, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 26, Ankara 2002, s. 216-219.

Avdija, Fahri, *Kosova Vilayetinde Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C III (3. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 2000.

Balkan Harbi Kronolojisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Ballar, Suat, *Vakıflar Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2018.

Demirtaş, H. Necati, *Fetvalarla Osmanlı Vakıfları*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2019.

Drançolli, Orges, *Kosova'daki Kubbeli Camiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Eyice, Semavi, "Fâtih Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 12, İstanbul 1995, s. 243-244.

Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri, yay. kur. baş. Abidin Ünal, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Hafız, Nimetullah -Mücahit Asım, "Priştine Kitâbeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XI, 1978, s. 205-215.

Hınz, Walther, "İslâm'da Ölçü Sistemleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 1989, s. 1-82.

İbrahimgil, Mehmet, "Balkanlar ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasımızın Dünü Bugünü", *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C 1, S. 4, Yıl 2, 1999, s. 6-8.

İbrahimgil, Mehmet Zeki, "Kosova'daki Türk Eserlerinde Duvar Resimlerinden Örnekler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VII Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 322-333.

İbrahimgil, Mehmed Zeki, "Kosova'daki Türk Eserleri", *Yeni Türkiye*, S. 67, 2015, s. 1906-1915.

İlter Alper, Buket, "Kosova Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Dönemi Cami Ana Girişlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", *İdil*, 100, Aralık 2022, s. 1736-1753.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 73, Ağustos 1991, s. 21-50.

İnciciyan, P. G., "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti Tartılar ve Ölçüler", *Hayat Tarih Mecmuası*, C 2, S. 8, Eylül 1965, s. 72-74.

Jable, Ergin-Cevdet Şanlı, *Priştine'de Türk Varlığı ve Türkçe*, Yeni Balkan Yayınevi, Üsküp 2020.

Kallek, Cengiz, "Okka." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 33, İstanbul 2007, s. 338-339.

Kiel, Machiel, "Priştine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 34, İstanbul 2007, s. 346-348.

Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri, C I, yay. haz. Mehmet Z. İbrahimgil-Neval Konuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C 5, yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Selçuk, Hava, *Osmanlı İdaresinde Priştine*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016.

Şahin, Rahman, "Priştine'de Bir Camii; Çarşı Camii, Cami-i Sagir Veya Küçük Fatih Camii", *VIII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlarda Kültür, Mimari ve Sanat (1-4 Eylül 2022, İstanbul/Türkiye), Tam Metin Bildiri Kitabı-C.1*, ed. Abidin Temizer, Lyon 2022, s. 125-139.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı Kanunnâmelerine Göre Anadolu Sancaklarında Ölçüler ve Tartılar", *2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, C II, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2019, s. 701-735.

Vırmiça, Raif, *Priştine Camileri*, Türk Demokratik Birliği Yayınları, Prizren 1997.

Vırmiça, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Vırmiça, Raif, "Geçmişten Günümüze Kosova'da Osmanlı Mimarî Eserleri", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan)*, C II, yay. haz. Azize Aktaş Yasa-Zeynep Zafer, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2001, s. 781-812.

Vırmiça, Raif, *Kosova Vakfiyeleri Elyazmaları, Kitabeleri, Kitabeli Mezar Taşları*, Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, Prizren 2014.

Yüksel, İ. Aydın, "Kosova'da Türk Eserleri", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan 1989*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 45-50.

IV. Elektronik Kaynaklar

https://ahsenokyar.com/?p=108368, son erişim tarihi: 31.01.2024.

https://aproje.com.tr/portfolio/yasar-pasa-camii-pristine-kosova/, son erişim tarihi: 31.01.2024.

https://www.kosovaport.com/pristine-yasar-pasa-camii-ibadete-acildi/, son erişim tarihi: 31.01.2024.

https://kulturenvanteri.com/tr/yer/yasar-pasa-camii-pristine/#17.1/42.66603/21.16634, son erişim tarihi: 31.01.2024.

https://kulturenvanteri.com/tr/yer/yasar-pasa-camii-pristine/yasar-pasa-camii-pristine-1967/, son erişim tarihi: 31.01.2024.

https://tika.gov.tr/detail-tika_kosovada_kultur_mirasina_sahip_cikmaya_devam_ediyor/, son erişim tarihi: 31.01.2024.

EKLER

Ek I
Yaşar Paşa Camii[63]

Ek II
Yaşar Paşa Camii Kubbe Göbeği ile Süslemeleri[64]

[63] Drançolli, *agt.*, s. 112.

[64] Drançolli, *agt.*, s. 116; https://ahsenokyar.com/?p=108368, son erişim tarihi: 31.01.2024.

Ek III
Yaşar Paşa Camii İç Mekan Görselleri[65]

[65] Drançolli, *agt.*, s. 115; https://ahsenokyar.com/?p=108368, son erişim tarihi: 31.01.2024.

Ek IV
Yaşar Paşa Camii Son Cemaat Yeri[66]

Ek V
Yaşar Paşa Camii Kitabesi ile Mühr-i Süleyman[67]

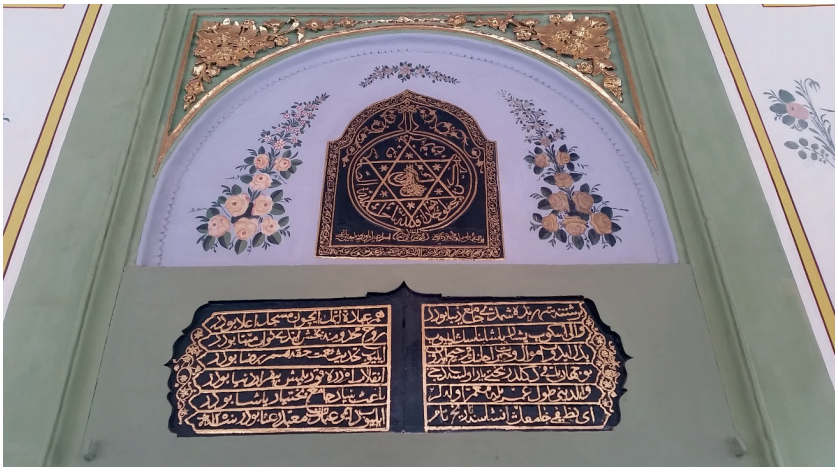

[66] Drançolli, *agt.*, s. 114.
[67] Drançolli, *agt.*, s. 114.

Kamu Harcamalarından Prizren'e Bakmak: Tanzimat Devleti'nin Prizren'deki Maliyeti

Ayla Efe*

Bilindiği gibi Prizren, Priştine'den sonra Kosova'nın ikinci büyük kentidir bugün. Tarihsel süreçte de, Roma, Bizans, Sırp ve 1455'ten 1912'ye dek süren kesintisiz/uzun Osmanlı hâkimiyetini yaşamış. Arnavut milliyetçiliğinin çıkışına tanıklık etmiştir. Literatür Prizren'i bu vasıflarının yanı sıra askeri ve ticaret yollarının geçiş ve kesişme alanı olması, su ve maden kaynakları, tüfek/tabanca üretimi, canlı zanaat ve ticaret hayatı, değişen idari statüsü ve yöneticileri, nüfusu, yerel hanedanları, mekânsal gelişimi vb. hususlar üzerinden inceler. Bursa ve Dubrovnik'e benzerliklerinin altını çizer [1]. Bu nedenle Prizren'in artık daha "okunaklı" bir yer olduğu görülür. Yalnız okunaklı olma halinin, avantajları kadar "standart sabit Prizren gerçekliği" yaratma riski de vardır. [2]

* Prof.Dr. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aefe@anadolu.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-2490-7593.

[1] Literatürdeki Prizren'e ait bilgilerin önemlice bir kısmı doktora ve yüksek lisans tezi niteliğindedir. Tarihçilerin dışında sanat tarihi ve şehir planlamacıları tarafından hazırlanan bu tezler de, arşiv kayıtları, klasik Osmanlı kaynaklarının yanı sıra yerel kaynakların ve görsel malzemelerin (harita, fotoğraf, plan vs.) kullanılması, saha araştırması yapılmış olması da ayrıca kıymetlidir. Bu çalışmalardan yazıda istifade edilenler şunlardır: Yücel Yiğit, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Prizren*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, Hanife Alaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, Yüksel Çelik, *Prizren İttihad Cemiyeti ve faaliyetleri (1877-1881*), Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, Fetnan Derviş, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, Sibel Abdula, *Prizren'i Okumak: Tarihsel Süreçte Mekânsal Gelişimin İzlerini Sürmek*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2023, Vala Sylejman, *1844 Tarihli Nüfus Defterine Göre Prizren Kazası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013. Konuyla ilgili yararlanılan diğer kaynaklar arasında ise, Yücel Yiğit, "Prizren Sancağı'nın idarî Yapısı (1864–1912)" *History Studies,* 2/1, 2010, s.114-145. Mucize Ünlü, "Tanzimat Sonrasında Yakova", *Studies of The Ottoman Domai*n, C7/S.13, Ağustos 2017,s. 108-126, Yakup Ahbab, "Tanzimat Dönemi İdari Düzenlemelerinin Üsküp Eyaleti'nde Tatbiki" *Türkiyat Mecmuası,* C 25, Güz 2015, s.1-30. Arzu Taşcan, "Tanzimat Döneminde Üsküp ve Prizrin Sancaklarında Meydana Gelen Mera, Yaylak ve Kışlak Meseleleri" *Tarih ve Gelecek Dergisi,* Haziran 2022, C 8/ S. 2, s. 382-401. Zekirja Shabani, Fahri Avdija," Arnavut Tarihçiliğinde Arnavut Topraklarında Tanzimat Reformlarının Uygulanması*" 6. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı* -9- Tarih, s.379-394.vardır.

[2] James Scott bu okunaklı olma halini, nüfus gelir vb. kaynaklarını kaydeden, mülkiyet hakkını tescil eden, kenti planlayan ulaşımı düzenleyen, ağırlık ve ölçüleri standartlaştıran devlet için, hem gücün hem de standartlaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirir. Ayrıntı için bkz. J. Scott, *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, İstanbul 2008, s.14 vd. Bu yazıda Prizren'in okunaklı olma hali, literatür verilerinin Prizren araştırmacıları

İşte bu nedenle bu yazıda, üç şey yapılmıştır: Bir, bilinen Prizren'le doğrudan bağ kurmadan nicel/kantitatif verilerin nasıl bir Prizren yansıttığının peşine düşülmüş, bu amaçla da Prizren mal sandığından kişi ve kurumlara yapılan çeşitli ödemelerin penceresinden Prizren'e bakılmıştır. İki, değişen Prizren'i tarif edebilmek adına Rumi 1264 (Miladi 1848) ve 1281(Miladi 1865) tarihli Prizren harcama kayıtlarından iki farklı Prizren kesiti çıkarılmıştır. [3] Üç, elde edilen tüm verilerin, Tanzimat politikaları adına ne anlama geldiği sorgulanarak Prizren'deki "devlet" tarif edilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla bu yazının çerçevesi de tüm argümanları da Prizren harcama kayıtları perspektifinden belirlenmiştir. Prizren meclisi tarafından tutulan bu kayıtlar; bir çeşit muhasebe defterleridir. Gerçekleşen harcamaları içerir. Klasik merdiven usulüne göre öbekler halinde kaydedilmiştir. Osmanlı Arşivinin Maliye Masraf Defterleri (BOA. ML. MSF. d.) tasnifi içinde yer alır.[4]

Yazı iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde masraf defterleri analiz edilerek iki ayrı Prizren görüntüsünün tarifi yapılmıştır. İkinci bölümde de ortaya çıkan bu iki farklı Prizren tarifinin Tanzimat politikaları açısından ne anlama geldiği sorgulanmıştır.

I. Rumi 1264 ve 1281 Harcama Kayıtları: Bulgular ve Bulguların Çizdiği Görüntüler

Yazıda 1264 senesi için iki ayrı masraf defterinin bulguları esas alınmıştır. Bunlardan ilki 1264 senesi Mart (Miladi 13 Mart-12 Nisan 1848) ayı, ikincisi Haziran (Miladi 13 Haziran 1848–12 Temmuz 1848) ayına ait harcama kayıtlarıdır.[5] 1281senesine (Miladi 13 Mart 1865-12 Mart 1866) ait olan masraf defteri ise yıllık harcama kayıtlarını içerir.[6] Dolayısıyla doğrudan

için bir kolaylık bir fırsat yaratmasının yanı sıra sabit bir Prizren bilgisine yol açma riski bağlamında bir metafor olarak kullanılmıştır.

[3] Yazıda Rumi 1264 ve 1281 tarihli harcama kayıtlarının seçilmesinin nedeni; arşivin online (https://katalog.devletarsivleri.gov.tr) sayfalarında, Prizren'e ait masraf defterleri içinde "ilgili masrafların tümünü" içeren defterlerin bu iki tarihe ait olmasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla yazıda bu tarihlerin seçilmiş olmasının özel bir nedeni yoktur arşivdeki kayıtlara dayalı olarak gelişmiştir.

[4] Arşivin ML. MSF. d. tasnifinde yer alan masraf defterleri arşivin zengin tasniflerinden birisidir. Arşivde süresi (aylık yıllık veya birkaç aylık) kapsamı (kaza, sancak) veya masraf türleri (sadece askeri ya da sadece idari harcamalar veya tüm harcamaları içeren defterler vardır. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İkinci Baskı, İstanbul 2000, s. 252.

[5] 1264 tarihli defterlerin ilki, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Masraf Defterleri (ML. MSF. d.) 8264 numaralı defterdir. Bu defter girişinde " iş bu 64 senesi mart iptidasından nihayetine değin bir mah zarfında vuku bulan masarıfatın miktarı münderecatına mübeyyin defterdir" şeklinde bilgi yer alır. İkincisi, BOA, ML. MSF. d. 8278 numaralı defterdir. Bu defterin girişinde aynı şekilde " işbu 64 senesi haziran iptidasından nihayetine değin bir mah zarfında vuku bulan masarıfatın miktarı münderecatına mübeyyin defterdir" kaydı yer alır.

[6] Rumi 1281 tarihli defter kataloğa BOA, ML. MSF. d.17719 numara ile kaydedilmiştir. Girişinde "81 senesi mart iptidasından şubat gayetine değin bir senelik masarıf olmak lazım gelen meblağın miktarına mübeyyin defterdir" şeklinde bilgi vardır.

birbiri ile niceliksel mukayeseye uygun değildir. İşte bu sebeple bu bölümde "her bir masraf defteri kendi koşulları" özelinde önce veri setlerine dönüştürülmüş, sonra da elde edilen verilerin nasıl bir Prizren'i yansıttığına odaklanılmıştır.

I.1. 1264 Harcama Kayıtları

Miladi 1848 senesine denk gelen 1264 yılı harcama kayıtları yukarıda işaret edildiği gibi, Mart ve Haziran aylarına ait harcama tutarlarını içerir. Her ikisi de Prizren merkezden başlayıp, tabi kaza masrafların içerecek şekilde kaydedilip toplamları hesaplanmıştır.

I.1.1.Veri Setleri

İki ay ara ile kaydedilen Mart ve Haziran 1264 harcama kayıtları iki ayrı veri setine dönüştürülmüştür. İlki harcama kalemlerinin niteliksel tasnifinden elde edilmiştir. Bu bağlamada her iki aya ait harcamalar; idari, askeri/ güvenlik, ulaşım/iletişim ve sosyal yardım harcamaları olmak üzere dört masraf bileşenine ayrılmıştır[7]. Bu bileşenlere ait döküm tablolar EK'de paylaşılmıştır.

İkincisi, masraf bileşenleri tablolarındaki her bir aya ait toplamların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Aynı zamanda da her bir harcama kaleminin toplam içindeki payı hesaplanarak aşağıdaki Tablo 1 düzenlenmiş, veriler iki ayrı grafik halinde sunulmuştur. Bu sayede 2 ayrı harcama kaydı birbiri ile kıyaslanabilecek bulgulara dönüştürülerek iki ay içinde gerçekleşen değişim tespit edilmiştir.

	1264 Mart Kuruş	%	1264 Haziran Kuruş	%
İdari harcamalar	18737,5	30,15	11175	20,57
Askeri/ güvenlik	40996,35	65,97	40658,1	74,83
Ulaşım/iletişim	2186,55	3,52	2364,3	4,35
Sosyal yardım	224,3	0,36	135	0,25
Toplam	62144,70		54332,4	

Tablo 1: Harcama Bileşenlerinin Genel Toplamı ve Toplam İçindeki Payları[8]

[7] Masraf bileşenlerinin tasnifinde yer alan harcama kalemleri şöyledir: İdari grup içine, Prizren merkez ve kazalardaki kadrolara ödenen ücretleri ve kırtasiye harcamaları, askeri güvenlik grubu içine, zaptiye neferlerinin ücret ve tayinatları, Prizren kalesi ve hapishane masrafları. Ulaşım iletişim harcamalarına, nakliye ödemeleri ve sosyal yardım harcamalarına tekfin harcamaları dâhil edilmiştir.

[8] Tablodaki genel toplam verileri Excel de harcama bileşenlerine ayrımdan sonra yapılan toplama aittir. Masraf Defterinde 1264 Mart ayı toplamı, 63347 kuruştur. Bu miktarın 41171 kuruşu Prizren merkez, 13251 kuruşu Yakova, 8925 kuruşu İpek kazalarına aittir. Haziran ayı genel toplamı ise, 54355 kuruş olarak kaydedilmiştir. Bu toplam içinde Prizren'in masraf toplamı, 33212 kuruş, Yakavo'nın, 12227,5, İpek'in 8915 kuruş olarak hesap edilmiştir.

Grafik 1: 1264 Mart ayı Masraf Bileşenleri

Grafik 2: 1264 Haziran ayı Masraf Bileşenleri

Bu veriler ise, Prizren'in 1264 Mart'tan Haziran'a iki ay içiresinde harcamalarında şöyle bir gerçekliğe işaret eder:

1) Prizren mal sandığından karşılanan harcamalarda 7812,3 kuruşluk bir düşüş yaşandığı;

- Bu düşüşün idari harcamalarda 7562,5 kuruş, askeri/güvenlik harcamalarında 338,25 kuruş, sosyal yardımlarda da 89,3 kuruş şeklinde gerçekleştiği,
- Ulaşım/iletişim artışlarında ise, Mart'tan Haziran'a 177,75 kuruşluk küçükte olsa bir artış görülmektedir.

2) Prizren mal sandığından karşılanan harcamaların büyüklüğü ile ilgili olarak da;

- Her iki ayın en büyük iki harcama bileşeninin askeri/güvenlik(Mart'ta yüzde 65,97 Haziran da yüzde 74,83) ve idari harcamalar (Mart da yüzde 30,15 Haziran da yüz de 27,57)olduğu,
- Diğer iki bileşenden birisi olan ve küçükte olsa artış izlenen ulaşım/ iletişim harcamalarının (Mart'ta yüzde 3,52 Haziran da, 4,35) üçüncü, Sosyal yardımların (Mart'ta yüzde 0,36 Haziran da 0,25) en küçük harcama kalemi olduğunu göstermektedir.

3) Prizren mal sandığından karşılanan harcamalarla ilgili bu iki veriyi Ek 1'deki bileşen tabloları ile birlikte değerlendirdiğimizde ise;

- Harcamaların miktarında gerçekleşen düşüşün dört aylık geçici tahsildar ücretlerinin sadece Mart 1264 defterine eklenmesinden kaynaklandığını,
- Diğer idari ve askeri kadroların sayısının ve ücretlerin değişmediğini,
- Sosyal yardımlardaki düşüşün ise, ölüm ve cenazelerin doğasıyla ilgili olduğu,
- Ulaşım/iletişim harcamalarındaki artışın da Prizren-başkent arasında artan posta ücretleri ile ilgili olduğu anlaşılır.

I.1.2 Prizren: Yıl 1264 Aylardan Mart ve Haziran

Rumi 1264 Miladi 1848 senesinin iki ayına ait harcama kalemlerinden yansıyan idari/mülki bürokratik yapı, asayişin örgütlenme biçimi, yansıyan imkânları veya imkânsızlıkları ile sosyal yardımlardan tariflenen Prizren görüntüsü ise şöyledir:

<u>İdari/mülki ve bürokratik yapı:</u>

Prizren, kaymakamın idaresinde bir sancaktır. Dönemin kaymakamı da Ömer Paşa'dır. Sancak mülki sınırları içinde Yakova ve İpek kazaları bulunmaktadır. Prizren de, kaymakamın dışında mal kâtibi/ müdürü, tahrirat kâtibi, nüfus nazırı, mukayyit, sandık emini ve kalem odacıdan oluşan idari mali ve hizmetli kadroları, Yakova ve İpek kazalarında sadece nüfus nazırı ve mukayyitten oluşan bir istihdam söz konusudur.

Bu kadrolara ödenen ücret tüm idari harcamaların Mart'ta yüzde 58,26'na Haziran da yüzde 98,9'na karşılık gelir. iki ay arasındaki bu fark, yukarıda da altı çizildiği gibi, gebran ve kıptiyan cizyelerini toplamakla görevli tahsildarların ücretlerinin sadece mart ayına masraf olarak kaydedilmesinden kaynaklanmıştır [9]. Yoksa kadrolarda ve ödenen ücretlerde bir değişim yok-

[9] Üsküp sabık müşiri tarafından gebran ve kıptiyan cizyelerini toplamak amacıyla görevlendirilen bu ekipte: Memur Hacı Ahmet(4000 kuruş) Kâtip Molla Abbas (1200 kuruş) Kâtip Molla (1200 kuruş) diğer Molla (1200 kuruş) görev almış ve toplam 100 kuruş kırtasiye masrafı kaydedilmiştir. BOA, ML. MSF. d. 8264.

tur. Aynı şekilde idari harcamalar içinde yer alan kırtasiye masraflarında her iki ayda bir değişim olmamıştır. Dolayısıyla 1264'de nefs-i Prizren ve tabi kazalardaki idari kadroların artık sabit kadrolar olduğu söylenebilir.

Asayiş ve Güvenliğin Örgütlenmesi:

1264 senesi Mart ve Haziran ayları harcama kayıtlarına göre; nefs Prizren de 222 kişiden, Yakova'da 149 kişiden, İpek'te 110 kişiden oluşan süvari ve piyade zaptiye birlikleri, Prizren kalesinde de; biri çavuş ve 33 neferden oluşan ayrı bir zaptiye birliği daha vardır [10].

Bu zaptiye birliklerine her iki ayda da ödenen ücret, her iki ayın toplam askeri/güvenlik harcamalarının yüzde 99,2'sini oluşturur. Dolayısıyla gerek nefs ve kazalardaki gerekse kaledeki zaptiye birliklerinin, mal sandığından maaş ve tayinat ödenen düzenli birlikler olduğunu söylemek mümkündür.

Asayişin örgütlenmesi ile ilgili kayıtlara geçen bir değer veri de, biri Prizren diğeri Yakova da bulunan iki hapishanedir. Ancak Haziran ayında hapishane masraflarında 219 kuruşluk bir düşüş gerçekleştiği de kayıtlara yansır. Bu nedenle 1264 senesinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasında zaptiye birlikleri öne çıktığını söylemek mümkündür.

Ulaşım/iletişim imkânları:

Prizren'in İstanbul ve kazalar arasındaki en önemli iletişim aracı postadır. Zira posta ücretlerin payı, her iki ayda da yüzde 86,67 gibi yüksek bir orana tekabül eder. Bunun haricinde kayıtlara yansıyan ulaşım/iletişim harcaması sadece idari/ mali işlerle ilgili nakliye ücretleri olduğu görülür. Yol, köprü vb. yatırım harcamalarına ait bir harcama kaydı yoktur.

Sosyal yardımlar:

İki aya ait harcamalar, Prizren'deki sosyal yardımların defin ücretleri ile sınırlı kaldığını göstermektedir. Eğitim ve sağlıkla ilgili bir harcama kaydı iki ay zarfında kaydedilmemiştir. Ancak verilerin iki aya ait olduğunu dikkate alarak 1264 senesi kapsamında gerek sosyal yardımların yalnızca defin ücretlerinden ibaret olduğu gerekse eğitim sağlık gibi yardımların hiç olmadığı şeklinde kesin bir sonuç çıkarmak da doğru olmayacaktır.

[10] BOA, ML. MSF. d. 8264 ve 8278'e göre Prizren'de toplam 222 kişilik zaptiye birlikleri; 1 bölükbaşı, bölük kâtibi, 5 süvari çavuş, 15 piyade çavuş, 150 piyade nefer, Yakova da 144 kişiden oluşan birlik içinde, 4 süvari çavuş, 40 süvari nefer, 10 piyade çavuş ve 95 piyade nefer, İpek'te 3 süvari çavuş, 30 süvari nefer, 7 piyade çavuş ve 70 piyade nefer istihdam edildiği görülür. Zabitan istihdamına ait bu sayılar ve zabitlere ödenen ücret tutarı ile ilgili, arşivde aynı yılın başka aylarına ait defterlerde vardır. Mesela 1264 yılı Mayıs ayına ait olan BOA, ML. MSF. d. 8354. Prizren ve tevabi kazalar listesi zabitan sayısı ve ücretleri için yapılan harcama tutarları aynıdır. Yine Eylül ayına ait olan BOA, ML. MSF. d. 8441 numaradaki masraf defterlerinde kale muhafazasında görevli olanların toplam harcamalarında bir değişim görülmemektedir.

I. 2. 1281 Harcama Kayıtları

Prizren'in Rumi 1281 tarihli harcama kayıtları, Mart'tan Şubat'a 12 aylık masraf kayıtlarını içerir [11]. Miladi 13 Mart 1865 ile 12 Mart 1866'ya denk gelen bu harcamaların kayıt düzeni, 1264'den farklıdır. Harcama kalemleri nefs ve tabi kazalara göre değil, harcamanın niteliği ve türüne göre aylık ve yıllık toplamları ile birlikte kaydedilmiştir.

I.2.1.Veri Setleri

Bu bölümde, aynen 1264 de olduğu gibi, 1281 harcama kayıtlarından iki ayrı veri seti elde edilmiştir. İlki harcama kalemlerinin altı ayrı grup halinde niteliksel tasnifinden elde edilen ve Ek 2'de verilen bileşen tablolarıdır[12]. İkincisi, her bir bileşen toplamlarının bir araya getirilerek düzenlendiği aşağıdaki Tablo 2 ve Grafik 3'te verilen bulgulardır:

	Miktar Kuruş	%
İdari harcamaları	615600	12,10
Askeri/güvenlik harcamaları	3445519	67,71
Ulaşım/iletişim harcamaları	222861	4,38
Eğitim harcamaları	18200	0,36
Sağlık harcamaları	1800	0,04
Sosyal yardım harcamaları	680695,1	13,38
Tamirat harcamaları	104124	2,05
Genel Toplam	5088799,1	

Tablo 2: 1281 Harcama Bileşenlerinin Toplamı ve Toplam İçindeki Payları[13]

[11] BOA, ML. MSF. d. 17719. Arşiv de 1281 masraf kayıtlarını içeren BOA, ML. MSF. d. 17863 numaralı bir başka defter de vardır. "Prizren sancağı masarıf-ı umumiyesinin muvazene cedveli" şeklinde isimlendirilen bu defterin verileri, ML. MSF. d. 17719 verileri ile aynıdır. Ancak kayıt şekli "form" şeklindedir. Dolayısıyla iki farklı şekilde karşımıza çıkan bu kayıtlar, merkez bürokrasisinde 1865'den itibaren masraf defterlerinin artık sabit, standart bir kayıt düzeninde düzenleme aşamasına geçildiğini gösterir. Bu bağlamda elimizdeki örnekleri geçiş sürecinin ürünleri olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

[12] Masrafların türlerine göre altı ayrı grupta tasniflenen masraf bileşenleri ve bu bileşenler içinde yer alan alt bileşen listesi şöyledir: İdari harcamalar: İdari ve mali kadro ücretleri ve kırtasiye masrafları, Güvenlik harcamaları: nefs ve kazalar zaptiye, emekli, kale ve sınır karakolunda görev yapan kadroların ücretleri ile hapishaneler ve tımar mukataa ödemeleri. Eğitim harcamaları: rüştiye mektebinin kadro ücretleri ve diğer masrafları. Sağlık harcamaları: tabip ücreti. Ulaşım/ iletişim masrafları: kirahane, telgrafhane harcamaları ile kazalar ve İstanbul arası haberleşme ve nakil ücretleri. Sosyal yardım: kişi kurum vazifeli yapılan yardımlar, cenaze masrafları, muhacirin masrafları. Tamirat kira masrafları: mutasarrıf, hapishane, kaza kona masraf ve kira ücretleri.

[13] Tablo 14'deki bileşenlerin genel toplamı(5088799,1) excel hesaplamaları sonrasında elde edilen değeri göstermektedir. Masraf Defterinde kayıtlı olan orjinal toplam 5099709,23 kuruş olarak verilmiştir. BOA. ML. MSF. d, 17719.

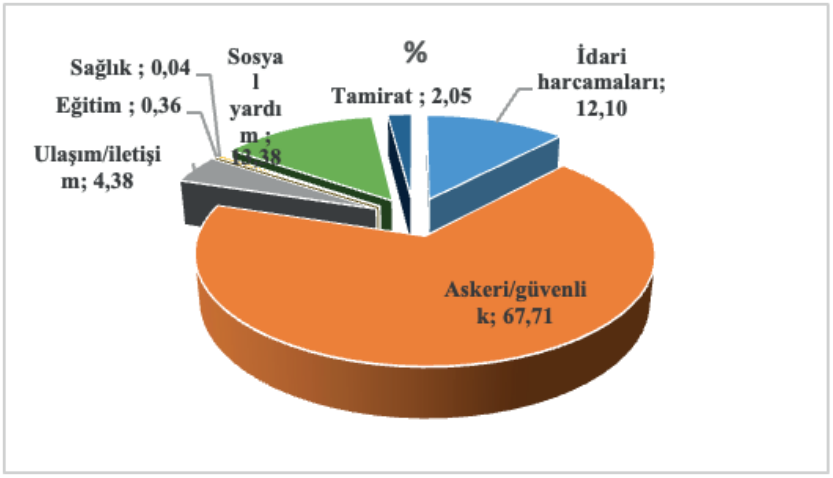

Grafik 3: 1281 Harcama Bileşenleri

Bu verilere göre;

1) 1281 senesinde Prizren mal sandığından karşılanan harcamaların;

- En büyük meblağı, 1264 de olduğu gibi, yüzde 67,71 ile askeri/güvenlik harcamalarına aittir. Bunu, yüzde 13,38 ile sosyal yardım harcamaları, yüzde 12,10 ile idari harcamalar, yüzde 4,38 ile ulaşım/iletişim harcamalarının izlediği.

- Bunları 1264 de yer almayan üç yeni harcama kaleminin takip ettiği anlaşılır. Bunlar; yüzde 2.05'lik bir paya sahip olan tamirat, yüzde 1'in altında küçük bir paya sahip olan eğitim ve yüzde 0,04 lük paya sahip olan sağlık harcamalarıdır.

2) 1281 senesinde Prizren mal sandığından karşılanan harcamalarla ilgili bu verileri Ek 1'deki bileşen tabloları ile birlikte değerlendirdiğimizde ise;

- En büyük harcama kalemi olan askeri/güvenlik harcamaların içinde; personel ücretlerinin yüzde 45,91'e, mukataa sahiplerine yapılan ödemelerin yüzde 17,41'e, 3.Ordu için yapılan tahsilat havalesinin yüzde 25,07'ye, personelin elbise ayakkabı vb. harcamalarının yüzde 10,15'e, hapishane masraflarının da yüzde 1,43'e denk geldiği,

- İdari harcamaları ise, yüzde 99,04'nun nefs ve kazalarda görevli personelin ücretlerine ait olduğu kırtasiye harcamalarının sadece yüzde 0,95 de karşılık geldiği,

- Toplamda yüzde 4,38 ile yüzde beşin altında bir büyüklüğü ifade eden ulaşım/iletişim harcamalarının içinde ise, yüzde 63,02 telgrafhane yüzde 22,43 posta, yüzde 14,53 kirahane masraflarının olduğu,

- 1264'e göre büyük artış görülen sosyal yardım harcamaların da; muhacirlere yapılan yardımlar yüzde 89,30 cenaze masrafları, yüzde 7,05 belirli kişilere ödenen ücretlerin yüzde 2,89 ve cami/ zaviye ödemelerinin yüzde 0,75'e karşılık geldiği,
- İlk defa harcama kaydı bulunan tamirat masraflarının ise, yüzde 69,26 İnşaat yüzde 30,73'ünün tamirat masrafları olduğu,
- Yine ilk defa harcama kaydı olan eğitim harcamalarının tamamının rüştiye masraflarından oluştuğu, rüştiye masraflarının içinde ise, yüzde 89,01'lik payın rüştiye mektebi kadro ücretlerine, yüzde 10,98'nin rüştiye mektebinin diğer harcama kalemlerine ait olduğu,
- Toplam harcamalar içinde yüzde 0,04' lük küçük bir paya sahip olan sağlık harcamalarının ise tamamının memleket tabibinin maaş ödemesi olduğu görülür.

I. 2.2 Prizren: Yıl 1281 Mart'tan Şubat'a

Rumi 1281 senesi harcama kayıtlarından yansıyan ve 17 yıl sonraki Prizren'in idari/mülki bürokratik yapısı, asayişin örgütlenme biçimi, ulaşım/ iletişim imkânları, sosyal yardım işleri ve eğitim/ sağlık durumunu tarifleyen görüntü ise şöyledir:

<u>İdari/Mülki ve Bürokratik Yapı</u>:

Rumi 1281/Miladi 1865 senesinde Prizren artık mutasarrıfın yönetiminde bir merkezdir. Mülki sınırları içinde Yakova, İpek'le birlikte Priştina, Vulçitrin, Luma, Geylan vardır. Kazaların tümünde kaza müdürlerinin istihdam edilmiştir.

İdari kadrolarda ise; Prizren merkez de, meclis-i kebir ve tahkik, tapu, mal ve tahrirat kâtipleri, sandık emini ve ahkâm odacısı, kazalar da; kaza kâtipleri, mal, tahrirat kâtipleri ile sandık eminleri ve 35 kişilik tahsildar ekibinin 12 ay düzenli maaş alan kadrolar olduğu görülmektedir. Ve neredeyse bu kadrolara ödenen ücret idari harcamaların tamamını oluşturmaktadır.

<u>Asayiş ve Güvenliğin Örgütlenmesi</u>:

Askeri/güvenlik harcamalarının yaklaşık yüzde 45,91'i kadro maaşlarına aittir. Maaş ödenen kadroların ise, Prizren ve Priştina da birinci ve ikinci zaptiye taburları, Vulçitrin Sırp hududundaki karakolda görevli askerler ile emeklilerin olduğu görülür. Yine 1281 harcama kaydında bir önceki yılın tahsilatı olarak 3.orduya tüm askeri/güvenlik harcamaların yüzde 25,07 oranında fazla bir meblağın havale edilmiş olması ve yüzde 17,41 oranın da bir meblağın muktaa sahiplerine sandıktan ödendiğini göz önünü aldığımızda; Prziren'de asayişten sorumlu olanların öncelikle artık "tabur" şeklinde teşkilatlandırılan zaptiye birlikleri ile 3.ordu olduğunu

düşündürmektedir. Yanı sıra bölgede hala tımar tasarruf edenlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kazaların tümünde artık hapishanelerin olduğunu da söylemek gerekir.

Ulaşım/İletişim İmkânları:

Prizren'in 1264'e göre 1281'de ulaşım/iletişim imkânları ile ilgili en önemli gelişme, telgraf hatlarının Prizren'e kadar uzatılmış olmasıdır.[14] Öyle ki Prizren ve Priştina telgrafhanelerinin masrafları tüm ulaşım/iletişim harcamalarının yüzde 63,02'sini oluşturmaktadır. Bir diğeri de artık Prizren sınırları içinde olan Priştina kirahanesinin yönetim ve idaresinin Prizren'e geçmesidir [15]. Bunun haricinde yol, köprü vb. yatırımlara yönelik bilgi yoktur.

Sosyal yardımlar:

Prizren mal sandığından karşılanan sosyal yardımların 1264'e göre, hem çeşit hem de büyüklük olarak hızlı bir artış gösterdiği görülür. Zira sosyal yardımlar 1281 harcamalar içinde ikinci en büyük harcama bileşenidir. Bunun sebebi nedir diye baktığımızda ise, Priştina, Vulçitrin ve Geylan kazalarına Çerkez muhacirlerin yerleştirildiği ve muhacirlere sandıktan tayinat öküz vb. yardımların yapıldığı anlaşılır. Bunun dışında cenaze masraflarının, cami /zaviye taamiye ödemelerinin ve bazı hanedan mensuplarına ödenen düzenli aylıkların hali hazırda yapılmaya devam ettiği görülür. Bu üç harcamanın toplam sosyal yardım harcamaları içindeki payı ise, ortalama yüzde 10'a denk gelir.

Eğitim ve Sağlık Koşulları:

1264 kayıtlarında geçmeyen eğitim ve sağlık harcamaları, 1281'de; bir muallim bir muallimisani bir hoca refikinin ve kapıcının bulunduğu Prizren Rüştiyesi[16] ile bir Memleket tabibinin Prizren de artık istihdam edildiğini gösterir.

İnşaat/Tamirat harcamaları:

Yüzde 2,05 ile eğitim ve sağlık harcamalarından daha büyük bir oranı ifade eden tamirat/inşaat harcamaları 1281 senesi içinde Prizren ve Priştina da

[14] BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH), 501/34073, 16.07,1279

[15] Kirahane, menzilhanelerin bütüncül bir yönetimden bölgesel işletmelere tahvil edilmesi demektir. 1824 te iltizamla işletilen tüm menzilhaneler kirahâneye çevrilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Diren Çakılcı, "Osmanlı Taşra Haberleşmesinde Değişim: İşletme, Mekân ve Kullanım Bağlamında Selânik Örneği (1794-1850)" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2023, S. 58, s. 22.

[16] Bu kadro, Prizren Rüştiyesinin tam rüştiye statüsünde olduğunu gösteriyor. Rüştiyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Akşin Somel, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yay. İstanbul, 2015.

birer hükümet konağının inşa edildiği ve bazı kamu binalarının tamir edildiği bilgisini vermektedir.

Peki, 17 ara ile ortaya çıkan Prizren'e ait iki kesit, Tanzimat politikaları bağlamında neye işaret eder? Yazının kaleme alınmasında itici güç olan bu sorunun yanıtı ikinci bölümde verilecektir. Bu yanıt aynı zamanda masraf defterlerinin kaynak niteliğinin de anlaşılmasına yardım edecektir.

II. Prizren'deki Tanzimat'a Dair

Prizren, Tanzimat'a 1845 senesinde dâhil olmuştur [17]. Yazının çerçevesini ve tüm argümanlarını belirleyen Rumi 1264 ve 1281 tarihli harcama kayıtları ise, Tanzimat'ın Prizren deki uygulama sürecinin üçüncü (1848) ve yirminci (1865) senelerine aittir. Dolayısıyla 17 yıl ile meclis tarafından tutulan bu kayıtlar bir fırsat sunmaktadır. Şöyle ki;

Bilindiği gibi, Tanzimat, bir vaatler beyanı olarak başlamıştır. Ancak Tanzimat'ın hedefi; yeni bir düzen inşa etmekti. Ve bu hedef, Tanzimatçılara bir dizi iş tanımı yüklüyordu. Geleneksel düzenin tasfiyesi ve mali merkezileşme iddiasını da içeren bu iş tanımında;

- Gelirlerin artık farklı kurum (hazinelere) kişi (dirlik sahiplerine) ve kuruluşlara (vakıflara) tahsisine, mukataaların iltizam ve malikâne yoluyla işletilmesinin son verilmesi,
- Çeşitli hizmet ve görev karşılığı tanınan imtiyaz ve vergi muafiyetlerinin kaldırılması,
- Yerine, gelir kaynağına kadar inip toplayacak kurum ve kadroların oluşturulması,
- Vergilendirmenin tarh, tahsil kurallarının yeniden belirlenmesi,

[17] 3 Kasım 1839 da ilan edilen Tanzimat, 1840 dan itibaren Anadolu, Rumeli ve Adalarda uygulanmaya başlar. Aşamalı bir şekilde kapsamı genişletilir. Prizren, ilk etapta uygulama dışında kalan bir bölgedir. Tanzimat'ın Prizren de uygulanmaya başladığı 1845 senesinde ülke genelinde gelire göre vergi dağıtımı yapmak adına geniş kapsamlı mal mülk sayımları başlatılır. Bu sayımların Prizren de de uygulandığı anlaşılıyor. Yalnız arşivde ki sınırlı sayılı temettuat defterinin varlığı, sayımların başarılı bir şekilde uygulanmadığını gösterir. Ayrıca bu sayımlara dair Prizren bölgesiyle ilgili defterler genel bir incelemeye tabi tutulduğunda, defterlerin kayıt düzenin standart olmadığı ve mevcut vergi-yi mahsusaların da nispeten düşük bir seviyede olduğunu işaret eder. Ama elbette ki daha detaylı araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Prizren karyeleri temettuat defteri için bkz. BOA. ML. TMT. d, 17320 bakılabilir. Yakup Ahbab da 2015' te yayınlanan makalesinde Tanzimat'ın Üsküp eyaletinde dolaysıyla Prizren'de 1845 senesinde uygulamaya girdiğini BOA. İ.DH 100/5020 numaralı belgeye dayalı olarak açıklar. Bkz. Yakup Ahbab, agm, s.6. Türkçe literatürde bu çalışmanın dışında, Prizren özelinde Tanzimat dönemini ele alan monografik bir çalışma yoktur. Yalnızca Mucize Ünlü'nün Yakova'nın Tanzimat sonrası durumunu, Tanzimat reformları özelinde değil genel bir çerçeve içinde ele aldığı bir makalesi bulunmaktadır. Bkz. Mucize Ünlü, agm, s.108-126

- Hazine tarafından karşılanacak tüm giderlerin ve tüm mali işlerin kayıt ve kontrol altına alınması vardı.

Peki, bu işler yapılabildi mi? Ve eğer yapıldı ise, nerede, ne zaman, hangi araç ve hangi yöntemlerle ne ölçüde gerçekleştirildi? İşte bu ve benzeri soruların cevabına dair harcama kayıtlarının hem bizatihi varlığı hem de içeriğindeki sandıktan karşılanan ödemelerin türü, miktarı, kayıt usulü bu iş tanımın pratiğinin tespiti açısından bazı ipuçları sunar. Bu bağlamda harcama kayıtlarında geçen kadrolara/ kurumlara veya çeşitli faaliyetlere yapılan her bir ödemenin Tanzimat'ın tesis etmek istediği yeni devlet düzeni ile bir bağlantısı vardır.

İşte tam da bu sebeple bu bölümde Prizren özelinde bu izler takip edilerek, "hangi idari mekanizmalarla" ve "hangi pratik ve yönetimlerle" Prizren de Tanzimat düzenin nasıl inşa edildiği ve sürecin 3. ve 20. senelerindeki hangi aşamaya gelindiği izah edilmeye çalışılacaktır.

II.1 1264'den 1281'e Prizren'deki İdari Mekanizma

Bu bölümde idari mekanizma ile kast edilen; yeniden belirlenen mülki sınırlar içinde kurum ve kadrolarla inşa edilen bürokratik yapının ve yönetim erkenin niteliğidir. Bir diğer deyişle de Tanzimat'la birlikte idari mali, adli, güvenlik işlerinin taşra da nasıl düzenlendiği meselesidir.

Elimizdeki veriler, bu yetki ve iş alanlarının yeniden düzenlenmesinde, birbirlerini dengeleyen ve müzakere etmeyi hâkim kılan bir idari mekanizma içinde Tanzimat erkânın bunu yapmak istediklerini ortaya koyuyor. Nitekim Tanzimat'ın ilk uygulama şekli olan muhassıllık idareleri, muhassıl, askeri zabitan ve meclis arasında kuralan yetki ve sorumluluk alanı tam da böyle bir şeydi. Öyle ki doğrudan merkezle irtibata geçme yetkisi olan mali ve asayişle ilgili kadrolar (yani muhassıl-ı emval ve asker-i zabitan) birbirlerine otokontrol sağlayacak şeklinde konumlandırılırken, meclis; mali, idari, adli güvenlik işlerinin asıl sorumlu mercii ilan edilmişti. Ütüne üstelik mali asayiş sorumlularıyla birlikte halkın temsilcileri de meclise üye edilmişti. Yeniden belirlenen mülki sınırların gayesi ise, mali kontrolü en küçük idari birime kadar yaymaktı. Atanan kadroların görev tanımı da bu hedefe göre çizilmişti. Yaşanan problemeler, öngörülemeyen harcamalar, mülki sınırların da kurumların da kadroların da kurallarında, kazanılan deneyime göre revize edilmesine yol açmıştı. Ancak hedef değişmemişti [18].

Prizren, Tanzimat'ın bu ilk evresini yaşamadı. Hatta Prizren'in içinde olduğu coğrafyadan, Tanzimat aleyhine 1840'dan başlayarak 1845 ve 1847 senelerinde ciddi tepkiler gelmişti[19].

[18] Bu süreci ve bu süreçten 1864'e kadar taşrada mali idari adli güvenlik yetkilerin nasıl düzenlendiği ile ilgili bkz. Ayla Efe, "Taşra Yönetimine Muhassıllıktan Açılan Kapı" *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Yay Haz. Erkan Tural, Selim Çapar, TODAİ Yay. Ankara 2015, s.31-47.

[19] Ünlü, Yakova merkezli çıkan bu tepkilerin isyan boyutunda gerçekleştiğini

Ancak bu tepkiler rağmen 1264 (1848) de ortaya çıkan görüntü, Prizren'in idari/ mali düzenin (kaymakamlık ve kaza idaresi, hem nesf hem de kazalarda istihdam edilen kadrolar açısından), 1842'den sonra cari olan yeni idari mekanizmanın Prizren de inşa edildiğini gösteriyor. Şöyle ki;

Prizren 1264'te, Üsküp eyaletine bağlı kaymakamlık merkezidir [20]. Bu statü, 1842 senesinde, muhassıllık idaresi ilga olduktan sonra muhassıla makabil cari olan bir yönetimdir. Kaymakamlıklarda mali işlerin yönetimi, mal müdürlerine bırakılmıştır. Ancak ilk defa ihdas edilen kaza idaresinin yönetimi, bir çeşit tahsildar olan kaza müdürlerine verilmiştir. İşte Mart ve Haziran ayları harcama kayıtlarında karşımıza çıkan, "kaymakamlık idaresi, Prizren merkezde görevli kaymakamlık başkâtibi ve müdürü" şeklindeki kayıt bu düzenlemelere işaret eder. Yakova ve İpek kazalarında kaza müdürleriyle ilgili herhangi bir harcama kaydının olmaması ise hiç kaza müdürü ataması yapılamadı şeklinde değerlendirmek olmaz [21]. Nitekim Yakova ve İpek kazalarında istihdam edilen zaptiyelerle ilgili Yakova ve İpek kaza meclisleri tarafından tutulan bir çeşit yoklama/rapor kaydında Yakova ve İpek kaza müdürlerinin de olduğu görülür [22] .

Prizren merkez ve kaledeki birlikle birlikte toplam 515 kişiden oluşan bu zaptiye birliklerin ise, tımarlı sipahiler arasından teşkilatlandırıldığı anlaşılır. Zira 1846 tarihli zaptiye nizamnamesinde; güvenlik ve asayişin yanı sıra vergi tahsilinde görev verilen zaptiye birliklerinin öncelikle bölgedeki tımar tasarruf edenlerden seçilmesi kurala bağlanmıştı. Ve eğer tasarruf sahipleri arasında yaş, fiziki durum açıdan uygun olmayanlar var ise, emekliye sevk edilmesi istenmişti [23]. Dolaysıyla harcama kayıtlarında görülen zaptiyelere ve mütekaitlere ödenen ücretler bu düzenlemenin bir sonucu olmalıdır.

Prizren merkez ve kazalarda istihdam edilen diğer idari/mali kadroların ise, daha çok gelirin toplanması, kaydedilmesi, harcamaların yapılması ve

---

kaynağında da asker almaları ve yeni vergi düzenlemeleri olduğunu yazar. Bkz. Ünlü, agm, s.116

[20] 1264 kayıtlarında; Prizren'in, Üsküp eyaleti mülk sınırları içinde bir sancak olduğu ile ilgili en önemli veri, Üsküp müşiri/valisinin kayıtlarda iki defa görünmesidir. İlki, Tablo 1 de görülen geçici tahsildar istihdamı ve ikincisi de Tablo 2 de görülen kale muhafazasından sorumlu zabitanların Üsküp eski Müşiri Selim Paşa tarafından görevlendirilmiş olduğuna yönelik kayıtlardır.

[21] Aynı tarihli arşivde ki bir başka belgede, Üsküp sancağı tarafından "ad ve itibar" olan Prizren kaymakamlığına mahalli hanedandan Abdülfettah "Kaymakam" tabi kazalar Yakova ma altınili ve İpek'e de müdür tayin edilmiş görülmektedir. BOA. Maliye defterleri (ML. d) 518, 29,01,1264. Üstelik sözü edilen Abdülfettah 1281kayıtlarında sosyal yardım harcamaları kapsamında ücret ödenen hanedan mensuplarından birisi olarak tekrar karşımıza çıkar

[22] Bu yoklama kayıtları 1264 Mart ayı harcamalarına lef olarak dâhil edilmiştir. BOA, ML. MSF. d. 8864.

[23] Ayrıntılar için bkz. Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869)" *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 25/ S. 39, 2006, s.200-218

nüfusun kayıt ve kontrolünden sorumlu memuriyetler olduğu görülür [24]. Harcama kayıtlarında her hangi bir delil olmamakla birlikte bu kadrolara da, büyük ihtimale yerel kökenli kişilerin getirildiği düşünülebilir.

Dolaysıyla kaymakam, kaza müdürü de dâhil zaptiye birlikleri ve idari mali memuriyetlerin yerel kökenli kişilerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Tüm bu kadro istihdamlarını yapan merci ise Prizren Meclisi olmuştur. Mali, idari adli/yargı, güvenlik işleriyle birlikte masraf kayıtlarını da tutan Prizren Meclisinin üye sayısı sabit değildir [25]. Bu durum Prizren'e özgü değildir. Taşra meclislerinin üye sayısı ve yetki alanı 1840'dan 1849'a kadar sürekli değişmiş, 1849 düzenlemeleri ile birlikte taşra düzenindeki statüsü tescil edilmiştir [26]. Ama burada esas olan 1264 harcama kayıtlarında, Prizren Sancak Meclisi "kurumsal" bir görünürlüğün olmamasıdır. Daha doğrusu harcama kayıtlarında; Prizren Sancak Meclisinin bir "harcama kalemi" olarak görülmemesidir. Büyük bir olasılıkla bunun nedeni de, 1842'den sonra meclis üyelerine mal sandığından maaş ödemesinin kesilmesi, sadece idari, mali ve güvenlik işlerinden sorumlu atanmış üyelere "kendi kadro maaşlarının" verilmesidir. Nitekim bu kadrolarda zaten harcama kalemi olarak kayıtlara geçmiştir. Yine yukarıda işarete dildiği gibi, Prizren merkezdeki sancak meclisinin yanı sıra Yakova ve İpek kazalarında 5 üyeden kurulu kaza meclislerinin var olduğu anlaşılmaktadır[27].

[24] Prizren de 1264 tarihli kayıtlarına göre istihdam edilen kadroların nüfusun ve malın kayıt kontrolü ile ilgili olması çekirdek eyalet olan Hüdavendigar eyaleti ile uyumludur. Keza Hüdavendigar eyaletinin üç sancağında (Bursa, Kütahya ve Eskişehir) Tanzimat'ın 2. ve 6 yılları arasında aynı kadro istihdamları görülmektedir. Bkz. Ayla Efe, " Tanzimat Devletinin Taşradaki Görünürlüğü: Maliye Masraf Defterleri Üzerinden Bir Değerlendirme" *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongresi, Ankara Ekim 2018 Bildiriler*, III, TTK. Yayını, Ankara 2022, s.107-124.

[25] Nitekim 1264 Mart kaydında Prizren meclis üyelerinin; kaymakam, naip, müftü, müderris mal müdürü, …müdürü, 5 aza ve 2 kocabaş toplam 13 kişiden oluştuğu görülür. Bu sayı Haziran kaydında 12 üye düşmüştür. bu düşüşün nedeni kocabaş sayısının ikiden bire inmesinden kaynaklandığı anlaşılır. Ancak bu gerçekten meclis üye sayısının azalması anlamına mı yoksa herhangi bir başka bir sebepten mi kaynaklandığı yolunda bilgi yoktur. Zira eğer o günkü toplantıya katılamayan bir üye olması durumunda eksik mührün yerine ne sebeple katılmadığına dair şerh düşülmektedir. Mesela 31 Martta tutulan harcama kaydında üç üyenin mührü yoktur. Altına Dersaadet'te, Priştina da ve Yakova da olduklarına dair notlar düşülmüştür. Aynı şekilde 12 üyenin olduğu haziran kaydında bir üyenin Dersaadet'te olduğu bilgisi düşülmüş ancak kocabaş sayısının neden iki değil de bir olduğu yönünde açıklama yazılmamıştır. BOA, ML. MSF. d. 8278.

[26] 1849 yönetmeliğine göre; meclis başkanı, iki kâtip ve bir üye doğrudan merkezden atanıyor. Vali, defterdar kadı/naip, müftü ile halktan seçilecek 4 Müslüman ve demografik yapıya göre birer gayrimüslim temsilcilerinden kurulması açık net bir şekilde tespit edilmiştir. Bkz. Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması 1840-1864" *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*, İmge Yay, Anakara, 2007, s.269.

[27] Her iki kaza meclisinin üyeleri; kaza müdürü, naip, mal kâtibi, aza ve bir kocabaştan oluşmaktadır. BOA, ML. MSF. d. 8864.

17 yıl sonraki 1281 kayıtları ise, Prizren'in, idari mekanizmanın hem statüsünde, hem mülki sınırlarında ve hem de sivil ve güvenlik kadrolarında bir hayli değişim yaşandığına göz önüne serer. Şöyle ki;

Prizren'in idari yapısı artık bir mutasarrıflıktır. Mutasarrıflık 1852 düzenlemeleri ile ihdas edilen, 1858 düzenlemeleri ile yetki alanı genişletilen bir kadrodur. Kurumsallaşması ise 1864 nizamnamesi ile olur. Bu düzenlemeye göre; eyalet, sancak kaza şeklindeki idari yapı haricinde müstakil sancak yöneticisi olan mutasarrıflıklar, vali yetkisine haiz kılınır. Ancak yaygınlaşması 1867'den sonra olur [28]. Dolaysıyla Prziren'de ki mutasarrıflık idaresi erken tarihli bir idari statüdür. Bunun arkasında Tanzimat yönetimin jeopolitik önemi nedeniyle Prizren'i doğrudan merkeze bağlama hedefi olmuş olabilir. Bu nedenle bu durumu bilinçli bir tercihin ürünü olarak görmek mümkündür. Ne var ki Prizren'in dâhil olduğu coğrafya da idari statü çok sık değiştirildiği de tarihi bir vaka olarak ortadadır. Nitekim Prizren'in mutasarrıflık idaresinin 1849'dan 1863'e dek Üsküp'le Prizren arasında "tabi sancak, merkez sancak ve unvan değişimi" şeklinde gelişen bir seyirde gerçekleştiği anlaşılıyor. Çünkü 1264 (1848) de, Üsküp eyaletine bağlı bir sancak olan Prizren'in, hemen bir yıl sonra (1849 da) "Üsküp eyaletinin merkez sancağı" statüsüne tahvil ettiği, 1863'te de "Üsküp Mutasarrıflığı Unvanını Prizren Mutasarrıflığı" olarak değiştirildiği anlaşılıyor[29]. Üstelik bu statünün de kalıcı olmadığı bilinmektedir [30]. Dolaysıyla bu süreci mali kaygıların yanı sıra bölgede değişen nüfus mücadelesinin sebep olduğu askeri güvenlik kaygılarıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

---

[28] Mutasarrıflık kavram ve idari statü bağlamında daha erken dönemlerde vardı. Ancak bunların Tanzimat dönemi mutasarrıflık idareleri ile yetkileri ve hiyerarşik düzen içindeki statüsü aynı değildir. Ayrıntılar için bkz. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıflık" *DİA,* C.31, s.377-378.

[29] Ahbap, agm, s.16-18.

[30] 1868 sonrasında idari değişimle ilgili Sylejman, 1868 de Prizren mutasarrıflığının Prizren vilayeti olarak değiştirildiğini ve Prizren Üsküp Niş ve Debre'nin bu vilayet sınırları içine dâhil edildiğini, bundan 10 yıl sonrada Kosova vilayetinin kurulduğunu yazar. Yine Sylejman'ın tespitlerine göre Kosova vilayetinde merkez Priştina'dır. Üsküp, İpek, Taşlıca ve Prizren tabi sancaklardır.1893 te de Kosova vilayet merkezi Üsküp olurken Prizren, Priştina, İpek, Yenipazar ve Taşlıca mülki sınırlar içindeki diğer sancaklardır. Bkz. V. Sylejman, agt, s. 19-23.Yiğit ise, 1868 ve 69 da Üsküp vilayetinin kurulduğuna, Prizren, Yakova, İpek, Priştina, Vulçitrin Geylan, Yeni Pazar, Luma'nın Üsküp vilayetinin sancakları olduğunu yazar. Yine 1870-71 de Prizren sancağının Üsküp eyaletinden ayrılıp İşkodra vilayetine bağlandığı, 1871-71' de de yeniden bağımsız vilayet haline geldiğini, Prizren Debre ve Üsküp'ün bağlı sancaklar olduğunu ancak daha sonra Niş sancağının da buraya bağlandığını yazar. Yiğit'e göre, 1874 'de Prizren, İşkodra, Üsküp ve Debre Sancakları Manastır Vilayeti 'ne ilhak olmuştur. 1877 yılında Manastır Vilayeti lağvedilerek Selanik Vilayeti'ne bağlandığı ve bu durumun 1877 de Priştina merkezli Kosova vilayetinin kurulmasına dek devam ettiğini, Kosova Vilayetin de Prizren, Üsküp, Priştina, Yenipazar, İpek ve Taşlıca sancaklarının olduğunu, 1888' de de Kosova'nın merkezinin yeniden Üsküp'e taşındığını yazar. Bkz. Yiğit, agm, s.134. Bu nedenle Prizren, Üsküp, Priştina ve Kosova arasındaki vilayet, sancak merkezi ve tabi sancak şeklindeki mülki statü değişimini dönemin siyasi, askeri olayları Balkanlarda değişen statüleri dikkate almadan anlayamayız.

Mutasarrıflık idaresi ile birlikte mülki sınırlarda da değişim olmuştur. Yakova, İpek dışında Priştina, Vulçitrin, Luma, Geylan'da atık "kaza" statüsünde Prizren Mutasarrıflığına dâhil edilmiştir [31].

Değişen idari statü, genişleyen mülki sınırlar istihdam edilen sivil ve güvenlik kadrolarının da niteliğinin değişime neden olmuştur. Nitekim 1281 kayıtlarına göre;

- Artık Prizren ve tabi kazalardaki idari personelin 12 ay düzenli maaş alan standart/sabit kadrolara dönüştüğü,
- Tahrirat, tahkik, tapu gibi memuriyetlerde görüleceği üzere idari/mali kadrolarda belirli bir uzmanlaşmanın ve iş bölümün başladığı,
- Zaptiye birliklerinin "tabur" şeklinde yeniden örgütlendiği,
- Görev tanımlarının sadece asayiş ve güvenlik işleri ile sınırlandırıldığı,
- Ve de maaşları dışında elbise vb. masraflarının da artık sandıktan karşılanmaya başladığı anlaşılmaktadır [32].

Dolayısıyla idari mekanizma ile ilgili tüm bu veriler:

- Bir, mutasarrıflık idaresi ile İstanbul'dan Prizren'e, Prziren'den kazalara doğru sınırları ve statüsü yeniden belirlenen bir yönetimin kurulduğu,
- İki, 1264'den 1281'e "yeterlilikleri ve etkilerini" mevzu dışı bırakarak Prizren de "devlet memuru" vasfına haiz belirli bir insan kaynağına erişildiğini söylemek mümkündür [33].

[31] Prizren Mutasarrıflığı içinde yer alan kazalardan Yakova yeni mülki düzenleme kapsamında önce Üsküp sancağına bağlanır. Ancak yapılan itirazlar sonucu Prizren'e yakınlığı gözetilerek Prizren mutasarrıflığına dâhil edilmesi uygun görülür. Priştina ise, önceleri tıpkı Prizren gibi Üsküp eyaletinde bir sancak merkezidir. Prizren mutasarrıflığı söz konusu olunca idari statüsü kaymakamlıktan kaza idaresine dönüştürülerek/düşürülerek Prizren Mutasarrıflığı mülki sınırları içinde yer alır.

[32] Zaptiye birlikleri ile ilgili bu düzenlemeler, zaptiye nizamnamelerinin dolaysıyla kendi iç düzenlemelerinin bir sonucudur. Bu bağlamda bilhassa Prziren'de ki düzenlemelerde 1861 tarihli nizamnamenin belirleyici olduğu anlaşılır. Fakat literatür bu nizamname ancak 1867 den sonra uygulamaya geçtiğini yazar. O nedenle 1281 kayıtlarında Prizren ve Priştina da tabur düzenine geçilmesi yine "erken tarihli bir uygulama örneği" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Sönmez, agm, s. 200-218; Cenk Reyhan, Serap Sert, Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu" TAD, C 40/S.70, 2021, s.415.

[33] Nitekim 1264 ve 1281 de Prizren mal sandığından toplanan gelirlerin, 1264'ün her iki ayında da yüzde 94'ün üzerindeki meblağın, 1281 de de yüzde 54,8'nin istihdam edilen personelin maaş ödemesi olduğu görülür. Hatta buna rüştiye mektebinin kadro ücretleri, memleket tabibin maaşını sosyal yardım harcamaları içinde bazı hanedan mensuplarına ödenen ücretleri ve Prizren ile Priştina telgrafhanelerinde istihdam edilenlerin ücretlerini eklediğimizde toplam harcamalar içinde ki oranı yüzde 58,11'e yükselmektedir. Bununla birlikte 1281 toplam harcama tutarında hala yüzde 17'lik bir paya sahip olan tımar/mukata sahipleri bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Diğer yandan tüm bu işler yine statüsü ve sayısı 1864 vilayet nizamnamesine göre düzenlenen Prizren Meclisi tarafından yürütülmüş ve kayda geçirilmiştir [34]. Dolaysıyla meclis hala, geliri toplama kaydetme ve harcama yetkisini kullanan en önemli kurumdur. Ancak 1264 kayıtlarında olduğu gibi, 1281 kayıtlarında da "meclis-i kebir kâtipleri" dışında hala harcama kalemi olarak kurumsal görünürlüğü yoktur.

II.2 Devletin Prizren'deki İdari Kapasitesini Etkileyen Diğer Araç ve Pratikler

Harcama kayıtları, yukarıda tanımlanan idari mekanizma dışında, devletin topluma nüfuz etmesini kolaylaştıran, farklı toplumsal gruplarla temasını sağlayan dolayısıyla da siyaset alanını genişleten bazı araç ve pratiklerin varlığına da işaret eder. Bunlar şunlardır;

- Telgrafın, Prizren'e ulaşması ile açılan Prizren ve Priştina da ki telgrafhaneler ve Priştina kirahanesi, İstanbul'un Prizren'e, Prizrenlilere, mali /fiziki kaynaklara ve bilgiye erişimini kolaylaştırmıştır.

- Rüştiye mektebi de, yetişmiş kadro ihtiyacını sağlama misyonunun yanı sıra Osmanlı merkezi gücünün taşrada(burada Prizren) söz sahibi olmasını kolaylaştırıcı ideolojik zemini hazırlamıştır.[35]

- 1281'de hem çeşit hem de büyüklük olarak hızlı artış gösteren sosyal yardım harcamaları da, devletin toplumun farklı kesimleri ile temasını kolaylaştırmıştır. Ama öte yandan eskiden vakıflar kanalıyla yürütülen işlerin artık Prizren de devleti temsil eden kurum ve kadrolar tarafından yürütülüyor olması devletin iktidarını toplum nezdinde görünür kılmış somutlaştırmıştır.

- Aynı şekilde artık tüm kazalarda var olduğunu gördüğümüz hapishaneler ve Prizren ve Priştina da inşa edilen hükümet konakları, "mekânda" devletin temsili adına önemlidir.

Bu nedenle Tanzimat devletinin 17 yıl içinde; kamu binaları, ulaşım/iletişim araçlarının çeşitlenmesi, sosyal yardımların artan hacmi ve niteliği ve rüştiye mektebi özelinde sunulan eğitim fırsatı sayesinde Prizren deki iktidarını genişlettiği topluma nüfuz edecek yeni araç ve yönetimler geliştirdiğini söylemek mümkündür.

---

[34] Nitekim vilayet nizamnamesine göre adı, İdare Meclisi olarak değiştirilmiştir, üye sayısı 15'dir. Görevleri; idariden maliyeye ve eğitime, bayındırlıktan tarım ve ticarete ait işlerin ve idari anlaşmazlıkların karara bağlandığı bir merciidir. İdare meclisi hakkında ayrıca bkz. Cenk Reyhan, "1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında "Birörnek Yönetim Modelinin" Kuruluş Sorunu" *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Yay Haz. Erkan Tural, Selim Çapar, TODAİ Yay. Ankara 2015, s.51-69. 1281 kayıtları Prizren İdare Meclisinin 15 üyeden oluştuğunu göstermektedir. Bu üyeler; mutasarrıf, müdürü evrak, naip, müftü, ser katib-i mal,….meclis, ve 8 azadan oluşur. BOA, ML. MSF. d.17719.

[35] Somel, age, s.11.

Son Söz

Tanzimat kadroları, 17 yıl içinde inşa ettikleri idari mekanizma ve geliştirdikleri yeni araç ve yöntemlerle, Tanzimat devletinin Prizren'deki idari kapasitesini artmış. Prizrenlilerin gündelik hayatına daha fazla nüfuz etme becerisi kazanmıştır.

İşte 1264 ve 1281 harcama kayıtlarında yazan her bir harcama tutarı da, Tanzimat devletinin Prizren de inşa ettiği bu yeni düzenin maliyeti olmuştur.

KAYNAKLAR

I. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliye Masraf Defterleri (ML. MSF. d.) 8264, 8278, 17719, 17863

BOA. Maliye Defterleri (ML. d), 518, 29,01,1264

BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH.) 501/34073, 16.07,1279

BOA. Maliye Varidat Temettuat Defterleri (ML. TMT. d.) 17320

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahbab, Yakup, "Tanzimat Dönemi İdari Düzenlemelerinin Üsküp Eyaleti'nde Tatbiki" Türkiyat mecmuası, C. 25/Güz, 2015, s. 1-30.

Alaca, Hanife, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017.

Abdula, Sibel, *Prizren'i Okumak: Tarihsel Süreçte Mekânsal Gelişimin İzlerini Sürmek*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2023.

Başbakanlık Arşiv Kataloğu, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

Çadırcı, Musa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması 1840-1864" *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*, İmge Yay, Anakara 2007.

Çakılcı, Diren, "Osmanlı Taşra Haberleşmesinde Değişim: İşletme, Mekân ve Kullanım Bağlamında Selânik Örneği (1794-1850)" *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2023, SAYI: 58, SS. 19-40 s. 22

Çelik, Yüksel, *Prizren İttihad Cemiyeti ve faaliyetleri (1877-1881*), Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Derviş, Fetnan, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi, İstanbul, 2007.

Efe, Ayla, "Taşra Yönetimine Muhassıllıktan Açılan Kapı" *1864 Vilayet Nizamnamesi,* (Yay Haz.) Erkan Tural, Selim Çapar, TODAİ Yay. Ankara 2015, s.31-47.

……., "Tanzimat Devletinin Taşradaki Görünürlüğü: Maliye Masraf Defterleri Üzerinden Bir Değerlendirme" *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongresi, Ankara Ekim 2018 Bildiriler*, III, TTK. Yayını, Ankara 2022, s.107-124.

Örenç, Ali Fuat, "Mutasarrıflık" *DİA,* C.31, s.377-378.

Reyhan, Cenk Serap Sert, Asakir-i Zaptiyeden Jandarmaya: Osmanlı Kamu Düzeninde Mahalli Asayiş ve Emniyetin Korunmasında Güvenlik Kurumu" *TAD,* C.40/S.70, 2021, s.415.

Reyhan, Cenk, "1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında "Birörnek Yönetim Modelinin" Kuruluş Sorunu" " *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Yay Haz. Erkan Tural, Selim Çapar, TODAİ Yay. Ankara 2015, s.51-69

Shabani, Zekirja Fahri Avdija, "Arnavut Tarihçiliğinde Arnavut Topraklarında Tanzimat Reformlarının Uygulanması*" 6. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı* -9- Tarih, s.379-394.vardır.

Scott, J. *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil Erdoğan, Versus Kitap, İstanbul 2008.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İletişim Yay. İstanbul 2015.

Sönmez, Ali, "Zaptiye Teşkilatı'nın Düzenlenmesi (1840-1869)" *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 25/ S. 39, 2006, s. 199-219.

Sylejman, Vala, *1844 Tarihli Nüfus Defterine Göre Prizren Kazası*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Taşcan, Arzu, "Tanzimat Döneminde Üsküp ve Prizrin Sancaklarında Meydana Gelen Mera, Yaylak ve Kışlak Meseleleri" *Tarih ve Gelecek Dergisi,* Haziran 2022, C 8/ S. 2, s.382-401.

Ünlü, Mucize, "Tanzimat Sonrasında Yakova", *Studies of The Ottoman Domai*n, C 7/ S. 13, Ağustos 2017,s. 108-126.

Yiğit, Yücel, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Prizren*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.

……, "Prizren Sancağı'nın idarî Yapısı (1864–1912)" *History Studies,*C 2/S.1, 2010, s.115-146.

EKLER

Ek 1: 1264 Mart ve Haziran Ayları Masraf Bileşen Verileri

	Mart 1264 ML. MSF. d. 8264 Kuruş	Haziran 1264 ML. MSF. d. 8278 Kuruş
Prizren		
Kaymakam	7500	7500
Mal başkâtibi ve müdürü	2000	2000
Tahrirat kâtibi	1000	1000
Nüfus nazırı	50	50
Mukayyit	37,5	37,5
Prizren sandık emini	180	180
Kalem odacısı	50	50
Toplam	10817,5	10817,5
Tahsildar maaşı (4aylık)		
Tahsildar maaşı ve kırtasiye ücreti	7700	
Toplam	7700	
Yakova		
Nüfus nazırı		187,5
Mukayyit	50	50
Toplam	50	237,5
İpek		
Nüfus nazırı	25	25
Mukayyit	25	25
Toplam	50	50
Ücret toplam	10.917,5	11.055
Kırtasiye		
Prizren kırtasiye	100	100
Yakova kırtasiye	10	10
İpek kırtasiye	10	10
Toplam	120	120
Genel toplam	18.737,5	11.175

Tablo1: 1264 Mart ve Haziran Ayları İdari Harcamaları

	Mart 1264 ML. MSF. d. 8264			Haziran 1264 ML. MSF. d. 8278		
	Ücret Miktarı Kuruş	Sayı	Toplam Aylık Kuruş	Ücret Miktarı Kuruş	Sayı	Toplam Aylık Kuruş
Zaptiye maaş ve tayinatları						
Bölük başı		1	500		1	500
Bölük kâtibi		1	250		1	250
Çavuş süvari	150	5	750	150	5	750
Nefer süvari	130	50	6500	130	50	6500
Çavuş piyade	185	15	1275	185	15	1275
Nefer piyade	55	150	8250	55	150	8250
Toplam		222	17625		222	17625
Prizren kalesi muhafazasındaki zaptiye						
Çavuş piyade		1	85	1	85	1
Neferan piyade		33	1815	33	1815	33
Toplam		34	1900	34	1900	34
Prizren kalesindeki masraflar						
Revganı zeyt, konak bahası, yevmiye			119,25			147
Toplam			119,25			147
Kazalar zaptiye tayinat ve maaşları						
Yakova çavuş süvari	170	4	680	170	4	680
Yakova neferan süvari	15	40	200	15	40	200
Yakova çavuş piyade	85	10	850	85	10	850
Yakova neferan piyade	55	95	5225	55	95	5225
Toplam		149	11955		149	11955
İpek çavuş süvari	100	3	510	100	3	510
İpek neferan süvari	130	30	3900	130	30	3900
İpek çavuş piyade	85	5	595	85	5	595
İpek neferan piyade	55	70	3850	55	70	3850
Toplam		110	8855		110	8855
Hapishane masrafları						
Prizren mahpusların nanıaziz ve revgan-ı zeyt			500,10			298,10
Mapushane tamiri			17			
Yakova mahpusların nanıaziz masrafı			25			25
Toplam			542,1			323.10
Genel Toplam			40.996,35			40.658,1

Tablo 2: 1264 Mart ve Haziran Ayları Askeri/ Güvenlik Harcamaları

Nakliye ücreti		
	Mart ML. MSF. d. 8264 Kuruş	Haziran ML. MSF. d. 8278 Kuruş
Prizren –Deraliye posta ücreti	1766,35	2049,30
Prizren –Deraliye kontrato evrakı nakliye ücreti		40
Prizren kalem odası defter cild ücreti ve sandık parası	146,2	275
Üsküp'e gönderilen cizyenin nakil ücreti	253	
Prizren sandığına gelen cizye nakliye ücreti ve hazinenin bargir ücreti 10+11 (Yakova ve İpek'ten)	21	
Toplam	2186,55	2364,3

Tablo 3: 1264 Mart ve Haziran Ulaşım/iletişim Harcamaları

Vefat masrafları	Mart ML. MSF. d. 8264 Kuruş	Haziran ML. MSF. d. 8278 Kuruş
Mart ayında mahallere göre toplam 9 kişi (18,20 ve 31 kr. arasında değişen harcamalar)Haziran ayında Prizren 8 kişi (15 ve 20 kr. arasında değişen harcamalar)	224,3	135
Toplam	224,3	135

Tablo 4: 1264 Mart ve Haziran Sosyal Yardım Harcamaları

Ek 2: 1281 Harcama Kaydı Masraf Bileşen Verileri

ML. MSF. d. 17719	Kişi /sayı	Aylık Kuruş	Yıllık toplam Kuruş
Mutasarrıf		13950	167400
Kâtipler			
Meclisi kebir kâtibi	1	1200	
Meclisi tahkik kâtibi	1	900	
Toplam		2100	25200
Prizren tapu kâtipleri	3	700	8400
Sandık eminleri	7	1830	21960
Kaza müdürleri			
Yakova		2500	
İpek		2500	
Priştina		2000	
Vulçitrin		1750	
Geylan		1750	
Luma		1250	
……		400	
Toplam		12150	145800
Mal tahrirat kâtipleri			
Mal kâtipleri	3	4550	
Tahrirat kâtipleri	4	1600	
Kaza kâtipleri	6	1550	
Toplam	13	7700	92400
Odacı maaşları			
Ahkâm odacı	1	90	
Ahkâm odacı	1	90	
Toplam		180	2160
Personel Maaşları Genel toplam			463320
Tahsildar maaşları			
Prizren	9	3200	
Luma	2	600	
Yakova	5	1700	
İpek	4	1400	
Priştina	6	2200	
Vulçitrin	4	1400	
Geylan	5	1700	
Toplam	35	12200	146400
Kırtasiye masrafları			
Ahkâm odasının		400	
Kazaların kırtasiye		90	
Toplam		490	5880
Genel Toplam			615600

Tablo 1: 1281 Senesi İdari Harcamaları

ML. MSF. d. 17719	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
1.Prizren ve 2. Priştina Zaptiye Taburları		
Maaş ve tayinat	125609	1507308
Elbise, ayakkabı vd.		350000
Toplam		1857308
Emekli asker maaşları		
Mütekait maaşları (5 kişi)	4858	59496
Vulçitrin kazası Sırp hudut Karakolhane		
Karakoldaki neferlerin maaş ve tayinatı		15280,32
Hapishane masrafları		
Prizren	3288,25	
Luma	88,27	
Yakova	235,04	
İpek	187,27	
Vulçitrin	100	
Geylan	117,07	
Priştina	100	
Toplam	4117,10	49407
Tımar/mukataa harcamaları		
Bedelleri		600000
3. Ordunun 80 Senesi tahsilatı		
Senei sabıka havalesi		480000
Prizren ve Priştina redif zabitan 1280 tahsilatı		384027,31
Toplam		864027,30
Genel Toplam		3445519

Tablo 2: 1281 Güvenlik/ Askeri Harcamaları

ML. MSF. d. 17719	Kişi/Sayı	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Kirahane Masrafı			
Priştina		27000	32400
Telgrafhane masrafları			
Priştina telgraf personel ücretleri			
Müdür	2	2400	
Muhabere memuru	2	960	
Ser …	1	500	
Çavuş	9	2700	
Muvasala muharriri	2	400	
Toplam	14 kişi	6960	83520
Priştina telgrafhane masraf			
Masraf			8327,1
Toplam			91847,1
Prizren telgraf personel ücretleri			
Personel	7 kişi	3380	42960
Genel masraf			5654
Prizren toplam telgraf masraf			48614
Telgraf masraf toplam			
Personel maaş toplamı			126480
Müteferrik masraf			13981
Telgraf Masraf Genel Toplam			140461
Mektup ücreti telgrafhaneleri vasıtasıyla hükümete vs keşide ettirilen			
Prizren			40000
Priştina			10000
Toplam			50000
Genel Toplam			222861

Tablo 3: 1281 Ulaşım/İletişim Harcamaları

ML. MSF. d. 17719	Sayı	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Muallim	1	750	750
Muallimisani	1	400	400
Bevvap	1	100	100
Hoca refiki	1	100	100
Toplam	4	1350	16200
Rüştiyenin senelik masrafı			2000
Genel Toplam			18200

Tablo 4: 1281 Eğitim Harcamaları(Rüştiye Mektebi)

ML. MSF. d. 17719		Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Prizren Memleket Tabibi	1	1500	18000
Toplam			18000

Tablo 5: 1281 Sağlık Harcamaları

ML. MSF. d. 17719	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Ücret ödemeleri		
Prizren hanedanından Abdülfetah	1500	18000
Hanedan maaş vazife karlığı	80	960
Priştinalı mülazim muhtar ağaya	60	720
Toplam		19680
Cami/zaviye yardım		
Yakova Bezban camii mum kandil	-	2750
Prizren Şehmus Efendi zaviyesi taamiye	200	2400
Toplam		5150
Muhtaciyan ve Muhacirin yardımı		
Toplam 4 parça	932,5	11190
Priştina, Vulçitrin ve Geylan kazlarında Çerkezlere Tayinat, öküz arabası vs.		596675,1
Toplam		607865,1
Fevkalade masraf (tecviz)		
Tecviz		48000
Genel Toplam		680695,1

Tablo 6: 1281 Sosyal Yardım Harcamaları

ML. MSF. d. 17719	Yıllık Kuruş
Müteferrik tamirat	32000
Prizren hükümet konak inşaat masrafı	38044
Priştina hükümet konak inşaatı	34080
Toplam	104124

Tablo 7: Tamirat/İnşaat Harcamaları

Kosova Halvetî-Ramazânî Tekkeleri

Mehmet Cemâl Öztürk*

Giriş

Kosova'da tarihten bugüne hâlen on tarîkatın faal olduğu ve bu tarikatlara bağlı 100 kadar tekkenin inşa edildiği tespit edilmektedir. Tespit edilen tarîkatlar: Halvetî (Ramazânî ve Sinânî kolları), Kādîrî, Sa'dî, Melâmî, Rifaî, Bektâşî, Nakşibendî, Şâzelî ve Mevlevîliktir. Bu tarîkatlar ve bu tarîkatlara ait tekkelerin bugün çoğu mevcut ve faal olup, yalnızca Mevlevî tarîkatı ve tekkeleri tarihe karışmıştır[1]. Nedense günümüzde bazı Ramazânî dergâhları, tesbit edemediğimiz bir zamandan son zamanlara kadar (Şabânî-)-Karabâşî olarak anılmış ve anılmaktadır[2].

Halvetiyye tarîkatı, Hz. Pîr Sirâceddin Ömer Halvetî (v.1409)[3] tarafından Azerbeycan coğrafyasında kurulmuş ve Pîr-i Sânî Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî (v.1464)'den sonra kollara ayrılarak Türk coğrafyasında yayılmıştır. Ahmediyye, Cemâliyye, Rûşeniyye ve Şemsiyye olarak dört orta kol meydana gelmiştir. Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî (v.1504) (k.s.) tarafından Manisa'da tesis edilen Ahmediye kolunun alt kolları olan Sinaniyye, Uşşakiyye ve Mısriyye'den başka biri de Ramazânîlik'tir. Kosova'da

* Araştırmacı-Tarihçi, https://independent.academia.edu/mehmetcemalozturk, mimcemal@yahoo.com, orcid id: https://orcid.org/0000-0002-1539-5565

[1] Kosova'da Mevlevîlik tarîkatının varlığına baktığımızda XIX. yüzyılın sonlarına kadar faaliyette bulunan üç tekkenin olduğunu görürüz. Bu tekkeler, İpek (Peja), Prizren ve Yakova'da bulunmaktadır. İpek Mevlevîhânesi iki yüzyıl önce Hüdavendigâr Paşa tarafından tesis edilip, 1930'lu yıllara kadar faaliyetine devam etmiş, dergâhın son şeyhi İsmail Efendi Konya'ya göç ettikten sonra tekke kapanmıştır. Prizren'de bulunan Mevlevî zâviyesi XVIII ve XIX. yüzyıllarda Halvetî tarîkatı mensuplarına devredilmiş ve faaliyetini bu şekilde sürdürmüştür. Yakova'da ise Mevlevîler özel bir evde faaliyetlerine 1955 yılına kadar devam etmişlerdir. Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 134. Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un babası Tahir Efendi (1826-1888) Kosova'nın İpek şehrinde doğduğundan İpekli Tahir Efendi diye tanınmıştır. Fatih medresesi başmüderrisi idi. Medfenini maalesef tesbit edemedik.

[2] Bu konularda çalışma yapanlar/yapacaklar, Halvetî-Şabânî-Karabâşî kolunun ne zaman ve ne şekilde Balkanlara geçtiğine dair bir araştırma yapmalıdırlar. Yerinde ve söylenenlere göre yazılan bir iki yayını esas alıp, aynı bilgileri her yazıda ezbere kullanmak ilmiliğe ne kadar uygundur? Sayın araştırmacı-yazar Raif Vırmiça ve danışmanlarından Sayın Taxhidin Bytyqi bu hususu bizzat tekkelerdeki kaynakları görerek bugüne kadar Karabâşî denilen tarîkat ve ona bağlı tekkelerin Ramazânîliğe ait olduklarını tesbit etmişlerdir. Raif Vırmiça'nın *Kosova Tekkeleri* eserinin 2010'daki yayınından sonra hâlâ Karabâşîlikten bahsetmek ne ile izah edilebilir?

[3] Fariz Halilli (Xəlilli) , "Azerbaycan'da Halvetîlik Arkeolojisi", *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* II/2 (2023): s.317-328.

Halvetîlik'in, Ramazânîlik, Cerrâhîlik, Hayâtîlik ve Sinânîlik kollarına ait tekkeleri kurulmuştur[4].

Ramazâniyye kolu, Hz. Pîr Ramâzân-i Mahfî (k.s.) tarafından kurulmuştur. Ramazân-ı Mahfî Efendi 949/1542 yılında Afyonkarahisar/Sandıklı'da doğmuştur. Fenni ve dini ilimler tahsilinden sonra Şeyh Kâsım Çelebi'ye intisab etmiş ve Şeyh Muhyiddîn Karahisârî'den hilâfet alarak 995/1586 yılında İstanbul'a gelmiş ve Koca Mustafapaşa semtinde Bezistânî Hâce Hüsrev Bey (t.y.,y.y.)'in yaptırdığı zâviyede şeyh olmuştur. Rüya tabirinde zamanının İbn-i Sirîn'i olduğunu kitaplar nakletmektedir. 1025/1616 yılında vefat ettiğinde, İstanbul'da Fatih ilçesindeki Koca Mustafa Paşa'daki camiinin yanındaki türbeye defnedildi[5].

Kosova'da Halvetî tarîkatının Ahmediye (Yiğitbâşiyye) Şubesinin Ramazâniyye koluna ait 16 tekke tespit edilmektedir. Bu tekkelerin hepsinin tevhîd-hânesi mevcut olup bazılarında diğer bölümler de vardır. Kosova'da bu tekkelerin müntesiplerini genelde civar köylerinden gelenler oluşturmaktadır.

Prizren'in Kosova ve Arnavutluk için Halvetî-Ramazânî Tarîkatının beşiği olduğu kabul edilmektedir. Çünkü Prizren'de Halvetî-Ramazânî Tarîkatının ilk ve merkez tekkesi kurulmuştur. İnşa tarihlerine göre bu tarîkata ait tekkeleri tanıyalım.

Şeyh Osman Efendi Tekkesi

Prizren'in Saraçhâne/Kukli Bey Camii[6] yanında yer alan tekke Kosova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına mensup olan tekkelerin merkez tekkesi konumundadır. Bu tekkeyi Şeyh Osman Baba kurmuştur. Tekkenin kuruluşuyla

[4] Prizren'de İbrahim Ümmi Sinan (ö.976/1568) tarafından kurulan Sinânîlik koluna mensup üç tekke vardır. Tabhane Mahallesi'nde Kutup Musa Efendi Tekkesi, Terzi Mahallesi Halveti-Sinânî Tekkesi ve son asırda İstanbul Eyüp Sultan Sinânî Âsitanesi'nden hilafet alan Şeyh Şaban Şişko'nun kurduğu tekke. İlk ikisinin faaliyetleri sona ermişse de Şaban Şişko (ö. 1992) ve yerine geçen oğlu Şeyh Hüseyin Şişko tarafından Sinânîlik sürdürülmektedir. İzeti, *age*, s.176-177.

[5] Sâdık Vicdânî, *Tarikatler ve Silsileleri-Tomar-i Turûk-i Aliyye*, (Haz. Doç. Dr. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 233; Said Aykut, "Ramazan Mahfî Efendi (R.H.)", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, C.VIII, İstanbul 1995, s. 91-192. Tekke ve halvethâne bölümleri camiye dâhil edilmiştir. Komisyon, *Fatih Camileri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Fatih Şubesi, İstanbul 1991, s. 192-193.

[6] Kukli Mehmet Bey (Saraçhâne) Camii: Şehrin merkezinde eskiden Saraçlar Çarşısının bulunduğu Gazi Mehmet Paşa hamamının doğu tarafında, Halvetî Tekkesi'nin kuzeyinde yeni posta binasının bitişiğindedir. Caminin, ünlü akıncı Vanlı Kukli Mehmet Bey tarafından yaptırıldığını, 1538 tarihli vakıf-nâmesinde yazılıdır. Vanlı Kukli Mehmet Bey, dedesi İlyas Kuka adına Prizren'de bir cami, bir mescit, bir tekke, çok sayıda dükkân ve Prizren dışında birçok cami, kervansaray, han hayrat bırakmıştır. Kukli Mehmet Bey, birçok sefere katıldığı ve Prizren'in 1455 yılındaki fethinde de bulunduğundan vakıfnamesinde "Gazi" olduğu belirtilmiştir. Altay Suroy Recepoğlu, *Prizren Camileri 3*. https://www.rubasam.com/prizren-camileri-3.html

ilgili farklı görüşler vardır. Çehayiç, Tekkenin 1690/1700 yıllarında[7], Yaşar Recepagiç ise tekkenin 410–420 yıl önce kurulduğunu kaydetmektedirler. Tekkeyle ilgili kayıtlarda ise tekkenin 1712 yılında kurulduğu görülmektedir.

Recepagiç Şeyh Osman Baba'nın günümüzde Arnavutluk sınırlarında kalan Luma bölgesinin Veje köyünde, Çehayiç ise, Serez'de doğduğunu kaydetmektedir. Medrese eğitimini Serez'de (günümüzde Yunanistan'da) tamamlamıştır. Ondan sonra Prizren'e gelip bu tekkeyi kurmuştur[8].

Serez'de Halvetî-Ramazânî Tarîkatından Pir Hüseyin Serezî'ye intisâb eden Osman Baba, Adem Baba ve Mehmet Hayâtî Baba, almış oldukları hilâfet-nâme ve emir üzere[9], Osman Baba'nın Prizren'e Adem Baba'nın (ö.?) Üsküp'e[10] ve Mehmet Hayâtî (ö. 1180/1767)'nin de Ohri'ye[11] gittikleri ve Halvetî-Ramazânî Tarîkatını yaymak için XVII. yüzyılda birer tekke kurdukları bildirilmektedir.[12] Hilâfet-nâmeden elde edilen bilgilerde Osman Baba'nın 1164/1747 yıllarında vefat ettiği ve 40 yıl kadar postta kaldığı da anlaşılmaktadır. Bu durumda Osman Baba'nın bu tekkeyi, 1124 /1712 yılında kurduğu düşünülebilir. Prizren'e gelen Osman Baba önce Kukli Bey camiinde faaliyete başlamış daha sonra da bitişiğindeki mektebi tekkeye dönüştürüp posta oturmuştur[13].

İki sokaktan girişi olan tekkenin ana kapısı "17 Kasım" caddesindedir. Büyük ve yeni yapılmış ahşap kapının dikdörtgen olmasına rağmen, demir parmaklı olan üst bölümü yarım dairevî olarak bırakılmıştır ve özel çatısı vardır. Genelde bütün cadde uzunluğunu kapsayan tekke, kiremit çatılı kâgir bir binadır. Tekke tek katlı olarak inşa edilmiştir ve çok güzel bir görünüme sahiptir. Tekkenin bugüne kadar birçok tamir gördüğü tahmin edilmektedir. Tekkenin girişinden sonra kaldırımlı bir avlusu ve avluda

---

[7] Ćehajić Džemal, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Posebno İzdanje Knjige XIV, Sarajevo 1986, s. 110.

[8] Ćehajić, *age*., s. 160.

[9] Pîr Hüseyin Serezî, Hüseyin İzladavi, Hüseyin Yeniceli olarak da kaynaklarda yer almaktadır. Hüseyin Yeniceli'nin Pîr Hüseyin Serezî'nin halifesi olduğu da bazı kaynaklarda yer alır. Bkz. Semih Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi: Halvetiyye, Ramazaniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s. 125.

[10] Son şeyhi Musa Efendi (ö. 1991) 1955'te Türkiye'ye göç etmiştir. 1963 zelzelesinde harap olan tekkenin yeri 1971'de üniversite bünyesine dâhil edilmiştir. M. Cemâl Öztürk, *Cerrâhîlik*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018, s. 172.

[11] Hayati Baba, bilâhare Ramâzâniliğin Hayâtî kolunu içtihad etmiştir. Kendi şeyhlik yaptığı tekke de Hayâtîliğin Âsitânesi olmuştur. Kırçova, Struga, İştip gibi birçok yerde Hayâtî Tekkeleri açılmıştır. Bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Ohri Halveti - Hayati Asitanesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

[12] Prof Dr. Nimetullah Hafız, Dervişki Redovi u Prizrenu *"Selam Dergisi",* s. 13; Raif Vırmiça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*., TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 152.

[13] Mr. Taxhidin Bytyqi'ye tekke şeyhi Necati Efendi tarafından verilen bu bilgiler tekke kütüphanesindeki yazmalarda da mevcuttur. Vırmiça, age., s.42.

beyaz mermerden süslü bir çeşmeyle bir şadırvanı vardır. Ayrıca sekizgen bir tevhid-hânesi vardır. Tekkede, kahve ocağı, meydan odası ve bir sofa da yer almaktadır.

Şeyh Osman Baba Tekkesi bugün Kosova'da bu tarîkata ait tekkelerin en büyüğünü ve en güzelini oluşturmaktadır. Tekkenin dervişlerinin çoğu çevre köylerden gelmektedir. Bu tekkenin çok zengin bir kütüphanesi de vardır. Zamanında tekke çerçevesinde bir bülten de çıkmaktaydı. Taşıdığı mimari ve diğer özellikleri nedeniyle tekke, devlet himayesi altına alınmıştır[14]. Bu tekkeden pek çok halife yetişmiştir. Aynı zamanda bu tekkeden çok sayıda müftü, imam, müderris ve muallimler çıkmıştır. Halvetî-Ramazânî Tarîkatı Prizren'den sonra Kosova'nın diğer yerlerine yayılmıştır. Yakova, Rahovça, Damyan, Rugova, Yunik, Nivokaz, Lukinye, Hoça ve Mitroviça'da kurulan yaklaşık on tekkede faaliyet göstermiştir. Kosova dışında Arnavutluk Tiran, Luma, Draç ve Çaya'da, Makedonya'da Köprülü, Gostivar, Debre ve Struga'da, Sırbistan'da Preşova ve Fruşka Gora'daki Halvetî-Ramazânî tekkeleri Prizren'deki bu tekkeye bağlıdırlar. Tekke "BİRDA"[15] üyesi idi.

Şeyh Osman Baba'nın halifelerinden Şeyh Hasan b. Şeyh Ali (XVIII. yüzyıl) Tiran'da, Şeyh Süleyman Rahovça'da (Rahovets), Şeyh İbrahim Damyan'da, Şeyh Ahmed İşkodra'da ve oğlu Şeyh Abdullah Üsküp'te tekkeler kurmuşlardır[16].

Şeyh Osman Baba tekkesinde şeyhlik Rumeli'deki diğer tekkeler gibi evladiye usulü devam etmiştir. Tekkenin bugünkü şeyhi Şeyh Necati'nin oğlu Şeyh Âbidîn'dir[17].

---

[14] Enti Karhinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës Prishtin: Nr.1101/55 prej 31.12.1955. (Bu ibare, tekkenin koruma altına alındığına dair resmi yazının kaydıdır ve . Rxhepagiq'in "*Dervishët"* kitabına atfen verilmiştir.)

[15] "Bakesija Islame të Rendeve të Dervishëve Ali" (Turuk-i Aliyye İslâm Birliği) – "BİRDA". Kosova'daki tekkelere ait bu birlik 1974 yılında kurulmuştur. Prizren'de merkezi olan birliğin başkanı Şeyhu'l-Meşâyih Şeyh Cemali Şehu (v. 2005) idi. Kosova Tarîkat Birliği (Bashkësia e Tarîkateve të Kosovës) 1999'da Kosova'da yaşanan savaşta Kosova Devleti'nin kurumları ile birlikte sosyal yapılar açısından da derinden zedelenmiştir. Kosova'daki tekke ve tarîkatları çatısı altında toplayan birlik, 2017 senesinde yeniden toparlanmış ve Kosova Tarîkat Birliği olarak göreve başlamıştır. Kısa adı BTK olan topluluk, bünyesinde sekiz ana tarîkatı barındırdığını ifade etmektedir. Bunlar; Halvetîlik, Sinânîlik, Kādirîlik, Rifâilik, Sa'dîlik, Şâzelîlik, Nakşibendîlik ve Bektâşîlik tarîkatlarıdır. Kosova'da bulunan Melâmî tekkeleri de topluluğun çatısı altındadır. Fakat Melâmîler Nakşibendî tarîkatı bünyesinde kabul edilmiştir. Topluluk; Rr. Rumiu pn 10000 Priştine, Kosova adresinde faaliyet göstermektedir. Bu topluluğun sekreteri (BTK'daki en yüksek mevki) Lulzim Shehu'dur. Mikail Türker Bal, *Kosova'da Kādîrilik*, (basılmamış YLT.), Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2021, s.19.

[16] İdris Türk, "Kosova ve Makedonya'da Halvetîlik", *4. Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Kongresi*, (Ohri-Makedonya 2014), s.433.

[17] Şeyh Âbidin, hilâfet-nâmesini babası Şeyh Necati'nin halifesi olan Şeyh Hüseyin'den almış, Şeyh Necati ise hilâfet-nâmesini 29 Eylül 1955 yılında Yakova şeyhi, Şeyh Rama'dan almıştır.

Tekke Şeyhleri:

1) Şeyh Pîr Osman, (ö.1164/1747).

2) Şeyh Ahmed b. Şeyh Osman (ö.1198/1783).

3) Şeyh Sinan (ö.1223/1808).

4) Şeyh Mahmud b. Şeyh Ahmed b. Şeyh Ali (Tiran).

5) Şeyh Cemaleddin b. Ş. Şehabettin b. Ş. Osman (ö.1227/1812).

6) Şeyh Ali b. Şeyh Hasan b. Şeyh Mahmud (ö. 1293/1876).

7) Şeyh Şehabeddin b. Şeyh Cemaleddin (ö.1315/1898).

8) Şeyh Ahmed b. Şeyh Ali (ö.1349/1931-Tiran).

9) Şeyh Alaeddin b. Şeyh Şehabeddin (ö.1336/1918).

10) Şeyh Şazuman b. Şeyh İlyas (Debre).

11)Şeyh Hüseyin Hüsni b. Ş. İlyas b. Ş. Şehabeddin (ö.1345/1926).[18]

12) Şeyh Ahmed b. Şeyh Hamza (ö. 1369/1950-Mitroviça).

13) Şeyh Hasan Tahsin b. Şeyh Hüseyin Hüsni (ö. 1374/1955).

14) Şeyh Ramazan (ö. 1380/1960-Yakova).

15) Şeyh Necati b. Şeyh Hasan Tahsin (ö. 1422/2001)[19]: Şeyhlikten evvel marangozluk ve kitapçılık yapan Necati Efendi BİRDA'da bir süre sekreterlik de yapmıştır. Halifeleri: Şeyh Hüseyin b. Şeyh Hasan Tahsin (Prizren/İstanbul), Şeyh Arif (Struga), Şeyh Muhammed b. Şeyh Ahmed (Mitroviça), Şeyh İbrahim b. Şeyh Ferhat (Damyan), Şeyh İsmail b. Şeyh Rexha (Reca) (Lukinya), Şeyh Bayram b. Şeyh İbrahim (Damyan), Şeyh Saffet b. Şeyh Ahmed Mulliqi (Yakova), Şeyh Bedrush b. Şeyh Ahmed Mulliqi (Yakova), Şeyh Muhammed b. Şeyh Recep (Rogova), Şeyh Muharrem b. Şeyh Bekri (Çaya), Şeyh Niyazi (FushKruje), Şeyh Haki b. Şeyhzâde Recep b. Şeyh Ahmed (Kolesijan), Şeyh Rüstem b. Derviş Emri (Sukth-Dıraç/Çaya), Şeyh Besim b. Şeyhzade Yunus b. Şeyh Muhyiddin (Rahovça), Şeyh Enver b. Şeyh Hamdi (Rahovica)

[18] Şeyh Hüseyin 1873 yılında Prizren'de doğmuştur. Medrese eğitimini Prizren'de tamamlamıştır. Uzun yıllar Kukli Mehmet Bey (Saraçhâne) Camii'nde imamlık yapmıştır. Hilâfet-nâmesini aldıktan sonra tekke postnişin de olmuştur. Takdir edilen şeyhlerden biridir. Arnavutça olarak gayr-ı matbu şiirleri de vardır. Şeyh Hüseyin 1929 yılında vefat etmiştir.

[19] 2000 yılında Kosova'ya yaptığımız ziyarette arkadaşım Mr. Taxhidin Bytyqi ile kendilerini ve tekkeyi ziyaret etmiştik. Hatta kendileri ile tekke ve tarikat tarihi hakkında bir video çekimi gerçekleştirmiş isek de ne yazık ki sonradan bu kayıt kaybolmuştur.

16) Şeyh Hüseyin b. Şeyh Hasan Tahsin (ö. 1444/2023-İstanbul) Edirnekapı'da Şehidlik civarında medfundur.

17) Şeyh Âbidîn b. Şeyh Necati (d. 1982) (halen) Şeyh Hüseyin'in halifesidir. Prizren Alaeddin Medresesi'nden mezun olmuştur[20]. Şeyh Abidin Efendi ilk ve ortaokul eğitimini doğduğu şehir olan Prizren'de tamamlamış, yine aynı şehirde lise eğitimini Alaeddin Medresesi'nde bitirmiştir. Medrese eğitiminden sonra Kosova'nın başkenti olan Priştine'deki İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. Halifeleri: Şeyh Mehmet b. Şeyh Mehmet (Nivokaz), Şeyh Alaeddin b. Şakir b. Şeyh Şazuman (Vleşa-Diber/Debre), Şeyh Kemal b. Şeyh Cevad (Borovyan-Diber/Debre), Şeyh Ali b. Kadri (Tiran), Şeyh Bekir b. Şeyh Muharrem (Dıraç), Şeyh Ahmet b. Şeyh Hakkı (Kolesjan), Şeyh Lulzim b. Şeyh Muhammed (Priştina), Şeyh Süla b. Avdul (Prizren), Şeyh Zyar b. Şeyh Ali Baydani (Bitsay), ŞeyhBeqa (Bekir) b. Şeyhzade Zülfi, Şeyh Halit b. Şeyh Muharrem (Hoça), Şeyh Abidin b. Şeyh Muhammed (Rugova), Şeyh İsmail b. Şeyh Reca (Lukinya) ve Şeyh Besim b. Şeyh Bajram (Damyan).

Günümüzde tekkede zikirler Cuma akşamları yapılmaktadır.

Şeyh Osman Efendi Tekkesi Türbesi

Tekke ile aynı çatı altında bulunan türbe, 1813/14 yıllarında inşa edilmiştir ve tekke binasından daha büyüktür. İki bölüme ayrılan bu türbenin bir bölümünde 7, diğer bölümünde de 5 yeşil örtü ile örtülü sandukalı kabir bulunmaktadır. Türbede bugüne kadar vefat eden tekkenin şeyhleri yatmaktadır. Türbe içinde gece gündüz mum yanmaktadır Türbe ziyaret eden herkes dua ve fatiha okur, adaklar için bağışta bulunur. Türbeye her türlü murat için gelindiği bilinmektedir[21].

Türbeye, tek kanatlı bir kapıdan girilir. Caddeye bakan türbenin 4 yarım dairevi ile 2 dikdörtgen penceresi vardır. Bütün pencereler demir parmaklıdır. Semahane girişinin sağında Şeyh İbrahim'in kabri bulunmaktadır[22].

Tekke şeyhlerinden 1926 yılında vefat eden Şeyh Hüseyin, Eski Türk Mezarlığında, Karabaş Efendi Türbesi yanında ve 1955 yılında vefat eden Şeyh Hasan, Yeni Kent Mezarlığında medfundur.

Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi

Bugün Rahovça (Rahoveç)'da en büyük ve en eski tekke Şeyh Süleyman Baba'nın 1732 yılında kurmuş olduğu tekkedir[23]. Tekke Rahovça'nın tam

[20] Ceyhan, *age*., s. 126-129.

[21] Vırmiça*, Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I*. s. 152.

[22] Şeyh Cemâlî'den sonra tekkede kısa bir dönem vekâleten şeyh görevini Şeyh İbrahim yapmıştır. Vırmiça, *age*., s.44.

[23] Mr. Nehat Krasniqi, Zanafila e Shkrimit Shqip Alhamiado, seminer bildirisi,

merkezinde ve Çarşı Camii[24] yanındadır. Tarih ve kültür açısından büyük önem taşıyan tekke, çok zengin bir el yazma kütüphanesiyle birlikte devlet koruması altına alınmıştır[25]. Şeyh Süleyman Baba hilâfet-nâmesini Prizren Halvetî-Ramazânî tekkesi bânisi Şeyh Osman Baba'dan almıştır.

Tekkenin ahşap avlu kapısının üzerindeki levhada: "*Tekye-i tarîkat-i Aliyye-i Halvetiyye eş Şeyh Süleymân Baba fi Rahovça*" yazılıdır. Tek katlı olan kâgir tekke binasının, bugüne kadar bir kaç defa tamir görmüştür.

Dıştan sıvalı olan tekke kiremit çatılıdır, kaya döşeli avlusu da çok temiz ve bakımlıdır. Tekkenin büyük bir semâ-hânesi, halvet-hâne, kahve ocağı ve diğer bölümleri vardır. Zamanında tekkenin misafirhânesi de varmış. Tekkenin bugün iki ayrı türbesi vardır.

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh Süleyman Baba (ö. 1771)[26]

2) Şeyh Haydar b. Şeyh Osman (ö. ?) Şeyh Ahmed'in halifesidir.

3) Şeyh Recep b. Süleyman (ö. ?)

4) Şeyh Yusuf (ö.?) Şeyh Haydar'ın oğlu ve halifesidir.

5) Şeyh Mustafa (ö.?),

6) Şeyh Mesud (ö.?) Prizren şeyhi Sinan Efendi'nin halifesidir.

7) Şeyh Yusuf b. Şeyh Niyazi (ö.?)

8) Şeyh Süleyman (ö.?) Prizren şeyhi Şehabeddin Ef.'nin halifesidir.

9) Şeyh Receb b. Şeyh Süleyman (ö.?) Prizren şeyhi Alaeddin'in Efendi'nin halifesidir.

10) Şeyh Yunus (ö.?)

11) Şeyh Müeddin (Muhyiddin Shehu) (ö.1998) Prizren şeyhi Şeyh Hasan b. Şeyh Hüseyin'in halifesidir.

12) Şeyh Besim (d. 1973) (hâlen) Prizren şeyhi Necati Efendi'nin halifesidir. Şeyh Besim, Üsküp İsa Bey Medresesinden (İmam Hatip) mezun

---

Priştine 2003. Krasniçi bu bilgileri Şeyh Beyazıt Bistami'nin yazmış olduğu "Gurrename" yazmasından almıştır. Vırmiça, *age*. s.45.

[24] Çarşı Camii Rahovça'da Osmanlılardan kalma en eski camiydi. Bu eski cami 1999 yılında meydana gelen Kosova Savaşı sonrası yıktırılmışsa da yeniden inşa edilmiştir.

[25] Bu kütüphanedeki el yazma kitapların listesini Prof. Dr. Mücahit Asim yapmıştır. El yazmalarının transkriptleri bugün Bölge Tarihi Anıtları Koruma Kurumunda bulunmaktadır. Rxhepagiq: *Dervishët*, s. 162

[26] Krasniçi agm., s.45.

olmuştur. Amcası Şeyh Müeddin tarafından genç yaştan beri posta oturması için yetiştirilmiştir.

Şeyh Müeddin (ö. 1998)'in şehid edilmesinden sonra tekke bir ara şeyhsiz kalmıştır. Bir müddet sonra Şeyh Müeddin'in torunu, Şeyh Besim, Üsküp Medresesi'nden mezuniyetinden sonra posta iclas edilmiştir.[27] Prizren'deki âsitaneye bağlı olan bu tekkenin 300 kadar dervişi vardır. Tekkede postnişinlik evladiye yoluyla gerçekleşmiştir.

Tekkede zikir her sabah namazından sonra, Cuma günlerinde ise Cuma Namazı'ndan sonra yapılmaktadır. Tekkede ayrıca Ramazan aylarında teravih namazından sonra da zikir yapılmaktadır.

Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi Türbesi

Tekkenin kiremit çatı ile örtülü iki kâgir türbesi vardır. Her iki türbede sandukalı 13 kabir bulunmaktadır. Birinci türbede Şeyh Süleyman'ın ve oğlu Şeyh Recep'in kabirleri yanı sıra yanlarda daha üç aile üyesi de gömülmüştür. İkinci türbede Şeyh Haydar, Şeyh Yusuf, Şeyh Mustafa, Şeyh Niyazi, Şeyh Yusuf (Niyazi'nin oğlu), Şeyh Süleyman, Şeyh Recep, Şeyh Yunus ve Şeyh Müeddin'in kabirleri bulunmaktadır.

Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi

Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi Rahovça (Rahoveç) Belediyesine bağlı olan Damyan köyünde bulunmaktadır. Kosova'da üçüncü Halvetî-Ramazânî tekkesini oluşturan bu tekkeyi Damyan doğumlu Şeyh İbrahim Efendi kurmuştur[28]. Tekkenin XVIII. yüzyılın ortalarında, Rahovça tekkesinden sonra kurulduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Şeyh İbrahim Efendi hilâfet-nâmesini Şeyh Osman Baba'dan almıştır. Bu tekkenin, âlim ve fazıl şeyhlerinden olan, Şeyh Mustafa Baba'dan dolayı tekke köy halkı tarafından daha çok "Şeyh Mustafa Baba Tekkesi" olarak bilinmektedir. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Bayram Efendi'dir.

Tekkenin Şeyhleri:

1)Şeyh İbrahim (ö. ?)-Şeyh Osman Baba'nın damadıdır. Medrese tahsili yapmıştır. Çiftçilikle meşgul olmuştur.

2)Şeyh Mustafa b. Şeyh İbrahim (ö. ?)-Prizren şeyhi Ahmed'in halifesidir. Hakkında Arnavutça bir ilahi yazılmıştır.

---

[27] 1999 Kosova savaşı esnasında Rahovça'da meydana gelen olaylarda çok kişi şehit edilmiştir. Bu olaylarda aynıca bu tekkede o zamanda şeyh görevinde bulunan Şeyh Müeddin'le birlikte birkaç derviş de öldürülmüştür. Şeyh Müeddin'in öldürülmesi Rahovça halkında büyük tepki yaratmıştır. Ceyhan, *age*., s. 131-132.

[28] Jashar Rexhepagiq, *Dervishët dhe teqetë: në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera përreths,* Pejë, Dukagjini, 1999, s. 162.

3)Şeyh Ali b. Şeyh İbrahim (ö. ?)

4)Şeyh İbrahim b. Şeyh Ali (ö. ?)

5)Şeyh Nebi (ö. ?)

6)Şeyh Ali b. Şeyh İbrahim (ö. ?)

7)Şeyh Ferhat (1881-1958) Prizren Şeyhi Alaeddin'in halifesidir. Yakova tekkesinde de şeyhlik yapmıştır.

8)Şeyh İbrahim (1908-1988) 1974'te Prizren Şeyhi Necati Efendi'den hilafet almıştır. Yakova tekkesinde de şeyhlik yapmıştır.

9)Şeyh Bayram (Shejh Bajram Krasniqi) (1937 - 2021) 1988'de Prizren Şeyhi Necati Efendi'den hilafet almıştır.

10)Şeyh Besim Krasniqi b. Shejh Bajram-Prizren şeyhi Abidin Efendi'nin halifesidir.

Kiremit örtülü tek katlı olan tekke dörtgen kâgir bir binadır. Yeni inşa edilen tekke eski tekkenin temellerinde kurulmuştur. Tekkenin sadece semâ-hânesi vardır. Duvara asılı çok sayıda levhalar mevcuttur.

Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi Türbesi

Tekke ile aynı çatı altında bulunan türbe tekkenin sol tarafında yer almaktadır. Tekke gibi türbenin tavanının da çok güzel ahşap işçiliği göze çarpmaktadır. Türbede sandukalı 7 kabir bulunmaktadır. Bu kabirlerde bugüne kadar vefat eden tekke şeyhleri yatmaktadır.

Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi

Yakova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait diğer bir tekke, Şeyh Mehmet Efendi'nin 200 yıl kadar önce, XVIII. yüzyılın sonlarında kurduğu tekkedir. Tekke günümüzde İskender Bey Caddesi'nin 7 No'lu adresinde bulunmaktadır. Tekkenin önce semâ-hânesi, kahve ocağı ve daha sonra da diğer bölümleri inşa edilmiştir. Tekke iki katlı ve kiremit çatılıdır. Batısında ise tekkeye bitişik türbesi bulunmaktadır.[29] Tekkenin ana caddeden geniş arka sokaktan ise daha dar iki girişi vardır. Tekkenin küçük fakat çiçek bahçeli çok güzel bir avlusu vardır. Tekke önünde sofası, sağ tarafta şeyh odası, merkezde de büyük semâ-hâne yer almaktadır. İyi tertiplenmiş semâ-hânede çok sayıda levha ve zikir âlemleri duvarda asılıdır.

[29] Bu türbede Mitroviça'daki Halvetî Tekkesi'nin iki şeyhi defnedilmiştir. Bu tekkenin Mitroviça'daki Şeyh Hamze Tekkesi'yle bağlantısı vardır.

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh Mehmet Dragoni (ö.?),

2) Şeyh Halit (ö.?)-Şeyh Mehmed'in kardeşidir. Mitroviça'daki Şeyh Metuş'un halifesidir.

3) Şeyh Hüseyin Zekâ b. Şeyh Halit (ö.?).

4) Şeyh Ahmed Zekâ b. Şeyh Halit (ö.?).

5) Şeyh Halit/Lita Zekâ b. Şeyh Hüseyin (1913-2009)-Tekkenin son şeyhi idi[30]. Tekkenin türbesine defnedilmiştir.

Bu tekkede şeyhler evladiye yoluyla posta geçmişlerdir ve tekke kuruluşundan günümüze kadar faaldi. Şeyh Halit'in (Lita) vefatından sonra 10 yıl faaliyet olmamıştır. 2019'dan itibaren ise faaliyetler Şeyh Halit'in torunu ve Prizren Tekkesi Şeyhi Abidin Efendi'nin dervişi Derviş Fatos tarafından yürütülmektedir. Tekke 2023'te devlet tarafından restore edilmiştir. Çok sayıda dervişi olan tekkede her hafta Cuma namazından sonra zikir yapılmaktadır.

Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi Türbesi

Tekke binasına bitişik türbe, Şeyh Mehmet'in ölümünden sonra yapılmıştır ve dıştan beyaz tuğla ile örülmüştür. Türbedeki 9 kabirden 7'si yeşil örtülü sandukalı diğer ikisi de açık mezardır. Yakova tekkesinin vefat eden dört şeyhi ve Mitroviça Halvetî-Ramazânî tekkesinden Şeyh Ali de defnedilmiştir.

Şeyh Hamze (Hamza) Efendi Tekkesi

Kosova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait olan önemli tekkelerden biri de bugün Mitroviça'da, XIX. yüzyılın sonlarında Şeyh Mehmet (Meta) Dragoni Şehu Efendi'nin Yakova'da kurmuş olduğu tekkenin Mitroviça'ya taşınmasıyla kurulan tekkedir. Şeyh Mehmet'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Hamze, Mitroviça'nın Ramiz Sadık Caddesi'nin 2 No.lu adresindeki tekkede faaliyetleri devam ettirmiştir.

Şehzade Ahmet Şehu tekke ile ilgili şu bilgileri vermiştir[31]: Yakova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait ilk tekkeyi bugünkü şehzadenin büyük dedesi

[30] Çehayiç, Şeyh Lita'nın hilâfet-nâmesini görüp onunla ilgili şu bilgileri vermektedir. Şeyh Hüseyin oğlu Şeyh Halit (Lita) Zeka hilâfet-nâmesini 1926 yılında Prizrenli Şeyh Hasan'dan almıştır. Bu hilâfet merasiminde Şeyh Berduş ve Şeyh Yunus şâhitlik yapmıştır. (Ćehajić, *age*., s,117). R. Vırmiça, bu tekkeyi Ocak 2003 yılında ziyaret etmiş ve 80 yaşlarındaki Şeyh Lita (Halit) tarafından kabul edilmiştir. Vırmiça, *age.*, s.48

[31] Raif Vırmiça bu tekkeyi Şubat 2003 yılında Mr. Taxhidin Bytyqi ve KTTGKK'nın "Keşif Timi" görevlileriyle birlikte ziyaret etmiştir. Vırmiça, *age*., s.49.

yani Şeyh Mehmet kurmuştur. Vefatından sonra da Şeyh Mehmet, kurmuş olduğu tekkesinde defnedilmiştir. Şeyh Mehmet'in vefatından sonra Yakova'daki tekkede şeyhlik görevi, Şeyh Mehmet'in oğluna değil, kardeşi Şeyh Halit'e geçmesiyle Yakova'daki Halvetî-Ramazânî Tarîkatı devam etmeye başlamıştır. Şeyh Mehmet'in oğlu ise bu durumdan memnun kalmayarak, Mitroviça'da kendisine ait yeni bir tekke kurmuştur.

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh Mehmet Şehu, ilk kurucu (ö. ?),

2) Şeyh Hamze b. Şeyh Mehmet (ö. 1894),

3) Şeyh Ali b. Şeyh Mehmet (ikinci oğlu) (ö. ?),

4) Şeyh Ahmet b. Şeyh Hamze (ö. ?),

5) Şeyh Muhammet[32] b. Şeyh Ahmet (ö.1999),

6) Şeyh Lulzim b. Şeyh Muhammet [halen]-Prizren şeyhi Abidin Efendi'nin halifesidir.

Şeyh Ali ve 1999 yılında vefat eden Şeyh Muhammet, Lukinye Halvetî-Ramazânî Tekkesi türbesinde defnedilmiştir. Şeyh Ahmet ise vefatından sonra Yakova Halvetî-Ramazânî Tekkesi türbesinde defnedilmiştir.[33]

Yeni inşa edilen ve iki katlı kâgir bina olan tekke yeni kiremit çatılıdır. Tekke, 1999 Kosova Savaşı esnasında yıkıldığından sema-hanesi mevcut değildir. Şehzade, avluda ayrı bir yapı olan sema-hanenin yeniden aynı yerde inşa edileceğini ifade etmişse de 2024 itibariyle henüz inşa edilememiştir. Tekkede şeyhin olmamasına rağmen faaliyetlere vekâleten devam edilmektedir ve zikirler her sabah namazından sonra kuudi (oturularak) yapılmaktadır.

Şeyh Hamze Efendi Tekkesi Türbesi

Tekke ile aynı çatı altında bulunan türbe tam binanın zemin katında özel ayrılmış bir bölümde/odada yer almaktadır. Türbede yeşil örtülü sandukalı 3 kabir bulunmaktadır. Bu kabirlerden birincisini Şeyh Hamze'nin ve diğerlerinin de eşi ve kızına ait oldukları bildirilmektedir. Türbede başka yer olmadığından dolayı diğer şeyhler burada defnedilmemiştir. Şeyh Hamze'nin sandukasının başı ucunda şamdanlıklar ve su ile dolu bir kap bulunmaktadır. Çok iyi bakımlı ve temiz olan türbenin içi seramik ile örülmüştür.

[32] Şeyh Muhammet, öğretmen okulunu bitirmiştir ve bir dönem öğretmen olarak çalışmıştır. Daha sonra İpek'te Yüksek Komersiyal okulunu bitirmiştir.

[33] Bu durumda Mitroviça'daki bu tekkenin Yakova'daki Halvetî tekkesiyle bağlantısı ortaya çıkmaktadır. Recepagiç ve Çehayiç'in eserlerinde bu tekke ile ilgili bilgiler yetersiz gözükmektedir. Mitroviça'da bir Sinânî tekkesi de vardır. İzzeti, *age*. s. 211.

Türbenin ziyaretçileri vardır ve buraya her türlü murat için gelindiği bildirilmektedir. Adaklar para ve mum yakmakla gerçekleşmektedir.

Şeyh Zeynelâbidîn Efendi Tekkesi

Kosova Kamaniçesi'nin Dardan Belediyesi'ne[34] bağlı Topaniça köyünde kurulan bu tekke Kosova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait çok eski tekkelerden birini oluşturmaktadır. Bu tekkeyi Aşağı Livoçi'den olan Şeyh Zeynelâbidîn 1753 yılında kurduğu o yılda almış olduğu hilâfet-nâmesinden anlaşılmaktadır[35].

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh Zeynelabidin (ö.?),
2) Şeyh Rüstem (ö.?),
3) Şeyh İbrahim (ö.?),
4) Şeyh Ali (ö.?),
5) Şeyh İsmail (ö.?),
6) Şeyh Abdülkadir (ö.?).

Tekkenin son şeyhi, Şeyh Abdülkadir, tekkede Kādirî tarîkatını da benimsemeye başlamıştır[36].

Birinci Balkan Savaşı'ndan yani, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'yi terk etmek zorunda kalmasından biraz sonra, 1913 yıllarında kapandığı ve o günden sonra artık bir daha açılmadığı anlaşılmaktadır. O dönemden günümüze kadar birçok kişi tarafından ziyaret edilen tekkedeki âlem ve evrakların çoğu günümüze ulaşamamıştır[37]. Uzun yıllardır açılmayan ve kullanılmayan tek katlı tekkenin, günümüze ulaşan bölümleri ise bakımsızlık yüzünden bir harabe haline gelmişti. Önde dört ahşap direğe dayanan hayatı/sofası, sağda büyük semâ-hanesi, solda şeyh odası ve kahve ocağı, daha içinde de çile-hanesine benzeyen bir bölümü vardır. 1950 yılında türbesiyle birlikte tekke ve içinde mevcut olan bütün bölümleriyle birlikte müze olarak devletin koruması altına alınmış ve restore edilmiştir[38].

---

[34] Kosova'nın Gilan Bölgesi'nde bulunan bir kasaba ve belediyedir.

[35] Rexhepagiq, *age*., s. 165. Recepagiç bu bilgileri Şeyh Zeynelabidin'in görmüş olduğu hilâfet-nâmesine dayanarak vermektedir,

[36] Recapagiç, *age*., s. 165.

[37] Vırmiça, köy yetkilileriyle birlikte kapalı olan bu tekkeyi ziyaret etmiş ve orada mevcut olan her şeyi titizlikle araştırmış, lakin önemli bir evraka rastlamamıştır. Tekkede paslanan birkaç kılıç, kama, falaka, zincirli frankalar (prangalar/kelepçeler), şamdanlar, sandıklar, sancaklı bayrak ve kimi önemsiz kitap ve parçalanmış yazmalar kaldığını görmüş. Vırmiça, *age*., s.51.

[38] Enti Karhinor për Mbrojtjen e Monumenteve të Kulturës 1950. Esin Hüdaverdi - Nebahat Sülçevsi, "Kosova'nın Gilan İlinde Tekke ve Türbe Geleneğinin İzleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 109 (Mart 2024), s.277.

Şeyh Zeynelâbidîn Efendi Tekkesi Türbesi

Topaniçe köyünde mevcut olan tekke ile birlikte türbesi de mevcuttur. Tekkeye kıyâsen daha büyük tahribat gören türbenin önceden kapalı olan çatısı tamamıyla yıkılmış ve sadece duvarları kalmıştı. Türbede, bu tekkede görev yapan Şeyh Zeynelâbidîn'in, Şeyh Rüstem'in, Şeyh İbrahim'in, Şeyh Ali'nin, Şeyh İsmail'in Şeyh Abdülkādir'in ve ismi bilinmeyen bir dervişin defnedildiği ve pek çok ziyaretçisi olduğu kaydedilmiştir[39].

Şeyh Hasan Efendi Tekkesi

Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait bir tekke de Gilan'da mevcuttu. Fakat zamanla bakımsız kalan tekke hasara uğramış ve yavaş yavaş tarihe karışmış. Günümüzde Gilan'da bu tekkeye ait "Burunsuz Baba" türbesi bulunmaktadır.

Araştırmacı Dr. Şefket Mehmet, Gilan'daki bu Halvetî-Ramazânî tekkesinin Şeyh Hasan Arapoğlu tarafından 1815 yılında kurulduğunu bildirmektedir.[40] Tekkenin kurulmasıyla Gilan'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatının yayılması da başlamışsa da zamanla derviş sayısının azalmasıyla tekkede etkinlikler de azalmıştır, öyle ki 1960 yıllarında tekkede etkinlikler tamamen sona ermiştir.

Şeyh Hasan Arapoğlu, Debre'deki Halvetî-Ramazânî Tekkesi şeyhi olan babası Şeyh Hacı Ahmet Arabistanlı'dan hilâfet-nâmesini almıştır. Daha sonra Gilan'a gelip bu tekkeyi kurmuştur ve bu yörelerde Halvetî-Ramazânî Tarîkatını yaymaya başlamıştır. Şeyh Hasan Arapoğlu aynı zamanda Gilan'da Atik Camii'nde, medrese ve mektepte de müderrislik yapmıştır. 1865 yılında Gilan'da ölmüştür ve Atik Camii avlusu haziresinde gömülmüştür.

Yerine oğlu Seyid, şeyh ve müderris olarak devam etmiş. Şeyh Seyid'den sonra şeyhliği Şeyh Emrullah üstlenmiş. Emrullah'ın oğlu Ali, ise şeyh olmamıştır. Hamdişeyhler'in şehre gelip Emrullah ve Ali'den evi satın almalarıyla Halvetî tarikatı geleneği devam etmiş. 1912'den sonra bu tekkeye, Hamdişeyhler tekkesi ve türbesi denmiştir. Tekke 1921'den sonra yıkılmış[41]. Daha sonraları bu tekkede Şeyh Salih Efendi ile Şeyh İbrahim Efendi'ler şeyhlik yapmışlardır. Her iki şeyhin kabirleri tekkeye ait türbede bulunmaktadır.

Şeyh Hasan Efendi Tekkesi I. Türbesi

Şeyh Hasan Arapoğlu'nun türbesi bugün Gilan'da Ramiz Hamdi'nin avlusunda bulunmaktadır. Dikdörtgen türbe kâgir bir bina olup, bakımsızdır.

[39] Ćehajić, Derviški Redovi, s. 118.
[40] Vırmiça, Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I., s. 127-128,.
[41] Hüdaverdi – Sülçevsi, agm., s. 276.

Türbenin pencereleri yola bakmaktadır. Türbede Şeyh Salih ile Şeyh İbrahim'in sandukalı kabirleri bulunmaktadır. Verilen bilgilerde her iki şeyhin Anadolu'dan buralara geldikleri ve Gilan'daki Halvetî-Ramazânî Tarîkatı'nın şeyhleri olduğu vurgulanmaktadır. Bu türbe yanındaki kabirde de Gilanlı Şeyh Ömer'in gömülü olduğu bildirilmektedir. Türbede bir testi ve büyük tespihler bulunmaktadır. Yaşlılar bu türbenin 200 yıldan daha eski olduğunu vurgularken, tekkenin de bu türbeden daha eski olduğuna inanmaktadırlar.

Ziyaretçilerin bu türbeye her türlü hastalık için geldiklerini bildiren ev sakinleri, türbeye ayakkabısız girilir ve adağın yapılmasından sonra kabirlere arka çevirmemek üzere arka arka yürüyerek çıkılmasının şart olduğunu bildirmektedirler. Türbe içinde ziyaretçi, dua ettikten sonra 3 defa tespihleri çeker, bulunan testideki suyla yüzünü yıkar ve biraz da su içer. Ondan sonra kendi adaklarını havlu, para ve kurban bağışı ya da mum yakmakla gerçekleştirir. Bundan başka, türbeye adak olarak kuzu başı ve şeker de getirilir. Çok hasta olanlar türbeye getirilemediği için, o tür hastalara ait kabir üstüne havlu serilir ve bir gece kaldıktan sonra, havlu alınır ve hastaya götürülür. Bu merasim daha fazla ölüm hastaları için geçerlidir. Bundan sonra hastanın ya öleceğine ya da sağ olacağına/iyileşeceğine inanılmaktadır. Bundan başka bu türbeye çok ağlayan çocuklar da getirilir. Yani, çocuğun ağlamasını durdurmak için bu türbeye getirilen çocuk, üç defa kabirlerden birini çevreler ve ondan sonra dışarı çıkarılır.[42]

Şeyh Hasan Efendi Tekkesi II. Türbesi

Halvetî-Ramazânî tekkesinin II. türbesi Gilan'ın kuzeybatısında Muhacer mahallesinde[43] yer alan Ahmet Yakova'nın evi bitişiğindedir. İki yüz yıllık bu türbede sadece Şeyh Ramiz'e ait bir kabir vardır. Şeyh Ramiz'in zamanında Gilan'daki Halvetî-Ramazânî tekkesinin şeyhlerinden biri olduğu tahmin edilmektedir. Şeyh Ramiz'in bir hastalık sonucu burnunun kesildiği ve burunsuz kaldığı diye rivayet edilir. Bu yüzden türbe de Gilan'da daha çok "Burunsuz Baba Türbesi" olarak bilinmektedir[44].

Bugün bu türbeye ziyaretçilerin "Hıdrellez" gününde geldiklerini bildiren sakinler, türbenin her türlü hastalıklardan şifa bulunmasında faydalı olduğunu da ileri sürmektedirler. Adaklar para, mum yakmakla ve eşya vermekle gerçekleşmektedir.

Şeyh İslâm Efendi Tekkesi

Şeyh İslâm Tekkesi, Deçan Belediyesi'ne bağlı olan Nivokaz köyünde bulunmaktadır. Yakovalı Şeyh İslâm, bu tekkeyi 1915'te kurmuştur[45]. Mahal-

[42] Vırmiça, Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I., s. 128.

[43] Hüdaverdi, *agm*. s.277.

[44] Vırmiça, *age*., s. 129.

[45] 1998'de Sırplar tarafından yıkılan tekke 2009'da Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. Ceyhan, *age*. s. 132.

leli bu tekkenin kuruluşunda İşkodralı Şeyh Tara'nın da büyük katkısının olduğunu ve tekkenin Şeyh Tara zamanında çok etkin olduğunu bildirmektedir. Şeyh Tara aynı zamanda ondan sonra gelecek olan Şeyh İslâm'ı da eğitmiş ve post için hazırlamıştır.

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh İslâm (ö.1952) Mitroviça şeyhi Şeyh Yahya'ya intisab etmiş, 1915'te Yakova şeyhi Şeyh Ahmed'den hilafet almıştır.

2) Şeyh Mehmed b. İslâm (1907-1961) Prizren şeyhi Şeyh Hasan'ın halifesidir.

3) Şeyh İsref (Eşref) b. Şeyh İslam (1909-1977) Yakova şeyhi Şeyh Hâlid'in halifesidir.

4) Şeyh Hazir b. Şeyh İslâm (19115-1998)) Yakova şeyhi Şeyh Hâlid'in halifesidir. II. Dünya Savaşı'na katılmış, savaştan sonra Botuş kasabası belediye başkanı olmuştur.

5) Şeyh Mehmed b. Şeyh Mehmed b. Şeyh İslâm (d. 1962).[46] Prizren şeyhi Abidin Efendi'nin halifesidir. 2002'de hilâfet almıştır.

Tekkede zikirler mukabele günü olan Cuma akşamı ve kandillerde yapılmaktadır. Bu zikirlere çoğu zamanlarda komşu köylerden gelen dervişler de katılır. Taştan inşa edilen iki katlı tekke binası dıştan sıvalı değildi. Tekkenin büyük bir semâ-hânesi ve derviş odası vardı. Tekke 1999 Kosova Savaşı esnasında yakılmıştı. Tekkenin türbesi de vardır.

Şeyh İslâm Efendi Tekkesi Türbesi

Tekke binasına bitişik olan türbe de taştan inşa edilmiştir ve dıştan sıvalı değildir. Türbede bugüne kadar tekkede şeyhlik yapan ve vefat eden bütün şeyhler defnedilmiştir. Türbenin komşu köylerden de ziyaretçileri vardır. Genel olarak türbeye her türlü murat için gelindiği bildirilmektedir. Adaklar, mum ve para atmakla gerçekleşmektedir.

Şeyh Beça Efendi Tekkesi

Prizren Belediyesine bağlı Lukinay köyünde bu tekkeyi, aynı köyden olan Şeyh Beça 1341/1922 yılında kurmuştur. Bu tarih, tekkenin giriş kapısı üzerinde Arap rakamlarıyla yazılıdır. Zamanla harab olan eski tekke yıktırılarak aynı yerde yenisi inşa edilmiştir. İki katlı kâgir bina olan tekke, dıştan beyaz tuğla ile örülmüştür Tekkenin büyük bir semâ-âanesi, şeyh odası ve girişte bir de kabul odası bulunmaktadır.

[46] Rxhepagiq, Dervishët, s. 163. Ceyhan, *age*. s. 132-133.

Şeyh İsmail'in vefatından sonra iki kardeş arasında çıkan miras anlaşmazlıklarında post sorunu da vardı. Şeyh İsmail'in büyük oğlu Şeyh Besim Şehay[47] bu hakkı kendinde görerek posta geçmiştir.

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh Beça (ö.1926) Prizren şeyhi Şeyh Hüseyin'in halifesidir.

2) Şeyh Reca (Şeyh Beça'nın kardeşi) (ö.1951) Ağabeyi gibi Şeyh Hüseyin'in halifesidir.

3) Şeyh İsmail (Şeyh Reca'nın oğlu) (ö.1979) Prizren şeyhi Şeyh Hasan'ın halifesidir.

4) Şeyh Reca Şehay (Shejh Rexhë Shehu)(Şeyh İsmail'in oğlu) (1955-2021) Prizren şeyhi Şeyh Necati'nin halifesidir. Onun tasdiki ile Lukinye (Lukinje)'de yeni bir tekke bina etmiştir.

5) Şeyh İsmail Efendi b. Shejh Rexhë Shehu-(halen)-Prizren şeyhi Abidin Efendi'nin halifesidir.

Tekkede zikirler ve diğer faaliyetler muntazaman yapılmaktadır[48].

Şeyh Beça Efendi Tekkesi Türbesi

1999 Kosova Savaşı esnasında yanan türbe, savaştan sonra yeniden inşa edilmiştir. Türbenin dışında bir kabir bulunmaktadır. Kabrin kitabesi de mevcutsa da yarısından fazlası betonla kapanmış ve okunamayacak haldedir. Kiremit çatılı türbe dıştan beyaz tuğla ile örülüdür. Sandukalı kabirlerde Baba Maksut[49], Şeyh Beça, Şeyh Reca ve Şeyh İsmail gömülüdür.

Halk bu türbeyi "Maksut Baba Türbesi" olarak bilmektedir. Türbe köy girişinin sağında inşa edilmiştir. Maksut Baba Türbesi'nin derman bulmada ve her türlü dertlerden arınılması yönünde büyük faydasının olduğuna inanılmaktadır. Türbe her yıl 14 Mayıs gününde çoğu kişi tarafından ziyaret edilir. O gün panayır günüdür ve türbeyi etraf köy sakinleri yanı sıra Kosova'nın diğer yerlerinden gelenler de ziyaret ederler ve orada bütün gün kalıp adaklarını yaparlar.

[47] Mr. Taxhidin Bytyqi, Şeyh Besim'le ilgili olarak, Şeyh Besim'in, hilâfetini Üsküp Rifâî Tekkesi postnişini (aynı zamanda Halvetî-Ramazânî şeyhi de olan) merhum Şeyh Haydar Efendi'den aldığını ifade ettiğini bildirmiştir. Vırmiça, *age*., s.56.

[48] Ceyhan, *age*., s. 132.

[49] Baba Maksut'un türbesi, tekkenin kurulmasından önce burada bulunuyormuş. Tekke, türbe sayesinde burada inşa edilmiştir. Baba Maksut'un bir Osmanlı askeri olduğu ve yapılan bir savaşta şehit düşerek, burada gömüldüğü bilinmektedir. Vırmiça, *age*., s.56.

Şeyh Reca Efendi Tekkesi

Lukinay'daki Şeyh Beça Tekkesi'nin son şeyhlerinden Şeyh İsmail'in ölümünden kısa bir zaman sonra, Şeyh İsmail'in iki oğlu Besim ve Reca arasında miras anlaşmazlıkları ve posta kim oturacak sorunu da ortaya çıkmıştır. Şeyh İsmail'in büyük oğlu Şeyh Besim Şehay bu hakkı kendinde görerek posta geçmiştir. Bu durumu Kosova'daki Âsitâne ve diğer Halvetî-Ramazânî tekkeleri kabul etmeyip, Şeyh İsmail'in ikinci oğlu olan Şeyh Reca'nın yeni bir tekke kurmasını ve posta geçmesini uygun görmüşlerdir.

Eski posta oturamayan Şeyh Reca, âsitânenin göstermiş olduğu anlayış ve hem-fikirliğiyle bu tekke yakınlarında 1999 yılında köyün içinde kendi tekkesini kurmuş ve kendi etkinliklerine başlamıştır. Şeyh Reca hilâfet-nâmesini Şeyh Necati'den almıştır.

Günümüzde Lukinye köyünde Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait iki tekke mevcuttur.

Şeyh Reca Efendi Tekkesi Türbesi

Yeni tekke yanında aynı yılda kurulan türbe tek katlıdır. Türbede sandukalı bir kabir vardır. Bu kabirde, Mitroviça Halvetî-Ramazânî tekkesinin vefat eden son şeyhi, Şeyh Mehmet yatmaktadır.

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi, İpek'te kurulan dört tekkeden en iyisini ve en güzelini oluşturan tekkedir ve Kosova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait tekkelerin dokuzuncusudur. Tekke, 1930 yıllarında Şeyh Tahir Yunik tarafından kurulmuştur. Şeyh Tahir Yunik hilâfet-nâmesini Nivokaz tekkesi şeyhi, Şeyh İslâm'dan almıştır. Şeyh Tahir (ö.1957)'in ölümünden sonra, şeyhliğe birinci oğlu Şeyh Süleyman, onun ölümünden sonra ise ikinci oğlu, Şeyh Çazim (Kâzım) geçmiştir. Şeyh Çazim'in ölümünden sonra posta Şeyh Süleyman'ın oğlu Şeyh Enver gelmiştir. Tekkenin bugünkü şeyhi, Şeyh Enver'in oğlu Şeyh Ardian'dır[50]. Bu tekke Ohri Caddesi'nin 57 No.lu adresinde yer almaktadır. Tekke "BİRDA" üyesi idi.

Tekkenin Şeyhleri:

1) Şeyh Tahir Yunik (ö.1957) Şeyh İslâm'ın halifesidir.

2) Şeyh Süleyman b. Şeyh Tahir (1922-1987) Şeyh Mehmed'in halifesidir.

3) Şeyh Çazim (Kâzım) (ö. ?),

[50] Bu bilgiler Nisan 2003'te Şeyh ailesi yanı sıra türbedar ve tekke dervişi olan Yeton Abdül Efendi'den alınmıştır. Vırmiça, *age*., s. 58.

4) Şeyh Enver b. Şeyh Süleyman (1951-2000) Şeyh Hazir'in halifesidir.

5) Şeyh Ardian b. Şeyh Enver (d. 1975) İpek'te Şeyh Halim'den hilafet almıştır[51].

İki katlı kiremit çatılı olan tekke yeni bir binadır. Ön duvarları beyaz tuğla ile örülmüştür, ortada Halvetî-Ramazânî Tekkesi yazılı levha yer almaktadır. Önde yeni yapılmış bir cumbası da vardır. Binanın zemin katında şeyh odası, semâ-hâne ve iki oda daha bulunmaktadır. Birinci kat ise ev olarak kullanılmaktadır. Tekkeye yan taraftan girilmektedir. Avluda iki ayrı bölümden oluşan türbesi bulunmaktadır. Çok güzel ve süslü bir semâ-hânesi vardır. Semâ-hânenin duvarlarında özel yapılan yerlerde çok sayıda şiş, kudüm ve diğer alemler bulunmaktadır. Duvarlarda aynıca çok sayıda yazılan levhalar vardır. Mihrap nişi mukarnas yaşmaklıdır, kenarlarında sütun-çeler bulunmaktadır. Semâ-hâne büyük bir avize ile ışıklandırılmaktadır. Tekkenin çok sayıda dervişi vardır. Zikirler her hafta Cuma namazından sonra devranla yapılmaktadır.

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi Türbesi

Türbe, tekke avlusunun doğu cephesinde iki ayrı bina olarak inşa edilmiştir. Müseddes/altıgen olan birinci türbede 3 büyük ve bir küçük yeşil örtülü sanduka bulunmaktadır. Büyük sandukaların birincisi Şeyh Tahir Efendi'ye, ortadaki sanduka Şeyh Süleyman'a aittir. Türbenin içi çok temiz tutulmaktadır, sandukaların üstünde uzun tespihler, sandukaların başında ise su dolu bir şişe bulunmaktadır. Murabba/dörtgen olan ikinci türbe de tek katlı kiremit çatılıdır. İçi temiz tutulan türbede sadece Şeyh Enver'e ait olan sanduka bulunmaktadır. Türbenin ziyaretçileri vardır. Ziyaretçiler türbeye genelde murat ve her türlü istek için gelmektedirler. Adaklar para ve mum yakmakla gerçekleşmektedir.

Şeyh Recep Efendi Tekkesi

Rahovça Belediyesine bağlı Rugova köyündeki Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait tekke Osmanlı Devleti'nin bu toprakları terketmek durumunda kalmasından sonra kurulan tekkelerden birini oluşturmaktadır. Bu tekkeyi Şeyh Recep Efendi, 1934 yıllarında kurmuştur. Şeyh Recep 1890 yılında Rahovça'da doğmuştur. Şeyh Recep Efendi hilâfet-nâmesini Arnavutluk'ta Tiran'a bağlı Çaya köyündeki Şeyh Yahya'dan almıştır. Şeyh Recep, 1989 yılında vefat etmiştir. Tekkenin bugünkü şeyhi Şeyh Receb'in oğlu, Şeyh Muhammet'tir[52]. Şeyh Muhammet hilâfet-nâmesini Prizren Halvetî-Ramazânî tekkesi şeyhi, Şeyh Necati'den 1990 yılında almıştır.[53]

[51] Ceyhan, *age.*, s.133.

[52] Şeyh Muhammet 1933 yılında Rugova'da doğmuştur. Diğer bir kayda göre Şeyh Recep, Şeyh Bekir'in halifesidir. Ceyhan, *age*., s. 134.

[53] Tekke hakkında bilgileri tekkenin şeyhi, Şeyh Muhammet Efendi, Raif Vırmiça'nın 23 Kasım 2002 yılında yaptığı ziyaret esnasında vermiştir. Vırmiça, *age*., s. 59.

İki katlı kâgir bina olan kiremit çatılı tekke yeni bir inşaattır ve sıvalı değildir. Büyük bir semâ-hânesi vardır. Tekke aynı zamanda şeyh evinin bir bölümünü de oluşturmaktadır. Zikirler her Cuma namazından sonra yapılmaktadır. Müritleri Rugova ve civar köylerinden oluşmaktadır.

Şeyh Recep Efendi Tekkesi Türbesi

Tekke önünde ayrı bir bina olarak inşa edilen türbe kâgir bir bina olup tek katlıdır. Kuzey ve batı cephede ikişer olmak üzere 4 ahşap parmaklı penceresi ve önde bir küçük bahçesi de vardır. İçinde sanduka biçiminde tekke kurucusu Şeyh Recep Efendi'nin kabri bulunmaktadır. Sanduka yeşil örtü ve beyaz avlularla örtülüdür. Zaman zaman türbenin ziyaretçileri de olmaktadır. Adaklar mum ve para atmakla gerçekleşmektedir.

Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi

1935-40 yıllarında Şeyh Ahmet Muliçi Yakova'da Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait ikinci tekkeyi kurmuştur. Ahmet Muliçi 1871 yılında Yakova'da doğmuştur ve aynı kentte 1941 yılında vefat etmiştir. Yerine, Şeyh Ahmet'in oğlu Şeyh Bedruş Mulliqi (1928-2008) geçmiştir. Şeyh Bedruş hilâfet-nâmesini, Prizren âsitane tekkesi şeyhi, Şeyh Necati'den almıştır[54]. Şeyh Bedruş'tan sonra kimse tayin edilmediğinden tekkede faaliyet devam etmemektedir.

Hacı Ömer Camii karşısındaki sokak başında yer alan tekke iki katlı kâgir bir binadır. Çatısı eski kiremit ile örtülüdür. Tekkenin büyük semâ-hânesi vardır. Semâ-hânede çeşitli zikir alemleri bulunmaktadır. Tekkede zikirler muntazaman Cuma günleri yapılmaktadır. Tekke dıştan bir evi andırmaktadır.

Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi Türbesi

Kâgir bina olan türbe, tekke binasına bitişiktir ve eski kiremit ile örtülüdür. Sokak tarafında bir küçük penceresi vardır. İçinde Şeyh Ahmet'in yeşil örtülü sandukası yer almaktadır.

Türbenin ziyaretçileri vardır ve adaklar mum yakmakla gerçekleşmektedir. Ziyaretçiler türbeye her türlü murat için gelmektedirler.

Şeyh Hâlit Efendi Tekkesi

Prizren Belediyesi'ne bağlı Küçük Hoça köyünde 1940 yıllarında bu tekkeyi aynı köyden olan Şeyh Hâlit kurmuştur. Şeyh Hâlit'in ölümünden sonra (1947) şeyhliğe oğlu Şeyh Muharrem gelmiştir. Babası gibi Şeyh Muharrem de hilâfet-nâmesini Prizren âsitane tekkesinden almıştır[55]. 2010 yılın-

[54] Rxhepagiq, *Dervishët***,** s. 164
[55] Vırmiça, *age*, s. 61.

da Şeyh Muharrem Efendi vefat etmiş yerine oğlu Prizren Şeyhi Abidin Efendi'nin halifesi Şeyh Hâlit postnişin olmuştur.

Tekkenin semâ-hânesi ve derviş odası vardır. Tekkede zikirler muntazaman yapılmaktadır.

Şeyh Hâlit Efendi Tekkesi Türbesi

Altı gen türbenin çinko teneke çadır bir çatısı vardır. Alt kısımları seramik ile kaplı türbenin üst kısmı beyaz sıvalıdır. Sokağa bakan türbe duvarlarının üçünde para atmak için küçük açıklıklar vardır. Türbenin ziyaretçileri vardır. Şeyh Hâlit'in ölümünden sonra yapılan türbede sadece Şeyh Hâlit'e ait sandukalı bir kabir bulunmaktadır. Şeyh Muharrem Efendi de vefatından sonra bu türbeye defnedilmiştir.

Şeyh Osman Efendi Tekkesi

Şeyh Osman Efendi bu tekkeyi Yakova Belediyesi'ne bağlı Yunik köyünde kurmuştur. Mahalleli bu şeyhin çok dürüst, çalışkan ve dindar olduğunu bildirmektedir. Onun ölümünden sonra tekkede şeyh görevine oğlu Cafer gelmiştir[56]. Tekke "BİRDA" üyesi idi.

Şeyh Osman Efendi Tekkesi Türbesi

Tekkenin yanında mevcut olan tek katlı kâgir türbe kiremit çatılıdır ve içinde sanduka biçiminde olan kabirde Şeyh Osman gömülüdür. Her gece türbe içinde mum yanmaktadır. Bazen türbenin ziyaretçileri de vardır. Bu türbe yanı sıra köyde bu tekkeye bağlı olan daha üç türbe bulunmaktadır.

1. Dede Hate Türbesi

2. Derviş Elez Türbesi

3. Gaçer köyündeki türbe [57]

Şeyh Tahir Efendi Tekkesi

Şeyh Tahir Yunik Efendi, Yakova'nın Geçar mahallesinde Halvetî-Ramazânî Tarîkatı'na ait üçüncü tekkeyi 1950li yıllarda kurmuştur. Tekkenin zamanında etkin olduğu bildirilmektedir. Bu şeyhin ölümünden sonra posta oğlu Şeyh Halim Efendi geçmiştir. 1999 Kosova Savaşından sonra bu tekkede etkinlikler sönmüştür, fakat bina olarak tekke bugün halâ mevcuttur.[58]

[56] Rexhepagiq, *Dervishët*, s 164.

[57] Rexhepagiq, *Dervishët*, s 164

[58] Bu bilgileri Haziran 2003'de Yakova'ya yapılan ziyarette Derviş Reşat vermiştir. Vırmiça, *age*., s.62.

Priştine Yeni Tekke

Ramazaniyye'ye ait olarak son zamanlarda kurulan bir tekkedir. Prizren Tekkesi şeyhi Abidin Efendi'nin halifesi ve Şeyh Ahmed Efendi'nin kardeşi Şeyh Lulzim (d. 1957) tarafından 2008'de kurulmuştur[59].

Tekkenin bugünkü mürşidi Şeyh Luli, irşat faaliyetlerine Priştine'de devam etmektedir. Dolayısıyla Priştine'de kurulan bu tekke Mitroviça'dakinin devamı niteliğindedir[60].

Kaçanik-Doğanay Köyü Tekkesi

Halvetî-Ramazânî Tarîkatına ait bu tekkeler dışında bazı belgelerden edinilen bilgilere göre Kaçanik Belediyesi'ne bağlı Doğanay (Doğanaj) köyünde vaktiyle bir tekkenin de var olduğu bildirilmektedir.

Preşeva-Rakovça Köyü Tekkesi

Preşeva[61] şehrinde ve Preşeva'nın Rakovça[62] köyünde de XIX. yüzyıldan günümüze kadar faaliyet gösteren ve Şeyh Begzad tarafından kurulan Halvetî Tekkesi de 2. Dünya Savaşı'nda Sırplar tarafından yıkılmış ve o zamanki şeyhi Abidin Ahmedi şehit edilmiştir[63]

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Balkanları terketmek zorunda kalmasından sonra Arnavutların coğrafyası dörde bölünmüş, bir kısmı Yunanistan, bir kısmı Makedonya, bir kısmı Kosova ve bir kısmı da Arnavutluk devletleri topraklarında kalmışlardır. Balkanlardan göç edemeyen Müslüman Türkler de daha çok Arnavut coğrafyasında kalmışlardır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan prenslikler 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dağılarak yerlerini kurulan yeni rejimlere bırakmışlardır. Her idari dönemde Müslümanların hakları yeniden düzenlenmişse de ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle Müslümanlar geçen bir asır süresince peyderpey göçmeye devam etmişlerdir.

Bu sebepler tasavvuf hayatını da etkilemiş, bir nevi sosyal kulüp denebilecek tekkeler varlıklarını sürdürmekte zorlanmışlardır. Osmanlı Devleti zamanında vakıfları olan tekkelerin, vakıflarından gelen gelirleri azalmış belki de hepten sona ermiştir. Tekkeler varlıklarını bağışlarla korumaya çalışmışlardır. Tasavvufi hayatın Balkanlarda günümüze kadar intikal edebilen

[59] Ceyhan, *age*., s. 134.

[60] Türk, *agm*. s.434.

[61] Günümüzde Makedonya'da bulunmaktadır. Tekke 1912'de yıkılmıştır. Bir türbe kalmıştır. İzeti, *age*., 215.

[62] Yahya Kemal Üsküp-İshakiye mahallesinde doğmuştur. Yaz mevsimini ise Sırp sınırına yakın Rakofça çiftliğinde geçirmiştir. Dr. Ertuğrul Karakuş, *Yahya Kemal ve Üsküp*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 2018, s. 12, 91.

[63] İzeti, *age*., s.214.

bölgesi Müslüman Arnavut ve Türk nüfusunun mevcut olabildiği Kosova ve çevresidir. Bosna-Hersek'de ise varlıklarını daha az koruyabilmişlerdir. Bu incelememizde daha önce editörlüğünü yaptığım Kosovalı değerli araştırmacı Raif Vırmıça'nın *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Mezar Taşları* isimli eserini tekrar değerlendiremeye gayret ettik. Vırmıça'nın çalışması bütün tarikatların tekke ve türbelerini takriben 2000'li yıllara kadar ele almıştır. Biz ise sadece Halveti tekke ve türbelerinin kuruluşlarından günümüze kadarki durumlarını incelemeye ve tesbit etmeye çalıştık. Halvetiliğin Ramazânî koluna bağlı onaltı tekke mevcutken hem zamanın etkisi ile hem de Yugoslavya'nın dağılması sırasındaki olaylar sonucunda birkaç tanesi tahrip olup yıkılmıştır. Bazı şeyh ve dervişler de şehit edilmişlerdir. Son dönemlerde ise bu yıkılıp tahrip olan tekke ve türbelerden bazıları yeniden inşa edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Rumeliyi fethi öncesi Sarı Saltuk Baba ile buralara gelen ahîler, dervişler, alperen gazilerin en uç nokta Budapeşte'de Gül Baba ile Babadağ'daki Sarı Saltuk Baba türbelerinin restorasyonları meyanında günümüze intikal etmese de yerleri bilinen Limni'de Niyazi Mısrî, Selanik'de Ahmed Zührî, Usturumça'da Muhammed Nûrü'l-Arabî'nin türbelerinin ihyası ile emsalleri olan Ohri'deki Mehmet Hayati Baba türbesi yalnız kalmamış olacaktır. Ramazânîliğin Balkanlardaki önemli merkezlerinden Ohri'deki M. Hayâtî Baba, Prizren'deki Osman Baba tekke ve türbelerinin günümüze intikal etmeyen üçüncüsü olan Üsküp Adem Baba tekkesinin karşısında günümüze bazı duvarları intikal edebilen hamamın restorasyonu mümkün olursa da Adem Baba tekkesinin yeri daha bilinebilir olabilir.

KAYNAKLAR

Ağanoğlu, Hasan Yıldırım, *Ohri Halveti - Hayati Asitanesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016

Aykut, Said, Ramazan Mahfî Efendi (r.a.), *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları,* Şule Yayınları, C.VIII, İstanbul 1995

Bal, Mikail Türker, Kosova'da Kādîrilik, (basılmamış YLT.), Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021

Ceyhan, Semih, *Üç Pirin Mürşidi: Halvetiyye, Ramazaniyye Kolu ve Köstendilli Ali Alaeddin Efendi,* İSAM Yayınları, İstanbul 2015

Džemal, Ćehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama, Orijentalni Institut u Sarajevu, Posebno İzdanje Knjige XIV,* Sarajevo 1986

Hafız, Nimetullah, Dervişki Redovi u Prizrenu, *Selam Dergisi*, s. 13;

Halilli (Xəlilli), Fariz, "Azerbaycan'da Halvetîlik Arkeolojisi", *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* II/2, 2023

Hüdaverdi, Esin-Sülçevsi, Nebahat, "Kosova'nın Gilan İlinde Tekke ve Türbe Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 109, Mart 2024

İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf,* İnsan Yayınları, İstanbul, 2013

Karakuş, Ertuğrul*, Yahya Kemal ve Üsküp,* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 2018

Komisyon, *Fatih Camileri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Fatih Şubesi, İstanbul 1991

Krasniqi, Nehat, *Zanafilla e shkrimit shqip alhamiado, Në: Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare,* 21/2, Prishtinë 2003.

Öztürk, Mehmet Cemal, *Cerrâhîlik,* Ketebe Yayınları, İstanbul 2018

Rexhepagiq, Jashar, *Dervishët dhe teqetë: në Kosovë, në Sanxhak dhe në rajonet tjera përreth*, Pejë, Dukagjini, 1999

Vırmiça, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I.,* TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999

Vırmiça Raif, *Kosova Tekkeleri*, Sufi Yayınları, 2010

Vicdânî, Sâdık, *Tarikatler ve Silsileleri-Tomar-i Turûk-i Aliyye*, haz. Doç. Dr. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995

https://www.rubasam.com/prizren-camileri-3.html

RESİMLER

Resim 1: Prizren Tekkesi Şeyhi Necati Efendi (ö. 2001)

Resim 2: Prizren: Pîr Osman Efendi Tekkesi'nin Dıştan Görünümü

Resim 3: Pîr Osman Efendi Tekkesi Semâ-hâne

Resim 4: Pîr Osman Efendi Tekkesi'nin Sofası

Resim 5: Pîr Osman Efendi Tekkesi'nin Avludan Görünümü

Resim 6: Şeyh Hasan Efendi Kabri **Resim 7:** Tekke Çeşmesi

Resim 8: Tekke Şadırvanı

Resim 9: Rahovça: Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi'nin Dıştan Görünümü

Resim 10: Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi Giriş Kapısı

Resim 11: Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi Semâ-hânesi Kıble Cephesi

Resim 12: Şeyh Süleyman Efendi Tekkesi Semâ-hânesi

Resim 13: Şeyh Süleyman ve Müeddin Kabirleri
Resim 14: Kahve Ocaklığı

Resim 15: Rahovça Tekkesi Semâ-hânesi

Resim 16: Damyan : Şeyh İbrahim Efendi Tekkesi, dış görünümü

Resim 17: Şeyh İbrahim Efendi Tekkesinin Türbesinin Sandukaları

Resim 18: Mitroviça Şeyh Hamza Tekkesi (altta türbesi)

Resim 19: Mitroviça- Tekke Türbesi Sandukaları

Resim 20: Yakova: Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi (onarımdan önce)

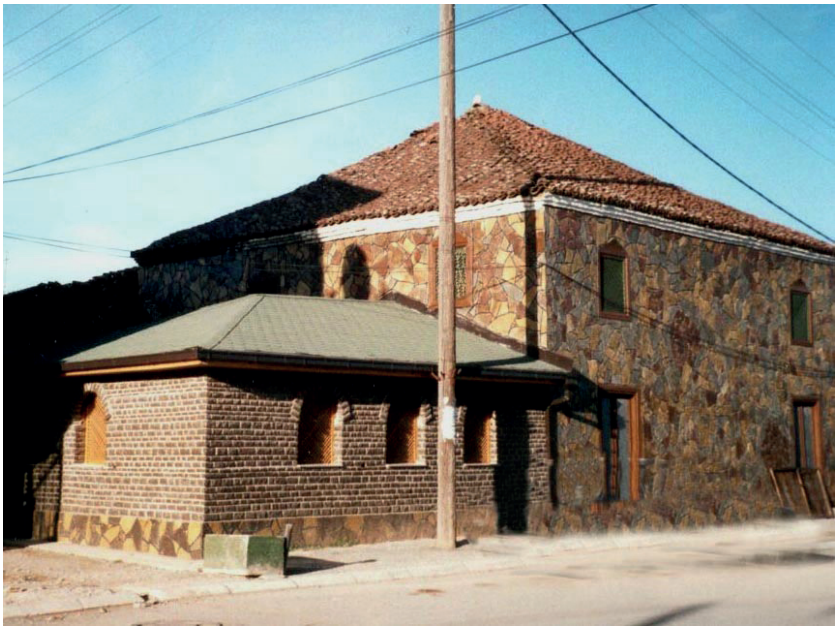

Resim 21: Şeyh Mehmet Efendi Tekkesi (onarımdan sonra)

Resim 22: Yakova Tekke Sema-hânesi

Resim 23: Yakova Tekke Türbesi Sandukaları

Resim 24: Topaniçe: Şeyh Zeynel Efendi Tekkesinin onarım öncesi görünümü

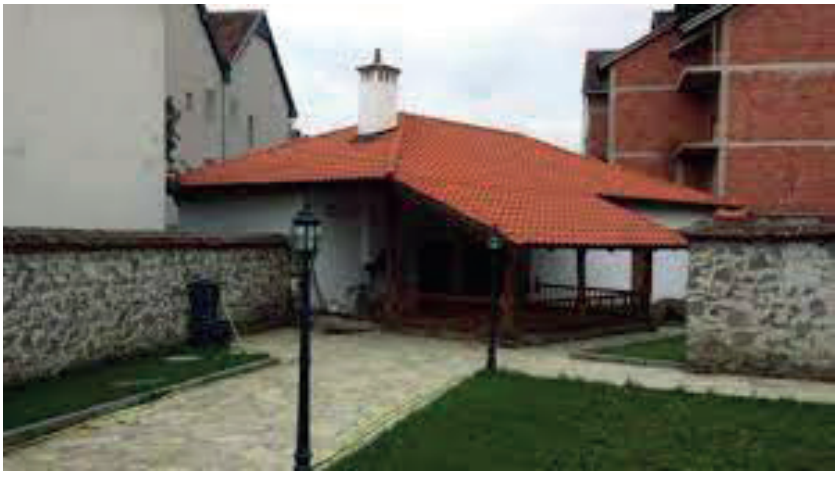

Resim 25: Topaniçe: Şeyh Zeynel Efendi Tekkesinin onarım sonrası görünümü

Resim 26: Topaniçe Tekkenin Girişi ve Kahve Ocağı

Resim 27: Kahve Ocağı **Resim 28:** Tekkede bulunan Kılıç ve Kamalar

Resim 29: Semâ-hânenin onarım öncesi görünümü

Resim 30: Topaniçe Tekke Türbesinden Kalanlar

Resim 31: Tekkede bulunan Şamdan, Falaka ve Frankalar (prangalar/ kelepçeler)

Resim 32: Lukinay: Şeyh Beça Tekkesi

Resim 33: Lukinay: Şeyh Reca Tekkesi Türbesi-(Maksut Baba Türbesi)

Resim 34: İpek: Şeyh Tahir Efendi Tekkesi

Resim 35: Şeyh Tahir Efendi Tekkesi Girişindeki Levha

Resim 36: Tekke Semâ-hânesi ve Süslü Mihrabı

Resim 37: Tekke Alemleri, Kudümler

Resim 38: Şeyh Tahir ve Şeyh Enver Sandukaları **Resim 39:** Şeyh Odası

Resim 40: Solda Şeyh Tahir Türbesi, sağda Şeyh Enver Türbesi

Resim 41: Nivokaz: Şeyh İslam Tekkesinin Genel Görünümü

Resim 42: 1999 Kosova Savaşında tahribat gören tekkenin Savaştan Sonraki Durumu

Resim 43: Rugova: Şeyh Recep Efendi Tekkesi (arkada) ve Türbesi

Resim 44: Şeyh Recep Efendi Sandukası

Resim 45: Yakova: Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi Sokaktan Görünümü

Resim 46: Yakova: Şeyh Ahmet Efendi Tekkesi Sokağın Diğer Tarafından Görünümü

Resim 47: Günümüze intikal edemeyen Halvetî-Ramazânî Üsküp Adem Baba Tekkesi[64]

[64] https://ceipa.pmf.ukim.mk/tr/node/90

Resim 48: Ohri Mehmet Hayâtî Baba Âsitânesi[65]

Resim 47: Kosova Haritası (Vikipedi)

[65] https://tarihgezisi.com/avrupa-gezilerim/tekke-camii-ve-kulliyesi-ohrid-makedonya/

Kosova'da Rifâîlik ve Prizren Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi Üzerine Bazı Tespitler*

Meryem Kaçan Erdoğan-Duygu Tanıdı**

Giriş

İslam dininin batınî yönünü simgeleyen tasavvuf anlayışı ve yaşayış tarzı tarikat pirlerinin öncü olduğu bir olgudur. Bu açıdan İslam dininin özü, ruhu, kalbî ve derunî manasıdır. Her dinde olduğu gibi İslam dininin de mistik bir veçhesi bulunmaktadır ki bu olguya tasavvuf adı verilir[1]. Tasavvufî hayatı tecrübe eden müminlere sufî, mutasavvıf, derviş denilir. Bu zevât-ı kiram tasavvufu, tarikatlar (yollar) aracılığıyla tekke veya zaviye adlı mekânlarda yaşar ve yaşatırlar. Tekkeler, tasavvufî idrakin, anlayış ve terbiyenin işlendiği, derunîlik kazandığı ve halka öğretildiği irşad yerleridir[2]. Tarikatlar konusu son derece geniş, uzun bir sürece sahip, çok yönlü çalışma disiplinidir. Fakat bu tariklerin içerisinde bazı ana damarlar vardır ki onlar ilim insanlarının uzun yıllar uğraştıkları; İslam tasavvufunun oluşması ve gelenekle aktarılmasında büyük öneme sahip bir nevi kurucu unsurlardır. Bunlardan birisi de Seyyid Ahmed er-rifâî'nin piri olduğu Rifâîlik yoludur.

Bu çalışmada, Rifâîlik hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Kosova'daki Rifâîlik üzerinde durulacak, Prizren'de bir Rifâî tekkesi olan Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi, bazı tespit ve gözlemlere dayalı olarak tanıtılacaktır.

Seyyid Ahmed er-rifâî, Abbasi Devleti'nin son yıllarında (XII. yüzyıl) Irak'ın güneyinde yaşamıştır. Tasavvuf tarihi incelendiğinde, Abbasi döneminin tasavvufî düşünce sisteminin olgunlaştığı bir dönem olduğu görülür[3]. Seyyid Ahmed, bulunduğu bölge ve mensup olduğu aile sebebiyle

* Bu çalışma ESOGÜ BAP Birimi tarafından desteklenen "Kosova'nın Demografik ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (XV.- XVIII. Yüzyıl)" başlıklı projeden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, meryem@ogu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8885-0936; Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, dtanidi@ogu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6004-2833.

[1] Mustafa Kara, *Din Hayat Açısından Tekke ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 17.

[2] Kara, *age*, s. 41.

[3] Selçuklu hâkimiyetini izleyen dönemde bu düşünce ve yaşayış tarzı kurumsallaşıp tarikatlar ortaya çıkmış; Osmanlılar döneminde tarikatlar imparatorluk geneline yayılmış ve İslam toplumunun tüm kesimlerine hitap eder hale gelmiştir (Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 207).

madden ve manen zengin bir hayat sürmüştür. Rifâîlik tarikatının kurucusu olup asıl adı "Seyyid Ahmed bin Ali el-Mekkî bin Yahyâ er-rifaî" şeklindedir. H. 512/M.1118 yılında Bağdat ile Basra arasında bulunan Bataih bölgesinin Ümmüabide köyünde doğmuş; H. 578/M. 1182 yılında aynı yerde dar-ı bekaya irtihal etmiştir[4]. Bazı yazarlar doğum tarihini M. 1107 olarak belirtse de ilk kaynaklar M.1118 yılında mutabıktır. Tarihi kaynakların ittifak ettiği bir başka konu Ahmed er-rifâî'nin Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği ve bu sebeple seyyid olduğu gerçeğidir. İmam Musa Kazım'ın oğlu Rifaa el-Hasan el-Mekkî, Karmatiler sebebiyle çıkan kargaşa ve isyanlar sırasında Mekke'den İspanya'nın İşbiliyye kentine göç etmiştir. Seyyid Yahya adlı torunu, ailesiyle İşbiliyye'den tekrar Hicaz bölgesine H. 450/M. 1058 yılında dönmüş ve daha sonra da Basra'ya yerleşmiştir. Kendisine Basra'da Sünni-Şii kavgasına son vermesi için Tâlibiyûn'un nakiplik görevi verilmiştir. Böylelikle Bataih, Basra ve Vasıt bölgelerinde huzuru ve sükûneti sağlamıştır. Ahmed er-rifâî'nin babası Seyyid Ali bu şahsın oğludur. Seyyid Ahmed er-rifaî'nin annesi ise Ebu Eyüb el-ensari'nin soyundan Fatıma el-ensarî adlı şahıstır.

Seyyid Ali, babası Seyyid Yahya'nın nakiplik görevini yürütmüştür. Seyyid Ali'nin bu görevi esnasında Sünniler ile Bâtıniler arasında çatışma başlamıştır. Durumun vahametini anlayan Seyyid Ali, Halife Müsterşid'e konuyu arz etmiş; fakat Halife Müsterşid olayı ciddiye almamıştır. Seyyid Ali, geri dönmek için yola çıktığında Bağdat yakınlarında vefat etmiştir (H. 519/M. 1125). Bu olaydan on sene sonra Halife Müsterşid önemsemediği Bâtıniler tarafından öldürülmüştür.

Babasının ölümü sırasında Seyyid Ahmed yedi yaşındadır ve dönemin büyük sufilerinden dayısı Mansûr el-Bataihî onu, kardeşlerini ve annesini koruma altına almıştır. Böylelikle Seyyid Ahmed'in ilim ve irfan yolculuğu başlamıştır. İlk olarak Kur'an-ı Kerim öğrenip hafız olmuş; daha sonra da dönemin âlim ve sufilerinden Ali ebu'l-fazl el-vasıtî ve diğer âlimlerden İslamî ilimleri öğrenmiştir. Şafii fıkhını talim ettiği sırada *Kitabü't-tenbih*'e yazdığı şerh Moğol istilası zamanında kaybolmuştur. Vasitî "Herkes üstadıyla ben ise talebem Rifâî ile iftihar ederim" diyerek ona icazet vermiş ve hırkasını giydirmiştir. Ayrıca hem zahirî, hem de batınî ilimlerin sahibi olduğu için Seyyid Ahmed'e "ebû'l-alemeyn" unvanını layık görmüştür. Seyyid Ahmed, Vâsıtî vefat edince dayısı Mansûr el-bataihî'nin terbiye ve irşadı ile eğitimini sürdürmüştür. Seyyid Ahmed'e hilafet ve "şeyhu'ş-şüyûh" unvanını da veren Bataihî kendisine bağlı bütün tekkelerin şeyhi olarak Seyyid Ahmed'i atamıştır[5]. Böylelikle Seyyid Ahmed,

[4] Ümmüabide'de H. 24 Ca 578/M. 25 Eylül 1182 tarihinde vefat etmiştir. Annesinin babası Şeyh Yahya en-Neccar'ın türbesine defnedilmiştir (Muhammed b. Ali es-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhul-İrbâh: Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı,* haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 263).

[5] Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 2, İstanbul 1989, s. 127.

Ümmüabide'deki tekkesine yerleşerek müridlerini irşad ve halka hizmete başlamıştır. Bundan sonraki süreçte, müridlerinin sayısı arttıkça onu kıskananlar olmuş, sürekli şikâyetlere ve iftiralara maruz kalmıştır. Ancak tüm olumsuzluklara karşı gösterdiği sabır ve tevazu sonucu İslam halifelerinin takdirini kazanmıştır. İki kere müridleriyle beraber Hacca gitmiştir. M. 1160 yılındaki ilk Medine ziyaretindeki keramet, tasavvuf dünyasınca bilinen meşhur bir keramet örneğidir[6].

Seyyid Ahmed'in türbesi Bağdat'ın güneyinde Vâsıt yakınlarındadır[7]. Soyu, kızları aracılığı ile devam etmektedir.

Seyyid Ahmed'in piri olduğu Rifâîlik, İslam medeniyetinin en eski ve meşhur tarikatlarından birisidir. Ahmediyye ismiyle de anılmaktadır. Bu tarikat, zamanla Anadolu ve Rumeli'de yayılmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde, bölgenin çeşitli yerlerinde Rifâî dervişlerinin bulunduğunu gösteren kaynaklar mevcuttur. Örneğin, Ahmed Eflakî "Menâkıbü'l-ârifîn" adlı eserinde, Seyyid Ahmed'in oğlu Tâceddin'in, kalabalık bir toplulukla Konya'ya gelerek ayin yaptığını ve bir süre Amasya'da kaldığını belirtmiştir[8]. Bu tarikatın Anadolu'da Ahilerle ve Rumeli'de Bektaşilerle yakın ilişkileri olmuştur. 1592 yılından sonra ise Üsküdar Rifâî Asitanesi[9] denilen yerin karşısındaki mescidde ilk Rifâî ayini icra edilmiştir[10]. Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya* adlı eserinde Rifâîliğin İstanbul'a gelişinin Şeyh Mahmud-ı Hadidi (H.1170/M.1756) ile gerçekleştiğini anlatmaktadır. İstanbul'daki temelleri bu şekilde atılan Rifâîliğin yüzyıllar içerisinde çeşitli semtlerde dergâhları olmuştur. Arap kökenli dört büyük tarikattan biri olan Rifaîlik, Anadolu ve İstanbul'da İzzeddin Ahmed es-Sayyâd'a nispetle "Sayyâdilik, Mârifilik ve Ulvânilik" kolları tarafından temsil edilmiştir[11]. Rifâîlik asıl yaygınlaşma dönemini XVIII. yüzyılda Üsküdar Rifâî Asitanesi'nin kurulmasıyla gerçekleştirmiştir[12]. XIX. yüzyıl başlarında Rifâîlik tarikatı için önemli bir isim olan Edirneli Mustafa Kabûlî Efendi'nin (ö 1825)[13], Edirne'de şeyhlik yaptığı dergâh da bölgede Rifâîliği temsil et-

[6] Seyyid Ahmed'in keramet ve menkıbeleri için bkz. Kazerunî, *Ahmed er-rifaî (k.s.) Hazretlerinin Menkıbeleri: Allah Dostları Serisi 1,* trc. Nurettin Bayburtlugil ve Necdet Tosun, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.

[7] Tahralı, agm*.,* s. 128.

[8] Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 18. Yüzyıl*, İnsan Yayınları, İstanbul 2021, s. 548.

[9] Âsitâne: Büyük tekke (İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2017, s. 107). Bir tarikatın merkezi durumunda olan ve içinde kurucularının türbesi bulunan dergâh (Kubbealtı Lugatı, https://www.lugatim.com/s/asitane, son erişim tarihi: 08.04.2024).

[10] Türer, agm., s. 235.

[11] Muslu, *age*., s. 548.

[12] Daha geniş bilgi ve tekke tarihçesi için bkz. M. Baha Tanman, *Üsküdar Rifâî Asitanesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2023.

[13] Rifâîlik yolu ve virdleri için bkz. Şeyh Mustafa Kabûlî er-rifâî, *Kenzü'l-esrâr: Sırların Hazinesi*, Divan Yayınları, İstanbul 2001.

miştir[14]. Rifâîlik yolunun Osmanlılardan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan temsilcisi, Kenan er-rifaî olup öğrencileri, yurtiçinde ve dışında kurdukları enstitü ve araştırma merkezleri ile tasavvuf kültürünü XXI. yüzyılda da devam ettirmektedir[15].

Rifaîlik yolunda hiçlik makamına ulaşmak için tevazu ve edeb en önemli iki kavramdır. Seyyid Ahmed, piri olduğu yolun özelliklerini şu veciz söylerle ifade etmiştir:

"Gitmediğim zor bir yol, hakikatına vâkıf olmadığım bir meslek (gidilen yol) kalmadı. Himmet ve gayretimle hepsinin perdelerini kaldırıp açtım, her kapıdan girdim. Hepsini çok kalabalık buldum. Zül (tevazu) ve inkisar (mezellet) kapısına vardım, onu bomboş gördüm ve oradan girdim, vâsıl oldum ve mâtlubum hâsıl oldu. Diğer kapıların tâlipleri hâlâ yerli yerlerinde idiler"[16].

Rifaîlik diğer Arap tarikatları gibi (Bedevilik, Sadilik, Kadirilik) zikir ve ayin usulü olarak "kıyamî" (ayakta) zikri benimsemiştir. Her tarikat ayininde olduğu gibi Rifâîlik'te de ayinler, Şeyh Efendi'nin duasıyla başlar. Fatiha'dan sonra özel bir besteyle "evrâd-ı şerife" okunur. Kısa bir duadan sonra ayağa kalkılarak karşılıklı saflar halinde dizinilir. Şeyh Efendi, zikir edilecek Esmâ'yı belirler ve zikrin idaresini *reis*e devreder. Zakîrler, zikrin temposuna uygun ilahiler ve Arapça güfteli şuuller ile serbest kasîdeler okurlar. Rifaî zikri hayli coşkun ve hareketlidir. Zikir hızlandığında -eğer Şeyh Efendi izin verirse- Rifaîliğe mahsus olan "burhân" gösterme başlanır. Bu zikirde temelde gösterilmek istenen şey, alevin ve ateşin Allah istemezse yakmayacağı, her şeyin Allah'ın izniyle gerçekleştiğidir[17].

1.Kosova'da Rifâîlik

İslam sufileri, Balkan coğrafyasına Osmanlılardan önce gelmeye başlamıştır. Efsanevî bir din önderi olan Sarı Saltuk, Balkan topraklarının İslamlaşma sürecinde anahtar bir rol oynamış ve en çok da Bektaşi tarikatı tarafından sahiplenilmiştir[18]. Uzun soluklu tarikat tecrübesi içerisinde Balkan halkları tarikatları benimsemiş ve XIX. yüzyıl başlarında Rifâîlik, Kadirilik, Bektaşilik gibi eski tarikatlar daha güçlü bir şekilde temsil olanağı bulmuşlardır. Gerçekten de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rifaîliğin Makedonya'da önemi artmıştır. Daha sonraki süreçte ise Kosova, Arnavutluk gibi bölgelerde Rifâîlik yolunun izlerine rastlamak mümkündür. Bu

[14] Türer, agm., s. 237.

[15] Çok yönlü bir mürşid olan Kenan er-rifaî'nin "İlahiyât-ı Kenan" adlı şiir kitabında yer alan bestelenmiş ilahilerinden örnekler için bkz. Ek 1.

[16] Mustafa Tahralı, "Rifâîyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2018, s. 288-289.

[17] Muslu, *age*., s. 549.

[18] Nathalie Clayer-Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 247.

yaşayış tarzının güçlenmesinde hilafetnâme alan şeyhlerin önemi büyüktür. Şeyh Musa tarafından XIX. yüzyılın sonlarında Yakova'da ilk Rifaî tekkesi inşa edilmiş ve bu tekke merkez tekke yani âsitâne olarak kabul edilmiştir. Rifâîlik, Hacı Musa (öl. 1917) adlı zatın hizmetleriyle Bosna-Hersek'te yayılmıştır. Onun müridlerinden İşkodralı Şeyh Ahmed (öl. 1927) Arnavutluk'ta onun yerine geçmiş ve Rifâîlik II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte önemli bir yol kat etmiştir[19]. Aslında, Kosova'da diğer tarikatlara nazaran Rifâî tarikatına ait tekkeler daha geç kurulmuştur. Rifaîliğin Sayyadilik kolu, Kosova'da XIX. yüzyılda toplum yaşamında önemli bir yere sahiptir[20]. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Raif Vırmiça Kosova'da toplamda on bir Rifaî tekkesi tespit etmiştir[21]. Bunlardan yedi tanesi halen aktifken dört tanesi tarihte kalmıştır**.** Balkanlardaki şeyhlerin İstanbul'dan icazetname aldıkları ve bu durumun onlar için bir itibar olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Şeyh Musa Efendi de ileride bahsedileceği gibi İstanbul'da tasavvuf ilmini edinmiştir.

Kosova Rifâî Tekkeleri	Tekkenin Yeri	Tekkenin Banisi	Günümüzdeki Durumu	Kuruluş Tarihi
1	Yakova	Şeyh Musa Efendi	Evet	XIX. yy
2	Rahofça	Şeyh Cemali Efendi	Evet	XIX. yy
3	Prizren	Şeyh Hasan Efendi	Hayır	1890-1999
4	Prizren	Şeyh Hüseyin Efendi	Evet	1939
5	Mitroviça	Şeyh Feyzullah Efendi	Hayır	XIX. yy
6	İpek	Şeyh Yaşar Efendi	Evet	XIX. yy
7	Gilan	Şeyh Tahsin Efendi	Hayır	XX. yy başları
8	Prizren	Şeyh Yusuf Efendi	Hayır	1931
9	Prizren	Şeyh Ethem Efendi	Evet	1963
10	Prizren	Şeyh Ramadan Efendi	Evet	1980
11	Mitroviça	Şeyh Muhammed Efendi	Evet	1995

Tablo 1: Kosova Rifâî Tekkeleri[22]

[19] Clayer-Popovic *age.,* s. 260.

[20] Metin İzeti*, Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 253.

[21] Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, Sufi Kitap, İstanbul 2010, s. 189). Vırmiça, 11 tekke tespit etmekle birlikte kitabının 125-140. sayfaları arasında 12 tekkenin adına yer vermiştir. Bunlardan biri olan Rahofça'daki Hacı Şeyh İlyas Tekkesi tabloda bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kosova'daki tekke sayısı 12 olarak kabul edilmelidir. Aslında sayının değişmesi bazı tekkelerin birlikte veya ayrı ayrı değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

[22] Bu tablo Raif Vırmiça'nın *Kosova Tekkeleri* adlı kitabından alınmıştır.

Hacı Şeyh Musa Muslihuddin er-rifaî Bellanitsa Yakova'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rifâî tekkesini kurmuştur. Şeyh Musa, Kosova'da Rifâî tarikatının yaygınlaşmasında da büyük hizmetlerde bulunmuştur[23]. Şeyh Efendi, Kosova'nın Suva Reka şehrinde doğmuş; Prizren Gazi Mehmet Paşa Medresesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'da eğitimine devam edip buradaki Rifâî şeyhlerinden Mustafa Efendi'ye intisab etmiş ve kendisinden icazet almıştır[24]. Şeyhi Mustafa Efendi'nin isteği üzerine Yakova'ya gelerek Rifâî tarikatının Balkanlarda da yeşermesini sağlamıştır. Şeyh Musa, özellikle musiki alanında gösterdiği eserlerle dikkat çekmiştir. Kendisinin birçok şiir ve bestelenmiş ilahisi bulunmaktadır. Şeyh Musa'dan sonra posta, hilafetnâmesini İstanbul'daki Şeyh Cemaleddin Efendi'den almış olan Şeyh Âdem Nuri oturmuştur. Şeyh Âdem Nuri, H. 7 Recep 1313/ M. 24 Aralık 1895 tarihinde Yakova'da doğmuş; ilkokul ve rüştiyeyi burada okuduktan sonra İstanbul'da eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Arnavutluk'ta İşkodra ve diğer yerlerde Rifâî tarikatını yayıp Yakova'daki tekkeye kardeşi Şeyh Danyal Efendi'yi vekil tayin etmiştir[25]. Şeyh Âdem Nuri 1938 yılında vefat edince yerine kırk beş sene tekkede postnişinlik yapacak Şeyh Danyal geçmiştir. Böylelikle Rifâî tarikatı silsilesi Kosova'da uzun yıllar devam edegelmiştir.

Yakova'daki Rifâî Tekkesi 1870 yılında inşa edilmiş ve her mimari yapı gibi çok defa tamir görmüştür. Tekke, dervişler tarafından bakımı yapılan gayet güzel ve geniş bir bahçe içinde yerleşmiş büyük bir âsitânedir. Bahçenin dört tarafında müştemilatı olup asıl tekke binası caddeye bakan tarafa inşa edilmiştir. Kapının solunda semahane, onun ileri kısmında uzun bir türbe yapısı vardır. Kemerli kapının iki tarafındaki pencereler de kemerlidir. Kapının üstü, yanlarda birer, önde üç pencere olan iki direğe dayanan geniş bir çıkmadır. Bu çıkmanın bahçe tarafına karşılık gelen yerinde daha geniş bir çıkma vardır. Tekkenin sağındaki binada dervişlerin kışın ve yazın kaldıkları odalar, misafirhane ve kahve ocağı bulunmaktadır Tekkeler için müstesna bir öneme sahip semahane etrafı maksurelerle çevrili, üstü on iki köşeli ahşap kubbeli ve ortası devran yeri olan bir yapıdır. Arka üst kısımda bir mahfil ve sağ tarafta kadınlar için yapılmış "kafes" denilen kısım yer almaktadır. Her Rifâî tekkesinde görülebilen kudüm, şiş, topuz, bendir, teber ve alemler duvarlarda asılıdır[26]. Semahanenin kubbesi duvar resimleri ve boyalı nakışlar açısından oldukça önemlidir. Dikdörtgen çerçeveler içindeki yapı tasvirleri arasında Hz. İmam-ı Hüseyin'in Türbesi, İmam Ahmed er-rifâî'nin Türbesi, Mekke ve Medine kent tasvirleri ile natürmort tasvirleri yer almaktadır. Boyalı nakışlar ise bitkisel ve geometrik bezemeler ile yıldız motiflerinden oluşmaktadır. Semahanenin duvarlarında ve tekkenin

[23] Vırmiça, a*ge*., s. 124.

[24] İzeti, *age*., s. 254; Vırmiça, *age*., s. 125.

[25] Vırmiça, *age*., s. 125-126.

[26] Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C III, 3. Kitab, İstanbul 1981, s. 316-317; İzeti, *age*., s. 254; Vırmiça, *age*., s. 127.

çeşitli odalarında bezemeler bulunduğu gibi tekkenin giriş kapısının üzerinde de tarikat tacı, iki sancaklı teber ve hilal tasviri mevcuttur[27].

Merkez âsitâne dışında Kosova'nın Osmanlı dönemindeki önemli şehirlerinden biri olan Prizren'deki Rifâî tekkesinden çalışmada ayrıca bahsedilecektir. Ancak Kosova bu şehirlerle sınırlı olan bir bölge elbette değildir. İpek, Rahofça, Sancak, Gilan ve Mitroviça'daki diğer Rifâî tekkelerinden de kısaca bahsetmek gerekir. Örneğin XIX. yüzyılda Şeyh Feyzullah Efendi Mitroviça'da bir Rifâî tekkesi kurmuştur. Şeyhin vefatından sonra oğlu Abdülkadir Efendi, onun vefatından sonra da oğlu Şeyh Tatar posta oturmuş ve silsile böylelikle devam etmiştir[28].

Yakovalı Şeyh Musa'nın diğer halifesi olan İpekli Şeyh Yaşar Gacafer 1880-1890 yılları arasında İpek'te bir Rifâî tekkesi kurmuştur. Tekke, İpek Hamam Camii yanında yer almaktadır. Şeyh Yaşar'dan sonra sırasıyla postta şu isimler görülür: Şeyh Kazım, Şeyh Hacı Yaşar, Şeyh Behlul Gacaferi, Şeyh Riza Gaceferi. 1983 yılında vefat eden Şeyh Riza'dan sonra oğlu Vekil Mesna Gacaferi yönetmiştir. Tekke semahane, kahve ocağı ve misafirhaneden müteşekkil bir yapıdır. Tekkenin yanında bulunan türbede tekkenin şeyhleri olan Şeyh Yaşar, Şeyh Behlul ve Şeyh Riza yatmaktadır[29].

Şeyh Cemali Efendi Tekkesi ise, Rahofça'nın Kadir Mahallesi'nde Şeyh Cemaleddin (Cemalî) Zukiç (Zikiç) tarafından XIX. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Şeyh Cemalî Efendi, hilafetnâmesini Yakova'daki Şeyh Musa Efendi'den almış, daha sonra Prizren'e gitmiş ve burada vefat etmiştir. Günümüzde tekkeden geriye hiçbir iz kalmamıştır[30]. Kosova'da Rifâî tarikatına ait bir diğer tekke Rahofça'nın Gradina semtinde 1903 yılında Şeyh İlyas[31] tarafından kurulmuştur. Tekke, Hacı Şeyh İlyas Tekkesi olarak bilinmektedir. 1922 yılında Şeyh Âdem Nuri'den hilafetnâmesini alan Şeyh İlyas'ın 1947 yılında ölümünden sonra oğlu Şeyh Bâki postnişin olmuştur. Şeyh Bâki 1962 yılında hilafetnâmesini aldıktan sonra 2002 yılında vefatına kadar 40 yıl tekkede görev yapmıştır. Birçok ilahi yazan Şeyh Bâki, Hz. Seyyid Ahmed er- rifâî'nin bazı ilahilerini Arnavutça ve Türkçeye tercüme etmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu Hacı Şeyh Mehdi geçmiştir. Hilafetnâmesini 2004 yılında alan Hacı Şeyh Mehdi, halen görevini sürdürmektedir. Tekkeyle aynı çatı altında Şeyh İlyas ve Şeyh Baki'nin kabirlerinin bulunduğu bir türbe de mevcuttur. Tekkede semahane, misafir odaları, meydan odası, kahve ocağı ve kütüphane bulunmaktadır.

---

[27] Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Karaaslan, "Kosova'daki İki Rifai Tekkesi'nden İmgeler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 29, 2020, s. 111-117.

[28] İzeti, *age*., s. 256.

[29] İzeti, *age*., s. 257.

[30] Vırmiça, *age*., s. 128.

[31] İzeti, *age*, s. 255'de Şeyh İlyas Efendi'nin babası olarak Şeyh Cemalî Efendi'yi göstermektedir. Oysaki bu bilgi hatalıdır. 29.07.2023 tarihinde Şeyh Mehdi Efendi ile yapılan görüşmede verilen bilgiye göre Şeyh İlyas'ın babası Abdurrahman Zika'dır.

Semahane daha önce üst katta iken sonrasında alt kata alınmıştır. 1998-1999 Kosova Savaşı sırasında tekkeyle birlikte kütüphanedeki yazma eserlerin çoğu zarar görmüştür. Savaştan sonra tekkenin yerinde yeni tekkenin inşa süreci başlamış ve iki yıl aralıksız sürmüştür. Tekkenin Osmanlı dönemine ait duvar resimleri ve boyalı nakışları[32] inşa faaliyetleri sırasında yok olmuştur. Günümüzde tekkede düzenli olarak zikirler yapılmakta[33] ve Rifâî tarikatına ait diğer faaliyetler devam etmektedir. Tekkenin masrafları şeyh ailesinin ve dervişlerin katkılarıyla karşılanmaktadır. Tekkeye ait küçük bir arazi bulunmakla birlikte şeyh tarafından verimsiz olduğu ifade edilmiştir[34]. Bu örneklerin dışında Kosova'da ilginç tekke örneklerinden de bahsetmek mümkündür. Mitroviça'da Rifâî tarikatına ait en yeni tarihli tekke Şeyh Hacı Muhammed Sahatçı tarafından 1995 yılında kurulmuştur. Bir ev kadar büyüklüğü olan bu tekkede az sayıda derviş vardır ve devamlı zikirler yapılmaktadır[35].

Bazı Rifâî tekkeleri günümüze ulaşamamıştır. Bu durum maddi nedenlerle açıklanabileceği gibi artık söz konusu bölgede Rifâî tekkelerinin görevlerini tamamlamış olmaları ile de izah edilebilir.

Anadolu ve Mısır'da Rifâîliğin yaşanışı ile Balkanlardaki arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Rifâîlik, orta ve aşağı tabakadaki insanlardan müteşekkildir. Yüksek sesle (cehri) zikir, müzik aleti kullanma, nefsini terbiye etme ayinleri, kor ve cam yutma vb. ritüeller ortak olmakla beraber davsa uygulaması (şeyhin yere uzanması ve müridlerden oluşan bir halıya binmesi) Balkanlar'da hiç görülmemiştir[36].

2.Prizren Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi[37]

Prizren'de faaliyet gösteren ilk Rifâî tekkesi Şeyh Hasan Hüsnü Efendi Tekkesi'dir. 1890-1900 yıllarında Şeyh Hacı Hasan Hüsnü Efendi tarafından kurulan tekkenin çok sayıda müridi bulunuyordu. Ancak Şeyh Hasan

[32] 2002 yılındaki tadilat sırasında orijinalliği kaybolan Hz. İmam Hüseyin Türbesi, Ahmed er-rifâî Türbesi, Mekke ve Medine kent tasvirleri gibi resimlerle bezemelerin yerine yenileri yapılmıştır (Karaaslan, agm., s. 118-120).

[33] Tekkede zikirler cuma namazından sonra, Ramazan ayında ise cuma ve pazartesi geceleri yapılmaktadır (İzeti, *age*., s. 255).

[34] Tekkeye ait bilgiler, 29.07.2023 tarihinde Şeyh Mehdi Efendi ile yapılan görüşme sırasında tarafımıza verilen Arnavutça bir metinden alıntılanmıştır. Ayrıca bkz. Vırmiça, *age*., s. 128-131.

[35] Vırmiça, *age*., s. 140.

[36] Clayer-Popoviç, *age*., s. 255.

[37] Tekkenin ismi konusunda farklı adlandırmalar yapılmıştır. Raif Vırmiça, tekkeyi Şeyh Hüseyin Tekkesi olarak nitelendirirken (Vırmiça, *age.*, s. 132), Shkemb Nivokazi, Şeyh Cemal Tekkesi olarak Rahofça ve Prizren Rifâî tekkelerini birlikte değerlendirmiştir (Shkemb Nivokazi, *Kosova'da Rifâîlik Üzerine Bir İnceleme: Shejh Adem Nuri Gjakova'nın Rehber Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022, s. 40).

Efendi'nin Kosova'daki isyana karışması nedeniyle[38] gözaltına alınması ve Arnavutluk'a kaçması üzerine şeyhsiz kalan tekke kapatılmış, dervişleri de etrafa dağılmıştır. Bu tarikata mensup dervişlerin başka tekkelere kaymaması için Yakova Rifâî Tekkesi Şeyhi Hacı Şeyh Musa Efendi, Rahofçalı Şeyh Cemalî Efendi'nin Prizren'e gitmesini ve tarikat faaliyetlerini orada devam ettirmesini istemiştir. Böylece Şeyh Hasan Hüsnü Efendi Tekkesi'nin dağılan dervişlerinin bir kısmı Prizren'de yeni kurulan Rifâî tekkesinde faaliyet göstermeye başlamıştır[39].

Tekkenin günümüzdeki şeyhi Şeyh Adri Hüseyin Efendi'den alınan bilgiye göre büyük dedesi Şeyh Cemalî Efendi halifeliği Yakova Rifâî Tekkesi Şeyhi Hacı Şeyh Musa Efendi'den almıştır. Şeyh Musa Efendi'ye ise hilafetnâmesi İstanbul'da Şeyh Mustafa Efendi tarafından verilmiştir. Şeyh Cemalî Efendi Rahofça'da yaşamıştır. Hacı Şeyh Musa Efendi'nin görevlendirmesi üzerine 1898-1899 yılında Rahofça Rifâî Tekkesi'nden ayrılmış ve Prizren'de tekkesini kurmuştur. Şeyh Cemalî'nin tekkesi bir süre sonra Bulgarlar[40] tarafından yakılmıştır. Bunun üzerine Yeni Mahalle'de bir tekke kuran Şeyh Cemalî Efendi faaliyetlerini burada sürdürmüş, 1917 yılında vefat ettiğinde Tezkir Baba'nın türbesine[41] defnedilmiştir. Şeyh Cemalî'nin ölümünden sonra oğlu Şeyh Hüseyin Efendi Prizren Rifâî Tekkesi'nin postnişini olarak tayin edilmiştir[42]. 1904 yılında Prizren şehrinde doğan Şeyh Hüseyin ilk tahsilini babası Şeyh Cemalî'den almıştır. 1926 yılında Yakova'da Şeyh Âdem Nuri Efendi'ye giderek biat etmiş ve hilâfete nail olmuştur. Şeyh Hüseyin 1938 yılında bugün tekke olarak kullanılan evi satın almış ve evin bir bölümünü tekkeye dönüştürmüştür. Hüseyin Efendi, tekkedeki faaliyetlerinin yanı sıra ilahiler de kaleme almıştır. Şifahi

[38] Dönemin Osmanlı belgelerinde Şeyh Hasan Efendi *Kosova'da içtima ve isyana sebep veren bazı eşhas* arasında gösterilmiş ve Kosova Divan-ı Harb-i Örfisi'nce söz konusu şahısların memleketin asayişi için onar sene müddetle Anadolu vilayetlerinden birine sürülmelerine karar verilmiştir. Daha sonra Şeyh Hasan Efendi'nin Yakova Divan-ı Harb-i Örfi'sine sevki uygun görülmüştür (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus), 135/4, 10 M 1329/11 Ocak 1911; BOA, BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 3845/288318, 13 M 1329/14 Ocak 1911).

[39] Vırmiça, *age.*, s. 131-132; Raif Vırmiça, "Geçmişten Günümüze Kosova Tekkeleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt IV. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 2091.

[40] Prizren'de Bulgarların istilası döneminde zarar gören tekkelerden birisi de Şeyh Hasan Efendi'nin Beyzade Mahallesi'ndeki dergâhıdır. Rifâî dergâhı olduğu anlaşılan tekkenin Bulgarlar tarafından yıktırılmasından sonra yüzden fazla dervişi zikir ve erkândan mahrum kalmıştır. Şeyh Hasan Efendi, Prizren Sancağı Müftülüğü'nden kendilerine Prizren'de bir yer tahsis edilmesini arz etmiştir. (Kosova Devlet Arşivi, 7. Kutu, 507 nolu belge).

[41] Tekkenin yer darlığından dolayı bir türbesi yoktur. Şeyh Cemalî Efendi, bir gece rüyasında Tezkir Efendi'yi görmesi üzerine ertesi gün çocuklarını toplamış, söz konusu türbeye defnedilmesi konusunda vasiyette bulunmuş ve bu vasiyeti yerine getirilmiştir (Vırmiça, *age.*, s. 134).

[42] 26.07.2023 tarihinde Şeyh Adri Hüseyin Efendi ile yapılan görüşme.

bilgilere göre şeyh bir Sırp askerinin kılıcı ile burhan[43] gösterince kendisine bu kılıç hediye edilmiştir. Söz konusu kılıç Prizren Rifâî Tekkesi'nde muhafaza edilmektedir[44]. 1969 yılında Prizren'de vefat eden Şeyh Hüseyin Efendi şehir mezarlığında özel olarak yapılan türbeye defnedilmiştir. Tek katlı ve dörtgen biçimli türbe kiremit çatılı kâgir bir binadır. Cuma günleri ziyaretçilere açıktır. Şeyh Hüseyin'den sonra dedesinin ismini almış olan Şeyh Cemalî Efendi posta geçmiştir. 1953 yılında babası Şeyh Hüseyin Efendi'den hilafetnâmesini alan Şeyh Cemalî çok etkin bir şeyh olup Rifâî tarikatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır[45]. 1974 yılında Şeyh Cemalî b. Hüseyin ile Kosova'daki diğer 38 şeyh tarafından BİRDA (Bashkësia İslame e Rendit te Dervisheve Ali) adlı bir teşkilat kurulmuş, başkanlığına da Şeyh Cemalî b. Hüseyin getirilmiştir[46]. Şeyh Cemalî Efendi aynı zamanda edebî bir kişilik olup yazarlıkla da meşgul olmuştur. Hayatı boyunca çok sayıda ilahi kaleme alan Şeyh Cemalî, babası Şeyh Hüseyin'in ilahilerini ve Kosova'daki diğer Rifâî tekkelerinde okunan ilahileri derlemiş ve onları özel bir ilahi kitabında (İlahi Mecmuası) toplamıştır[47]. Ayrıca tekkede zamanla Türkçe bilmeyen dervişlerin sayısının artması üzerine Arnavutça olarak "Mevlid-i Alî el-Murtezâ" adıyla bir eser kaleme almıştır. Bu eser her kandil gecesinde ikindi namazından sonra toplu bir şekilde meşk edilmektedir. Şeyh Cemalî Efendi'nin 2005 yılında vefatından sonra oğlu Adri Hüseyin Efendi postnişin olmuştur. Hırvatistan'ın Pula şehrinde doğan Adri Hüseyin, 1993 yılında babası Şeyh Cemâlî'den hilâfet almış, babasının vefatından sonra Prizren Rifâî Tekkesi'nin postnişinliğini üstlenmiş ve hâlen bu görevini sürdürmektedir[48].

Şeyh Adri Hüseyin Efendi'nin ifadesine göre tekkede zikirler her cuma namazından sonra yapılmaktadır. Ramazan ayında ise pazartesi ve perşembe akşamları zikirler icra edilmektedir. Kadınlar da tekkedeki zikirleri takip edebilmektedir. Tekkenin herhangi bir gelir kaynağı veya arazisi bulunmamaktadır. Faaliyetlerini yardımlarla devam ettirmektedir. Tekkede

[43] Rifâîlerde burhan gösterme, Seyyid Ahmed er-rifâî'nin hac ziyareti sırasında Hz. Peygamber'in elini öptüğü güne dayandırılmaktadır. Bu olaya şahit olanlar cezbeye gelerek çadırların demir kazıklarını çıkartıp vücutlarına saplamışlar, demirci dükkânlarındaki kor ateşleri avuçlayıp başlarından aşağı dökmüşlerdir. Seyyid Ahmed er-rifâî, onları sakinleştirmek için kum üzerine sevâkıt-ı Fatiha adı verilen yedi harfi çizmiş, daha sonra kumu avuçlarına alıp onlara koklatmıştır. Cezbe halindekiler önceki hallerine dönmüşler ve vücutlarına herhangi bir zarar gelmemiştir. Bu olayın hatırasını anmak üzere sonraki dönemlerde de burhan gösterilmeye devam edilmiştir (Aliye Uzunlar, *Anadolu ve İstanbul'da Rifâiyye'nin Sayyâdiyye Kolu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 216-217).

[44] Nivokazi, *agt*., s. 42.

[45] Vırmiça, *age.*, s. 133-134.

[46] Nivokazi, *agt*., s. 43.

[47] Vırmiça, *age.*, s. 133; Nivokazi, *agt*., s. 44-45.

[48] Nivokazi, *agt*., s. 43-46. Tekkede görev yapan şeyhlerin resimleri için bkz. Resim 1-3.

Muharrem orucu[49] tutulmakta ve 10. günde matemden çıkılmaktadır. Orucun bitiminde iftardan sonra aşure ikram edilmektedir[50].Tekkenin çok sayıda dervişi ve ziyaretçisi bulunmaktadır. Dervişlerin çoğunluğu çevre köylerden gelmektedir. Her yıl 21 Martta (Hz. Ali'nin doğum gününde) dervişlerin ve son derece görkemli bir kalabalığın katılımıyla tekkede zikir yapılmakta, burhan gösterilerek bahar bayramı (Sultani Nevruz) kutlanmaktadır. Kutlamalar sırasında yapılan zikirlerde vücuda şiş ve kılıç saplanması, kızgın kılıcın yalanması, keskin kılıç üstünde yürünmesi, şişlerin yanaklardan geçirilmesi gibi olağanüstü gösteriler yapılmaktadır[51].

Tekke, iki katlı kâgir bir binadır. Binanın zemin katı tekke olarak kullanılmakta, üst katta ise şeyhin evi bulunmaktadır. Aslında avlu içerisinde iki ayrı yapı bulunmaktadır. Tekke binasının yanı sıra ikinci binanın da alt katı tekkeye tahsis edilmiştir. Burada dervişler için kabul odaları yer almaktadır. Odalarda tekke şeyhlerine ve dervişlerine ait fotoğraflar, Kaygusuz Sultan, Seyyid Ahmed er-rifâi ve Rifâî tarikatına özgü bazı resimler, levhalar, yazılar, kavuklar, kitaplar ile kılıç ve kama bulunmaktadır.

Tekke binasının birçok kez tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Esaslı tamirlerden biri ise 1972 yılında yapılmış ve tekke bugünkü görünümüne kavuşmuştur. Tekke giriş kapısında üç ayrı dilde yazılmış "İslam Turukat-ı Aliyye Dervişler Birliği" adında bir kitabe asılmıştır. Tekkenin 9x9 metre büyüklüğünde çok süslü bir semahanesi ile kahve ocağı, meydan odası ve diğer bölümleri mevcuttur. Tabanı halı ile kaplı olan semahanenin üç tarafı maksureli olup üstünde kafesli mahfili vardır. Tekkenin tavanı ahşap ve düzdür[52]. Mihraba ve mihrabın her iki yanındaki duvarlara Süleyman mührü, darb, şiş, tığ, topuz, kılıç, balta, teber, keşkül, el şeklinde kaşağı, zikir tespihleri, alem ve sancaklar asılmış, şamdanlar ve fenerler konulmuştur. Mihrabın en üstünde ise On İki İmam'ın ve Seyyid Ahmed er-rifâî' in isminin yazılı olduğu levha ile taç resimleri ve nefirler yer almaktadır. Mihrabın sağ tarafındaki duvar rafına zil, bendir, kudüm gibi bazı musiki

[49] Muharrem orucu, söz konusu ayın 1'inde başlayıp 10'una kadar 10 gün ya da 12'sine kadar 12 gün bazen de üç gün öncesinden başlanıp 12'sine kadar 15 gün tutulan oruçtur. Bazı kabullere göre matem orucu olarak da adlandırılan bu oruç, Hz. Hüseyin ile beraber Ehl-i Beyt'in Kerbelâ'da şehit edilmelerinin anısına ve On İki İmam adına tutulur. Hz. Hüseyin'in Muharrem ayının 10. günü şehit edilmesi yas tutulmasına yol açmış, onun ve onunla birlikte şehit olanların ruhları için Muharrem orucunun bitiminde aşure pişirilmiş ve dağıtılmıştır (Cenksu Üçer, "Alevîliğin Yanlış Algılanması: Muharrem Uygulamaları Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2581068, s. 50, 52, 54, son erişim tarihi: 15.03.2024).

[50] 26.07.2023 tarihinde Şeyh Adri Hüseyin Efendi ile yapılan görüşme.

[51] Vırmiça, *age.*, s. 133. Rifâî tarikatına bu gibi özellikler sonradan girmiştir. Nefsi terbiye etmek, nefsanî duygulara ve vücuda ızdırap çektirme fikri diğer tarikatlara kıyasla Rifâî tarikatında daha belirgindir (Mehmet İbrahim, "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XXIV, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, s. 299).

[52] Ayverdi, *age*., s. 211; Vırmiça, *age.*, s. 132-133.

aletleri ile kavuklar ve kitaplar yerleştirilmiştir. Ayrıca duvarlarda cami figürlü bazı fotoğraflar ve levhalar bulunmaktadır. Şeyhin oturacağı makam postu kırmızıdır. Diğer postlar koyun postundan olup mihraptan itibaren halka şeklinde meydana serilmiştir. 26 Temmuz 2023 tarihinde tekkeye yapılan ziyaret sırasında Şeyh Adri Hüseyin Efendi, silindirik bir mahfaza içinde saklanan silsilenâmeyi bize göstermiş ve fotoğraf almamıza müsaade etmiştir. Söz konusu silsilenâme boyut olarak oldukça uzun olup rulo halinde saklanmaktadır. Yer yer yıpranmış ve sararmış bir görüntü arz eden silsilenâmenin sonunda 9 Safer 1276 tarihi dikkati çekmektedir. Bu tarih Miladi olarak 7 Eylül 1859 tarihine tekabül etmektedir[53].

2.a. Tekke Kitaplığı

Çok sayıda kitabın yer aldığı kitaplık semahane içerisindedir. Tekkede toplam 8 sayfadan oluşan bir kitap listesi bulunmaktadır. Yazma eserlerin özellikle vurgulandığı listede 375 rakamına kadar bir listeleme yapılmıştır. Bununla birlikte listede bazı sıra numaraları boş bırakılmıştır. Rastgele bir şekilde kitaplığa yerleştirilen kitapların tamamı kitaplıkta değildir. Zira kitaplardan bir kısmının semahanenin sağ duvarındaki rafta olduğu, bir kısmının da diğer binanın alt katındaki kabul odalarında bulunduğu gözlemlenmiştir. Liste incelendiği zaman tekkede ağırlıklı olarak dinî ve tasavvufî kitapların bulunduğu dikkati çekmektedir. Bunlar arasında başta Kur'an-ı Kerim ve cüzleri olmak üzere çeşitli sureler, evrâdlar[54], dua ve ilahi mecmuaları, burhan duaları, İlmihal, Mevlid-i Şerîf, Muhammediye ve şerhleri, İncil, Mesnevi-i Şerîf (şerh ve tercümeleri), Ahmed er-rifâî'nin eserleri, Rifâîlik ile ilgili usûl, erkân, adab, zikir ve gülbang üzerine yazılmış çeşitli kitaplar bulunmaktadır. Ayrıca Niyazî-i Mısrî ve Birgivî'nin kitapları da rağbet gören eserler arasındadır. Halk nazarında destanlaşmış ve popülerlik kazanmış Seyyid Battal Gazi ve Saltuknâme gibi eserler de dervişler arasında okunmuştur. Tekkede tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarına ilginin de bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Mesela Üsküp Tarihi, Mısır Harp Tarihi, Fatih Sultan Mehmed, Tuna Vilâyeti Mektepleri, Memâlik-i Mahruse-i Şahane Coğrafyası gibi kitaplar Osmanlı tarih ve coğrafyasına yönelik bir ilginin varlığına işaret etmektedir. Tekkedeki kitapların önemli bir kısmını edebî içerikli yayınlar oluşturmaktadır. Özellikle Hafız-ı Şirazî Divanı, Fuzulî Divanı, Nesimî Divanı, Haşim Efendi Divanı, Şeyh Kuddusi Divanı, Şem'î Divanı, Turabî Divanı ve Sadi Şirazî'nin Gülistan'ı ilk etapta söylenebilir. Edebî türler arasında bulunan fıkra, şiir, hikâye ve roman türündeki kitaplar da tekke kitaplığında ağırlıklı bir yer işgal etmektedir. Hoca Nasreddin Efendi'nin fıkraları Balkan toplumları arasında

[53] Tekkenin iç ve dış görünüşü ile içindeki objeler için bkz. Resim 4-10.

[54] Evrâd, Allah'a yaklaşmak için belirli zamanda ve belirli miktarda yapılan ibadet, dua ve zikri ifade eden bir tasavvuf terimi olup tarikatların oluşmasıyla beraber farklı bir boyut kazanmıştır. Ayet, hadis, salavat, tespih ve zikirlere tarikat kurucuları tarafından tertip edilen dua ve tespihlerin ilave edilmesiyle tarikatlara göre oluşan evrâd kitapları ortaya çıkmıştır (Mustafa Kara, "Evrâd", *DİA*, C 11, İstanbul 1995, s. 533).

da bilinmekte ve anlatılmaktadır. Kitaplıkta M. Kemaleddin'in hikâyeleri oldukça popülerdir. Polisiye ağırlıklı olan bu hikâyeler Siyah Müselles, Şişedeki Gözler, Kanlı Kurdele, Maça Beyi, Yarık Parmak, Çalınmış Gerdanlık ve Dirilen Ölü olarak sıralanabilir. Böğürtlen, İntibâh, İsviçreli Aile Robinson, Leyla ile Mecnun Hikâyesi roman ve hikâye türlerinde tekkede okunan diğer kitaplar arasındadır. Muallim Naci'ye şiir alanındaki şöhretini sağlayan kitabı Ateşpâre de tekke kitaplığındaki yerini almıştır. Ayrıca Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Türkçe yazılmış sarf-nahiv, gramer, alfabe ve lügatlerin yanı sıra fıkıh, felsefe, mantık, İslam ve miras hukuku, biyografi ve musikiyle ilgili kitaplar tekkenin kitap koleksiyonunda bulunmaktadır. Mersiye, risale ve nasihatname tarzında yazılmış kitaplar da tekkedeki fikrî hayata katkıda bulunan eserler arasındadır. Bunların dışında tılsım, muska, tabirnâme gibi eserlere de ilgi gösterilmiştir[55].

Genel olarak bakıldığında tekke kitaplığında dinî, tasavvufî, edebî, tarihî, hukukî, felsefî, musikî ve ahlâkî türdeki kitaplara yer verilmiştir. Tekkelerin kütüphane ve arşivleri ilim ve sanata gösterdikleri ilgiyle doğru orantılı olduğundan bu anlamda söz konusu tekkenin kütüphanesi mütevazı ölçülerde bir kütüphane olarak görülebilir.

Sonuç

İslam dünyasının ilk dört büyük tarikat ekolü içinde yer alan Rifâîlik tarikat dünyasında ayrı bir yere sahiptir. Seyyid Ahmed er-rifâî'ye intisab eden şeyh ve dervişlerin hizmetleriyle Anadolu'ya ve hatta Balkanlara kadar genişleme ve temsil imkânı bulmuştur. Özellikle Kosova'da Yakova, Gilan, Prizren, Mitroviça, Rahofça ve İpek gibi yerlerde açılan tekkelerle ilgi görmüştür.

Kosova'da Rifâî tarikatına mensup on iki tekkeden biri olan Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi, Prizren'de faaliyetlerini devam ettirmiştir. İki katlı kâgir bir bina olarak bugünkü şeklini alan tekkenin son derece süslü bir semahanesi, meydan odası, kahve odası, kütüphanesi ve diğer bölümleri bulunmaktadır. Semahane tekke objeleri açısından son derece zengindir. Keza kütüphanesinde de değerli el yazması eserler bulunmaktadır. Her Cuma zikirlerin icra edildiği tekkede 21 Mart'ta bahar bayramı (Nevruz) kutlamaları sırasında burhan ayini gibi olağanüstü gösteriler yapılmaktadır.

Prizren'de tekke kültürünün canlı bir şekilde yaşandığı önemli örneklerden birisi olan tekke, kalabalık derviş ve ziyaretçileri ile geçmişin izlerini günümüze taşımaya devam etmektedir.

[55] Tekkedeki kitapların listesi ile kitaplığın genel görünüşü için bkz. Ek 2 ve Resim 11.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO (Bâb-ı Âli Evrak Odası), 3845/288318.

BOA, İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus), 135/4.

Kosova Devlet Arşivi, 7. Kutu, 507 nolu belge (11 Mayıs 1928).

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Yugoslavya*, C III, 3. Kitab, İstanbul 1981.

Clayer Nathalie-Popovic Alexandre, Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler,* haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 247-267.

İbrahim, Mehmet "Eski Yugoslavya Sınırları Dâhilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", Vakıflar Dergisi, Sayı XXIV, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, s. 291-306.

İzeti, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

Kara, Mustafa, "Evrâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 11, İstanbul 1995, s. 533-535.

Kara, Mustafa, *Din Hayat Açısından Tekke ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.

Karaaslan, Muzaffer, "Kosova'daki İki Rifai Tekkesi'nden İmgeler", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 29, 2020, s. 107-127.

Kazerunî, Hacı Hüsam İbrahim b. Muhammed, *Ahmed er-rifaî (k.s.) Hazretlerinin Menkıbeleri: Allah Dostları Serisi 1,* Tercüme: Nurettin Bayburtlugil ve Necdet Tosun, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.

Ken'ân er-Rifâî, *İlâhiyât-ı Kenân: Notalarıyla Bestelenmiş İlahiler*, haz. Yusuf Ömürlü, Cenan Eğitim Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı: 4, İstanbul 2014.

Kubbealtı Lugatı. https://www.lugatim.com/s/asitane, son erişim tarihi: 08.04.2024.

Muhammed b. Ali es-Serrâc, *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhul-İrbâh: Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı*, haz. Nejdet Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

Muslu, Ramazan*, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 18. Yüzyıl*, İnsan Yayınları, İstanbul 2021.

Nivokazi, Shkemb, *Kosova'da Rifâîlik Üzerine Bir İnceleme: Shejh Adem Nuri Gjakova'nın Rehber Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2017.

Tahralı, Mustafa, "Ahmed er-Rifaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, İstanbul 1989, s. 127-130.

Tahralı, Mustafa, "Rifâîyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2018, s. 285-370.

Tanman, M. Baha, *Üsküdar Rifâî Asitanesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2023.

Türer, Osman, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 207-247.

Uzunlar, Aliye, *Anadolu ve İstanbul'da Rifâîyye'nin Sayyâdiyye Kolu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Üçer, Cenksu, "Alevîliğin Yanlış Algılanması: Muharrem Uygulamaları Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2581068, s. 45-76, son erişim tarihi: 15.03.2024.

Vırmiça, Raif, *Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları*, Sufi Kitap, İstanbul 2010.

Vırmiça, Raif, "Geçmişten Günümüze Kosova Tekkeleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, IV. Cilt IV. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 2089-2099.

III. Sözlü Tarih

Kaynak Kişiler Şeyh Adri Hüseyin Efendi, (26.07.2023).

Kaynak Kişiler Şeyh Mehdi Efendi, (29.07.2023).

EKLER

Ek 1: Ken'an Rifâî'den İlahi Örnekleri

Dervişlik Evsafı[56]

Selâmet her dü âlemde,
Rızâ-yı Hazret-i Allah
Vefâ ister isen ahde
İşin tut hasbeten lillah!

Yakışmaz dervişe gaflet,
Kelâmı, kalbî zikrullah.
Sadâkât, doğruluk kârı,
Onun maksudu bir Alalh

Bu dervişlik ne hoş yol bak!
İşi Allah ve illallah.
Ten ü cânı gerek atmak,
Yok olmak fisebilillah.

Hudâ'dan gayri görmez hiç,
Görür her yerde nûrullah.
Onun yok meyli dünyaya,
Ümîdi, arzusu Allah.

Vücudunda emanettir,
Ara bul, sende sırrullah!
Soyun varından Ken'ân,
Görürsün vâr olan Allah!

Vezni: Mefâilün Mefâilün

Bilgiden Maksad Allah Mârifetidir[57]

Kulluğu mü'minleri bir ulu Sübhân'adır,
Hizmeti dervişlerin er olan insânadır.

Gördüğü mahbubudur, arzusu mâşûkudur,
Âşıka yok başka şey, varsa hep efsânedir.

Sahib-i ilm ü edeb ârif-i billâh olur,
Mazhar-ı kalb-i selîm, hem tecelli-gâh olur.

Cümle bilgiden garaz, Hakk'ı görüp bilmedir,
Kim buna ermiş ise âleme şâh olur.

Çok şükür Allah'a ki eyledi ihsân bize,
Zulmet-i dünyâda bir mürşid-i âlî bize.

Şükr ile Ken'ân diyor, etti inâyet Hudâ,
Lütfedip oldu ayân Hak o cemâlden bize.

Vezni: Müfteilün Fâilün Müfteilün Fâilün

[56] Ken'ân Rifâî, *İlâhiyât-ı Kenân: Notalarıyla Bestelenmiş İlahiler*, haz. Yusuf Ömürlü, Cenan Eğiitim Kültür ve Sağlık Vakfı Neşriyatı: 4, İstanbul 2014, s. 107.

[57] Ken'ân Rifâî*, age.,* s. 83.

Ek 2: Tekke Kitaplığında Bulunan Kitaplar

Yazma Eserler	Adet	Yazma Eserler	Adet
Adem Safiuallah	1	Hilkat	1
Aşk	1	Hisbü'l-Feth	1
Behlûl-i Dânâ	1	Hizb-i Rifai	2
Defter	2	İslam Kanunu Tercümesi	1
Defter-i Not, Evrâd, Dua, Vefk	1	Kerbela Mersiyesi	1
Divân	1	Kitab-ı Birgivî	1
Dua	2	Kur'ân-*ı Kerîm*	4
Dua ve İlahi Mecmuası	1	Menâkıb-ı Min Ataullah (Rifailik)	1
Dua Defteri	1	Mersiye-i Ümmü Gülsüm R.A.	1
Dua Mecmuası	1	Mecmua	5
Dua, Salat ve Ayetler	1	Mevlid-i Şerîf	1
Duanâme	4	Miftah-ı ?	1
El-Burhanü'l-Müeyyed	1	Mersiye	1
Emeviyye	1	Miftah (Anahtar) Vefkler	1
Evrâd-ı İşrak Dua Rifai	1	Mukaddime	1
Evrâd-ı Rifai Tercümesi (Türkçe)	1	Nevruziye	1
Evrâd-ı Seniyye	1	Niyazi-i Mısrî	1
Evrâd-ı Şerîf-i Rifai	1	Niyazi-i Mısrî Mektubât	1
Evrâd ve Tılsım	1	On İki İmam	1
Fütüvvetnâme	1	Şerh-i Şerîf Kitabı	1
Güfte Mecmuası	8	Tarik-i Sevab	1
Hakikat	1	Tarikat Defteri	1
Havas	1	Tavsiye ve Okunacak Dualar	1
Hazâ Kitab-ı Avamil	1	Tekke Erkan ve Usûl Rifai	1
Hazâ Kitab-ı Hisbü'l-Kebir	1	Tekke Mecmuası	1
Hazâ Kitab-ı Mah-ı Muharrem, Halifeler için	1	Tuhfe-i Rifai	1

Hazâ Kitab-ı Tarikat	1	Vefk	1
Hazâ Şerhi Hilliye-i Şerîf	1	Vefk ve Dualar	1
Hazret-i İmam Hasan ve Hüseyin Ahvalleri Üzerine	1	Yadigâr-i Sırrı	1
Diğer		**Diğer**	
Adab-ı Tarik-i Rifai	1	Cüz	2
Ahlak	1	Cüz 1-30	1
Ahlak Dersi	1	Cüz 2-4	1
Aile Hıfzı'z-Sıhhası	1	Cüz 8-24	1
Çalınmış Gerdanlık	1	Cüz 24	1
Dar-u Şafaka	1	Hazret-i Pir Seyyid Ahmed Er-Rufai Hizib	1
Defter-i Tekke	1	Hazret-i Rifainin Evrâdları	1
Delâil-i Hayrât	1	Hesab-ı Amelî	2
Ders Kitabı	1	Hidayet-i Siyartet-i Medine-i Tayyibe	1
Dirilen Ölü (Roman)	1	Hikame'l-Rifai	1
Divân	1	Hikâyet	1
Divân-Belagat Unvani-i Nazım	1	Hilkat	2
Divân-ı Fuzulî	1	Hiyetü'n-Naci (Arapça Hanefi Fıkhı)	1
Divân-ı Hafız Şirazî	2	Hukuk Ders Kitabı	1
Divân-ı Haşim Efendi	1	İlâhi Mecmuası	1
Divân-ı Nesimi	1	İlm-i Ferâid (Miras Hukuku)	1
Divân-ı Şem'î	2	İlmihal	1
Dua ve Muska	1	İlmihal-i Muhtasar	1
Dürr-i Yekta	4	İncil-i Şerîf	1
Ehl-i Beyt ile ilgili kitap	1	İntibâh (Roman)	1
El-Ervah	1	İsviçreli Aile Robinson (Roman)	1
El-Mühezzeb?	1	İşrâk ve Nad-ı Ali	1
El-Müshedheb (Arapça Gramer)	1	Kad Semi'a Cüz	2

El-Nefhati'l-Miskiye	1	Kafiye	1
Envarü'l-Aşıkîn	1	Kanlı Kurdele (Roman)	1
Esrâr-ı İlahiye Şerh-i Kaside-i Rifaiye	1	Kaside (Defter)	1
Evrâd-ı Fethiye	1	Kavâid-i Farisiye	1
Evrâd-ı İşrâk	1	Kenz-i Mahfî (Gizli Hazine)	2
Evrâd-ı Sadiye Sadeddin Cibavî	1	Kerbela	1
Evrak-ı Perişan	1	Kısas-ı Enbiya ve Tevâhirü'l-Hulefa	1
Fatih Sultan Mehmed	1	Kitab-ı Arifîn	1
Fıkıh Kitabı	1	Kitab-ı Birgevî	1
Fususü'l-Hikem (2. cilt tercümesi)	1	Kitab-ı Camiu'l-ulûm an ilm-i İslam	1
Garaibü'l-Ahadis Cemiü'l-Mezhaib ve'l-Meratib Müstelimatü'l-Ahkâm ve'l-Dakik	1	Kitab-ı Hediyetü'l-İhfân	1
Garpta Müslümanlık Ceryanı	1	Kitab-ı Makalât	1
Gülistan Sadi Şirazî	1	Kitab-ı Mukaddes Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid	1
Gülistan Şerhi	2	Kitab-ı Mursid Pendi Ahmediye	1
Gülzâr-ı Haseneyn	1	Kitab-ı Türkî Arabî ve Farisî	1
Hadikatü'ş-Şüheda	1	Kitab-ı Vakti'z-Zahir 1909	1
Halebî Babasagir Tercümesi	1	Kur'ân-*ı Kerîm*	9
Halet Ehli Hakikati	1	Kur'ân-*ı Kerîm Yasin*	1
Haşiyye-i Kara Halil Ale'l-Fenarî (Mantık)	1	Nahiv-i Osmanî (Gramer)	1
Hazâ Hikayet-i Ebu Ali ibn-i Sina	1	Nazar-ı İslam'da Fikir	1
Hazâ Kitab-ı Birgevî	1	Nimet-i İslam	1
Hazâ Kitab-ı Hediyeli İhvân	1	Netâyicü'l-Efkâr Şerhi	1
Hazâ Kitab-ı Mesnevi-i Manevî	1	Nüzhetü'l-Münşeat	1

Kunuzü'l-Hakaik fi Hadis-i Hayrü'l-Halayık	1	Pend-i Attar	2
Letâfif-i Hoca Nasreddin	1	Ravzatü'l-Cennât	1
Leyla ile Mecnun Hikâyesi	1	Rehber-i Farisî (Gramer)	1
Lugat-ı Farisiye	1	Risale-i Birgevî	2
Lugat-ı Tarihiyye	1	Risale-i Hakayikü'l-Beyan	1
Maça Beyi (Roman)	1	Risale-i Kaygusuz Sultan-ı Veli	1
Malumât-ı Mukasarah?	1	Risale-i Muhammed Muhiddin ibn Arabi Fütühâtü'l-Mekkiye	1
Manzum İlmihal	1	Riyâz-ı Asfiya	1
Mebadât-ı Felsefe İlmü'n-Nefs	1	Ruh-ı Surah Şerhi	1
Mecâlis-i Hz. İmam Rifai	1	Rüya Tabiri İbn-i Arabî	1
Mecmaü'l-Adab	1	Sahaif-i Güzide	1
Mecmua	6	Sarf ve Nahiv	1
Medrese-i Fünûn	1	Salavât-ı Şerîf	2
Mekke İlahisi	1	Saltuknâme	1
Mektep Kitabı	1	Sarf-ı Osmanî	1
Mekteb-i Vilâyet-i Celile-i Tuna	1	Sarf-ı Yeni Osmanî Mekteb-i Rüşdiye	1
Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne Coğrafyası	1	Senedât-ı Aidiye	1
Menafiü'l-Ahyar Ala Necat	1	Sevâdü'l-Ayneyn fi Menâkıb	1
Menakıb-ı Ciharyâr-ı Güzîn	1	Sirâcü'l-Kulûb	1
Menakıb-ı Gazavat-ı Seyyid Battal Gazi Cilt 1	1	Sırr-ı Furkan	1
Mersiye	1	Siyah Müselles (Roman)	1
Mesnevi Cilt 3	1	Şafiye Şerhi (Arapça Gramer)	1
Mesnevi Cilt 4	1	Şerh-i Evrâd-ı Seniyye	1
Mesnevi-i Şerîf Cilt 1-6 (Tercüme)	1	Şerh-i Muhammediyye Feraü'l-Ruh	1
Mesnevi-i Şerîf Şerhi	2	Şerh-i Sadeddin	1
Mesnevi-i Şerîf Şerhi Cilt 3	1	Şerhü'ş-Şifa	1
Şerh-i Mesnevi Cilt 5	1	Şerh-i Vasiyetnâme	1

Matlûb Şerh-i Maksûd	1	Tabirnâme-i İbnü'l-Arabi	1
Mevhibetü'l-Vehhâb	1	Talimiyye (Farisî)	1
Mevlid-i Şerîf	2	Talim-i Edebiyat	1
Mevlid-i Cenab-ı Ali	2	Talim-i Mûsiki	1
Mevlid-i ve Hikayet-i Nebi	1	Tarif-i Sulûk	1
Mısır Harb Tarihi	1	Tebâreke Cüz	1
Mine'l-Mektubât	1	Tecdid-i İman	1
Mine'l-Muharrem Cilt 7	1	Turabî Divânı	1
Misalü'l-Hac	1	Tercümetü'l-Muhtelif	1
Muğni'l-Tullab	1	Tuhfetü'l-Avamil	2
Mu'ribü'l-Kafiye	1	Türkçe Kur'an Tercümesi	1
Muhammediyye	2	Türkçe Sarf ve Nahiv (Gramer)	1
Muhammediyye Cilt 2	1	Usûl-i Fıkıh Risaleleri	1
Muhammediyye Şerhi	2	Usûl-i Tarikat-ı Rifaiyye	1
Müntehebat-ı Osmaniye	1	Üsküp Tarihi	1
Müslüm b. Akil	1	Viranî Baba Risalesi	1
Varidât-ı Mensûre ve Divân-ı Manzûme	1	Zihni Ameli Hesap Dersleri	1
Yarık Parmak (Roman)	1	Zihni ve Ameli Küçük hesap	1
Yeni Türkçe Alfabe	1	Zübdetü'l-Hakaik	1
Zikir ve Gülbang Rifai	1		

Resim 1: Şeyh Hüseyin Efendi

Resim 2: Şeyh Cemalî Efendi (Şeyh Hüseyin Efendi'nin oğlu)

Resim 3: Tekkenin Günümüzdeki Şeyhi Şeyh Adri Hüseyin Efendi (Şeyh Cemalî Efendi'nin oğlu)

Resim 4: Tekkenin Dış Görünüşü ve Girişi

Resim 5: Tekkenin Semahanesi

Resim 6: Tekke Mihrabındaki Kılıç, Şiş ve Topuzlar

Resim 7: Tekkenin Mihrap Duvarına Asılı Keşkül, Teber ve Diğer Eşyalar

Resim 8: Tekkedeki Rifâî Sancağı

Resim 9: Tekkedeki Rifâî Tacı

Resim 10: Tekkede Bulunan Silsilenâmenin Baş ve Son Kısımları

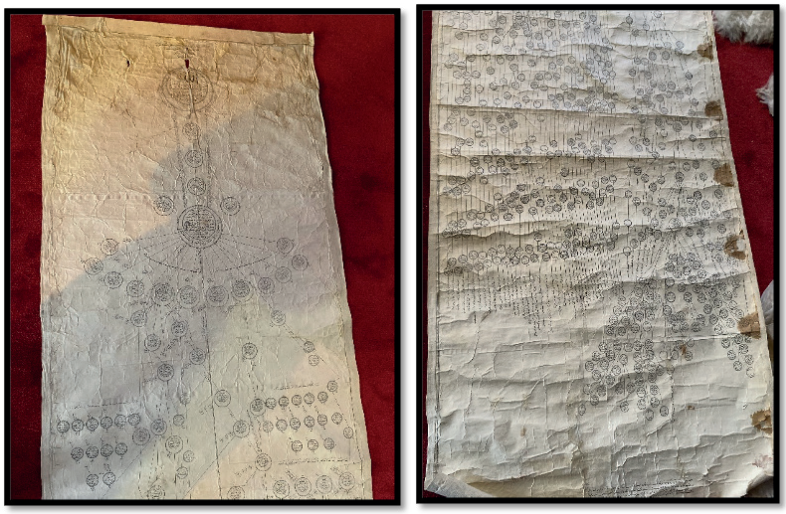

Resim 11: Tekke Kitaplığı

Prizren'de Tarikatlar ve Tekkeleri

Nimetullah Hafız*

Giriş

XV. yüzyılın ortalarında İstanbul'un fethi sonrası Balkan yarımadası, Avrupa'nın fethedilmesi için odak noktasını oluşturuyordu. Avrupa'da Osmanlı yönetiminin kurulmasıyla birlikte İslam kültürü de bu ülkelere genişlemeye başladı. Bu kültürün Kosova'daki etkisi en fazla mimari alanda görülmektedir. Camiler, hamamlar, medreseler, hanlar, çeşmeler, tekkeler, türbeler, yazıtlar vb. bunlara örnek olarak verilebilir. Tüm bu eserler, zamanın yıkıcı etkisine direnç vermekle uygarlığın gerçek tarihi anıtlarını temsil etmektedirler. Ne yazık ki bu eserlerden bazıları zamanın, bazıları işgalci savaşların yıkıcı etkilerine yenik düşmüş, kimileri ise kasıtlı olarak insanlar tarafından yıkılmıştır. Özellikle Yugoslavya Krallığı döneminde insanların cehaleti yüzünden Osmanlı eserlerinin yok edilmesi gelenek haline gelmiştir.

Sözünü ettiğimiz tarihi anıtlar arasında cami ve tekkeler en fazla hasara uğrayanlardır. Sırbistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'da var olan tekkelerin kapatılması ve dervişlerin etkinlikleri, Türkiye'de yasaklandığı gibi buralarda da aynı şekilde yasaklanmıştır. 1912 yılından sonra Türkler'in ülkeyi terk etmesiyle birlikte bir ideoloji yuvası olan tekkeler tasavvuf felsefeleriyle birlikte yok edilmiş, tüm eski Yugoslavya'da tarikatların izleri silinmiştir. Günümüzde onlar hakkında yalnızca o dönem yazılmış evraklar kalmıştır ki onlar da günümüzdeki arşiv malzemelerini oluşturmaktadır.

Eski Yugoslavya'da öteki din birlikleriyle ve kardeşliklerle serbest olarak çatışmasız bir şekilde etkinliklerini sürdürmek, ayinlerini ve törenlerini gerçekleştirmek için hak kazanmışlardır. Böyle olaylar diğer Balkan ülkelerinde pek gerçekleşememiştir. Bugün Nakşibendi, Rifai, Sadi, Bektaşi, Kadiri, Melami ve diğer tarikatların yaklaşık 50.000 üyesi vardır. Eski Yugoslavya'da tarikatların tarihsel ve sosyolojik açından incelenmesinde bilim pek büyük etkinliğini göstermemiştir.

1996 yılında Dr. Cemal Çehayiç 'Derviski redovi u Jugoslavji" (Yugoslavya'da Tarikatlar), "Özel Bakışla Bosna ve Hersek" başlıklı geniş bir çalışmasını yayımladı. 1988 yılında Aleksandar Popoviç "L'islam Balkanique les Musulmans du Sud-Est Européen dans la Période Post - Ottomane" kitabı yayımladı. Daha önce 1986 yılında Paris ve Strasburg'da, 1987

*Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Prizren.

yılında İstanbul'da düzenlenen bilimsel toplantılarda tarikatlarla ilgili yapılan araştırma çalışmalarının sonuçları sunulmuştur.

Bugüne dek yapılan araştırma ve incelemelere göre Kosova'da halen 12 tarikattan 8'i mevcuttur. Bu tarikatlara ait 53 tekke ve 42.000 üye bulunmaktadır. Bunlardan Rifailerin 5, Kadirilerin 15, Sadilerin 10, Nakşibendilerin 2, Melamilerin 5, Şazelilerin 1, Bektaşilerin 1, Sinanilerin 2 tekkesi olduğu bilinmekte ve bu tekkeler kendi yörelerinde tören, ayin gibi etkinliklerini sürdürmektedirler. Bu tekkelerden 30'u Kosova'nın kentlerinde, öteki 14'ü ise köylerinde bulunmaktadır. Sayı bakımından ilk sırayı Yakova kenti almaktadır. Bu kentte 3 tarikatın 16 tekkesi sürekli çalışmaktadır. Prizren'de 5 tarikatin 8 tekkesi, Mitroviça'da 4 tarikatın 7 tekkesi, İpek'te 3 tarikatın 4 tekkesi, Ravuça'da 3 tarikatın 4 tekkesi ve Kosova'nın öteki 17 bölgesinde ise birer tarikatın birer tekkesi bulunmaktadır.

Konumuz Prizren'de tarikatlar olduğu için Prizren'de faaliyet gösteren tarikatların etkinlikleri hakkında bilgi vermeye çalışacağım. Bu gibi bilgileri sergilerken tarikatların kuruldukları günden günümüze dek tarihçelerine ve kronolojik olaylarına dayanarak tekke çerçevelerinde olup bitenleri elden geldiğince gün ışığına çıkartmaya gayret edeceğim.

Kosova'nın güneyinde Prizren kenti doğal güzellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu özelliğinin dışında, çeşitli düğün ve tören merasimlerinde, özellikle de belirli dini günlerde, ayinlerde kendi varlığının zenginliği gözler önüne serilmektedir. Burada en büyük ilgiyi 22 Mart'ta düzenlenen törenler çekmektedir. Bu tarihte yurdun dört tarafından tarikatın mensubiyetine bakmaksızın dervişler ve şeyhler bir araya gelmekte, bu kutsal gün, görkemli bir şekilde kutlanmaktadır.

Osmanlı dönemindeki çeşitli arşiv malzemelerini toplarken çok kez tekkelere ve onların şeyhlerine uğradım. Bu tarikat büyükleriyle görüşmelerimde çok yararlı ve ilgi çekici konuşmalar yürüttüm. Söz konusu konuşmalar sırasında, tarikatların kuruluş ve etkinliklerinin gelişmeleri hakkında ilginç veriler derledim. Bundan başka ilahilerini, nefeslerini ve tekke edebiyatını teşkil eden her edebi türlerini kaydettim. Tören kıyafetlerini, törenlerde kullandıkları çalgıları kaydedip fotoğrafa aldım. Bu bilimsel araştırmamda, kuruluşlarından günümüze kadar en eski tarikatlar hakkında bilgilerin derlenmesine özel önem verdim. Bu gibi çalışmalarımı aşağıda daha geniş bir şekilde açıklamaya çalışacak, önemli evrakların fotokopilerini yazının sonuna ekleyeceğim.

1. Sinani Tarikatı

Prizren'de Sinani tarikatının kurucusu Ümmi Sinan'dır. Kimilerine göre Bursalı olduğu söylenir. Hasan Kaleşi, yazdığı "Kosova Türk Yazarlarıyla İlgili Bilgiler" başlıklı yazısında Ümmi Sinan'ın Prizrenli olduğuna dair bilgi vermektedir. Ümmi Sinan İstanbul'da öğrenim görmüş, Prizren'e

döndükten sonra Sinani tarikatını kurmuştur. Çok verimli bir şairdi. Büyük bir divanı vardır ve 1551 yılında ölmüştür.

Prizren'de 3 Sinani tekkesi mevcuttur.

a. Kutup Musa Efendi Tekkesi

Resim 1: Yerle Bir Olan Kutup Musa Efendi Tekkesi'nin Yeri

Bu tekke Prizren'in en eski tekkelerinden biridir. Bistriça Nehri'nin kent çıkışında Tabakhane Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kutup Musa Efendi tarafından inşa edilmiş, bu nedenle de onun adını taşımaktadır. Kutup Musa Efendi'den sonra şeyh görevinde bulunanlar şunlardır: Musaoğlu Şeyh Hasan, Şeyh İsmail, İsmailoğlu Şeyh Mustafa, Mustafaoğlu Şeyh Ömer, Ömeroğlu Şeyh Vehbi, Vehbioğlu Şeyh Abdurrahman ve Abdurrahmanoğlu Şehzade Mahmut. Bugünlerde bu tekkenin şeyhi Mahmudoğlu Cemal'dir.

Resim 2: Günümüzde Kutup Musa Efendi Tekkesi'nden Kalan Tek Türbesi

b. Malkoç Mehmet Efendi Tekkesi

Prizren'de Sinanilerin ikinci tekkesi Terzi Mahallesi'nde bulunan bu tekkedir. Tekkenin geniş avlusunda nişanlarıyla zengin bir sürü mezar bulunmaktadır. Bu mezarların kimilerinde çalışkan dervişler ve onların aile üyeleri yatmaktadır.

Bahçenin ortasında büyük bir türbe ve onun sağ tarafında tarikat törenleri için öngörülen semahane bulunmaktadır. Semahanenin kubbesi büsbütün yıkılsa da tekkenin diğer bölümleri korunmuş durumdadır.

Tekkeyi 1704-1707 yılları arasında Malkoç Mehmed Efendi inşa etmiştir. Bundan dolayı bu tekke de onun adıyla anılmaktadır. Tekkenin ilk şeyhi Recep Ağa Koro idi. Onun ölümünden sonra 1908-1978 yıllarında Mahmud Ali, Abdülgani ve Hüseyin Koro şeyhlik görevinde bulunmuşlardır. Bugünlerde tekkenin şeyhi Şeyh Abdurrahman'dır.

Resim 3: Günümüzde Malkoç Mehmet Efendi Tekkesi'nin Türbesi

c. Şeyh Şaban Tekkesi

Malkoç tekkesinin eski dervişlerinden biri de Şaban Efendi'dir. Sinani tarikatının son yıllarda sönmeye yüz tutmaya başlaması üzerine Şaban Efendi Üsküp'e giderek Sinani tarikatı şeyhi Cemal Efendi'den el almış, ardından da şeyhliğini ilan ederek Ali Begler Caddesi no. 26'daki kendi evini Sinani

tarikatının üçüncü tekkesi yapmıştır. Bu tekkenin dervişlerinin sayısı pek fazla olmasa da, onlar ayinlerini uzunca bir süre Salı günlerinde sürdürmüye devam etmişlerdir. Fakat Şeyh Şaban öldükten sonra, oğlu tarikatın etkinliğini oldukça azaltmıştır.

2. Sadi Tarikatı

Resim 4: Sadi Tekkesinin Yıkılmadan Önceki Eski Görünüşü

Sadi derviş tarikatının kurucusu Pir Şeyh Cebuni-ul-Şeybai'dir. 1197-1301 yılları arasında yaşamıştır. Bu tarikatın kolları şunlardır: Vefaiye, Aciziye, Selamiye ve Taglebiye. Bu tarikatın kökleri Suriye'dendir. Daha geçlerde ise İslam dünyasının dört bir yanına yayılmıştır. Yugoslavya'ya ise Türkiye'den gelmiştir. Prizren'de ilk Sadi tekkesini Acize Baba (İşkodralı) 1590 yılında kurmuştur. Acize Baba, İstanbul'da öğrenimini tamamlayıp, Şam'da Şeyh İbrahim'den hilafetnameyi elde ettikten sonra, Rumeli'ye yaptığı seyahati süresinde Prizren'e gelir, 1738 yılına kadar burada kalır ve tekkesinde çalışır. Söylentilere göre, Acize Baba'nın birkaç bin kitaplık bir kütüphanesi varmış. Ama son zamanlarda bu tarikata düşen ve hastası olan dervişlerden biri o kitapları tekke avlusunda yakmış, hiçbir kitap kurtulamamıştır. Acize Baba da çok verimli bir şair olarak Divan'ı bugüne kadar korunmuştur. Bundan başka, birkaç risale de yazmıştır.

Süleyman Acize Baba Prizren'e gelmezden önce kısa bir süre Yakova'da kalır, burada da Büyük Tekke (Teqja e madhe) adını taşıyan bir tekke kurar. Bu tekkeyi, oğulları Danyal ve Lutfi'ye devretmiştir.

Prizren Tekkesi, zamanında Yugoslavya'da en büyük ve en güzel tekkelerden biri idi. 1945 yılından sonra bir dönem gençlerin toplandığı salon olarak kullanılmıştır. 1948 yılında ise bu tekke yıkılmıştır. Bu tekkenin, nişanları olan iki mezarıyla birlikte türbesi mevcuttur. Sadi tekkesinin son şeyhi, 1989 yılında ölen Şeyh Hüseyyin Şehzade idi. Bugün bu tarikatın dervişlerini, Yakova'da yaşayan bir derviş toplamaktadır.

Resim 5: Yıkılan Tekkeden Bu Durumda Korunan ve Acize Baba Adıyla Anılan Türbenin Bugünkü Durumu

3. Kadiri Tarikatı

Prizren'de Kurila ve Mehmed Cüzi tekkesi diye iki tekkesi bulunmaktadır. Bu tekkeler Kadiri tarikatının iki koluna düşmekteler. Kurila'daki tekke Zincirlilere, Mehmed Cüzi Efendi tekkesi ise Rezakiyelere düşmektedir.

a. Kurila Tekkesi

Resim 6: Kurila Mahallesi'ndeki Kadiri Tekkesinin Giriş Kapısından Tekkenin Görünüşü

Bu tekke Sinani Kutup Musa Efendi tekkesinden hemen sonra kurulmuştur."Kurila Tekkesi" adını taşıyan bu tekke Prizren'in "Kurila" (Kuru Layla) semtinde bulunmaktadır. Birkaç kez onarım geçirmiştir. Güzel korunmuş bir durumdadır. Büyük sofası, büyük ve küçük kabul odası, hayatı ve semahanesi vardır. Semahanenin giriş kapısının solunda ceviz ağacıyla yontulmuş 39x14 santimlik kitabe bulunmaktadır. Kitabe 1829 yılında yazılmış ve tekkenin iki büyük kişisine adanmıştır. Kitabeyi yazan derviş İbrahim, oyma işlerini gören ise Aşık Mustafa'dır. Tekkenin içinde geniş alanlı türbe bulumnaktadır. Türbede Kadiri tarikatının şu şeyhleri yatmaktadır: Maksutoğlu Şeyh Hasan, Hasanoğlu Şeyh Mahmut, Mahmudoğlu Şeyh Mustafa, Mustafaoğlu Şeyh Mahmud, Mahmudoğlu Şeyh Eyüp, Mahmudoğlu Şeyh Yahya, Hasanoğlu Şeyh Mühiddin, Mühiddinoğlu Şeyh Hasan ve Mühiddinoğlu Şeyh Bedreddin. Bugün bu tekkede Bedrettinoğlu Şeyh Abdülkadir şeyhlik yapmaktadır.

Tekkeyi inşa eden Horosanlı Mahmudoğlu Şeyh Hasan'dır. Söylentiye göre Şeyh Hasan 1655 yılında Üsküp'e gelmiş ve orada kalıp bir Kadiri tekkesini inşa etmeyi düşünmüş. Vardar kıyısından bir taş alarak "Bu taşın düştüğü yerde tekke kuracağım" dedikten sonra taşı salıvermiş. Fakat ne hikmetse o taş Üsküp'de bir yere değil de Prizren'in Kurila semtinde

tekkenin bugün bulunduğu yere düşmüş. Bu nedenle Şeyh Hasan Prizren'e gelip taşın düştüğü yerde bu tekkeyi inşa ettirmiş. Dervişlerin çoğu Krayik, Romaya, Lubijda, Has, Yunik, Batuşa, Ravuça ve diğer köylerdendir. Bir de Yakova'daki Şeyh İslam'dır.

Resim 7: Kurila Mahallesi'ndeki Kadiri Tekkesinin Eski Semahanesinden Kalan Bir Fotoğraf

b. Cüzci Mehmet Tekkesi

Cüzci Mehmet tekkesi Prizren'de Kadiri tarikatinin ikinci tekkesidir. Adriatik Caddesi, no.24'te bulunan bu tekke 1880-1900 yılları arası Şeyh Ali Baba tarafından inşa edilmiştir. Şeyh Ali Baba Osmanlı Devleti'nden izin aldıktan sonra 1,5 hektar arazi elde etmiş ve 1452 yılında Prizren kenti fethedilirken savaşta Bursalı Cüzci Mehmet Bey'in şehit düştüğü yerde türbeyi ve yanında tekkeyi inşa etmiştir. Bu tekke Kadiri tarikatının Rizakiye koludur.

1912 yılında yıkıldıktan sonra Şeyh Ali Baba, 1948 yılına dek müritleriyle birlikte evlerde gizli olarak zikirlerini sürdürmüştür. Bu olay ortaya çıktığında Şeyh Ali Baba sorgulamaya çağrılır ve on gün hapiste kaldıktan sonra ayinlerin sürdürülmesi için ehliyet alır ve 1948 yılında aynı yerde yeni tekke inşa eder ve aynı dini çalışmalarına devam eder. Ölümünden sonra yerine Şeyh Hızır geçer. O da tekkeyi uzun süre çalıştırdıktan sonra ölür ve yerine Şeyh İlyaz geçer.

4. Halveti Tarikatı

Resim 8: Halveti Tekkesinden Bir Görüntü

Balkanlarda Halveti tarikatı oldukça yaygındır. Belgelere göre kolları şunlardır: Cerrahi, Cemali, Karabaş, Halveti ve Sinani. Ali Alaettin Karabaş Veli Karabaş kolunu Üsküdar'da 1670 yılında Mehmed Paşa Camii'nde kurduktan sonra Serez yoluyla Kosova'ya geçmiştir. Kimi söylentilere göre Serez'de Şeyh Osman ve Mehmet Hayati Halveticileri arasında kavga çıkmış ve bu yüzden Şeyh Osman Prizren'e, Mehmet Hayati ise Ohri'ye giderek oralarda Halveti merkezlerini kurmuşlardır. Ondan sonra bu yerlerden öteki bölgelere yayılmışlardır.

Şeyh Osman Prizren'de 1699 yılında Saraçhane semtinde Kukli Bey Camisi yanında Halveti tekkesini inşa etmiştir. Ondan sonra Yakova, Ravuça, Kosova Mitroviçası, Köprülü, Tiran, Elbasan ve İşkodra'da inşa edilen Halveti tekkeleri Prizren'deki Halveti tekkesine bağlıdır.

Prizren'deki Halveti tekkesi büyük ve çok güzel tekkelerden biridir. Büyük odaları, hayatı, semahanesi ve kahve pişirmek için ocağı vardır. Avlusunun ortasında güzel bir şadırvanı da bulunmaktadır. Tekkenin sol tarafında 1813 yılında büyük türbe de inşa edilmiştir.

Türbede Serezli Şeyh Osman, Osmanoğlu Şeyh Ahmet, Ahmedoğlu Şeyh Sinan, Sinanoğlu Şeyh Hüseyin, Hüseyinoğlu Şeyh İbrahim ve İbrahimoğlu Şeyh Cemaluddin adında bu tekkenin yedi şeyhi gömülüdür. Şeyh Cemaluddin yaşamında ilahiler de yazmıştır. Cemaluddinoğlu Şeyh Alauddin (ö.1929)

ve Hüseyinoğlu Şeyh Hasan (ö. 1955) türbede değil de Prizren mezarlığında gömülüdürler. Tekkenin şimdiki şeyhi Hasanoğlu Şeyh Necati'dir. Bu tekke oldukça iyi korunmuş durumdadır. Birkaç kez onarılmıştır. Bugün 5000 kadar dervişe sahiptir. Son dönemlerde etkisi köylerdeki dervişlerde görülmektedir.

Tekke "Derviş" adındaki dergisinden sadece 3 sayı yayınlayabilmiştir.

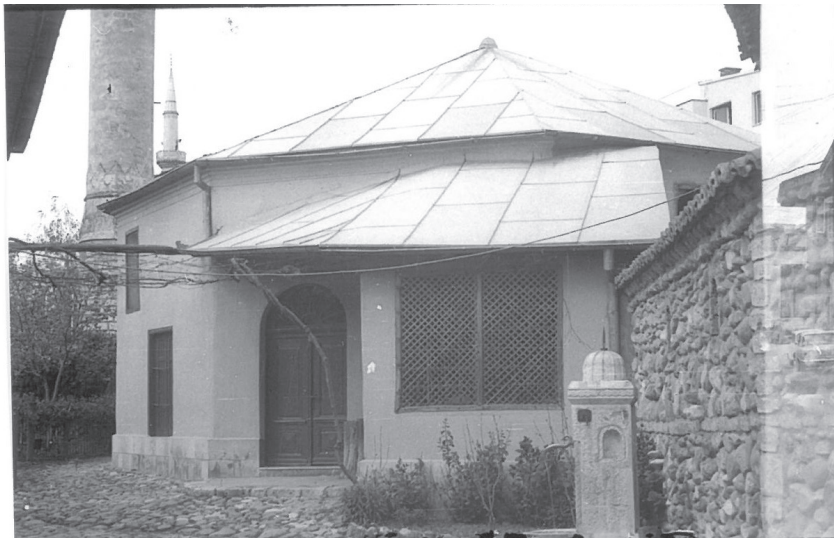

Resim 9: Halveti Tekkesinin Semahanesi

5. Melami Tarikatı

Melamilik, melametiyye mesleği, tarikat olmayıp bir neşe, bir haldir, gayeye varmak için bir yol, bir meşreptir. Melamilerin kendilerine özgü giysileri, kabul törenleri, tövbe ve zikir telkinleri yoktur. Zikirleri ve ibadetleri gizlidir. Bağımsız bir tarikat diye sayılan Melamilik, tarih boyunca üç temel safhadan geçmiştir: 1. Melamilik-Kasari, 2. Melamilik-Bayramiye, 3. Melamilik-Nuriye.

Birinci dönem adını, onun kurucusu Imaret-al-Kasar Nişaburi oğlu Ahmed oğlu Ebu Salih Hamdun'dan almıştır. Melamilik-Bayramiyeyi, Bolu'nun Göynük yerinde XIV. yüzyılın sonunda Hacı Bayram Veli kurmuştur. Onun ölümünden sonra, bu tarikatı Akşemseddin ve Ömer Dede devam ettirmiştir. Onların çalışmaları çeşitli boyutlar kazanmıştır. Öyle ki o dönemde Bayramiye iki kola ayrılmış: 1. Bayramiye-Şemsiye ve 2. Melamilik-Bayramiye.

Üçüncü kolu - Melamilik-Nuriye'yi Üsküp'te Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî kurmuştur. Bu tarikatın merkezi o dönem Üsküp idi. Oradan Makedonya ve Kosova'nın her tarafına yayılmıştır. Adı geçen kişi 1897 yılında 85 yaşında iken Usturumca'da ölmüştür.

Balkan savaşından ve Türklerin gidişinden sonra bu tarikat, Türkiye'ye göç eden dervişlerin yardımıyla Selanik'e, Edirne'ye, İstanbul'a, Eskişehir'e, Bursa'ya ve Ankara'ya yayılmaya başlamıştır.

Prizren'de Melamilik, 1858 yılında Melami tekkesinin kurulmasıyla gelişmeye başlamıştır. Bu tekkeyi Prizren'de ilk Melami şeyhi Şeyh Hacı Sinan Efendi kurmuştur. Bu tekkeye dair verileri, Rifailer tekkesinde korunan bir evrakta buldum. Ayrıca Melamilik Şeyhi Kamil Toska'nın kısa otobiyografisi ile kendi eliyle yazdığı özgeçmişi elime geçti. Bu el yazısındaki kayıtlara göre, Prizren'de Melamiliğin 1858 yılında kurulduğuna dair tarih doğrudur. Hacı Sinan Efendi'den ölümünden sonra, 1896 yılında Melamilerin şeyhi Recep Hilmi oluyor. Fakat onun şeyhlik görevi uzun sürmüyor, çünkü ölüyor. 1897 yılında onun yerine Hacı İbrahim Barli geliyor. Altı ay sonra İbrahim Barli, Suzi Camii'ne imam olarak atanıyor. Bu yüzden tekkenin şeyh görevini Hacı Seyfedin Toska devralıyor. Bu kişi Kamil Toska'nın kardeşidir. 1913 yılında Seyfedin Toska ölüyor. Ondan sonra tekkeye Şeyh Hacı Ömer Lütfi geliyor. 1928 yılında Şeyh Hacı Ömer Lütfi'nin ölümünden sonra yerine Üsküp'den Şeyh İsmail Hakkı geliyor. Hacı Ömer Lütfi ve İsmail Hakkı tanınmış, divanlarıyla adlarını duyurmuş, ün salmış kişilerdir. İkisinin birkaç eseri vardır. Bir yıl sonra İsmail Hakkı Üsküp'e dönünce 1929 yılında yerine Kamil Toska geçer ve 1943 yılına dek bu görevde kalır. Onun ölümünden sonra ise bu tekkede Şeyh Salih Çavoli Efendi, Şeyh Hilmi Efendi, Şeyh Hamdi Kaçamak, Şeyh Hacı İlyaz Barli, Şeyh Hacı Hafız Rıdvan. Son beş yıl içerisinde şeyhlik görevini Hafız Maksut yapmaktadır. Onun ölümünden sonra ise bu görevi Hafız Yakup sürdürmektedir.

Prizren'de iki Melami tekkesi vardır:

a. Şeyh Hacı Sinan Efendi Tekkesi

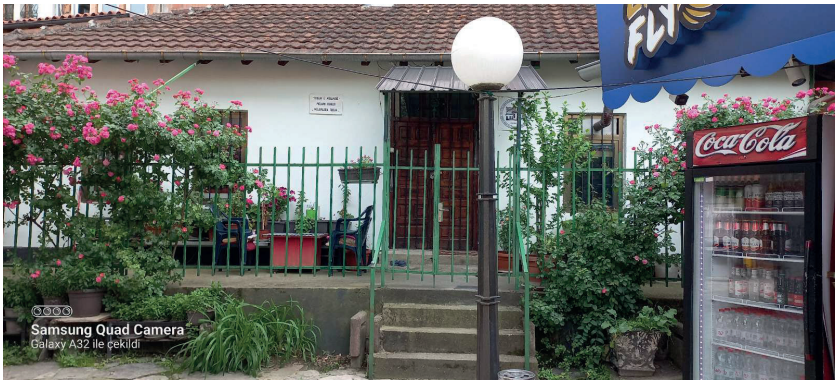

Resim 10: Prizren'de Melami Tekkesinin Dışarından Görünümü

Kuyumculuk çarşısında, bir zamanlar eski Melami Tekkesinin bulunduğu yerde, dervişlerin tören düzenlemeleri, dolayısıyla ibadetlerini yapmaları için iki odalı bir bina verilmiştir. Bu binanın yanında bir de türbe bulunmaktadır. Bu türbede, Melami şeyhleri merhum Şeyh Recep efendi ve Şeyh Seyfedin efendi Toska yatmaktadır. Günümüzde tekke, çalışmalarına ve ibadet görevini sürdürmeye devam etmektedir. Fakat dervişlerin sayısında düşüş kaydedilmektedir. Bir zamanlar 500 müridi bulunan tekkenin bugünkü mürit sayısı 90'ı aşmamaktadır. Çoğunluğunu şehirli zümresine mensup müritler, geri kalanını ise kırsal kesimden-köylerden gelen müritler oluşturur. Prizren yakınlarındaki Rahovça kasabasında bir Melami tekkesi daha bulunmaktadır. Rahovça'daki bu tekke Prizren'deki Melami tekkesine bağlıdır. Kurucusu şair Şeyh Malik Efendi'dir. Ölümünden sonra yerine Şeyh Emin geçmiştir. Şeyh Emin'den sonra bu tekkeye Şeyh Süleyman Efendi şeyhlik yapmıştır. Günümüzde bu tekke Şeyh Süleyman Efendi'nin oğlu Hacı Haşim Bey tarafından korunmaktadır.

Resim 11: Hacı Sinan Efendi Tekkesi'nin Kalan Türbesi

b. Nuridin (Nurettin) Efendi Tekkesi

Nurettin Efendinin Tekkesi hakkında çok az bilgimiz vardır. Çünkü 1912 yılından beri çalışmamaktadır. Bu tekke Dragoman Camii'ne karşı bulunmakta idi. Tekkenin kurucusu Şeyh Nurettin Efendi'dir. Tekkede bir süre dini dersler okutulmuştur. Nurettin Efendi'den sonra, bu tekkede iki şeyh çalışmıştır: Şeyh Hacı Bekir ve Şeyh Mehmet Efendi. 1912 yılında kapatıldıktan sonra tekkenin dervişleri Hacı Sinan Tekkesi'ne geçmişlerdir.

6. Bektaşi Tarikatı

Prizren'deki tek Bektaşi tekkesini Yakovalı Hacı Adem Vechi Baba kurmuştur. Tekkenin inşaat tarihi 1885'tir. Adem Vechi Baba XIX. yüzyılda en tahsilli ve en fazla saygı duyulan kişilerden biri idi. 1841 yılında Yakova'da doğdu. Daha çocukken Prizrenli Hacı Adem Baha'ya hizmet etmiştir. Hacı

Adem Baha'dan tasavvuf bilgisini alarak, on dokuz yaşında derviş olmuştur. Adem Baba, Arnavutluk'ta Melçan Tekkesi'ne gittiği zaman, bu tekkeyi Adem Veçhi Baha'ya bırakmıştır. Adem Veçhi ise, Fraşeri Tekkesi'nde hasta olan kardeşi Aluş Baba ile tekkelerini değiştirmişlerdir. Onun izniyle Mekke ve Medine'ye gider, hacı olur, dönerken Kerbela, Filistin, İran'ı ve hatta Hindistan'ı ziyaret eder. Geri döndükten sonra Aluş Baba onu Prizren'e gönderir. O da 1885 yılında Prizren'e gelir gelmez Bektaşi Tekkesi'ni kurar. Hacı Adem Veçhi Baba tekkede babalık yaparken Prizren'de siyasete de karışarak "Arnavut Prizren Birliği"nin kurulması ve etkinliğinde büyük rol oynamıştır. Hacı Adem Veçhi Baba bunun dışında 1921 yılında Prizen'deki İslam Derneği'nin de kurucusudur. 1922 yılında Dede olur ve Yakova'ya döner. Orada 1927 yılında ölür.

Prizren Tekkesi, dedesiz kaldıktan sonra dervişler dağılmaya başlar. 1924 yılında tekke kapanır. Halen bu tekkede bir aile yaşamaktadır. Bahçesinde Hacı Adem Veçhi Baba'nın annesinin mezar kitabesi bulunmaktadır.

Resim 12: Bektaşi Tekkesinin Son Şeyhi Şükrü Baba

Resim 13: Adem Veçhi Baba'nın Mezar Taşı

7. Rifai Tarikatı

Rifai tarikatının kurucusu, Bağdat'la Basra arasındaki bir köyde doğan Ahmet er-rifai'dir. Bu zat 1182 yılında ölmüştür. Bu tarikat Anadolu'da, Irak'ta, Suriye'de ve Yakın Doğu'nun diğer ülkelerinde çok yaygındır. Rifailerin özel ibadetleri vardır. İnançları çok kuvvetlidir. Şişlerle, kılıçlarla, bıçaklarla kendilerini deşerler. Bu tasavvuf tarikatı 13 kola ayrılmıştır. Fakat bizim için üç kol en ilginçtir: 1. Sadi, 2. Madi ve 3. Hayadi.

Sadi ve Hayadi Makedonya ve Kosova'da oldukça yaygındır. Prizren'de Rifai tarikatının 2 tekkesi vardır.

a. Hacı Şeyh Hasan Hüsnü Tekkesi

Resim 14: Rifai Tekkesinin Giriş Kapısı

Prizren'de ilk Rifai tekkesini 1893 yılında bugünkü futbol stadının bulunduğu yerde Hacı Şeyh Hasan Hüsnü Rifai kurmuştur. Tekke 1915 yılında Bulgar orduları tarafından yıkılmıştır. Şeyh Cemali'nin oğlu Şeyh Hüseyin, Prizren Hacı Kasım Mahallesi'nde Kaçanik Sokağı numara 3'te bir ev satın almıştır ve evin yarısında tekkeyi kurmuştur. Ölümünden sonra yerine oğlu Şeyh Cemali geçmiştir. Hacı Şeyh Cemali, aynı temellerde yeni tekkeyi kurmuş ve bu tekkenin resmi açılışı 8 Kasım 1972 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Günümüze dek faaliyetlerini sürdüren en etkin tekkelerden biri olmuştur. Her yılın 22 Mart günü zikirler yapılır. Bu zikir törenleri son zamanlarda yabancı turistlerin de ziyareti ile ilgi odağı haline dönüşmüştür. Bu tür zikir törenleri daha önce de filme çekilmiş hatta aynı zamanda plak olarak kaydedilmiştir.

Bugün Rifai Tekkesi, Prizren'de ilgi odağı tekkelerden biri olmaya devam etmektedir. 8000'in üzerinde müridi vardır. Bu müritlerin çoğunu, Prizren civarındaki Studenitsa, Suhareka, Selina ve diğer köylerde yaşayan sakinler oluşturmaktadır Şeyh Hacı Cemali, Eski Yugoslavya'da tarikatın gelişmesinde büyük etkinlikler ve çalışmalar yürütmektedir. Bu etkinlikler yurt dışına da taşmıştır. 22 Mart 1977 tarihinde kardeşi Nevruz Şehu'ya hilafetnameyi ve Pula kentinde Rifai Tekkesi'ni açması için izin vermiştir. Şeyh Hacı Cemali, aynı zamanda Karadağ'ın Ulçin kentinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde birer tekke açmıştır.

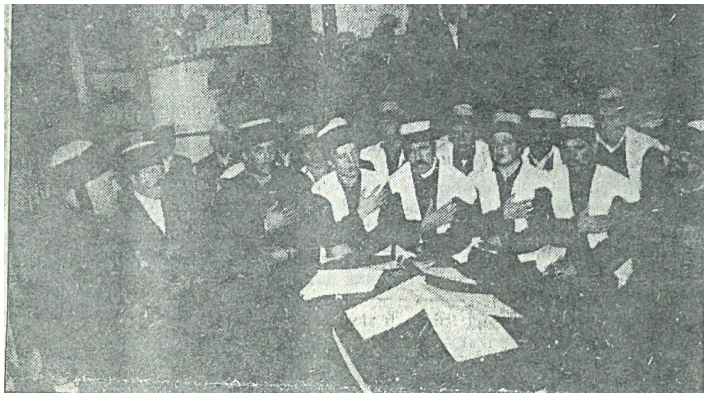

Resim 15: Rifai Tekkesinde Bir Sultan-ı Nevruz Esnasında Düzenlenen Zikirden Bir Fotoğraf

b. Şeyh Yusuf Tekkesi:

Şeyh Yusuf 1885 yılında Prizren'de doğdu. Rifai tarikatının sadık dervişi olarak, kendi tekkesine kavuşmak amacıyla, kendi evinde 1930 yılında büyük bir semahane inşa etmiş, zikir ve diğer ibadetlerin yapılabilmesi için gerekli tüm araçları temin etmiştir. Aynı yıl hilafetnameye sahip olmak istedi. Ancak Kosova'nın Prizren kentinde böyle bir şeye kavuşmak için olanaklar kısıtlı olduğun yüzünden İştip'e gider ve orada Rifai Şeyhi Şeyh Mustafa'dan el alarak Şeyh olur. Şeyh Yusuf Tekkesi bir zamanlar çok güzel etkinlikler yürütmüş ve yaklaşık 60 kadar dervişi kendine celbetmiştir. Dervişlerin çoğu şehirlidir. Şeyh Mustafa İştip'ten Türkiye'ye göç ettikten sonra, Şeyh Yusuf bazen ibadetlerin sürdürülmesi için İştip'e giderdi.

Resim 16: Şeyh Yusuf Tekkesi'nde Düzenlenen Zikir Esnasında

Sonuç

Bu tarikatlara mensup dervişler sade yaşam sürdüren kişilerdir. Her günkü çalışmalarını yerine getirir, çocuk yetiştirir, çeşitli tahsiller görür, sorunlarına çözüm ararlardı. Kendilerine ait özel günleri, özel törenleri ve şenlikleri vardı. Sıradan bir kişi olmalarına rağmen özel niteliklere sahiptiler. Yazımın başlarında da belirttiğim gibi, dervişler ve tarikatlar hakkında malzeme toplamaya başlarken başlıca amacım bu topraklardaki manevi ve kültür hayatının bu önemli unsurlarını derlemek, toplamak, yayınlamak ve ölümsüzleştirmektir. Bilgi verilerini olduğu gibi kendi kaynaklarından edinmeye çalıştım. Derviş ve tarikatların dini, psikoloji, ekonomi ve siyasi etkinlikleri boyutunu da tespit etmeye çalıştım. Ancak konunun bu boyutu bundan sonraki çalışmalarımda işlenmeye devam edecektir.

KAYNAKLAR

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Melamilik ve Melamiler,* İstanbul 1931.

Cerrahoglu, Abdurrahman, *Dünkü ve Bugünkü Melamiler* (Tagdim Celal Yıldırım), İstanbul 1984

Çehayıç, Cemal*, Yugoslavya Ülkelerinde Derviş Tarikatları*, Sarayova 1986.

Corevic, Tihomir, "Birkaç Türbe Daha ve Onlar Hakkındaki Rivayetler", "Bizim halk yaşamımız", 3. Prosveta, s. 372-405.

Güner, Ahmet, *Tarikatlar,* Milliyet'in Okuyucularına Armağanı, İstanbul 1986.

Hafız, Nimetullah, "Yugoslavya'da Bektaşi Tekkeleri", *Çevren*, S. 11, Priştine Eylül 1976, s.57-67; Hacı Bektaş Veli, Bildiriler, Denemeler, Açık Oturum, Hacı Bektaş Turizm Der. Yay., 1 Ocak 1977, Ankara.

Hafız, Nimetullah, "Yugoslavya'da Mevlevi Tekkeleri", *Mevlana ve Yaşama Sevinci*, Haz.Feyzi Halıcı, Konya 1978, s. 173-178; *Çevren*, S. 20, Priştine Aralık 1978, s. 37-43.

Hafız, Nimetullah, "Hacı Ömer Lütfü'nün Tarihi Eserleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s. 1215-1222.

Hafız, Tacida, "Kosova'da Sosyalist İdelerinin Gelişmesinde Hacı Ömer Lütfü'nün Etkisi"*, Müze Yıllığı*, 13-14, 1978, Priştine.

Kaleşi, Hasan, "Albanische Leğende um Sarı Saltuk", *Actes dü Premier Congres İnternational Des Etudes Balkanques et Sud-est Europeeunees*, VII. Sofıa 1971, s. 815-828.

Kaleşi, Hasan, "Arnavut Alamiyado Yazını", *Doğu Bilimler Filolojisi İçin İlaveler*, 16-17, Sarayova 1966, s. 49-76.

Kaleşi, Hasan, "Arnavut Söylentilerinde Sarı Saltuk", Sesler 3, 13, Üsküp Şubat 1967, s. 43-60.

Kaleşi, Hasan, "Rönesans Döneminde Arnavut Yazınının Tanınması", *Balkan Enstitüsü Yıllığı*, 1, Sarayova 1956, s. 288-352.

Kısling, Hans Joachim, "Münhen, Aua der Geschichte dea Chalvetijje-Ordans", Zıdmg, Band 103, Neu Folge Band 28, Vesbaden 1953, s. 223- 289.

Osmanlı Döneminde Kosova'daki Kütüphaneler

Sadık Mehmeti*

Giriş

İslam eğitim ve öğretim tarihinin kütüphaneler ile yakın bir bağlantısı vardır, çünkü İslam okulları (mektep okulları, medrese vb.) ile kütüphaneler arasında her zaman yakın ve özel bir ilişki olmuştur.

Genel olarak, İslam dünyasında medreselerin yanında, kütüphanelere de büyük önem verilmiştir[1]. Bu kurala göre, Kosova'da Müslüman okulları zengin kütüphanelerle donatılmıştı. Bir kurum olarak kütüphaneler, bu bölgelerdeki Müslüman nüfusun kültürel gelişimini ve eğitimsel ilerlemesini büyük ölçüde etkilemiştir.

İslam-Doğu yazısı ile doğrudan tanıştığı dönemden itibaren, yani XIV. yüzyıldan günümüze kadar, oldukça zengin bir tecrübe, gelenek ve içeriğe sahip olmuştur. Böylece, Kosova merkez şehirlerinde, Prizren, Yakova, İpek, Priştine vb. yerlerde olduğu gibi, ilk kütüphaneler de buralarda kurulmuştur.

Çok sayıda tanınmış araştırmacı Kosova'daki kütüphaneler kurumu hakkında, bilimsel katkılarını sunmuştur[2]. Ve yine de, bu dönemdeki kütüpha-

* Doç. Dr. Sadik Mehmeti, Priştine Albanolojik Enstitüsü, Priştine Kosova, e mail: sadikmehmehmeti72@hotmail.com

[1] İslam dünyasının en tanınmış ve pöpüler kütüphaneleri için, bak: Filip Hiti, *Istorija Arapa,* Saraybosna, 1967, s. 374-377, 480, 560; Ahmad Shalabî, *Târîh at-Tarbiyyah al-islâmiyah*, Kahire, 1966, s. 180-205. İslam Dünyası ve Arnavutluk topraklarındaki en tanınmış popüler kütüphaneler için, Jani Sota'nın önemli çalışmasına bakın, "*Histori e shkollave dhe e ideve për edukimin në botë – nga zanafilla deri në ditët tona"*, Tiran, 2015, 288 sayfasından ileriye.

[2] Hasan Kaleši, *Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda,* "Albanoloshka istraživanja", 1, Priştine, 1962, s. 91 – 117. Hasan Kaleši, "*Spomenici islamske arhitekture i orijentalni rukopisi*": "Kosova nekad i danas" Dergisinde, Beograd, 1973, s. 478; Hasan Kaleši, "*Prve orijentalne biblioteke u jugoslovenskim zemljama*": "Bibliotekar", sene. XIII, no. 4, Beograd, 1961; Hasan Kaleši, "*Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jetiku"*, Priştine 1972; Hasan Kaleši-Mehmed Mehmedovski, "*Tri vakufnami na Kačanikli Mehmet Paša*, Üsküp, 1958; Mehmet Mujezinović, *Kolekcija Orijentalnih rukopisa biblioteke Mehmet-Pašine džamije u Prizrenu,*: „Starine Kosova", no. II-III, Priştine, 1963, s. 198 – 205; Ismail Eren, *Prilozi bibliografiji objavljenih radova o orijentalnim bibliotekama u Jugoslaviji*: Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Kitap II-III, Saraybosna, 1974; Ismail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*. II: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı vakıf kütüphâneleri, 2.baskı, Ankara, 1991. Ismail E. Erünsal, *"Kütüphâne":* "Islam Ansiklopedisi'nde", cilt 27, Ankara, 2003; Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture*: "Antikitete të Kosovës", no. VI - VII, Priştine, 1972 - 1973, s. 81-96,

ne kurumu için, Kosova'daki ve hatta daha geniş anlamda Arnavutlar arasındaki, rolü ve katkısı, bildiğimiz kadarıyla yeterince araştırılmamış, hem de içeriği ve faaliyetleri için, kapsamlı olarak, bu kurumların hakkında bir çalışmanın yapılması bügüne kadar mümkün olmamış.

Var olan kütüphanelerin bölüm ve türleri konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Nitekim Boşnak araştırmacı N. Shukrič[3], İslam dünyasında ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda da kütüphanelerin böyle ayrıldığını düşünüyor:

1. Halk Kütüphaneleri (Vakıf Kütüphaneleri),

2. Yarı-halk Kütüphaneleri (Sarayların yakınında bulunan) ve

3. Özel Kütüphaneler[4].

Hatta Kosova'da (ayrıca Bosna, Arnavutluk, Makedonya'da da) genel olarak yalnızca ilk ikisinin bilindiğini belirtiyor, bunlar halk kütüphaneleri (bağımsız veya herhangi bir kuruma bağlı) ve özel kütüphanelerdir. Ona göre yarı halk kütüphaneleri çoğunlukla metropollerde, halifenin, ya da padişahın sarayının yakınında, veya bir vezirin sarayının yakınında bulunuyordu. Bu kütüphaneler sadece özel izinle kullanılıyordu[5].

Öte yandan ünlü araştırmacı H. Kaleşi[6], kütüphanelerin, özellikle de başlangıç yılların, yani Osmanlı Devleti'nin ilk dönem kütüphanelerinin üç türe ayrılabileceğini düşünüyor, bunlar ise:

1. Özel (kişisel) Kütüphaneler,

2. Cami, Mescit ve Tekke Kütüphaneleri,

3. Medrese Kütüphaneleri (bu araştırmacıya göre bunlar en önemli kütüphane türleriydi çünkü, başka bir bakıma göre, bunlar halk kütüphaneleriydiler ve bu tür kütüphanelerde, vatandaşların kitap ödünç alma, okuma veya açıklama fırsatına sahiplerdi)[7].

Her halükarda, tüm bu kütüphanelerin aramızda var olduğu ve hatta bu kopyalar çoğu yerel yazarlar ve kopyacılar tarafından yazılan el yazmaları

Nehat Krasniqi, *Zhvillimi i kulturës shqiptare me ndikime orientale prej shekulli XVIII deri në fillimet e Rilindjes Kombëtare*, Priştine, 2017, s. 239-258;431-433 vs.

[3] Nijaz Sukrić, *Gazi Husrev-Begova biblioteka - doprinos u vakufljene knjige obrazovanom procesu kod nas,* "ANALI", Gazi Husrev-begove biblioteke, Kitap, IX-X, Saraybosna, 1983, s. 291-304.

[4] Nijaz Sukrić, *Gazi Husrev-Begova biblioteka..., age*., s.294.

[5] Sukrić, *age.*

[6] Hasan Kaleshi, *al-Mahtûtât al-'arabiyya fî Jûgoslâfiyâ*, në: "Mağallatu Ma'had al-Muhattât al-'arabiyya", al-Muğllad ath-thânî 'ashara al-ğuz ath-thânî, Ekim, 1966, s. 3-20.

[7] Kaleshi, *age.*

ve kopya eserleridir. Bu açıdan, bu kütüphaneler çok zengin oldukları kesin bilinir.

1. Özel kütüphaneler

Osmanlı dönemin Arnavutluk topraklarındaki en eski kütüphaneler, yerel liderlik yapan tabakalarından, şahsiyetlere aitti. Bunlar ise: paşalar, beyler, müftüler, kadılar, müderrisler, imamlar, muâllimeler vb. gibi makam sahipleriydi. Daha doğru, sonuçlara göre bu ünlü şahsiyetler, üst tabaka olduğundan dolayı özel kütüphaneleri de olduğu ortaya çıktı. Bu tür kütüphaneler bazılarının daha büyük ve bazılarının daha küçük oluyordu. Sonuç olarak, Osmanlı döneminde Kosova'da çok sayıda özel kütüphaneler mevcuttu. Bunlardan en meşhurları, Priştine'deki Yunus Efendi ailesinin kütüphanesi, Priştine eski Müftüsü Hüseyin Hacı Sadiku'nin kütüphanesi, Priştineli Müderris Ali Efendi'nin kütüphanesi, sonra Prizren'de, eski Prizren Müftüsünün Rüstem Efendi'nin kütüphanesi, ve Yakova'da, Yakovalı Nahi ailesinin kütüphanesi ve de tabi başka diğer şahsiyetlerin kütüphaneleri bulunmaktadır. Adı geçen, bu önemli şahsiyetlerin mühürleri ve el yazmaları günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların bir çoğu Priştine'deki, Kosova Devlet Arşivinde, Kosova Milli ve Üniversite Kütüphanesi'nde, Kosova Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde[8], ve Prizren'deki Kültür Anıtlarını Koruma Enstitüsü'nde[9] muhafaza edilir.

2. Cami kütüphaneleri

Bilindiği gibi cami, tarihsel olarak bir mabed veya ibadetin (namazın) yerine getirildiği bir yer olma rolünden, çok daha geniş ve kapsamlı ikinci bir rol de oynamıştır. Cami, Osmanlı dönemi boyunca, Kosova topraklarında bu rolünü oynamaya devam etmiştir. Herbir camide kitapların yerleştirildiği özel dolaplar vardı. Bu dolapalrda da kitaplar bulunurdu. Bu kitapları, imam, vaiz ve hocanın yanında, oraya katılan cemaat mensupları da okuyabilir ve kopyalama yapabilirlerdi.

Cami kütüphanelerinde genel olarak dini kitapların yanı sıra ağırlıklı olarak "Mushaflar" (Kur'an örnekleri) ve "Cüzler" (cüzlerin bölünmüş parçaları) el yazmalar halinde bulunuyordu. Bu kitaplar, insanların okuması veya yazılması/kopyalaması için kullanıma sunulurdu. Bu kitapları, hayırseverlerimizin pek çoğu, yani en güzel Kur'an-ı Kerim nüshalarını ve pek çok sayıda diğer alan kitaplarını, cami kütüphanelerine vakıf olarak vakfettiklerini bilinmektedir.

[8] Sadik Mehmeti, *Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës*, Priştine, 2008.

[9] *Kayıt no. 610*, Şehircilik ve Kültür Anıtlarını ve Doğal Güzellikleri Koruma Kurumu tarafından hazırlanmıştır, bugün: Prizren Kültür Anıtlarını Koruma Enstitüsü, no. 610, tarih. 25.10.1972, s. 1-18.

Kütüphane belgeleri, günümüze kadar ulaşan bu tip kütüphanelerden biri de, belgemizde yazılı olduğu şekliyle Eski Cami olarak da bilinen, Sultan Bayazid zamanında kurulan Priştine'deki Çarşı Camii'nin kütüphanesidir. Bayazid tarafından, 1389 yılında yapılmış ve II. Murad'ın saltanatı ilk döneminde (1421-1444) tamamlanmıştır[10]. "Şerh râhati'l-kulûb" başlıklı el yazması eseri, Pir Muhammed oğlu Mustafa, oğlu Halil, oğlu Priştineli Hacı Ali'ye aittir. Bu eseri 1559 yılında kaleme almış ve 1561 yılında bizzat müellif tarafından Priştine "Çarşı Camii'nde" vakfedilmiştir. Elbette, 1561 tarihli bir kitap Priştine Çarşı Camii'nde bulunan, şunu kanıtlar: "1561'den bu yana kadar Priştine'de bir cami kütüphanesinin varlığını kanıtlayan geçerli bir belgedir"[11].

3. Tekke Kütüphaneleri

Tekkeler'in de kendi ayrı kütüphaneleri vardı, ayrıca tekke koleksiyonlarında çoğu zaman mistik nitelikte eserler bulunurdu[12]. Osmanlı döneminde, Arnavut topraklarında tekkelerin içinde, çok değerli kütüphaneler oluşturulmuştur. Zamanla, bu kütüphaneler, tasavvuf edebiyatının önemli yaratılış ve yorum haline gelmişlerdir. Arnavut divan edebiyatı ve alamiado adlandırılmış olan Arnavut edebiyatı bu ocaklarda doğmuştur. Bu ocaklarda, ilahilerin, nefeslerin, na'tların ve mersiyelerin okunması dervişlerin ve mühiblerin hayatının ayrılmaz parçaları olmuştu. Bu durumdan dolayı, farklı tarikatlardan pek çok şairin ortaya çıkmasına etki etmiştir.

Maddi veya yazılı delilleri günümüze kadar korunan tekkelerin önemli kütüphaneleri arasında şunlar yer almaktadır: Saraçhane Tekkesi adlandırılmış, ya da Prizren Merkez Halveti Tekkesi'nin Kütüphanesidir. Bu kütüphane, Şeyh Osman Baba (ö. 1752), tarafından 1713 yılında, yani tekke kurulmasından sonra oluşturulmuştur[13]. Bu kütüphane şu anda, 49 el yazmasını muhafaza etmektedir, bazıları de kurulduğu dönemden kalmadır. Daha sonra Rahovça'daki Büyük Halveti Tekkesi'nin Kütüphanesi. Bu kütüphane 1732[14] yılında Şeyh Süleyman Baba (ö. 1771) tarafından, tekke kurulmasından sonra oluşturulmuş ve 196 cilt barındırmaktadır. Prizren Kadiri Tekkesi'nin Kütüphanesi, 1646 yılında Hasan Baba tarafından kurulmuş, Balkanlar'daki ilk Kadiri tekke kütüphanesi sayılmaktadır[15]. Bugün bile az sayıda el yazması korunmuş. Bu tekkelerden başka, Şeh Musa Efendi Halveti Tekkesi'nin Kütüphanesi, 1575 yılında Prizren'de kurulmuş bir tekkedir. Şunu vurgulamak gerekir ki, Arnavutluk şehirlerinde farklı tarikatlara ait merkez tekkelerin (âsitânelerde) herzaman kendi

[10] Hasan Kaleši, *Spomenici islamske arkitekture,* s. 468.
[11] Sadik Mehmeti, *Dorëshkrimet..., age.,* s. 123-130.
[12] Hasan Kaleshi, *al-Mahtûtât al-'arabiyya*, *age*..
[13] Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike,* Instituti Albanologjik, Priştine, 2010, s. 203.
[14] Krasniqi, *age*, s. 203.
[15] Jashar Rexhepagiq, *Dervishët, rendet dhe teqetë,* Dukagjini, İpek, 1999.

kütüphaneleri bulunurdu. Kitaplar zenginliğinden, bağlı olan ana tekkelerden çok daha zengindiler[16].

4. Mekteb Kütüphaneleri

Mektep kütüphaneleri, öğretmenlerin ve öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılayan kütüphane materyallerinin yanı sıra, dönemin aydınlarının kullandığı diğer materyalleri de toplamıştır.

Kosova'da en tanınmış mektep kütüphaneleri şunlardır: 1513'ten önce Prizren'de kurulan müderris ve şair Suzi Prizrenli (ö. 1524) tarafından kurulmuş mektep kütüphanesidir[17].

Bu kütüphane, Kosova'nın en eski kütüphanesidir. Suzi Çelebi Efendi, caminin kuzeydoğusunda kütüphanesini, yazı odasını ve okulunu yerleştirdiği bir bina inşa etti[18]. Suzi Efendi vakıfnamesinde sıralanmış kitapların başlıklarına bakılırsa, bu kütüphanede birçok tanınmış Arap ve İranlı alimlerin eserlerinin muhafaza edildiği görülmektedir, ki bu sadece Suzi Efendi'nin merak göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu topraklarda yaşayan insanların da merağını ıspatlandırır, ve diğer delil ise "o zamanlar Prizren'de öyle insanlar bulunurdu ki, bu dillerde de okumayı biliyordu". Bu kütüphanede, gelenek ve şeriat hukuku alanındaki kitapların dışında, Attâr, Celâluddîn Rûmî ve büyük Arap filozofu Gazâlî gibi mutasavvıfların tanınmış eserleri de muhafaza edilmektedir[19]. Suzi Efendi kütüphanesindeki kitapların vakfedilmesi ve kullanılması konusunda çok iyi bir şart koymuştu bu şart şuydu: "Ben (Suzi - S.M.) yaşadığım sürece, onların (elyazmaların) sahibi olacağım. Ölümümden sonra, kütüphane kitaplarımla camimin imamı ilgilenecek. İmam onları (elyazmaları) alimlere ve onlardan faydalanabilecek kişilere, benim ruhuma (Suzi Efendi ruhuna - S.M.) dua (salavat) okuyacak olanlara ödünç versin"[20]. Suzi Efendi kütüphanesinde Suzi Efendi'nin ve kardeşi şair olan, Nehari'nin de eserleri korunmaktadır.[21].

Mehmet Kukli-Bey'in Mektep Kütüphanesi Opoya Nahiyesinde, Bresana köyünde, 1538'den önce inşa edilmiştir[22]. Bu kütüphanenin, en büyük bağış sahibi Opoya Nahiyesinden (XVI. yüzyılda yaşamış) Kukli Bey mahlaslı Mehmed Hayruddin Efendi tarafından kurulmuştur. Mehmet Kukli Bey yeniden Arnavutluk topraklarında ve ötesinde de çok sayıda bağış

---

[16] Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike...,* s. 204.

[17] Hasan Kaleshi, *Prve orijentalne biblioteke ...*, *age.,* s. 282.

[18] Esat Haskuka, *Historijsko-geografska analiza urbanih funkcija Prizrena*: "Više Pedagoška škola "Bajram, Curri", Džakovica/Yakova, 1985, s. 161.

[19] Hasan Kaleši, *Prizren kao kulturni centar ..., age*., s. 92.

[20] Hasan Kaleshi, *al-Mahtûtât al-'arabiyya...,*

[21] Kaleshi, *age.*

[22] Nehat Krasniqi, *Mehmet Kuk-libegu- legatori më meritor për zhvillimin ekonomik dhe kulturo-arsimor të Opojës në shek. XVI*,; "Dituria Islame" Dergisinde, no. 97, Priştine, 1998, s. 47.

bırakmıştır. Mehmet Kuklibeğ Kütüphânesi'nin, 1538 yılında ait olan vakfiyesinden bahsedilmektedir[23]. Bu kütüphânenin ne zaman kurulduğu ve hangi kitap koleksiyonuna sahip olduğu tam olarak bilinmez fakat Kuklibeğ Mektebi'nin ve aynı adı taşıyan caminin yakınında ve hizmetinde olduğu gayet açık bilinmektedir. Maalesef ki, bu kütüphanenin şeklini bile bilmiyoruz[24].

Koca Sinan Paşa'nın Mektep Kütüphanesi, 1586'dan önce Kaçanik'te yaptı, oğlu Kaçanikli Mehmet Paşa tarafından zenginleştirilmiştir.

Yakova'da Halil Efendi Mekteb Kütüphanesi, en zengin kütüphanelerden biridir ve zengin bir el yazmaların koleksiyonunu muhafaza etmektedir; bunların bir kısmı şu anda Kosova Milli ve Üniversite Kütüphanesinde saklanmaktadır. Bu kütüphanenin bulunduğu bina, diğerlerinden farklı olarak zemin katta olup, aynı zamanda mabed olarak da hizmet vermiştir[25]. Kütüphanenin kesin kuruluş yılı bilinmez, fakat kurucusu Yakovalı Halil Efendi bin Muhammet Efendi, olduğu bilinir. Yakovalı Halil Efendi oğlu Hacı Muhammed Efendi, 1774 yılında vefat ettiği bilinir[26].

5. Medrese Kütüphaneleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hem işlevleri hem de fonların bileşimi açısından en önemli ve ilgi çekici kütüphaneler, okul külliyelerinin (medrese, mektep vb.) yakınında bulunan kütüphanelerdi. Bunun nedeni ise, bu tür yerlerde yerleşen kütüphaneler daha donanımlıydı, kitap fonu ise daha büyüktü ve içerik açısından daha faydalıydı. Her kütüphane, o dönemde okutulan tabiat ve dini ilimler alanında en popüler eserlerle donatılmıştı. O dönemde, hem kütüphaneler hem de medreseler *sadece vakıf sistemine göre kuruluyordu.* Vakıf bir hayır kurumu olduğundan ve miras bırakılabilecek şeyler arasında kitaplar da olabilirdi, bu yüzden kurulduğu dönemde oldukça mütevazi olan birçok kütüphane, zamanla oldukça hatırı sayılır büyük bir miktarda kitaplarla doldu.

Vakfedilen kitaplar hakkında her vakfiye belgesinde söz edilir ve açık bir şekilde belirtilir ki, kitabın mümkün olduğu kadar iyi ve kullanılabilir olması gerekir. Aynı şartlar kitapların vakfedildiğinde de geçerlidir.

Kitabı vakfeden kişi eğer ayrıca özel bir not veya bir uyarım bırakmışsa, mesela o kitabın satılmaması, verilmemesi, rehin verilmemesi, miras bırakıldığı yerden çıkarılmaması gerektiğini - o zaman bu kitabın geniş bir hizmet alanına sahip olumuştur.

---

[23] Hasan Kaleši i Ismail Redžep, *Kuklibeg i njegova zaduzbina, priloz za orientalnu filologiju*, Saraybosna, 1963, s. 147.

[24] Hasan Kaleši i Ismail Redžep, *Kuklibeg..., age*., s. 147.

[25] Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike..., age*., s. 206-207.

[26] Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak II, Saraybosna, 1979, s. 572.

Eski İslam merkezlerinden (Mekke, Medine, Şam, Kudüs, Bağdat, Kahire, Bursa, İstanbul vb.) el yazmaları satın alınmasının yanı sıra kitapların kopyalanması da, oldukça önemli bir kaynak olmuştur. Kosova'da bu faaliyet, oldukça gelişmiştir, özellikle medreselerde[27]. Osmanlı'dan sonra da ve kitapların yayımlanmasında, bu gelenek kesintiye uğramamıştır. Prizren Müftüsü Hacı Rüstem Efendi Şporta'nın, 1920-1926 yılları arasında Arapça'da sekiz orijinal eser yazdığı biliniyor[28], Hacı Ömer Lütfi Efendi Paçarizi ise 60'a yakın eser yazmıştır bunlar özellikle Kamil Tosko'nun kopyaladığı eserlerdir[29], sonra Molla Mehmet Efendi Salihu Opoya Nahiyesi'nden Bresana köyünden, 1951 yılında Arap alfabesiyle birkaç Arnavutça eser yazdı[30], ve Prizden'den Hafız Abdullah Efendi Telaku, II. Dünya savaşı arasında Türkçe, Arapça vb. dillerden pek çok eser kopyaladı[31].

Kısacası Osmanlı döneminde Arnavut topraklarında kurulan her medresenin yanında, kendine ait bir kütüphanesi vardı[32]. XVI. yüzyılda Arnavutluk'un tüm şehirlerinde medrese kütüphaneleri kurulmuştur, Osmanlı döneminde Arnavut topraklarında kurulan medrese kütüphanelerin en eskisi 1411 yılın civarında, Üsküp'te kurulan İshak Bey Medresesi'nin kütüphanesidir vakfiyede ise 1444'te vakfedilmiştir[33].

Söylendiği gibi, Prizren'de Gazi Mehmet Paşa Yahyapaşaoğlu, 1573 yılında Prizren'de tanınmış ve ünlü olan Mehmed Paşa Medresesini kurmuştur. Bu medrese, Arnavutluk coğrafyasının en zengin kütüphanelerinden birine sahipti. Bu kütüphane zamanın tahribatına meydan okumuştur ve bugün yarıya inmiş kitap miktarıyla ve bu tahribat olmasına rağmen hala mevcuttur. Bugün bile 400 ciltten fazla el yazması korunmuştur. Bu kitapların bazı mahlaf kenarlarında, bu kitapların kimden kullanıldığını ve, bu kitapların Prizren ve Kosova'nın tanınmış bazı şahsiyetlerinin malı olduğunu yazılı olarak görülmektedir. Kütüphanenin kendi mührü ve kütüphanecisi de vardı.

---

[27] Hasan Kaleshi, *al-Mahtûtât..., age.*.

[28] Resul Rexhepi-Sadik Mehmeti, *Haxhi Rrystem Shporta 1864-1937 - jeta dhe vepra, - (monografi),* Priştine, 2010.

[29] Sadik Mehmeti, *Një autorë shqiptarë nga Prizreni që ka shkruar në gjuhën arabe - Haxhi Ymer Lutfi ef. Paçarizi*: "Buletini i Fakultetit të Studimeve Islame" dergisinde, Priştine, 2010, s. 182-183.

[30] Sadik Mehmeti, *Bejtexhiu opojar – Mulla Mehmet ef. Salihu (1898 - 1985)*, "Dituria Islame" dergisinde, no. 108-109, Priştine, 1998, s. 73 – 77.

[31] Resul Rexhepi – Sadik Mehmeti, *Myderrizi i Medresesë "Mehmet Pasha" të Prizrenit Hafiz Abdullah ef. Hizri – Telaku (Ld. 15.05.1896 - vd. 04.04.1943)*, : "Takvim/Kalendar" dergisine, 2011, Priştine, s. 209-210.

[32] Hasan Kaleshi, *XV.asrından XVII asrın nihayetine kadar yugoslav topraklarında şark medenijeti*,: Çevren Dergisinde, Priştine, 1976, no. 9, s. 30.

[33] Gliša Elezović, *Turski Spomenici,* knj. I, sv. 1. Beograd, 1940. Hasan Kaleši, *Najstariji vakufski..., age*., s. 102-107.

Prizren'deki Gazi Mehmet Paşa Kütüphanesi'nin mühür kopyası (tıpkıbasım)[34]

1952 yılında caminin yanında ayrı bir binada bulunan bu kütüphane, daha sonra caminin avlusunda yer alan Mehmed Paşa'nın türbesinde yer almış, bu türbe Mehmet Paşa türbesi olarak bilinir, ancak Mehmet Paşa hiçbir zaman oraya defnedilmemiştir. Mehmet Paşa'nın kütüphanesi, sahip olduğu yüksek değerlerden dolayı, Priştine'deki eski Kültürel Anıtların Korunması İl Müdürlüğü'nün, 02/382/61 sayılı kararnameyle devletin koruması altında Kültür Anıtı olarak ilan edildi.

Tahir Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa Rrotlla, yukarıda açıklandığı gibi, 1806-1831 yılları arasında, Prizren'de (Bülbüldere Mahallesi'nde) "Mahmud Paşa Medresesi" olarak bilinen, bir medrese kurmuştur[35]. Kardeşi de Emin Paşa Rrotlla, Prizren'de bir medrese kurdu. Bu medrese 1831 yılında kurulmuş, ancak inşaatı 1855 yılında tamamlanmıştır. *Her iki medresenin de kendi kütüphaneleri vardı.*

İpek Eski Medresesi'nin (Medrese-i Atîk) kütüphanesi, 1516'dan önce Mehmet Bey tarafından yaptırılmıştır[36]. Aynı adı taşıyan medrese binasının güneydoğusunda inşa edilmiş ve orada yer almaktadır. Bu kütüphanede kitap fonunda çok sayıda oryantal el yazması vardı ama ne yazık ki günümüze kadar muhafaza edilememiş[37].

[34] Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, Prishtinë, *Kolekisoni i dorëshkrimeve orientale*, dorëshkrimi no. D.A.M. 0030.

[35] Hasan Kaleshi-Ismail Eren, *Prizrenac Muhamud paša Rotul, - njegove zadužbine i vakufnama*, "Starine Kosova", br. VI-VII, Priştine, 1972-1973, s. 24-60, s. 23-60.

[36] Jashar Rexhepagiq, *Nevoja e studimit të arsimit të lartë tek ne dhe disa sugjerime*, "Edukata Islame" dergisinde, no. 74, Priştine, 2004, s. 137; Aynısı, *Dervishët…, age*., s. 102.

[37] Madžida Bećirbegović, *Prosvjetni objekti..., age.,* s. 81- 96.

Yakova'daki Büyük Medrese'nin (Medrese-i Atîk) kütüphanesi, 1707[38] yılında Murad Bey tarafından yaptırılmıştır, Murat Bey aynı anda oryantal el yazmaların kopyacısıydı[39]. Bu kütüphanenin binası özeldi ve iki katlıydı. Prizren'deki Mehmet Paşa Kütüphanesinden ve İpek'teki Atik Medresesi Kütüphanesinden farklı ve karakteristik bir kubbeyle örtülüydü ve dolayısıyla bu nitelikteki anıtlardan birini sunduğu söylenebilir. Taştan yapılmış ve çok sayıda el yazması ve oryantal dillere ait kitaplar içeriyordu. Kosova'da kubbeli olan tek kütüphane binasıydı[40]. 1999 yılında Kosova'da yaşanan son savaşta, Hadım Ağa Camii ile birlikte Sırp güçleri tarafından yakılmıştır.

XIX. yüzyılın başında, 1807 yıl civarında, *Yakova Küçük Medresesi inşa edildi*. Bu medresenin ilk müderrisi, Tahir Efendi Boshnjaku (oku: Boşnyaku) – Gjakova (Yakova) idi. Tahir Efendi, XIX yüzyılın ilk yarısında ünlü yazar ve şair şahsiyetlerinden biri olan, aynı anda da yazılarıyla ve pedagojik faaliyetleriyle en meşgul Arnavut aydınlarından biri olarak bilinir. Bu medresenin diğer müderrisleri de: Ali Efendi Mici, Hasan Efendi Shllaku (oku: Şllaku), Hacı Ali – Mürteza Efendi Luzha (oku: Luja), Hacı Emin Efendi Hoxha (oku: Hoca), Hacı Yusuf Efendi Çarkaciu v.s.. Bunlar hepsi kendi özel kütüphanelerini oluşturmuşlardı[41].

-*Priştine Medresesi'nin Kütüphanesi.* Malik Paşa, cömert ve asil Ginollay (oku: Cinollay/Cinoğlu) Arnavut ailesine mensup olan, XIX. yüzyılın başında, Priştine'de medresesinin yanında ayrıca bir kütüphane inşa etmişti[42] Kütüphanecisine günde 33 akçe yani yılda 99 kuruş tutarında maaş ödenmesini şart koymuştu[43]. Bu kütüphanenin zengin bir kitap fonuna sahip olduğu kayıtlardan ve günümüze kadar ulaşan, birçok el yazması bulunduğu kanıtlar. Bu kitaplarda Gjinollaj (oku: Cinollay/Cinoğlu) ailenin enayi ve tanıdık şahsiyetlerinin mühürlerini rastlıyoruz, bunlar ise Malik Paşa, Yaşar Paşa, Bahtiyar Paşa ve Mustafa Bey mühürleridir. Bu kütüphanenin kitapları günümüze kadar ulaşmış ve halen de Kosova Devlet Arşivi'nde muhafaza edilmektedir[44].

6. Halk Kütüphaneleri

Şu ana kadar, elimizdeki verilere dayanarak, medreseden ayrı olarak ve tek başına bir kurum olarak kurulan, Kosova'nın ilk kütüphanesi Kaçanikli Mehmet Paşa oğlu Koca Sinan Paşa Topyani tarafından, 1608 yılında Üsküp'te kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz[45]. Kaçanikli Mehmet Paşa, bu kü-

[38] Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike...,* s. 209.
[39] Krasniqi, *age*
[40] Madžida Bećirbegović, *age*, s. 88.
[41] Nehat Krasniqi, *Kontribute..., age*., f. 211
[42] BOA, EV.VKF.00025.00008.001. Seyyid Yaşar Paşa Vakfı, 15.X.1252 H/1836 M.
[43] BOA, EV.VKF.00025.00008.001. Seyyid Yaşar Paşa Vakfı, 15.X.1252 H/1836 M.
[44] Sadik Mehmeti, *Dorëshkrimet..., age*., s. 72.
[45] Kaçanikli Mehmet Paşa Vakfiyesinin orjinal nüshası Kosova Devlet Arşivi'nde korunur. Bunun hakkında bizim makalemize bakın: *Vështrim tri vakëfnameve origjinale*

tüphaneye 50 ciltlik el yazmalarından oluşan, ilk koleksiyonu bağışladı[46]. Kütüphanecinin maaşını günlük iki akçe olarak belirledi ve kaybolan her kitabı tazmin etmekle yükümlü kıldı[47].

Prizren ilk Halk Kütüphanesini, 1805 yılında Prizren Mutasarrıfı Said Paşa Rrotlla oğlu Tahir Paşa tarafından kurulmuştur ve 1807 yılında Prizren Mahkemesinde, vakfiye senet ile yasallaştırılmıştır. Bu kütüphanenin ilk kütüphanecisini Ali Ağa'yı görevlendirdi ve kendisi için özel bir oda yaptırdı. Kütüphane, kurucunun aile fertlerinin özel koleksiyonlarından donatılmış, babası Tahir Paşa, amcası Rüstem Paşa ve kardeşi olan Mahmud Paşa koleksiyonlarından zenginleştirilmiştir. Bu kütüphanenin zenginleştirilmesi, aile fertleri ve kurucular tarafından ölümünden sonra da devam etti. Bunu, önde gelen şahsiyetlerin bu kütüphaneye bıraktıkları el yazmaları kanıtlanmaktadır. Günümüzde bu el yazmalar Kosova Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi'nde "El Yazmalar Koleksiyonunda" ve "Kosova Diyanet Kütüphanesinde" muhafaza edilmektedir. Bu kütüphane, günümüzde Prizren Arnavut Birliği Anıt Kompleksi Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir[48].

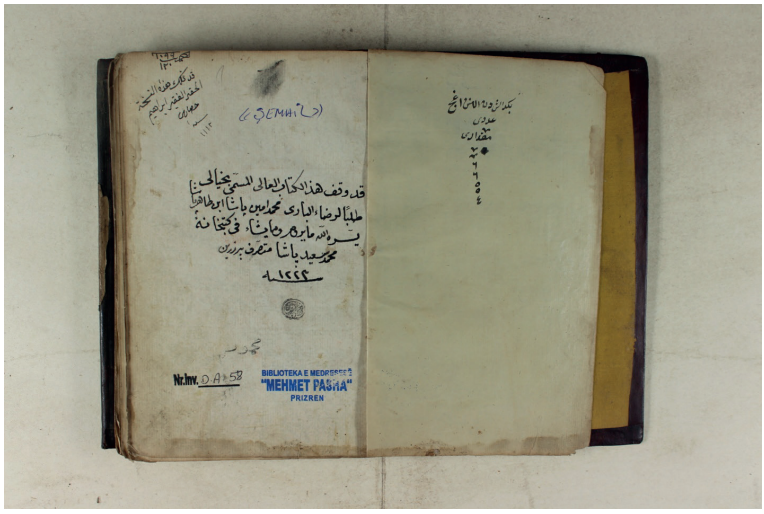

Hiyâlî adlı eserin 1808 yılında Prizren'de Tahir Paşa oğlu Emin Paşa tarafından Seid Paşa'nın kütüphanesine vakfedildiği yazılı tıpkıbasımı[49]

(1608) të Mehmet Pashë Kaçanik(li)ut, "Vjetari i Arkivit të Kosovës" dergisinde, no. 41-42, Priştine, 2009, s. 485-504.

[46] Hasan Kaleshi-Mehmed Mehmedovski, *Tri vakufnami na Kačanikli Mehmet Paša*, *age.,* s. 40 – 50.

[47] Kaleshi-Mehmedovski, *age.*

[48] Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike...,* s. 197;

[49] Kosova Diyanet Başkanlığı, Priştine, *Kolekisoni i dorëshkrimeve orientale/Oryantal El Yazamaların Koleksiyonu*, el yazma no. D.A.M. 0058.

İpek'te Bolla-zade adı verilen kütüphanesi, ilk halk kütüphanesidir ve 1805/1806 yılında kuruldu[50]. Bu kütüphane, Kahraman Paşa Begolli'nin oğlu Dukagin mutasarrıfı Numan Paşa tarafından yaptırılmıştır[51].

Sonuç

Yukarıdaki bilgilerden Osmanlı döneminde Kosova'da çok sayıda oryantal kütüphanesinin bulunduğunu, ve bunların bir kısmının kitap fonları günümüze kadar ulaştığını söyleyebiliriz. Geçtiğimiz yüzyıllarda, milletimizin yaşadığı zor dönemlerde, çok sayıda paha biçilmez el yazması eserin bulunduğu, bu zengin kütüphaneler yakılmış, yok olmuş veya izleri kaybolmuştur. Arnavut yazarların veya kopyacıların, çoğunlukla eserleri olan ve el yazmalarından bazıları, Türkiye, Bosna, Bratislava, Belgrad ve diğer ülkeler gibi, farklı kütüphanelerde gönderildi. Sûzi Efendi, Mustafa Shem'î, Yahya Bey Dukakinzâde ve diğer birçok Arnavut yazarların ve kopyacıların el yazmalarını, Saraybosna'da[52] Gazi Hüsrev-bey Kütüphanesi'nde, ardından Sırbistan Belgrad[53] İlimler ve Sanatlar Akademisi'nin Arşiv Kütüphanesi'nde, Bratislava[54] Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Belgrad Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunabilir. Ayrıca İpekli[55] İsmet İmami tarafından bu kütüphaneye bağışlanan Arnavut yazar ve kopyacıların 100'e yakın el yazması bulunmaktadır. Günümüze kadar korunan bazı oryantal el yazmaları üzerindeki notlar, bir zamanlar Kosova'da bulunan eski kütüphanelerde ne kadar büyük bir zenginliğin korunduğunu daha iyi göstermektedir. Bu döneme ait kütüphane belgelerinin önemli bir kısmı Arnavut aydınlarının entelektüel çalışmalarının ürünü ve sonucudur, bir diğer önemli kısmı ise bu aydınların mülkiyetindedir.

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı dönemi kütüphanelerinde yazılan ve toplanan Arnavut kültür mirası, Osmanlıca, Farsça ve Arapça, yani Arap-Osmanlı alfabesi ile gelmiştir. Bu arada, XVIII. yüzyılda Arnavutların daha kitlesel İslamlaşmasının bir sonucu olarak ve ülkedeki ekonomik ve kültürel yaşamın gelişmesinin hızlanması, Arnavut dilinin edebi ve dini alanlarda giderek daha fazla kullanılmasıyla birlikte, Arnavut kültürel yaşamı, kapsam ve nicelik açısından daha dinamik ve daha kalite bir şekilde ilerledi. Bu yüzyılın kütüphane belgelerinde, Arap harfli Arnavutça metinlerin giderek arttığını açıkça kanıtlamaktadır[56].

---

[50] Ismail Eren, *Prilozi bibliografiji ...*, *age.,* s. 249.

[51] Nehat Krasniqi, *Kontribute albanologjike...,* s. 197;

[52] Birden fazla yazarlar, *Katalog arapski, turski i perzijskih rukopisa,* svjeska I - VIII, Saraybosna - Londra, 1963 -1999.

[53] Momćilo Stojaković, *Književna manuscripta turcica u Arhivu SANU*, POF, v. 31, Saraybosna, 1981, s. 77-78; B. Kovaćević, *Arhiv Serpske Akademije Nauka u Beogradu*, "Arhivist", br. 3-4, Belgrad, 1957, s. CXCIII-CCXVI.

[54] *Arabische, turkische und persische handschriften der Universitatsbibliothek in Bratislava*, hazırladı Jozef Blaškovićs, Bratislava, 1961.

[55] Hasan Kaleši, *Spomenici islamske arhitekture i orijentalni rukopisi,* Kosova nekad i danas, Belgrad, 1973, s. 478.

[56] Nehat Krasniqi, *Kontribute...,* s. 215;

Kütüphanelerin yanı sıra medrese kütüphanelerinin kuytu köşelerinde, bilgili insanlar ve yazıyı sevenlerden oluşan topluluk, ya kişisel ihtiyaçlar için ya da kütüphanenin ihtiyaçları için kitap kopyalama[57] işiyle de uğraşmışlardır. Bu dönemin kütüphaneleri ve yazma kültürü ile üç faaliyet veya üç meslek yakından ilişkilidir, bunlar: kalemcilik veya hattatlık (*hattât*), insan ilk mesleği ile aynı olan, sanatkârlık ve nakkaşlık (*ressâm*) mesleği ve kitabın teknik ve sanatsal yönünü birlikte hazırlayan mücellitlik mesleği (*mücellit*)[58].

Kosova'daki esnaf kurumuna mensup, bu üç sanatçının faaliyetleriyle, bugüne kadar özel bir şekilde hiçbir araştırmacı ilgilenmemiştir. Mücellitlik sanatını E. Dukagjini[59] ve D. Statovci[60] kendi çalışmalarında değinmişler, ancak Kosova'daki oryantal el yazmalarının sanatsal illüstrasyonunu hiçbir araştırmacı ele almamıştır. İleride bu yapılması gereken bir iştir.

Bu dönemin kütüphaneleri ve diğer genel eğitim ve dini eğitim kurumları, tamamen vakıf sistemine göre kurulmuştu, çoğunlukla yerel bağışçılar ve mirasçılar tarafından yönetilirdi, çünkü Osmanlı idari yönetimi yalnızca askeri ve stratejik nitelikteki nesnelerle ilgilenirdi[61].

Rumeli'de, İslam dininin ve bu bölgelerde İslam kültürünün geliştirilmesinde medreselerin, camilerin bakım ve canlandırılmasında ve kütüphanelerinin fonlarının doldurulup zenginleştirilmesinde son derece büyük ve eşsiz bir rol oynayann vakıf[62] kurumudur. Bu kurumun önemini ve faaliyetini her zaman üstlenmek gerekir. İslam dininde kadar, bu rolü hiç şüphesiz başka hiçbir dinde ve hiçbir toplumda olmadığını kanıtlayabiliriz. Müslüman halkların ve devletlerin hayatlarında, hemen hemen hiçbir dini, ahlaki, ekonomik, siyasi veya sosyal yön yoktur ki, vakfın büyük bir etkisi olmamıştır[63].

Vakıf, Arnavutlar arasında da, hem dini hem laik, hem kültürel, hem sosyal ve insani açıdan bile önemli bir rol oynamıştır. Arnavutluk'taki birçok mahallenin ve kasabanın yani şehrin oluşumunda, inşasında ve gelişmesinde de, vakfın rolü çok büyüktür. Müslümanların yaşadığı veya yaşamış olduğu yerleşim yerlerimiz nadirdir ki, oralarda bir ya da birden fazla vakıf bulunmasın. Vakıf müessesesi, ülkemizde İslam dininin yayılmasına ve bu

[57] Zagorka Janc, *Islamska minijatura*, Zagreb, 1985, s. 26.

[58] Salih Trako, *Durarul Hukkam sa marginalijama Beogradskog Muftije Ali efendije*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IV, Saraybosna, 1976, s. 133.

[59] Enver Dukagjini, *Prizreni,* në Kosova nekad i danas*,* Belgrad, 1973, s. 930.

[60] Drita Statovci, *Zhvillimi historik i zejtarisë dhe rëndësia e saj bashkëkohore për strukturën ekonomiko-shoqërore të KSA të Kosovës*, IAP, Priştine, 1982, s. 207.

[61] Hasan Kaleshi, *Prve orientalne biblioteke..., age.,* s. 280.

[62] Behija Zlatar, *Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću,* separat iz Priloga za orientalnu filologiju, XX-XXI, Saraybosna, 1974, s. 111.

[63] Hasan Kaleši, *"Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku",* Priştine, 1972, s. 13.

coğrafyalarda İslam kültürünün yayılma ve desteklemesinde büyük etkisi vardır. Dolayısıyla medrese, mektep, cami ve tekkeler gibi, İslami eğitim kurumlarının devamlılığında ve teşvikinde, vakıf son derece büyük ve eşsiz bir rol oynamıştır. Bu kurumlar esas itibariyle vakıf esasına göre kurulup görevlerini yürütülmüştür. Bu kurumların kütüphaneleri de, vakıfla bağlı olarak çalışmıştır. Kütüphane fonlarının doldurulması ve zenginleştirilmesinin görevinin tümü vakfa aitti.

KAYNAKLAR

Arabische, turkische und persische handschriften der Universitatsbibliothek in Bratislava, përgatiti Jozef Blaškovićs, Bratislava, 1961.

Bećirbegović, Madžida, *Prosvjetni objekti islamske arhitekture,*: "Antikitete të Kosovës" dergisinde, no. VI - VII, Priştine, 1972 – 1973.

BOA, EV.VKF.00025.00008.001. Seyyid Yaşar Paşa Vakfı, 15.X.1252 H/1836 M.

Dobrača, Kasim, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, svezak II, Saraybosna, 1979.

Dukagjini, Enver, *Prizreni,* në Kosova nekad i danas*,* Belgrad, 1973.

Elezović, Gliša, *Turski Spomenici,* kitap. I, sv. 1. Beograd, 1940. Hasan Kaleši, *Najstariji vakufski..., age*., s. 102-107.

Eren, Ismail, *Prilozi bibliografiji objavljenih radova o orijentalnim bibliotekama u Jugoslaviji,*: Anali Gazi Husrev-begove biblioteke dergisinde, Kitap II-III, Saraybosna, 1974.

Erünsal, E. Ismail, *"Kütüphâne",*: "Islam Ansiklopedisi'nde", cilt 27, Ankara, 2003.

Erünsal, E. Ismail, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*. II: Kuruluştan Tanzimat'a kadar Osmanlı vakıf kütüphâneleri, 2.baskı, Ankara, 1991.

Birden fazla yazarlar, *Katalog arapski, turski i perzijskih rukopisa,* svjeska I - VIII, Saraybosna - Londra, 1963 -1999.

Haskuka, Esat, *Historijsko-geografska analiza urbanih funkcija Prizrena,*: "Više Pedagoška škola "Bajram, Curri" dergisinde, Džakovica/Yakova, 1985.

Hiti, Filip, *Istorija Arapa,* Saraybosna, 1967, s. 374-377, 480, 560.

Janc, Zagorka, *Islamska minijatura*, Zagreb, 1985.

Kaleši, Hasan – Mehmedovski, Mehmed, *Tri vakufnami na Kačanikli Mehmet Paša*, Üsküp, 1958.

Kaleši, Hasan, *Prve orijentalne biblioteke u jugoslovenskim zemljama*: "Bibliotekar" dergisinde, sene. XIII, no. 4, Belgrad, 1961.

Kaleši, Hasan ve Redžep, Ismail, *Kuklibeg i njegova zaduzbina, priloz za orientalnu filologiju*, Saraybosna, 1963.

Kaleši, Hasan, *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jetiku*, Priştine 1972;

Kaleši, Hasan, *Prizren kao kulturni centar za vreme turskog perioda,* "Albanoloshka istraživanja", 1, Priştine, 1962.

Kaleši, Hasan, *Spomenici islamske arhitekture i orijentalni rukopisi*, në: "Kosova nekad i danas", Belgrad, 1973, s. 478;

Kaleshi, Hasan– Eren, Ismail, *Prizrenac Muhamud paša Rotul, - njegove zadužbine i vakufnama*, "Starine Kosova", no. VI-VII, Priştine, 1972-1973, s. 24-60.

Kaleshi, Hasan, *al-Mahtûtât al-'arabiyya fî Jûgoslâfiyâ*: "Mağallatu Ma'had al-Muhattât al-'arabiyya", al-Muğllad ath-thânî 'ashara al-ğuz ath-thânî dergisinde, Ekim, 1966.

Kaleshi, Hasan, *XV.asrından XVII asrın nihayetine kadar yugoslav topraklarında şark medenijeti*: Çevren dergisinde, Priştine, 1976, no. 9, s. 30.

Krasniqi, Nehat, *Kontribute albanologjike,* Instituti Albanologjik, Priştine, 2010, s. 203.

Krasniqi, Nehat, *Mehmet Kuk-libegu- legatori më meritor për zhvillimin ekonomik dhe kulturo-arsimor të Opojës në shek. XVI*; "Dituria Islame" dergisinde, no. 97, Prishtinë, 1998.

Krasniqi, Nehat, *Zhvillimi i kulturës shqiptare me ndikime orientale prej shekulli XVIII deri në fillimet e Rilindjes Kombëtare*, Priştine, 2017.

Kryesia e Bashkesise Islame te Kosoves/ Kosova Diyanet Başkanlığı, Priştine, *Koleksioni i dorëshkrimeve orientale*/ Oryantal El Yazmaların Koleksiyonu, el yazma no. D.A.M. 0058.

Mehmeti, Sadik, *Bejtexhiu opojar – Mulla Mehmet ef. Salihu (1898 - 1985)*, "Dituria Islame" dergisi, no. 108-109, Priştine, 1998.

Mehmeti, Sadik, *Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës*, Priştine, 2008.

Mehmeti, Sadik, *Një autorë shqiptarë nga Prizreni që ka shkruar në gjuhën arabe - Haxhi Ymer Lutfi ef. Paçarizi*: "Buletini i Fakultetit të Studimeve Islame" dergisinde, Priştine, 2010.

Mehmeti, Sadik, *Vështrim tri vakëfnameve origjinale (1608) të Mehmet Pashë Kaçanik(li)ut*, "Vjetari i Arkivit të Kosovës" dergisinde, no. 41-42, Priştine, 2009.

Mujezinović, Mehmet, *Kolekcija Orijentalnih rukopisa biblioteke Mehmet-Pašine džamije u Prizrenu,*: „Starine Kosova" dergisinde, no. II-III, Priştine, 1963.

Rexhepagiq, Jashar, *Dervishët, rendet dhe teqetë,* Dukagjini, İpek, 1999.

Rexhepagiq, Jashar, *Nevoja e studimit të arsimit të lartë tek ne dhe disa sugjerime*, në "Edukata Islame" dergisinde, no. 74, Priştine 2004.

Rexhepi, Resul - Mehmeti, Sadik, *Haxhi Rrystem Shporta 1864-1937 - jeta dhe vepra, - (monografi),* Priştine, 2010.

Rexhepi, Resul - Mehmeti, Sadik, *Myderrizi i Medresesë "Mehmet Pasha" të Prizrenit Hafiz Abdullah ef. Hizri – Telaku (Ld. 15.05.1896 - vd. 04.04.1943)*,: "Takvim/Kalendar" dergisinde, Priştine, 2011.

Sota, Jani, *Histori e shkollave dhe e ideve për edukimin në botë – nga zanafilla deri në ditët tona*, Tiran, 2015.

Statovci, Drita, *Zhvillimi historik i zejtarisë dhe rëndësia e saj bashkëkohore për strukturën ekonomiko-shoqërore të KSA të Kosovës*, IAP, Priştine, 1982.

Stojaković, Momćilo, *Književna manuscripta turcica u Arhivu SANU*, POF, cilt. 31, Saraybosna, 1981, s. 77-78; B. Kovaćević, *Arhiv Serpske Akademije Nauka u Beogradu*, "Arhivist", no. 3-4, Beograd, 1957, s. CXCIII-CCXVI.

Sukrić, Nijaz, *Gazi Husrev-Begova biblioteka - doprinos uvakufljene knjige obrazovanom procesu kod nas,* "ANALI", Gazi Husrev-begove biblioteke, kitap, IX-X, Saraybosna, 1983.

Shalabî, Ahmad, *Târîh at-Tarbiyyah al-islâmiyah*, Kahire, 1966.

Trako, Salih, *Durarul Hukkam sa marginalijama Beogradskog Muftije Ali efendije*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, kitap IV, Saraybosna, 1976.

Zlatar, Behija, *Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću,* separat iz Priloga za orientalnu filologiju, XX-XXI, Saraybosna, 1974.

Prizren-Malişeva Belediyesi'nden Ostrozub Köyü Mezarlığındaki Mezar Taşları

Mediha Fişekçi*

Giriş

Bir beldenin mezarlığı, o yerin kültür tarihi hakkında bilgi veren en önemli mekânıdır. Milletimizin geçirdiği kültür safhalarını göstermesi bakımından önemli olup tarihî, edebî, folklor ve sanat değerleri yönünden incelemeye değerdir. Bir araya toplanmış Osmanlı mezar taşları, geçmişimizin kimlik belgeleri, yazılı kanıtlarıdır. Asırlardır doğanın ve insanların zararlı etkileriyle mücadele eden mezar taşlarımız, kültür ve sanatımızın en önemli kaynaklarındandır.

Kosova şehirlerinin geçmişine bir bakıma şahitlik ederek birer belge özelliği taşıyan mezar taşları, yapıldıkları dönemin inançları, sanatı, gelenekleri ve iktisadî şartlarının başlıca ortak eseridir. Bu sebeple mezar taşları yapıldıkları dönemin sanat zevkini ve kültürünü yansıtırlar. Ayrıca bulundukları yerin sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik ve ticarî durumlarını öğrenmede verdiği bilgiler nedeniyle de oldukça önemlidir. Bu açıdan başta dil, tarih ve sanat tarihi olmak üzere birçok bilim dalındaki araştırmalar için kaynak niteliğine sahiptir.

Yapılan bu araştırmada Malişeva Belediyesi'ne bağlı Ostrozub köyü mezarlığındaki Osmanlı mezar taşları incelenmiştir. Buradaki mezar taşlarının genel görünüş fotoğrafları ile ölçüleri alınmış ve mezar taşlarındaki yazılar yerinde okunmuştur. Amacımız, Ostrozub köyündeki mezar taşlarını korumak, yayımlamak ve gelecek nesillere bırakmaktır. Bu çalışmada Ostrozub köyü mezarlığındaki 5 Osmanlı mezar taşı ele alınmıştır. Ostrozub köyü mezarlığındaki mezar taşlarının 5'i de XIX. yüzyıla aittir. En erken tarihlisi 1822 (Fotoğraf 4), en geç tarihlisi ise 1898 (Fotoğraf 2) tarihlidir. Bunlardan 3'ü erkek, 2'si kadın mezar taşıdır.

Mezar Taşı Tipleri

Mezar taşı tipleri belirlenirken, mezar taşının başlıklı olup olmamasını, gövde kesitini ve ön yüz görünüşünü esas alan bir sınıflandırmaya gidilmiştir.

* Tarihi Anıtları Koruma Kurumu, Oryantalist (Şarkiyat), Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü,Priştine-Kosova, Medihafishekqıu@gmail.com

I. Başlıklı Taşlar

a. Erkek Başlıklılar: 5 mezar taşından 3'ünün erkek başlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 3'ünün başlıkları mevcuttur (Fotoğraf 2, 3, 4). Bu taşlardan 3'ü de XIX. yüzyıla aittir.

b. Kadın Başlıklılar: Ostrozub mezarlığında bulunan 5 mezar taşından 2'si kadın başlıklıdır. Her iki mezar taşı da XIX. yüzyıla aittir.

II. Kitabelerin Konuları

Genel olarak mezar taşlarındaki kitabelerin konuları; Kitabe Girizgâhları, İnsanlara Uyarı, Ölüm Haberi, Sebep Bildirme, Allah'tan Dilek, İnsanlardan İstek, Fatiha İsteği gibi yedi başlık altında gösterilmiştir.

Çalışmamızda kitabe metinleri konularına göre; Kitabe Girizgâhları ve Fatiha İsteği gibi iki başlık altında tasnif edilmiştir.

a. Kitabe Girizgâhları

Ostrozub köyü mezarlığında yer alan kitabeli 5 baş taşından 4'ünde girizgâh ifadesi kullanılmamıştır. Bunlardan "Huve'l halak-ul-Bâkî" ve "Hû" serzeniş olarak gruplandırılabilir. Kullanım sıklığı bakımından üç kez "Huve'l halak-ul-Bâkî" ve iki kez 'Hû' kalıpları yer almıştır. Ancak bu kalıpların kullanımında yüzyıllara göre belirli tercihler olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

b. Fatiha İsteği

Kitabe metninin sonunda tarihten önce yer alan ve mezar taşı kitabesini okuyan kişiyi ölünün ruhu için Fatiha okumaya davet eden bölüm ise 5 kitabede dört farklı kalıpla ifade edilmiştir. Fatiha isteme ifadesinde "Ruhiçün el Fatiha" kalıbı üç örnekte ilk sırada yer almakta, onu bir örnekle "Ruhuna Fatiha" izlemektedir. Ardından bir örnekte ''Ruhiçün Fatiha" ifadesi bulunmaktadır[1].

[1] *XII. Uluslararası Türk Sanatı,Tarihi ve Folklorü Kongresi / Sanat Etkinlikleri*, s.103-104.

Fotoğraf 1

Kime ait olduğu: Tahir'in kızı Hafize

Bulunduğu yer: Prizren-Malişeva Belediyesi Ostrozub Köyü Mezarlığı

Türü: Kadın Baş Şahidesi

Unvan:

Tarihi: H. 1241

Formu: Baş taşı gövdesi dikdörtgen yatay kesitli

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin oyma

Ölçüsü: 92 x 49, kalınlık 5 cm

Yazı Türü: Sülüs

Dili: Osmanlı Türkçesi

Kitabenin okunuşu

Hüve'l Halak-ul Bâki
El merhume el mağfure
Hafize binti
Tahir ruhiçün
el Fatiha
Sene H. 1241

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı aşağıdan yukarıya genişlemekte, baş kısmın sağ ve sol bölümlerinde simetrik olarak "S" harfleri ve bunların ortasında 20 yapraktan oluşan rozet yer almaktadır. Zemin ve oyma tekniğinde hazırlanan kitabe, sülüs hatlı 6 satır olarak oluşturulmuştur. Kitabenin alan ölçüsü 63 x 26 cm'dir. Bu kitabedeki konular merhumun adı, baba adı, insanlardan istek ve ölüm tarihi olarak sıralanmıştır[2].

[2] Kitabeler tarafımızdan okunmuştur.

Fotoğraf 2

Kime ait olduğu: İsmail oğlu Kadri

Bulunduğu yer: Prizren-Malişeva Belediyesi

Ostrozub Köyü Mezarlığı

Türü: Erkek Baş Şahidesi

Unvan:

Tarihi: H. 1316

Formu: Baş taşı gövdesi dikdörtgen yatay kesitli

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin oyma

Ölçüsü: 1.12 x 49, kalınlık 5 cm

Yazı Türü: Sülüs

Dili: Osmanlı Türkçesi

Kitabenin okunuşu

Hû
Ömrüm tükenüp kalmadı canım
Otuz yaşında iken
El merhum el mağfur İsmail
Bin Kadri Ruhiçün
Fatiha sene H. 1316

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı aşağıdan yukarıya düz genişlemekte ve iki yanda kademeli olarak daralan bir boyun bölümünün ardından püskülü fes biçiminde baş bölümü yer almaktadır. Zemin ve oyma tekniğinde hazırlanan kitabe, sülüs hatlı 6 satır olarak oluşturulmuştur. Kitabenin üst bölümünde her iki yana simetrik olarak kuş motifleri işlenmiştir. Kitabenin alan ölçüsü 59 x 24 cm'dir. Bu kitabedeki konular merhumun yaşı, adı, baba adı, insanlardan istek ve ölüm tarihinden oluşmuştur[3].

[3] Hans Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Fotoğraf 3

Kime ait olduğu: Bari Efendi

Bulunduğu yer: Prizren-Malişeva Belediyesi

Ostrozub Köyü Mezarlığı

Türü: Erkek Baş Şahidesi

Unvan: Efendi

Tarihi: *H. 1241*

Formu: Baş taşı gövdesi dikdörtgen yatay kesitli

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin oyma

Ölçüsü: 1.12 x 49, kalınlık 5 cm

Yazı Türü: Sülüs

Dili: Osmanlı Türkçesi

Kitabenin okunuşu

Hüve-l Halakk-ul Bâki
El merhum el mağfur
Bari Efendi
Ruhiçün el
Fatiha sene H. 1241

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı aşağıdan yukarıya düz genişlemekte ve iki yanda kademeli olarak daralan bir boyun bölümünün ardından püskülü azizi fes şekilli baş bölümü yer almaktadır. Bu feslerin üstü dar ve basık, alt tarafı ise geniştir[4]. Zemin ve oyma tekniğinde hazırlanan kitabe, sülüs hatlı 5 satır olarak oluşturulmuştur. Kitabenin hemen üstünde yarım ay şeklinde bir motif yer almaktadır[5]. Kitabenin alan ölçüsü 57 x 24 cm'dir. Bu kitabedeki konular merhumun adı, baba adı, insanlardan istek ve ölüm tarihinden oluşmuştur.

[4] Halit Çal-Gazanfer İltar, *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*, Giresun Valiliği Yayınları, Ankara 2011, s. 34.

[5] Halit Çal, "Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepelikliler", *Belleten*, C 85, Sayı 303, s. 645-690.

Fotoğraf 4

Kime ait olduğu: Miftar oğlu Adem

Bulunduğu yer: Prizren-Malişeva Belediyesi

Ostrozub Köyü Mezarlığı

Türü: Erkek Baş Şahidesi

Unvan: Efendi

Tarihi: H. 1238

Formu: Baş taşı gövdesi dikdörtgen yatay kesitli

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin oyma

Ölçüsü: 1.18 x 57, kalınlık 5 cm

Yazı Türü: Sülüs

Dili: Osmanlı Türkçesi

Kitabenin okunuşu

Hüve-l Halakk-ul Bâki
El merhum el mağfur
Miftar bin Adem
Ruhuna Fatiha
Sene H. 1238

Tanım ve Kompozisyon: Şahide aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen formlu bir gövde, boyun ve serpuşlu taşkın bir kavuktan oluşmaktadır. Kavuğun özelliği, yanları kabarık olur ve aşağıya doğru iner. Tepesi sivridir ve imtiyaz işaretidir. Savaşlarda büyük yararlılıkları görülürdü. Bu kavukları daha çok kara yeniçerileri, serdengeçtiler, deniz levendleri ve dalkılıçlar kullanmıştır. Zemin ve oyma tekniğinde hazırlanan kitabe 5 satır sülüs yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesi'yle işlenmiştir. Kitabenin alan ölçüsü 59 x 25 cm'dir. Bu kitabedeki konular merhumun adı, baba adı, insanlardan istek ve ölüm tarihinden oluşmuştur.

Fotoğraf 5

Kime ait olduğu: Melek kızı Malik

Bulunduğu yer: Prizren-Malişeva Belediyesi

Ostrozub Köyü Mezarlığı

Türü: Kadın Baş Şahidesi

Unvan:

Tarihi: H. 1241

Formu: Baş taşı gövdesi dikdörtgen yatay kesitli

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin oyma

Ölçüsü: 1.12 x 49, kalınlık 5 cm

Yazı Türü: Sülüs

Dili: Osmanlı Türkçesi

Kitabenin okunuşu

Hû
El merhume
El mağfure Melek
Binti Malik
Ruhiçün el Fatiha
Sene H. 1241

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı aşağıdan yukarıya genişlemekte, baş kısmın sağ ve sol bölümlerinde simetrik olarak "S" harfleri ve bunların ortasında 12 yapraktan oluşan rozet bulunmaktadır. Zemin ve oyma tekniğinde hazirlanan kitabe, sülüs hatlı 6 satır olarak oluşturulmuştur. Kitabenin alan ölçüsü 63x26 cm'dir. Bu kitabedeki konular merhumun adı, baba adı, insanlardan istek ve ölüm tarihi olarak sıralanmıştır.

Sonuç

Bu araştırmanın sonunda Malişeva-Ostrozub mezarlığının farkına varılması ve bu mirasın korunarak gelecek nesilere aktarılması, nesiller arası başın kurulması açısından oldukça önem arz etmektedir. Ostrozub mezarlığında incelenen kitabeli mezar taşlarının 3'ü (R.2, R.3, R.4) erkeklere, 2'si ise kadınlara aittir (R.1, R.5). Ostrozub mezarlığında var olan mezarların sadece baş taşları bulunmaktadır. Ostrozub köyünde yaşayan bir ihtiyarın anlatıklarına göre burada çok daha çok mezar taşı olduğunu ve toprak altında var olduklarını bildirmişti. Bundan dolayı zaman içerisinde bu mezarlıkta bir arkeolojik kazının yapılması arz olunmaktadır.

Sonuç olarak, Ostrozub köyünün sosyal ve kültürel geçmişine ışık tutan, içerikleri ile her biri birer dil, edebiyat ve sanat harikası olan bu eserlerin gerek biçim gerekse kompozisyon özellikleri açısından dönemlerinin yaygın form, bezeme anlayış ve geleneğinin paralelinde bir düzenlemeye sahip oldukları görülmektedir.

KAYNAKLAR

Boşdurmaz, Nurcan, *Bosna Hersek Mezar Taşları*, 2009.

Çal, Halit-İltar, Gazanfer, *Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları*, Giresun Valiliği Yayınları, Ankara 2011.

Çal, Halit, "Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepelikliler", *Belleten*, C 85, Sayı 303, s. 645-690.

Fishekqiu, Mediha, *Gurët Mbivarror në Kompleksin e Teqës Sinani në Prizren, Ministria për Kulturë,Rini dhe Sport Qendra Rajonale per Trashegımı Kulturore*, Prizren 2017.

Fişekçi, Mediha, "Dragaş Opola-Şayne Köyü Eski Mezarlığındaki Osmanlı Mezar Taşları Hakkında", *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Mart 2020, Sayı 32, s. 35-67.

Fişekçi, Mediha, "Dragaş Opola-Playnik Köyü Mezarlığındaki Osmanlı Mezar Taşları Hakkında", *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Mart 2021, Sayı 34, 2021, s. 60-71.

Fişekçi, Mediha, "Dragaş Gora-Leştan Köyü Camii Avlusu ve Eski Mezarlığındaki Osmanlı Mezar Taşları Hakkında", *Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, Mart 2023, Sayı 38, s. 21-47.

Laqueur, Hans Peter, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Mujezinoviç, Mehmed, *İslamska Epigrafika Bosne i Hercegovine.Srajevo*, 1956.

XII. Uluslararası Türk Sanatı,Tarihi ve Folklorü Kongresi / Sanat Etkinlikleri

Traljiç, Seid, "Muslimanski Nadgrabni Spomeniici", Kalendar, *Narodna Uzdanica*, Sayı VIII, Sarajevo 1940, s. 192-210.

Osmanlı Döneminde Kosova Vilayeti'ndeki Rumlar*

Maria Ntisli*

Yakın zamanda kaybettiğimiz, değerli Selanik Aristoteles Üniversitesi İlahiyat Profesörü Ioannis Bakas'ın (Ιωάννης Μπάκας) anısına. Konuyla ilgili makaleleriyle yaptığı katkılar ve bunları kullanmama izin verme konusundaki istekliliği için kendisine teşekkür ederim.

Giriş

Mevcut araştırma Kosova Vilayeti'ndeki Rumlarla (Osmanlı tebaası olan Yunanlar) ilgilidir. Bu bölgedeki Rumlar üzerine çok fazla çalışmanın olmadığı ortaya çıktı. Bu çalışmaların çoğu Yunan yazarlara aittir. Bu nedenle, işlediği olaylara daha çok Yunan milliyetçi duruşu perspektifinden bakıyor gibi görünüyor. Ancak bu, bu perspektifin nesnel olarak doğru veya yanlış olarak belgelendirilip dayatıldığı anlamına gelmez.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kosova Vilayeti'nin tarihsel bağlamını belirlemek için, Kosova'ya damgasını vuran 1389 ve 1448'deki ünlü savaşlara atıfta bulunmamız gerekir[1]. Kosova, 1389 yılında I. Murad döneminde Osmanlı egemenliğine girdi ve Balkan Savaşları sonrasına kadar 524 yıl Osmanlı egemenliğinde kaldı[2]. Daha sonra adı *Kosova Vilayeti'*ne verildi[3]. Tanzimat sonrası birçok reform kapsamında, 1864 ve 1871 yıllarında çıkarılan *Vilayet Nizamnameleri* uyarınca, Niş ve Priştine'yi içine alan ve merkezi Sofya olmak üzere Kosova Vilayeti kuruldu[4]. Kosova

---

* İşbu çalışmada *Rum* kavramı Osmanlı tebaası olan Yunanları ifade etmek için kullanıldı. Osmanlı tebaası olmayan Yunanlar için ise *Yunan* kavramı kullanıldı. Ayrıca *Yunan* kavramı bu milletin millî mücadelesinden, fikir ve ideallerinden bahsederken de kullanıldı.

** Yab. Uyr. Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türkiye, disdis2011@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5234-9525

[1] Eleftheria Nikolaidou (Ελευθερία Νικολαΐδου), «Ο Ελληνικός Εθνικός Σύλλογος Κοσσυφοπεδίου» ("Kosova Yunan Millî Birliği"), *Μακεδονικά (Makedon)*, C 16/S. 1, Selanik 1976, s. 39. Ioannis Bakas (Ιωάννης Μπάκας), «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό 'Ζήτημα Της Πρεσρένης' Τον 19ο Αιώνα. Η Πολιτική Του Διάσταση, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο Και Η Διαμεσολάβηση Της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» ("19. Yüzyılda Kilise Yunan-Sırp 'Prizren Sorunu'. Siyasi Boyutu, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Selanik Metropol Kilisesinin Aracılığı"), *Μακεδονικά (Makedon)*, C 41, Selanik 2016, s. 228. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi. 18. ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 33.

[2] Ahmet Caner Çatal-İsa Kalaycı, "Kosova Vilayeti'nde Meydana Gelen Adli Olaylar (1876-1880)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 11/S. 25, Nisan 2014, s. 113.

[3] Nikolaidou, *age.*, s. 39. Bakas (Ιωάννης Μπάκας), «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228.

[4] Çatal-Kalaycı, *age.*, s. 113.

Vilayeti büyük stratejik öneme sahipti[5]. Osmanlı Devleti'ne ilhakından 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar çeşitli idari birimlerin sancaklarının merkezi oldu[6]. Bölgesinin büyüklüğü birkaç kez değişti[7]. Berlin Antlaşması (1878) sonrasında Balkanlarda Sofya ve Niş gibi yerleri kaybeden Osmanlıların yaptığı yeni idari düzenlemeye göre, Kosova Vilayeti Priştine, Üsküp, Yenivaroş ve Pljevlja (Taşlıca) sancaklarından oluşuyordu[8]. 19. yüzyılda Kosova Vilayeti, Makedonya idari bölgesinin kuzeybatı ucuna kadar uzanıyordu. Aynı zamanda Üsküp Sancağı'ndan da oluşuyordu ve Şar Dağları'na (Σκάρδος [Skardos]) ve Eski Sırbistan'da (Rasko-Prizen, yani Prizren ve İşkodra Metropol Kiliseleri, Kosova ve Metohiya özerk bölgesi, Üsküp ve Kalkandelen bölgesi) Şar Dağları'nın kuzeyi ve kuzeybatısında, Bosna ve Karadağ'a kadar uzanıyordu. Kosova'nın mevcut sınırlarına eşdeğerdi. Son yeniden yapılanma sonrasında Kosova Vilayeti 30 sancaktan oluşuyordu[9].

Etnolojik açıdan bakıldığında, bölge Arnavut Müslümanların ve Slavca konuşan Hıristiyanların hâkimiyetindeydi[10]. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Sırpların başarısız ayaklanmalarının ardından Osmanlı misillemelerinden kaçınmak için Kosova'yı terk etmesiyle, Arnavutlar lehine büyük demografik değişiklikler yaşandı. Sırpların Kosova'dan göç etmesiyle birlikte İslam'a geçen Arnavutlar da Kosova'ya göç etmeye başladı. Böylece bölgenin etnik yapısı belirgin bir Arnavut çoğunluğun yoğunlaşmasıyla şekillendi[11]. Şar Dağları Makedonya'nın doğal kuzey sınırıydı. Bu dağların ötesinde Eski Sırbistan uzanıyordu. Sakinleri Sırplardı, Sırp dilini konuşuyorlardı ve hem Bulgarlar hem de yerel Arnavutlar tarafından Sırp olarak hitap

[5] Ioannis Bakas (Ιωάννης Μπάκας), «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο κατά τον 19ο αιώνα. Η Ελληνική Κοινότητα της Πρεσρένης» ("19. yüzyılda Kosova'daki Yunanlar. Prizren'deki Yunan Cemaati"), *Οι Πνευματικές Σχέσεις Του Ελληνισμού Με Τους Βαλκανικούς Λαούς (Helenizmin Balkan Halklarıyla Manevi İlişkileri)*, *Bildiriler*, Εταιρεία Παιδαγωγικών Επιστημών Κομοτηνής (Komotini Pedagoji Bilimleri Derneği), Komotini 2002, s. 141.

[6] Çatal-Kalaycı, *age.*, s. 113.

[7] Nikolaidou, *age.*, s. 39. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228.

[8] Çatal-Kalaycı, *age.*, s. 113.

[9] Dimitrios Filippidis (Δημήτριος Φιλιππίδης), *Το Φιρμιλιάνειον Ζήτημα ήτοι ο εκ Σερβίας Κίνδυνος της Μακεδονίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου και Εθνολογική Μελέτη περί του Βιλαετίου Κοσσόβου Μετά Στατιστικών (Firmilijan Sorunu, yani Sırbistan'ın Makedonya ve İstanbul Rum Patrikhanesi'ne Yönelik Tehdidi ve Kosova Vilayetinin İstatistiklerle Etnolojik Çalışması)*, Atina, 1903, Ανέμη- Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών (uoc.gr). (Anemi- Çağdaş Yunan Araştırmaları Dijital Kütüphanesi), son erişim tarihi: 16.01.2024, https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/b/d/5/metadata-26-0000037.tkl, s. 53. I. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141.

[10] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141.

[11] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 229. Maria Nystazopoulou-Pelekidou (Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου), *Βυζάντιο Και Σλάβοι-Ελλάδα Και Βαλκάνια (6ος-20ος αι.) (Bizans ve Slavlar-Yunanistan ve Balkanlar [6.-20.yy.])*, Εκδόσεις Βάνιας (Vanias Yayınları), Selanik 2001, s. 422-423. Evangelos Kofos (Ευάγγελος Κωφός), *Το Κοσσυφοπέδιο Και Η Αλβανική Ολοκλήρωση. Το Άχθος Του Χθες-Το Άγχος Του Αύριο* (*Kosova ve Arnavutluk Entegrasyonu. Dünün Yükü- Yarının Kaygısı*), Εκδόσεις Παπαζήση (Papazisi Yayınları), Atina 1998, s. 30.

ediliyordu[12]. Kosova'da özellikle Slavca konuşan Hıristiyanlar Sırplığa eğilim gösteriyordu. Bölgedeki Sırp millî faaliyeti 1867'den itibaren ağırlıklı olarak eğitim yoluyla yoğunlaşmaya başladı. Bu, Eski Sırbistan "Mektepler ve Öğretmenler Komitesi" tarafından gerçekleştirilen bir eylemdi[13].

Saraybosna'dan Novi Pazar'a, oradan Prizren'e ve 1883'ten sonra[14] veya tam olarak 1888'de[15] Üsküp'e taşınan idari merkezde de değişiklik oldu[16]. Kosova Vilayeti güçlü bir Osmanlı ordusuna ve çok sayıda yabancı diplomatik misyona sahipti[17]. Priştine'de Sırp Konsolosluğu, Prizren'de Avusturya Konsolosluğu ve Mitroviça'da Rus Konsolosluğu bulunuyordu; Üsküp'te ise tüm Avrupalı güçlerin ve Yunanistan Konsolosluğu gibi Balkan ülkelerinin konsoloslukları mevcuttu[18]. Bugüne kadar Yunanistan Konsolosluğu'nun bulunduğu Üsküp'teki konsolosluk binası Rum cemaati tarafından bağışlandı[19].

Üsküp şehrinin Yunanca adı olan *Σκόπια* (Skopia), *gözetleme kulesi* (σκοπιά) anlamına geliyor. İmparator I. Justinianus'un Bizans kalesi olan Üsküp şehri, antik çağda Dardania'nın başkenti, Osmanlı Hegemonyası döneminde ise Kosova Vilayeti'nin başkenti oldu[20]. Üsküp kenti yakınlarında, 12. yüzyıldan kalma ve aynı zamanda daha sonraki dönemlere ait olan ve güçlü bir şekilde Bizans sanatının damgasını taşıyan erken Hıristiyan anıtları ve ibadet yerleri bulundu[21]. Özellikle Üsküp Sancağı şu kazalardan oluşmaktaydı: Üsküp, Köprülü (Veles), Kalkandelen (Tetova), İştip, Radoviş, Males (Peç), Koçana, Kratova, Eğri Palanka, Kumanova ve Prehovo. Üsküp, stratejik önemi nedeniyle önemli bir rol oynadı ve Balkan halklarının tarihine damgasını vuran olaylarla ilişkilendirildi[22].

---

[12] Filippidis, *age.*, s. 27-28.

[13] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141.

[14] Nikolaidou, *age.*, s. 39. I. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228. I. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141.

[15] Yakup Ahbab, *Üsküp Sancağının İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 19-20. Münir M. Aktepe, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 26, Ankara 2002, s. 218.

[16] Nikolaidou, *age.*, s. 39. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141.

[17] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141.

[18] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141. Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (Αρχείο Ιερής Μητρόπολης Θεσσαλονίκης) KSMK Arş.), Üsküp Rum Cemaati (Σκοπίων Ελλην. Κοινότης) (ÜRC.), 6690/02 Haziran 1910. KSMK Arş., ÜRC., 5668/27 Eylül 1914.

[19] Athina Palamidou (Αθηνά Παλαμήδου), «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός των Σκοπίων και του Κοσσυφοπεδίου» ("Şehit olan Üsküplü ve Kosovalı Yunanlar"), *Μακεδονική Ζωή (Makedon Hayatı)*, C 55/S. 1, Aralık 1970, s. 11.

[20] Athina Palamidou (Αθηνά Παλαμήδου), «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός των Σκοπίων και του Κοσσυφοπεδίου» ("Şehit olan Üsküplü ve Kosovalı Yunanlar"), *Μακεδονική Ζωή (Makedon Hayatı)*, C 54/S. 1, Kasım 1970, s. 11.

[21] Nikolaidou, *age.*, s. 43.

[22] Nikolaidou, *age.*, s. 39.

Kosova Vilayeti'ndeki Rumların sayısı beş binin biraz üzerindeydi; çoğunluğu Ulahça (Βλάχικα [Vlachika] veya Arumence olarak da bilinen Vlach) konuşuyordu ve güçlü bir Yunan bilincine sahipti. Yunan bilinci eğitimlerine yansıtılıyordu. Sayıları çok sayıda Arnavut ve Slavlarla karşılaştırıldığında çok azdı. Çoğunlukla şehir merkezlerinde yaşıyorlardı ve 19. yüzyılın son yıllarına kadar diğer Ortodoks Hıristiyan komşularıyla birleşik cemaatleri, ortak tapınakları ve eğitim kurumlarını sürdürdüler. Ancak Balkan Milliyetçiliğinin yükselişiyle değişmeye başlayan bir gerçekti bu[23].

Balkan Milliyetçiliği ve Kosova Vilayeti

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaatlerin yönetilme şekli hakkında genel olarak Millet sisteminin aslen dine dayandığı söylenebilir[24]. Gayrimüslimlerin Müslüman olmadıkça yönetici olmalarına izin verilmiyordu. Millî ve kültürel karakterini veya geleneklerini terk etmek zorunda değildi[25]. Milletin idari ve yasal statüsünde lider, merkezî bir hiyerarşi oluşturabilen veya oluşturamayan herhangi bir dinî grubun en yüksek rahiplerinden biriydi. Belirli bir dinî cemaatin lideri, dinî konular ve dinî hukuk çerçevesinde yasal ve adli konular üzerinde yetkiye sahipti. Belirli bir süreçle seçiliyordu ve cemaatin yani milletin örgütlenmesinden ve yönetiminden sorumluydu[26]. Milletin lideri olarak devlet memuru kabul ediliyordu yani idaresi altındaki cemaatlerin yönetiminden padişaha karşı sorumluydu[27]. O, milletin millet başı ve lideriydi (Ethnarch)[28]. Seçim çalışmaları Padi-

[23] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 141. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 227.

[24] Ali Güler, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Berikan Yayıncılık, Ankara 2005, s. 3. Hasan Demirhan, *Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı,* İdil Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 33.

[25] Feride Aslı Ergül, *The Formation of Turkish National İdentity: The Role of the Greek 'Other'*, Middle East Technical University, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 74.

[26] Güler, *age.*, s. 3. Athanasios Anagnostopoulos (Αθανάσιος Αναγνωστόπουλος), «Οι Μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και το Θεσμικό Πλαίσιο του Μιλλέτ των Ρωμιών Πατριαρχείο, Κοινοτικοί Θεσμοί, Παιδεία» ("Tanzimat Reformları ve Rum Millet Kurumsal Çerçevesi. Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim"), *Η Παρουσία των Εθνικών Μειονοτήτων στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα (19. Yüzyılda İstanbul'da Ulusal Azınlıkların Varlığı), Bildiriler*, Σύνδεσμος των Εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών (Syndesmos ton En Athinais Megaloscholiton Yayınları), Atina 1997, s. 17-18. Carter Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâliye (1789-1922),* çev. Boyacı Latif-Akyol İzzet, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 18. Halil İnalcık, "Helenizm, Megali İdea ve Turkiye", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, C 31/S. 8, Şubat, Mart, Nisan 2005, s. 11-12.

[27] Güler, *age.*, s. 3. Ergül, *age.*, s. 74. İnalcık, *age.*, s. 11-12.

[28] Anagnostopoulos, *age.*, s. 18 ve 32-50. Apostolos B. Daskalakis, (Απόστολος Β. Δασκαλάκης), *Ο Ελληνικός Λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Εκκλησία και Γένος. Κοινοτικός Βίος και Αυτοδιοίκησις. Αριστοκρατία του Γένους, Κοινότητες Εξωτερικού. Οικονομική Ζωή (Türk İşgali sırasında Yunan Halkı. Kilise ve Genos. Toplum Hayatı ve Yerel Yönetim. Genos Aristokrasisi, Yurtdışı Topluluklar. Ekonomik Hayat)*, Βιβλιοπωλείον Πανεπιστημιακών Συγγραμμάτων Ευτυχίου Γ. Βαγιονάκη (Vivliopoleion Panepistimiakon Syngrammaton Eftychiou G. Vagionaki Yayınları), Atina 1965, s. 24-26.

şah'ın onayı ile tamamlandığı için Patrik de Padişah memuru olarak tanındı. Bu nedenle üç tuğlu bir Osmanlı paşası ile aynı seviyeye yükselen patrik, devlet hiyerarşisinde mühim bir konuma geldi. *Kutsal Sinod Meclisi* (Ruhani Meclis), Patrik'e dinî ve idari işlerinde yardımcı oldu ve Patrik'in güvenliği, yeniçerilerden oluşan bir koruma tarafından sağlanıyordu[29]. Tüm Ortodoks Rum cemaatleri kurumsal olarak aynıydı: *İstanbul Rum Patriği* ve çevresindeki iki kurum, *Kutsal Sinod* ve *Daimî Millî Ortak Konsey* (Karma Kilise Konseyi). Görevleri ve hakları ile seçim şekli genel yönetmelikle tanımlandı. Hepsi olarak en yüksek Kilise ve millî otoriteyi oluşturuyordu[30]. Rum milletinin yönetiminde patrikten sonra metropolitler ve piskoposlar geliyordu. Onları Patrikhane seçiyordu ve atanmaları berat ile Osmanlı Devleti tarafından onaylanıyordu. Metropolitler, kendi topraklarına giren yerlerde Rumların en büyük yöneticisi oldular, milletlerinin bütün işleriyle ilgilenip gerektiğinde cezai yetkilerini kullanıyorlardı. Patriğe Ortodoks Hıristiyan cemaatinin yönetimi için gerekli ilkeleri kullanma ayrıcalığını vererek onu tüm Ortodoksların başına koydu. Kendisine önceki dönemlerin aksine milletin reisi unvanını vermiş ve böylece patrik, manevi (dinî) yetkilerin yanı sıra maddi (laik) yetkilere de sahip olmuştur[31]. Dolayısıyla bu Kiliseye Rumların yanı sıra diğer Balkan toplulukları da katıldı[32]. Konuştukları dil ne olursa olsun, tüm Gayrimüslim Cemaatler İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlıydılar ve Rum olarak anılmaktan gurur duyarak tam bir uyum içinde yaşıyorlardı. Kosova Vilayeti sakinlerinin huzur ve barış içinde yaşaması, Rusya'dan gelen pan-Slavist propaganda ve 1872'deki Bulgar *Şizması* nedeniyle bozuldu[33]. Bulgarlar ancak 1870'te ayrılıp bağımsız bir Bulgar kilisesi kurabildiler[34]. Balkan halklarının millî kiliselerin kurulmasına ve giderek daha fazla zemin kazanma çabalarına yol açan millî hareketlerinin gelişmesi, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin yetkilerine aykırıydı ve onun manevi yargı yetkisini sınırlama tehdidinde bulunuyordu. Millî kurtuluşun buna karşılık gelen dini-kilisesel kurtuluşun da eşlik etmesi gerekiyordu. Bu, Balkanlar'da sözde "Rum" din adamlarından da kurtulmak anlamına geliyordu. Hak iddia ettikleri topraklar, bazı etnik veya dini kimlikler adına talep ediliyordu[35]. Durum, 1878'de ve Ayastefanos Antlaşması'nın (yeni takvim 3 Mart 1878/eski takvim 19 Şubat 1878) öngördüğü Büyük Bulgaristan'ı engelleyen Berlin Kongresi'nden sonra daha da kötüleşti. Üsküp'te, Slav dilini

[29] Güler, *age.*, s. 5.

[30] Anagnostopoulos, *age.*, s. 18. A. Daskalakis, *age.*, s. 20-23.

[31] Güler, *age.*, s. 4-5. Daskalakis, *age.*, s. 16-20.

[32] Cevdet Küçük, "Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve 'Tanzimat'", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 1011.

[33] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 10.

[34] Güler, *age.*, s. 4-5. Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 4-5. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 227-228.

[35] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 227-228.

konuşanları Rum Patrikhanesi'nden ayırmak için yoğun bir eylem başlatan Rus-Bulgar propagandasıyla ilk karşılaşanlardan biri Rum cemaati oldu[36].

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasındaki Balkan topraklarının altı vilayetinden biri olan Kosova, şiddetli rekabet ve çatışmaların odağı haline geldi. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Kosova Vilayeti devrimci hareketlerin, isyancı grupların ve çetelerin faaliyetlerinin merkezi haline geldi. Çeşitli cemaatlerin milliyetçi mücadelesinin bir sonucu, Şar Dağları'nın doğusundaki bölgelerde Slavca konuşan pek çok sakinin 1882'den itibaren Bulgar *Eksarhlığı*'na katılmasıydı. *Şizmatik* (Ayrılıkçı, dinin aslından ayrılmış, dinden sapmış) Bulgarlar, başkenti Selanik olmak üzere Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerini kapsayacak şekilde özerk bir bölge kurma niyetindeydi[37]. *Şizmatik* ve kafir olarak etiketlendikleri için Rum Patrikhanesi ve diğer Ortodoks Kiliseleriyle ilişkileri kesildi.[38] Bulgarların bu isteklerine Sırpların ve Arnavutların millî istekleri karşı çıkıyordu[39].

Sırbistan, Peç'te Sırp Patrikhanesi'nin yeniden kurulması amacıyla Eski Sırbistan, Kuzey Makedonya (Debre-Köprülü), Ohrid ve Manastır'da Sırp diplomasisi aracılığıyla Sırp mekteplerinin tanınması ve Sırp din adamlarının Rum Patrikhanesi Metropol Kilise Tahtları'na (Μητροπολιτικός Θρόνος [Metropolitikos Thronos]) seçilmesi ilkesini benimsedi[40]. Rumlar ve Yunanistan Krallığı tarafında tepkilere yol açmadan geçmeyen bir olaydı[41]. İpek, 1220 yılında Sırpların Aziz Savvas'sı Başpiskopos Savvas tarafından kurulan bağımsız Ortodoks Sırp kilisesinin merkeziydi. Sırplar için Kosova ovası, Sırp topraklarının en kutsal bölümünü temsil ediyordu. Orta Çağ'da Nemanjić hanedanının Sırp devletinin çekirdeğini oluşturan bu bölge tarihi anılarla doluydu[42]. 15 Haziran 1389'daki Kosova Muharebesi, Sırp halkının kolektif hafızasında tarihinin odak noktası haline gelmişti. Müttefik Hıristiyan birliklerinin (Sırplar, Boşnaklar, Hırvatlar, Bulgarlar, Ulahlar, Arnavutlar ve Polonyalılar) Osmanlılara karşı belirleyici savaşı,

[36] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 10.

[37] Nikolaidou, *age.*, s. 39-41.

[38] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228. Athanasios Angelopoulos (Αθανάσιος Αγγελόπουλος), «Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια περί της συμβιώσεως Ελλήνων και Σέρβων ορθοδόξων εν Βόρειω Μακεδονία και Παλαιά Σερβία το Β' ήμισυ του 19ου αιώνος: συμβολή εις την πανορθόδοξον και οικουμενικήν αποστολήν του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως» ("19. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Makedonya ve Eski Sırbistan'da Yunan ve Sırp Ortodoksların bir arada yaşadığına dair patriklik belgeleri-kanıtları: İstanbul Rum Patrikhanesi'nin pan-Ortodoks ve ekümenik misyonuna katkı"), *Μακεδονικά (Makedon)*, C 21/S. 1, Ocak 1981, s. 110

[39] Nikolaidou, *age.*, s. 41. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228.

[40] Athanasios Angelopoulos (Αθανάσιος Αγγελόπουλος), «Το επισκοπικό ζήτημα της επαρχίας Δεβρών και Βελισσού» ("Debre ve Köprülü [Veles] kazasının piskoposluk sorunu"), *Μακεδονικά (Makedon)*, C 10/S. 1, Nisan 2015, s. 274. Kofos, *age.*, s. 44.

[41] Kofos, *age.*, s. 30.

[42] Nystazopoulou-Pelekidou, *Βυζάντιο Και Σλάβοι*, s. 421. Kofos, *age.*, s. 44.

Sırpların son kralı hükümdar Lazar'ın düştüğü yerde gerçekleşti. Padişah I. Murad da orada öldürüldü. Sırbistan, 1459'da tamamen fethedilene kadar Osmanlıların vergi vassalı oldu[43]. Sırp millî kimliği açısından Prizren ve genel olarak Rasko-Prizen Metropol Kilise bölgesi, Sırp Orta Çağı'ndaki konumu nedeniyle muazzam bölgesel, kültürel ve dini öneme sahipti. Böylece, Berlin Konferansı'ndan (1878) sonra ve ilk olarak Avusturya-Macaristan'ın kışkırtmasıyla Sırbistan, Makedonya bölgesi ve Kosova Vilayeti'yle yakından ilgilenmeye başladı[44]. Priştine, Kosova Vilayeti'nde Avusturya propagandasının ve Katolikliğin merkeziydi[45].

19. yüzyılın ikinci yarısından Balkan Savaşlarına kadar olan dönemde, Rum ve Sırpların Rum Patrikhanesi'nin beş sancağında (Üsküp, Pelagonya, Prespa ve Ohri, Prizren ve Debre-Köprülü Metropol Kilise bölgeleri ve Kuzey Makedonya ve Eski Sırbistan toprakları) bir arada yaşaması, literatürde genel olarak uyumlu ve uzlaşmacı olarak nitelendirilmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri, Rum Patrikhanesi'nin, ırk ve dile bakılmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks halklarının dini, okul ve cemaat teşkilatlanması konusunda Bâbıâliye karşı bir sorumluluk ve yükümlülüğünün olduğunun kabul edilmesiydi. Bu, belirli eğitim, dini ve topluluk ayrıcalıkları tarafından tanımlanan bir sorumluluktu. Bir diğer neden ise Rum Patrikhanesi'nin özellikle böylesine kritik bir dönemde Bulgarları kaybettiği gibi Sırpları da kaybetmemeye dikkat etmesiydi. Sırplarla Rumlar arasında eşit haklar gibi uyumu sağlayacak önlemler aldı[46].

1879'da, Sırbistan'ı bağımsız kılan Belgrad Antlaşması'ndan bir yıl sonra, Patrik Joachim III, *Otosefal* (kendi kendine yönetim, bağımsız ve otonomdurlar, yâni tamâmen hürdürler) Sırp Kilisesi'nin Tüzüğünü yayınladı ve böylece Sırp Kilisesi tüm Ortodoks Kiliseleri tarafından tanındı[47]. Bu Sırbistan için büyük bir olaydı çünkü Pelagonya, Prespa ve Ohri, Üsküp, Prizren ve Debre-Köprülü Metropol Kilise bölgelerinde Rum Patrikhanesi'nin doğrudan yetkisi altında Sırpların dini, manevi ve eğitimsel yargı yetkisinin korunmasını ve geliştirilmesini sağlıyordu[48]. Sırpların milliyetçi mücadelesi 1887 yılı civarında daha organize hale geldi. 1895 yılında, Sırpların Ortodoks Slav dili konuşan cemaatlerin Rum mekteplerinde Sırp dilinin öğretilmesi konusunda Rum Patrikhanesi'nden aldığı imtiyazların ardından, daha değerli sonuçlar sundu. Özellikle Kumanova ve Üsküp'te Bulgarların aleyhine avantaj elde ettiler. 1896'da Rasko-Prizen Metropol

[43] Nikolaidou, *age.*, s. 41. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228. Nystazopoulou-Pelekidou, *Βυζάντιο Και Σλάβοι*, s. 421-422.

[44] Nikolaidou, *age.*, s. 41. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228.

[45] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.

[46] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια περί της συμβιώσεως, s. 109, 114-115.

[47] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 110.

[48] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια περί της συμβιώσεως, s. 110.

Kilisesi'ne bir Sırp hiyerarşisinin atanmasını ve 1899'da Üsküp'te bir Sırp Metropoliti'nin seçilmesini sağladılar[49]. Rum Patrikhanesi'ne ait olan Sırplar ile *Şizmatik* Bulgarlar arasındaki çatışmalarda Üsküp Metropoliti başkanlığındaki Üsküp, İvranye, Koçana ve Kumanova'daki Rum cemaatleri Sırpların yanında yer alıyordu ve onları maddi ve idari açıdan destekliyordu[50].

Dolayısıyla bu çalışmanın da ortaya koyduğu gibi, Sırp kimliğini güçlendirmeye ve benimsemeye çalışma meselesi Rum Patrikhanesi için pek de beklenmedik bir durum değildi. Halkı Rum Patrikhanesi'nden uzaklaştırma girişiminin sonuçlarının zayıf olduğunu gören *Şizmatik* Bulgarlar, şiddet, tehdit ve cinayet yöntemini başlattılar. Bu terör yönteminin ilk kurbanları olarak Üsküp Helenizmi ve genel olarak Rum mekteplerinin ve organize Rum cemaatlerinin bulunduğu tüm Kosova Vilayeti'nin Helenizmi belirlendi[51]. 19. yüzyılın sonlarında Sırp unsuruna karşı Bulgar propagandasının büyük ölçüde şiddetlendiği dönemde Rum Patrikhanesi, *Yunan-Ulah* (Ελληνόβλαχος [Ellinovlachos] veya Γραικοβλάχος [Graikovlachos]) ve Sırplar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi çözümünü kabul etti. Böylece Rum Patrikhanesi'nin manevi denetimi altında iki bağımsız cemaat oluşturuldu. Şubat 1891'de Rum Patrikhanesi, Pelagonya Metropoliti Neophytos, Prespa Metropoliti Aleksandros, Üsküp Metropoliti Paisios, Rasko-Prizren Metropoliti Meletios ve Debre-Köprülü Metropoliti Methodios'a, bazı Sırpların ayrımcılığa uğradığına dair şikayetler konusunda açık ve kesin talimat verdi. Hepsi Ortodoks olmasına rağmen cemaatler arasında ayrımcılık yapıldığından şikayetçiydiler. Rum Patrikhanesi, bu tür ayrımcılığın kilise geleneklerine aykırı olduğunu belirterek, Metropolitlerden, özellikle Balkan halkları arasındaki millî rekabetin zor olduğu bu dönemde, tüm Ortodoks halklara koruma ve yardım sağlamalarını talep etti. Özellikle de Selanik Metropoliti Grigorios'a (1884-1889) ve Üsküp Metropoliti Paisios'a (1868-1891) Üsküp ve Selanik'teki Sırp konsolosluk yetkilileriyle işbirliği yapmalarını tavsiye etti. Sırbistan Krallığı hükümetinin, saygın Bâbıâli ile yapılan anlaşma sonrasında, Osmanlı tebaası olan Sırpların ticari çıkarları doğrultusunda bu vilayete bir Konsolos atadığını bildirdi. Ancak Rum Patrikhanesi'nin bu tür işbirliği tekliflerinde, metropolitlerin Rum cemaatlerinin yerel temsilcileri tarafından millî ihanetle suçlanma riski vardı. Rum Patrikhanesi'nin ve genel olarak *Büyük Kilise*nin (Μεγάλη Εκκλησία [bir bütün olarak Patrikhane, *Metropol Kiliseleri* ve temsilcileri]) Sırpları destekleme konusundaki daha derin amaçlarını dikkate almayarak, Yunan çıkarlarına ihanet etmekle suçlanmış olabilirlerdi[52].

[49] Angelopoulos, Το επισκοπικό ζήτημα της, s. 274-275. Nikolaidou, *age.*, s. 41. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228.

[50] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 120-121, 123-124, 132, 135-136.

[51] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 11.

[52] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 115-118, 121-123, 135.

VII. Anthimos'un patrikliği (1895-1897) ve sonrasında Sırp Hegemonyası ve kilisesi, Rum Patrikhanesi'nin davetini Sırp halkının yardımını desteklemek için kullanmaya çalıştı. Görünüşe bakılırsa, 1846/1847 gibi erken bir tarihte VI. Anthimos (1845-1848, 1853-1855 ve 1871-1873) patrikliği döneminde *Heybeliada* veya *Rum Ortodoks Ruhban Mektebi*'nde Slav dilinin öğretilmesiyle ilgili sürdürülmeye başlanan bir projeydi. Sırbistan ile Rum Patrikhanesi arasındaki uyumlu genel ilişkiler çerçevesinde, *Heybeliada* veya *Rum Ortodoks Ruhban Mektebi*'nin Sırbistan Krallığı hükümeti tarafından sürekli olarak yıllık mali desteğine karar verildi. Sonuç olarak, *Heybeliada* veya *Rum Ortodoks Ruhban Mektebi*'nde Yunan dili ön eğitimi almış ve Rum Patrikhanesi'nin ve özellikle Üsküp, Prizren ve Debre-Köprülü Metropol Kiliselerinin metropolitleri olarak atanıp seçilmiş çok sayıda Sırp öğrenci eğitim gördü. Yaklaşık 30 Sırp *Heybeliada* veya *Rum Ortodoks Ruhban Mektebi*'ni bitirdi ve bunların daha sonra Patrikhane veya Sırp kilisesi bünyesinde piskopos, metropolit ve diğer yüksek mevkilere terfi ettirildi. Bunlar arasında arhimandrit komiseri ve daha sonra Üsküp Metropoliti Firmilijan Dražić (Draziç) ve Rasko-Prizren Metropoliti Nikifor Perić (Periç) de vardı[53].

19. yüzyılın ikinci yarısından Balkan savaşlarına kadar İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Üsküp Metropolitleri şunlardı: 1) Ioakeim (1844-1868), 2) Paisios (1868-1891), 3) Methodios (1891-1896), 4) Amvrosios (1896-1897), 5) Firmilijan (1897-1902) arhimandrit komiseri ve 1902-1903 metropolit olarak, 6) Sevastianus (1904-1905), 7) Vincentius (1905-1915). Son üçü Sırplardı. Kısa bir süre için metropolitlik görevlerini yürüten Rum Amvrosios'u ve Sırp Sevastianus'u çıkarırsak, geri kalanların hepsi Üsküp *Metropol Kilise bölgesi*nde çok aktif koruyucular ve Sırp millî eğitiminin ve kilisesinin büyük hayırseverleriydi. Metropolit Ioakeim bir entelektüel olarak görülüyordu ve iyi ve yardımsever duygularıyla tanınıyordu. Parası kalmadığı için öldüğünde cenazesi kamu masrafına dönüştü. Üsküp Sancağı'ndaki Sırp mektebine yardımcı olmak amacıyla Belgrad'dan ders kitapları sağlanıyordu. Pek çok genci eğitim görmesi için Sırbistan'a gönderdi. Görev süresi boyunca birçok kilise inşa edildi ve birçok eski manastır yenilendi. Metropolit Paisios, İvranye'deki Peristera piskoposu ve ardından Üsküp Metropoliti olarak Sırp ve Rum mektepleriyle ilgilendi. Sırp aileleri ve Sırp öğretmenleri tutkuyla koruyordu. Sırp mektep kitapları bu ailelerde saklanıyordu. Sırplara çok değer verdiği için Bulgar ajanları ondan nefret ediyordu[54]. Ancak yazıldığı gibi Paisios, Sırp propagandasının bir aracı olarak görüldüğü için, hekim Markos Palamidis'in (Μάρκος Παλαμήδης) girişimiyle Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi* (δημογεροντία [dimogerontia]) tarafından suçlandı[55]. Metropolit Paisios ile ilgili bir memnuniyetsizlik, Selanik'teki Yunanistan Konsolosu Georgios Dokos'un (Γεώργιος

[53] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 111-113.
[54] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 118-121.
[55] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 11. Nikolaidou, *age.*, s. 44-45.

Δοκός) Yunanistan Dışişleri Bakanı Stefanos Dragoumis'e (Στέφανος Δραγούμης) gönderdiği 17 Kasım 1887 tarihli bir mektupta tespit edildi. Üsküp Metropoliti Paisios'un, Kalkandelen'de yaşayan Rum ailelerin sayısı ve orada bir Rum mektebinin kurulmasına karar verilmesi halinde bu mektebe gidecek öğrenci sayısı konusunda kendisine net bir cevap vermekten kaçındığını bildirdi. Ayrıca çevredeki Rum cemaatlerinin millî çalışmalarını organize etmek ve oradaki çıkarlarını savunmak amacıyla bilgi vermekten de kaçındı. Son olarak Yunan Konsolosu, Metropolit Paisios'un ilk başta Kalkandelen'de Sırplarla ortak bir okul kurulmasını kendilerine teklif etmesine rağmen artık fikrini değiştirdiğini ve bunun yapılmaması gerektiğini ifade ettiğini vurguladı. Rumların özel okullara sahip olmasının daha faydalı olacağını savundu. Metropolit Paisios Yunanlar ve Sırpların genel olarak hangi koşullar altında ortak eğitim çalışmaları yürütebileceklerine cevap vermedi[56]. Ancak Metropolitler Methodios, Firmilijan ve Vincentius da Rum Patrikhanesi'nin sağladığı ayrıcalıklarından yararlanarak Sırp mektepleri ve kiliseler kurdular. Rumlar ve Sırplar arasındaki aynı birlikte yaşama, uzlaşma ve tahkim durumu, Kuzey Makedonya ve Eski Sırbistan'ın diğer bölgelerinde de geçerliydi[57].

Ancak Rum Patrikhanesi, çeşitli eylemleri yakından takip ediyordu ve Rum tarafının konumunu zedeleyen bazı eylemler karşısında müdahale etmekten çekinmiyordu. Örneğin, 1893 yılında Rum Patrikhanesi, Üsküp Metropoliti Methodios'a yazdığı bir mektupta, öğretmenlerin notlarını içeren bir karne kopyasının ve oradaki eğitim müdürü tarafından verilen ruhsatlardan birinin yalnızca Sırpça yazıldığını belirtti. Bu nedenle Metropolit Methodios'a yeni öğretim yılında öğretmen karnelerinin hem Yunanca hem de Sırpça yazılmasını sağlamasını emrettiler[58].

Öte yandan, daha milliyetçi bir uyanışa sahip olan Berlin Kongresi (1878) arifesinde Kosova Vilayeti'ndeki Arnavutlar, Şar Dağları bölgesinin ötesindeki bölgeyi talep etmeye başladılar[59]. 1878'de burada *Arnavut Milletinin Haklarını Savunma Birliği* veya *Prizren İttifaki* kurulduğundan, yani Arnavut millî "rönesansının" ilk tezahürü olduğundan, Prizren bölgesini millî kimliklerinin güçlendirilmesi açısından önemli görüyorlardı. Arnavutlar, sadece demografik üstünlüklerini değil aynı zamanda İliryalı kökenlerini de Sırplardan daha fazla haklara sahip olduklarını göstermek için argüman olarak kullandılar. Dolayısıyla Sırplardan önce geldiklerini iddia ettiler[60].

[56] Makedonya Mücadele Müzesi Kurumu (Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα) (MMMK), Makedonya Tarihi Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (Ιστορικό Αρχείο και Κέντρο Μελετών Μακεδονίας) (MTADM), Evangelos Kofos Arşivi (Αρχείο Ευάγγελου Κωφού) (EKA), Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών) (DBA), 1468/17 Kasım 1887.

[57] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 118-122.

[58] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 129.

[59] Nikolaidou, *age.*, s. 40.

[60] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 229. Nystazopoulou-Pelekidou,

6 Eylül 1878'de Selanik'te Yunanistan Başkonsolosu Konstantinos Vatikiotis'in (Κωσταντίνος Βατικιώτης) Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Diligiannis'e (Θεόδωρος Δηλιγιάννης) yazdığı mektupta Arnavut komitelerinin milliyetçi mücadelesi bağlamında şu bilgileri alıyoruz: Selanik'ten Mitroviça'ya giden demiryolu hattının müfettişine göre Selanik valileri, Prizren ve diğer yerlerden gelen Arnavut komite gruplarının Kaçanik istasyonunu kuşattığını öğrendi. Oradan bir kısmı Priştine istasyonuna, bir kısmı da Üsküp istasyonuna doğru gidiyordu ve bu istasyonları işgal etme riski vardı. Vali, Bâbıâliden talimat istedi ancak bunun yapılmasından bu yana üç gün boyunca bir yanıt alamadı. Pek çok kişi, Arnavut komite gruplarının amacının, hükümet ordusuna karşı savunma amacıyla, erişilemeyen mevzilerin bulunduğu Kalkandelen ve çevresini işgal etmek olduğuna inanıyordu. *Arnavut Milletinin Haklarını Savunma Birliği*'nin genel merkezini Prizren'den Üsküp'e taşımak istiyorlardı. Yunanistan Konsolosunun gözlemlediği gibi, Üsküp, Kalkandelen, Selanik ve diğer Makedon şehirlerindeki birçok Türk, Arnavut olmasalar bile, asıl amacı Berlin Antlaşması'nın uygulanmasına direnmek olan Arnavut Birliği'ne üye olmuştu. Yunan Konsolosu, Hıristiyan kiliselerine saldıracaklarından, yağmalayacaklarından ve başka suistimaller yapacaklarından korkuyordu. Bu korku vardı çünkü Osmanlı ordusunda üst düzey subayların kendi askerleri üzerinde bile nüfuzları yoktu. Disiplin ve düzeni sağlayamayacaklardı[61].

Arnavutlar Kosova'da Sırbistan'la çatıştılar ve oradaki Sırp nüfusunu yerinden ederek olağanüstü ilerlemeler kaydettiler. 1903 yılında reformların yaygınlaşmasına tepki olarak orada devrimci bir Arnavut hareketi ortaya çıktı. Aynı zamanda yıkım ve cinayetler gerçekleştiren Bulgar gruplarının eylemleri de genişledi. Devrimci hareketin Osmanlı ordusu tarafından bastırılmasına rağmen Bulgar faaliyeti 1903 yılı boyunca devam etti. 1904 yılı başlarından itibaren Avusturya-Macaristan'ın vilayetin işgaline yönelik tek taraflı müdahale tehlikesi ortadan kalktı. Arnavutların yaşadığı Manastır ve Kosova vilayetlerinin bazı sancaklarında da reformların uygulanması engellendi. Bulgar gruplarının Sırplara karşı eylemi, Rusların ve Avusturyalıların desteğiyle 1904 yılında da devam etti[62].

Böylece Kosova Vilayeti'nde üç milletin çıkarları çatışırken bunlara Rumenlerin çıkarları da eklendi. 1878'den 19. yüzyılın sonuna kadar Avusturya, Katolik kilisesi, Bulgarlar ve Arnavutların yardımıyla Kosova Vilayeti'nde Rumen propagandası geliştiriliyordu. Rumenler, Makedonya ve

Βυζάντιο Και Σλάβοι, s. 423. Maria Nystazopoulou-Pelekidou (Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου), Οι Βαλκανικοί Λαοί, Από την Τουρκική Κατάκτηση στην Εθνική Αποκατάσταση (14ος -19ος αι.) (Balkan Halkları, Türk Fethinden Ulusal Rehabilitasyona [14.-19. yy.]), 2. bs. Εκδόσεις Βάνιας (Vanias Yayınları), Selanik 2000, s. 281-284. Jelavich, *age.*, s. 394.

[61] MMMK, MTADM, EKA, DBA., 620/6 Eylül 1878.

[62] Nikolaidou, *age.*, s. 41.

Kosova'daki *Arumenleri* (Κουτσοβλάχος [Koutsovlachos]) Rumenleştirmeye çalıştı[63].

1904 yılında *Makedonya Meselesi*'nde bir dönüm noktası yaşandı. Yunan isyancı kuvvetlerinin Makedonya'yı işgal etmesi ve Sırpların Kosova Vilayeti'ndeki paralel faaliyetleri, işbirliği yapan Bulgar ve Rumenlerin propagandası çabalarının sonuçlarını büyük ölçüde tersine çevirdi. Sonuçlarının istikrarsızlığına ve belirsizliğine ve Büyük Güçlerin açık düşmanlığına rağmen, Rumlar ve Sırplar için avantajlar ciddiydi. *Makedonya Mücadelesi* boyunca Kosova Vilayeti'ndeki Rumlar, özellikle Bulgar ve Rumen propagandasına sert tepki gösterdi[64].

Haziran 1908'de *Jön Türkler Hareketi* ve *İttihad ve Terakki Cemiyeti*nin devrimi, *Doğu Sorunu*'nun gelişmesi için yeni koşullar yarattı. Kosova Vilayeti'nde de Balkan halklarının devrimci hareketini yeniden alevlendirdi. Kosova Vilayeti'nde, Bâbıâliden "kazanılmış" haklarını ve 1908 Anayasası hükümlerinin sadık bir şekilde uygulanmasını talep eden Arnavutların başrol oynadığı önemli olaylar yaşandı[65].

1909'da İstanbul'da Jön Türklere karşı gerçekleştirilen karşı devrimde, kuzeydeki muhafazakâr Arnavutlar Padişahı, güneydekiler de Jön Türkleri desteklediler. Ancak Jön Türk hareketi dar bir milliyetçi harekete dönüştüğünde Arnavutların da tepkisine neden oldu. Genel askerlik hizmetini zorunlu kılan, grup ve kulüp kurulmasını yasaklayan yeni kanun kesin bir kopuşa yol açtı. 1909 yazında Kosova Vilayeti'nde Türk ordusunun bastırdığı bir devrim çıktı. Jön Türklerin hoşnutsuzluğu giderme çabaları sonuçsuz kaldı. Onlara karşı hareket, 1910'da Priştine'de patlak veren ve hızla yayılan yeni bir silahlı isyana yol açtı. Ancak Türk hükümeti bunu bastırmayı başardı. Ayaklanmanın Arnavutlar için sonuçları oldu. Hükümet Arnavut millî örgütlerini ve okullarını kapattı ve basını yasakladı. Liderleri hapse atıldı. Ancak Arnavutlar mücadelelerine devam ettiler[66].

Rum Cemaati

Sırpların, Bulgarların, Arnavutların ve Rumenlerin millî çıkarlarının çatıştığı bu ortamda Rumlar da yaşıyordu. Kosova Vilayeti'nde Rumlar küçük bir azınlık olmalarına rağmen orada entelektüel, eğitimsel ve ticari faaliyetleri yoğundu. Mektepler Rum cemaati tarafından finanse ediliyordu. Zamanla Rum eğitim kurumları çok gelişti ve büyük refah yaşadı[67]. Helenizm, tehlikelere ve teröre rağmen burada millî inancını, ahlâk ve

[63] Nikolaidou, *age.*, s. 40. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 150.
[64] Nikolaidou, *age.*, s. 41.
[65] Nikolaidou, *age.*, s. 42.
[66] Nystazopoulou-Pelekidou, *Οι Βαλκανικοί Λαοί, Από την Τουρκική Κατάκτηση*, s. 291.
[67] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 10. Nikolaidou, *age.*, s. 42.

geleneklerini, okullarını, kiliselerini eksilmeden korudu[68]. "Bol Rus altınıyla satın alınan Türk Yönetimi organlarının gözü önünde sadakatinin bedelini kan ve malla ödedi"[69].

Osmanlı Devleti'nin Kosova Vilayeti'ndeki Rumların kesin sayısını belirlemek kolay değil. Kosova'nın vilayet olarak nüfusu hakkındaki bilgiler ilk kez 1878 devlet salnamesinde verildi. Kosova Vilayeti'nde 898.772 kişi yaşıyordu. Berlin Antlaşması (1878-79) sonrasında yapılan nüfus sayımında vilayetin toplam nüfusu 496.078 olarak değişti. Sebebi ise Berlin Antlaşması'na göre Niş ve Şehirköy sancakları Osmanlı sınırları dışında olmasıydı. 1878-79'da Kosova Vilayeti'nin nüfusunun 298.978'i (%60,26) Müslüman, 187.654'ü (%37,82) Hıristiyan, 58'i (%0,11) Yahudi ve 8.888'i (%1,79) Kıptî olarak kaydedildi[70].

1880'de Kosova Vilayeti'nde 345.810 kişi yaşıyordu. Bu nüfusun 212.829'u (%61,54) Müslüman, 124.835'i (%36,09) Hıristiyan, 6.615'i (%1,91) Kıptî (5.770 Müslüman ve 845'i gayrimüslim) ve 401'i (%0,11) Yahudi idi. Ayrıca vilayete 41.354 muhacirin geldiği bildirildi. Böylece vilayetin toplam nüfusu 387.164 kişiye ulaştı. Bunun nedeni yönetimdeki değişiklikler, bölünmeler ve vilayet dışına göç ile açıklanabilir[71].

1893 yılında Kosova Vilayeti'nde toplam 721.087 nüfusu vardı. 29.393 Rum vardı. Onlardan Ortodoks Rum Üsküp'te 6.655, Karatova'da 35, Kumanova'da 87, Eğri Palanka'da 388 ve Kaçanik'te 83 kişi idi. Üsküp Sancağı'nda toplam 7.248 Rum vardı. Prizren Sancağı'nda sadece Kalkandelen'de 4.990 Rum vardı[72]. 1894-1896 yıllarında Kosova Vilayeti'nde toplam nüfus 721.342 idi. Bu nüfusun 29.393'u Rumdu[73]. 1897 yılında toplam nüfus 755.639 idi. Bu nüfusun 36.420'si Rumdu[74]. Bâbıâlinin 1904 yılında Kosova Vilayeti'nde yaptığı nüfus sayımına göre Müslümanlar 752.534, Bulgarlar 170.005, Rumlar 13.452, Sırplar ve Ulahlar birlikte 169.601 kişiydi[75]. 1906 yılında ise toplam nüfus 671.653 idi. Bu nüfusun 13.594'ü Rumdu[76].

1850'de Üsküp şehrinin nüfusu 34.000 kişiydi; bunların 17.000'i Arnavutlar ve Türklerdi. Geri kalanı Ortodoks Hıristiyanlar, Yunanca konuşanlar, Ulah konuşanlar ve Slavca konuşanlardı[77]. Üsküp bölgesinde Sırp Orto-

[68] Nikolaidou, *age.*, s. 42, 44.
[69] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 11.
[70] Çatal-Kalaycı, *age.*, s. 113.
[71] Çatal-Kalaycı, *age.*, s. 113.
[72] Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison 1985, s. 140-143.
[73] Karpat, *age*., s. 152-153, 156-158.
[74] Karpat, *age*., s. 160.
[75] Nikolaidou, *age.*, s. 43.
[76] Karpat, *age*., s. 166-168.
[77] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 10.

doksların Rum Ortodokslara üstünlüğü tartışılmazdı[78]. Üsküp Sancağı'nda da *Sırplık iddiacı* ailelerin sayısı (σερβίζουσες [servizouses], yani Sırp Propagandası tarafından dönüştürülen Slavca konuşan Ortodoks aileleri) 1.200'e ulaşıyordu[79]. Üsküp şehrinde en fazla sayıda Rum, Üsküp idaresinde çalışıyordu. Şehrin on banliyösünde otel veya dükkân işleten üç ila beş Rum bulunuyordu[80]. Rum aileleri, "gerçek Yunan" ve *Yunan-Ulah*, 200 kişiden oluşuyordu. Orada gerçek Sırp ailelerin sayısı bir düzineyi geçmezken, Sırplık iddia eden ailelerin sayısı 200'dü[81]. 1882'de Üsküp şehrinde, toplam 25.000 nüfustan, çoğu köken itibariyle Kruşevolu olan bir cemaat içinde örgütlenmiş ve kendi tapınaklarıyla yaşayan yaklaşık 3.580 Rum bulunuyordu[82]. Bulgar İstatistiklerine göre, Üsküp Sancağı'nda 2.465 Sırplık iddia eden ailesi, 32.069 *Şizmatik* Bulgar ailesi ve 12.698 Osmanlı ailesi kayıtlıydı. Rum ailelerin sayısı ise yaklaşık 500'dü. Sırp tarafı, Üsküp Sancağı'ndaki Sırpların 90.000 *Şizmatik* Bulgara karşı yaklaşık 70.000 Sırp Ortodoks olduğunu belirtti. Bunun nedeni, Bulgar *Eksarhlığı* tarafından yağmacı Türk-Arnavut orduları ve *Bulgar Komitesi*nin soyguncu çeteleri ile birlikte Sırp unsurunun uğradığı zulümden kaynaklandığını savundu. Bu, Rus gazeteci Durnovou (Δουρνοβού) tarafından desteklenen bir iddiaydı. Yine ona göre, yirmi yıllık bir süre içinde 60.000 Sırp yukarıda belirtilen şiddet nedeniyle göç etti veya öldürüldü[83].

1830'da Üsküp'te var olan tek mektep Rum mektebiydi[84]. 1882 yılında ise 4 Rum mektebi vardı: 1871'de kurulan ve iptidai olan *Karşılıklı Öğrenme Mektebi* (Αλληλοδιδακτική Σχολή [Allilodidaktiki Scholi]), orta öğretimin ilk aşamasında olan ve üç yıl süren *Ellinikon Scholeion* (Ελληνικόν Σχολείον), 1879'da kurulan bir *anaokulu* (νηπιαγωγείο [nipiagogeio]) ve bir *kız mektebi* (παρθεναγωγείο [parhenagogeio])[85]. Daha da belirtildiği gibi, o zamanlar Üsküp'te 6 öğretmenli karma bir Rum *yarı-ortaokulu* (ημιγυμνάσιο [imigymnasio]), şehirdeki yedi sınıflı bir *erkek mektebi*, bir *kız mektebi* ve bir anaokulu faaliyet gösteriyordu. Toplamda yaklaşık 1000 öğrencisi vardı. Bu mekteplerde sadece Yunanca ve Ulahça konuşan öğrenciler değil, Slavca konuşan ve İsrailli öğrenciler de eğitim görüyordu ve herkesin maddi desteğiyle sürdürülüyordu[86]. 1904 yılında Üsküp Sancağı'nda 8 öğretmenli ve 327 öğrencili 5 mektep kaydedildi[87].

---

[78] Filippidis, *age.*, s. 6-7, 29.
[79] Filippidis, *age*.
[80] Nikolaidou, *age.*, s. 43. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.
[81] Filippidis, *age.*, s. 6-7, 29.
[82] Nikolaidou, *age.*, s. 43. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.
[83] Filippidis, *age.*, s. 6-7, 29.
[84] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 10. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.
[85] Nikolaidou, *age.*, s. 43. I. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.
[86] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 12. Nikolaidou, *age.*, s. 43-44.
[87] Nikolaidou, *age.*, s. 44.

Üsküp şehrinin ekonomik hayatına gelince; ticari trafik, çarşı, dinlenme ve eğlence merkezleri Rumların elindeydi ve hâkim dil Yunancaydı. Birkaç Yahudi ve Türk tüccar dışında, bölgedeki en büyük tüccarların çoğu, ithalat ve ihracat ticaretine hâkim olan Rumlardı. Ama aynı zamanda pek çok Rum küçük tüccar ve zanaatkâr da 500 atölyeye sahip 20'den fazla esnaf (ισνάφια [isnafia]) örgütledi. Şehrin ekonomik hayatı, 1873 yılında Viyana-Üsküp-Selanik demiryolu hattının faaliyete geçmesinden sonra büyük ölçüde gelişti. Sosyal statüleri Yunan millî mücadelesine büyük katkı sağlamalarını kolaylaştırdı[88].

Köprülü, Prizren, Kumanova, Koçana, Kalkandelen, İştip'te diğer önemli Rum cemaatleri de vardı[89]. Köprülü'de 100'den fazla öğrencisi olan yedi sınıflı iptidai mektebine karşılık olan bir *şehir mektebi* (αστική [astiki]) bulunmaktaydı[90]. Ancak, komitecilerin işlediği terör ve cinayetler nedeniyle 1906'dan sonra öğrenci sayısı 50'ye düştü. 1906'da Rum cemaatinin başkanı ve Helenizmin güçlü bir üyesi olan hekim Alexandros Louis (Αλέξανδρος Λούης) Köprülü'de öldürüldü ve tehdit edilen mektep müdürü kendini kurtarmak için şehri terk etmek zorunda kaldı. Bu olayın ardından Rum cemaati büyük üzüntü yaşadı, resmi sınav törenini iptal etti ve protesto amacıyla okulu kapattı[91].

Rasko-Prizen *Metropol Kilise bölgesi*nde, yani Prizren ve İşkodra *Metropol Kilise bölgeleri*nde az sayıda Rum ve bir Rum mektebi vardı. Rumlar Prizren Sancağı'na gelince, Prizren ve Kalkandelen'de yaşıyordu. 1882 yılında Kalkandelen'de Dropull bölgesinden gelen 70 Rum aile yaşıyordu. Bu Rumların yerleşimi, bölgenin valilerinin Kastriotis (Καστριώτης) ailesinin torunları olmasıyla gerçekleşti (17. ve 18. yüzyıl). Bu valiler çeşitli yüksek mevkilerde (doktor, öğretmen, tercüman, sekreter) bulunan Rumlara topraklar verdiler. Rumlar 19. yüzyılın sonuna kadar Kalkandelen'de hâlâ yüksek bir sosyal konumdaydılar, ancak zaten Sırp propagandasından etkilenmişlerdi[92]. 1906 yılında Prizren'de 100 öğrenci ve 4 öğretmenin bulunduğu 6 sınıflı bir erkek *şehir mektebi* ve ayrıca 80 kız öğrenci ve 2 öğretmenin bulunduğu 4 sınıflı bir *kız mektebi* vardı[93].

Kumanova'daki Rum Patrikhanesi'ne ait olan Sırplar ile Bulgar *Eksarhları* arasında birkaç yıldır büyük bir anlaşmazlık yaşandı. Kumanova'daki Rumlar, yani 40'ı Epirus'taki Zagori'den olan ve Kumanova'nın ticari hayatına çoğunlukla hakim olan tüccarlar ve iş adamlarından oluşan yaklaşık 50 Rum ailesi, Sırpların yanında savaştı[94]. Kumanova'da 20. yüzyılın ilk on

[88] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 12.
[89] Nikolaidou, *age.*, s. 43-44.
[90] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 13. Nikolaidou, *age.*, s. 43-44.
[91] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 12-13.
[92] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 143.
[93] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 13. Nikolaidou *age.*, s. 44.
[94] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.

yılında 40 öğrenci ve 2 kadın öğretmenin bulunduğu karma bir Rum mektebi vardı[95]. Eğri Palanka'da yaklaşık 426 Rum ve *Yunan-Ulah*, Kratova'da ise 37 Rum yaşıyordu. Koçana'da 40 öğrencili bir mektep vardı[96]. 19. yüzyılın sonunda temel okuma, yazma ve aritmetik becerileri öğretilen bir mektep olan *grammatodidaskaleio* (γραμματοδιδασκαλείο) ve bir *kız mektebi* bulunan Koçana'da yaklaşık 30 Rum aile yaşıyordu. 1911'de ise önceden var olan bir şapelin yerine *Tanrı'yı doğuranın* (Θεοτόκος [Theorokos], yani Meryem Ana) *Göğe Kabulü*'ne (Εισόδια της Θεοτόκου [Eisodia tis Theotokou]) adanmış bir kilise inşa ettiler. Klishova'da hâlâ Rumlar, Tsarevo'da (Vasilikoz veya Kestiriç) ise 10 Rum aile yaşıyordu[97].

Priştine Sancağı'nda Mitroviça'da 20-30, Priştine'de 8-10 ve 1908 Anayasası'ndan sonra cemaatleri için bir şapel kullanmaya çalışan Ferizovik'te 30-40 Rum aile yaşıyordu[98]. 30 öğrencili bir Rum mektebi vardı[99]. Mitroviça'nın Selanik'e demiryolu bağlantısının ardından Rum nüfusunda artış gözlendi. Bu Rumlar çoğunlukla tüccarlar veya *Demiryolu Şirketi* çalışanlarıydı[100].

İştip'te 40 aileden oluşan bir Rum cemaati vardı, Bulgar *Eksarhlığı* kurulduktan sonra bunlardan üç veya dördü kaldı ve bunun sonucunda cemaat dağıldı. Seniçe ve Novi Pazar'da Rumlar yaşamıyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar Peç'te yavaş yavaş *Sırplaştırılan* birkaç *Yunan-Ulah* vardı[101].

Liplijan'da Rumların durumu ilginçtir. Bu şehirde 19. yüzyılın sonlarında kilise ve mektep sahibi olan Rumlar yaşıyordu. Hatta 26 Haziran 1894'te Sırpça ve Yunanca mektuplar göndererek, mektebin ve kilisenin çitlerinin tamamlanması için Hıristiyanlardan yardım istediler. Bu cemaatin kilisesi fakirdi ve borç yükü altındaydı ve masrafları karşılayamıyordu. İlgili dilekçe, Liplian kilisesi ve mektebin isimleri Sırp olan veya *Sırplaşma* nedeniyle Sırpça olarak değiştirilen dört komiser tarafından imzalandı. Ancak, belirtildiği gibi 42 ismin yer aldığı bağışçı listesinde pek çok Rum ismin de yer aldığı belirtiliyor[102].

Böylece anlaşılabileceği gibi Kosova Vilayeti'nde, özellikle *Makedonya Mücadelesi*nin yoğunlaştığı dönemde yaşanan devrim ve savaş olayları nedeniyle mektep, Rum öğrenci ve öğretmeni sayısında dalgalanmalar yaşandı. Ayrıca Kosova Vilayeti'nin tamamında 1906'dan önce Rum öğrenci sayısı 1000'den fazla ve Rum öğretmen sayısı 22 iken, 1906'da Rum öğrenci

[95] Nikolaidou, *age.*, s. 44. Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 13.
[96] Nikolaidou, *age.*, s. 44.
[97] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.
[98] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142. Nikolaidou, *age.*, s. 44.
[99] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 13.
[100] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142. Nikolaidou, *age.*, s. 44.
[101] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.
[102] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 142.

sayısı sadece 575 ile sınırlıydı. Osmanlı Devleti'nden kopmadan önceki son yıllarda özellikle Üsküp'te sayılarında bir kez daha artış gözlendi[103].

1 Haziran 1905'te Rum Patrikhanesi Kutsal Sinod Bürosu takrirler aracılığıyla Bâbıâli Adalet Nezâreti ile iletişim kurdu. Konu, dönemin milliyetçi ikliminin etkisiyle nüfus sayımı sürecindeki değişikliğin engellenmeye çalışılmasıydı. Takrirler, asırlardır süregelen hukuk rejiminin sürdürülebilmesi için yetkili makamlar tarafından makul ve hukuki özenin gösterilmesinin bir gereklilik ve ortak çıkar olduğunu belirtti. Bu durumda Hıristiyanlar Rum olarak listeleniyordu. Bu da onların Rum Patrikhanesi'ne ait oldukları anlamına geliyordu. Bulgar ve Rumen propagandası, parasal katkılar ve başka baskılar yoluyla, nüfus sayımının ırksal olarak yapılmasını sağlamaya çalıştı. Hıristiyanları sırasıyla Bulgar veya Romen olarak kaydetmek için para veya şantaj yoluyla etkiliyorlardı. Sonuç olarak, kendi nüfusları artmış görünecek ve bu, kendi milliyetçi mücadelelerinde daha fazla hak ve iddia anlamına gelirken, diğer yandan Rum Patrikhanesi, Rumlar, Sırplar vb. için daha az hak ve iddia anlamına gelecekti. O zamana kadar yürürlükte olan rejimi kanunlarla ve fermanlarla güvence altına alınan, siyasi, dini ve dini güvenliği sağlayan bir rejim olarak nitelendirdiler. Eski rejime göre Ortodoks Hıristiyanlar, dillerine (Yunanca, Arnavutça, Ulahça ve Bulgarca) bakılmaksızın "Rum Ortodokslar" olarak kaydedilirdi ve Rum Patrikhanesi'nin ruhani yetkisi altındaydı. Bu isim tüm resmi belgelerde de yer alıyordu. Ancak Bulgar *Eksarhlığı*'nın komitecileri ve Tuna Nehri boyunca Rumen propagandacılar, Hıristiyan Ortodoks sakinlerinin vicdanlarına, konuştukları dile göre kaydolmaları için şantaj yapıyorlardı. Bu nedenle Kutsal Sinod, Bâbıâliden özgür ve etkilenmemiş dini vicdanlarının korunması emrini istedi[104].

Prizren Meselesi

Rumların Prizren'e ilk yerleşimi 17. yüzyılın sonlarında gerçekleşti. Bu Rumlar ticaret ve zanaatla uğraşıyorlardı. Prizren Rumları 1836 yılına kadar Epir ve Makedonya'nın çeşitli yerlerinden, özellikle de Timurinçe'den (veya Tomorunce, İskopol, Oskopol, Moscopole, Μοσχόπολη) göç ettiler. Anavatanlarının yıkılmasının ardından Timurinçelilerin büyük göçü nedeniyle, 1769'da çoğunlukla orta ve alt sınıftan insanlar tarafından güçlendirildiler[105]. 1830'ların başlarında Timurinçe ve bölgesi, yağmacı çetelerin sürekli hanedanlarından muzdaripti ve bunun sonucunda, 1769 felaketinden sonra Timurinçe'yi yeniden inşa etme girişimleri yok oldu. Bu olay, birçok Timurinçelileri yurttaşlarının geçmişte izlediği yola sürükleyen

[103] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 13. Nikolaidou, *age.*, s. 44.

[104] Selanik Kutsal Metropol Kilisesi (Ιερά Μητρόπολης Θεσσαλονίκης), *Έγγραφα Εκ Του Μητροπολιτικού Αρχείου Τόμος Α' 1876 1912 (Metropol Kilisesi Arşivlerinden Belgeler Cilt I 1876-1912)*, University Studio Press, Selanik, 2012, s. 252-253.

[105] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 143. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 229-230.

ikinci bir felaketti. Yani güçlü bir askeri gücün varlığının yeterli güvenliği sağladığı Prizren'e doğru. Rasko-Prizren Metropol Kilisesi'nde defalarca onların koruyucusu ve destekçisi olan bir Rum baş rahibinin varlığı da bir başka nedendi. Rasko-Prizren Metropol Kilisesi 19. yüzyılın sonuna kadar Rum asıllı bir metropolit tarafından yönetiliyordu[106].

İlk yıllarda Rumlar ve Sırplar Prizren tapınaklarında ayinlere birlikte katılıyorlardı. Ancak ayinlerin kendi dillerinde yapılması konusundaki güçlü arzuları, onları başlangıçta ayinlerin dönüşümlü olarak Yunanca ve Sırpça yapılması yönünde uzlaşmacı bir çözüme yöneltti. Ancak daha sonra Sırplar ile Rumlar arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle, bu duruma çözüm bulmak amacıyla eski ve terk edilmiş bir derviş tekkesi, Osmanlı yetkilileri tarafından Rum cemaatinin tapınağına dönüştürülmek üzere *Yunan-Ulah*lara verildi. Nitekim Rum cemaati tekkeyi, *Rab'bin Yükselişi Kilisesi* (Ναός Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου) olarak kullanmak üzere devraldı. Kiliseyi 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ortalarında kendi parasıyla olmak üzere iki kez genişletip yeniledi. Düzenli çalışması için bunu tarlalar ve mülklerle zenginleştirmeye özen gösterdi ve iki Rum rahibiyle ilgilendi[107].

Tapınak, Rasko-Prizren Metropol Kilisesi Rum Metropoliti Meletios'un yardımıyla Sırpların üzerinde hak iddia etmeye başladığı 19. yüzyılın sonuna kadar kullanıldı. Sırpların iddialarına, Bulgar kilisesi örneğini takip ederek Rum Patrikhanesi'ni terk edecekleri yönündeki tehditler de eşlik ediyordu. Sırpların, nihai hedefi Rum cemaatini asimile etmek olan tapınağa yönelik iddiaları, bölgedeki Sırplar ve Rumlar arasında, Rasko-Prizren Metropol Kilisesi ve Rum Patrikhanesi ile ilişkilerde rahatsızlığa neden oldu. Bu rahatsızlık, şehrin isminden sonra *Prizren Meselesi* olarak anılan bir sorun yarattı[108]. Bu konu, *Makedonya Meselesi* ve daha geniş anlamda *Doğu Sorunu*'nun bir parçası olarak değerlendirildi[109].

Prizren'deki Rum cemaati "devredilemez haklarını" savunmanın gerekliliğine inanıyordu[110]. Muhtemelen Prizren Sırpları için şehrin *Yunan-Ulah* cemaati, Prizren Rumları için Sırpların olduğu kadar kötü bir rakip değildi[111]. *Prizren Meselesi*'nde asıl rolü Rasko-Prizren Metropoliti Meletios Spandonidis (Μελέτιος Σπανδωνίδης) (2 Ağustos 1854-27 Ağustos 1895) oynadı. Kendisi Serez'den ve muhtemelen özellikle Melnik'tendi. Meletios, teolojik eğitimi ve Slav dilleri konusundaki bilgisi ile ünlüydü. Özellikle eğitimin geliştirilmesiyle ilgilendi ve birçok kez çeşitli eğitim derneklerine

[106] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 143.
[107] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 144. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 230.
[108] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 144. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 230-231.
[109] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 227.
[110] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 145.
[111] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 231.

önemli miktarlarda para katkısında bulundu. 1863'te bir Kutsal Sinod üyesi (Patrikhane Meclisi üyesi) olarak, yaklaşık olarak Temmuz'dan Eylül'e kadar boş olan Rum Patrikhanesi'nin arhimandrit komiseri olarak görev yaptı[112].

1869 gibi erken bir tarihte ortaya çıkan sözde *Prizren Meselesi* Meletios'a birçok sorun yaşattı. *Rum Patrikhanesi*, *Yunan-Ulah* tutumundan yana olduğunu ifade etti, ancak Sırp tarafının Rasko-Prizren Metropolit Meletios'un da kışkırttığı iddiaları sona ermedi. Bir Kutsal Sinod üyesi olarak Meletios, patriklik kararla *Rab'bin Yükselişi Kilisesi*ni (Ναός Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου) ve kiliseye ait beş atölyeyi Sırplara vermeyi başardı. Şehrin dışında, ulaşılması zor ve dik bir bölgede bulunan küçük ve mütevazı *Agia Kyriaki* şapeli ise *Yunan-Ulah*larına verilecekti. Prizren Sırpları'nın 45 atölyeli üç kiliseye daha sahip olması nedeniyle Rum Patrikhanesi'nin bu kararı, kilisesiz kalan Rum cemaatine haksızlık olarak değerlendirildi. Prizren Sırplarının tamamının Rum cemaatine yapılan bu adaletsizliği kabul etmediğini belirtmek gerekiyor[113].

Sırp kaynaklarında Metropolit Meletios dikkat çekici ve aktif bir hiyerarşi, şüphesiz bir dini lider, inancın koruyucusu ve sağlam bir ahlaki karaktere sahip olarak nitelendiriliyor. Prizren'deki uzun yıllar süren hizmeti sırasında yakın zamana kadar faaliyet gösteren bir papaz mektebi kurdu, kiliseleri ve Hıristiyan cemaatlerini organize etti, bir metropol kilisesi inşa etti ve kendi mülklerinin bir kısmını bağışladı. Belgrad'daki *İlahiyat Mektebi*'ne 180 Osmanlı lirasıyla mali destek sağladı ve Sırbistan Krallığı hükümeti tarafından 1. sınıf Aziz Savva Nişanı ile onurlandırıldı. Tam tersine Yunan kaynaklarında ve özellikle Üsküp'teki Yunanistan konsolosluğu belgelerinde, yüksek rahipliğinin son yıllarında Sırp iddialarına boyun eğmesi nedeniyle Sırp propagandası tarafından "rüşvetçi" olarak nitelendirilmektedir[114].

Prizren *Yunan-Ulah*ları ile Metropolit Meletios arasında yaşanan yoğun memnuniyetsizlik, Rum Patrikhanesi'ni 1871 yılında komşu Köstendil Metropoliti Ignatios Vassiliadis'i (Ιγνάτιος Βασιλειάδης) memnuniyetsizliği gidermek ve rahatlatmak için buraya Patrikhane *Eksarhı* olarak gönderme kararına yol açtı. Metropolit Ignatios'un Rum Patrikhanesi'ne ve Prizren Valisi Abdurrahman Paşa'nın Bâbıâliye sunduğu raporda Rum tarafının haklı olduğu belirtiliyordu. Prizren'de yoğun tepki, Rum Patrikhanesi'nin iki kurumu olan *Kutsal Sinod* ve *Daimî Millî Ortak Konsey*'in ortak toplantısından sonra şu karara varmasına yol açtı: Metropolit

[112] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 144. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 231.

[113] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 145-146. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 232-233.

[114] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 144-145. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 231-232.

Meletios'tan ve ayrıca Meletios'un Kutsal Sinod üyesi olarak İstanbul'da bulunması nedeniyle Prizren'de ve komiser olarak yaşayan Debre Metropoliti Anthimos'tan kilise, mülkleri ve gelirleri gibi konularda kesin açıklama istenecekti. Rum Patrikhanesi'nin daha önce verdiği bir kararla bunlar Sırplar ve Rumlar arasında eşit olarak paylaştırılmıştı[115].

Tapınaklarından mahrum kalma riski ve Metropolit Meletios'un Sırp talepleri lehine izlediği stratejiler, Rum cemaatinin pek çok üyesinin Avusturya Konsolosu'ndan koruma talebinde bulunmasına yol açtı. Hatta bazı Rumlar, ondan koruma ve destek alabilmek için "Uniat Katolik Kilisesinin (Doğu Katolik Kilisesi) statüsü altında Prizren Katolik piskoposuna bağlanmayı bile talep ettiler. Ancak bu hareketle Rasko-Prizren Metropoliti'ne Rum cemaatinin bir bütün olarak Katolikliğe katıldığını Rum Patrikhanesi'ne bildirme fırsatı verdi. Böylece Rum Patrikhanesi ve Osmanlı yetkililerinin onayıyla tapınağı onlardan almayı başardı. Rum cemaatinin temsilcileri, kilisenin Ortodoks cemaatine ait olduğunu ve ister Rum ister Sırp olsun, bu cemaatte kalması gerektiğini savundu. Böylece patriklik ve padişahın onayıyla Rum cemaatinin Prizren'deki *Rab'bin Yükselişi Kilisesi*ni (Ναός Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου) Sırplara devredildi[116].

Ancak Prizren'deki Rumların bir kısmı tam tersini ifade ederek bunun bir hata olduğunu savundu. Bütün Rumları, vatanlarına ve Ortodoks inancına olan bağlılıklarını ilan etmeye ve aynı zamanda tapınaklarının iadesini talep etmeye ikna ettiler. Prizren'deki *Yunan-Ulah*lar cemaati, İstanbul'da yaşayan Epir ve Makedonya'dan gelen *Yunan-Ulah*lar arasında büyük destekçiler buldu. Prizren cemaatinin yetkili temsilcileri bu *Yunan-Ulah*lar arasından seçildi. Rum Patrikhanesi'ne, *Kutsal Sinod*una, *Daimî Millî Ortak Konsey'*e, İstanbul basınına ve hepsinden önemlisi Bâbıâli'ye sürekli mektup göndererek Prizren Rumlarının aleyhine olan kararları bozmaya çalıştılar. *Rab'bin Yükselişi Kilisesi*nin (Ναός Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου) Rum cemaatinin mülkiyetinde kalması için mücadele ettiler ve başardılar. Patrik VI. Anthimos (1871-1873), Kutsal Sinod kararıyla ve Rum cemaati lehine Prizren yönetimine Bâbıâli'nin emriyle kalarak 23 Ekim 1872'de tapınağın Rum cemaatine iade edilmesini emretti. Tapınakla birlikte mektepler, mezarlık ve mülkler de iade edilecekti. Ancak Rum cemaatine ait on beş atölyeden beşi vakıf olarak Sırplara verildi. Bunun tüm Prizren Ortodokslarına açık kalması gerekiyordu. Rum Patrikhanesi, Prizren Ortodokslarını, gençlerin yararına, ırk ayrımı yapmadan işbirliği yapmaya, sevgi ve kardeşlik birliği içinde bir arada yaşamaya çağırdı[117].

[115] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 145-146. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 233.

[116] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 146. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 234.

[117] Bakas, «Ελληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 146-147. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 234.

Bu durum, Bithynos (Βιθυνός) adlı bir öğretmenin Haziran 1873'te *İstanbul Yunan Filoloji Derneği*'ne (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως) yazdığı mektupta başarılı bir şekilde yansıtıldı. Prizren'deki Rum mekteplerinin ve özellikle de *kız mektebi*nin kaydettiği önemli ilerlemeye değinerek şunları kaydetti: «günümüzde kiliseler ve mektepler acınası etnolojik tartışmalara sahne oluyor»[118].

1875 yılında Rum Patrikhanesi, İstanbul'daki Rus ve Sırp büyükelçilerinin etkisiyle Sırp tarafının çıkarlarından yana tavır aldı. Rum Patrikhanesi, Prizren'de bu amaçla satın alınan arsa üzerinde yeni bir kilise inşa etmek amacıyla bağış toplama etkinliği düzenlemeye karar verdi. Prizren'deki Rum cemaatinin yetkili temsilcileri, Rum Patrikhanesi'nin yukarıdaki kararını bozmak için Osmanlı yönetimine ve bizzat Padişah'a başvurmakla tehdit ettiler. Aynı zamanda Prizren'de şehrin Ortodoks nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek dördüncü bir Sırp kilisesi inşa ediliyordu[119].

Ancak aynı zamanda belirtildiği gibi Metropolit Meletios muhtemelen 19. yüzyılın sonunda gelişen koşullardan bağımsız hareket etmiyordu. Rum Patrikhanesi'ne çok da yabancı olmayan bir politika izliyordu. Komşu bölgelerde de Prizren'dekine benzer sorunlar aynı dönemde ortaya çıktı. Bulgar *Şizması*, 19. yüzyılın sonlarında Rum Patrikhanesi'nin bölgedeki Ortodoks nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sırp unsuruna yönelmesine yol açtı. Birçok kez hemşerilerinin yani Rumların çıkarlarına aykırı hareket etmek zorunda kaldı ve bundan dolayı suçlandı. Ancak aynı zamanda bölgedeki Sırp unsurunun Rum Patrikhanesi'ne bağlı kalmasını sağlamayı ve böylece kendisine ait yeterli nüfusa sahip vilayetleri yaşanabilir hale getirmeyi başardı[120]. Aynı politika, Bulgar milliyetçiliğini sınırlamak ve onunla baş etmek amacıyla ilgili Sırp diplomasisiyle bir anlaşmaya varmak için Yunan diplomasisi tarafından da izlendi. Bu politika kapsamında Rasko-Prizren ve Üsküp *Metropol Kiliseleri*ne Sırp asıllı metropolitler atandı[121].

Rum Patrikhanesi'nin *Prizren Meselesi*'nde kimi zaman bir tarafın kimi zaman diğer tarafın gerekçeleriyle gösterdiği farklılık Osmanlı siyasi tutumuyla ilgiliydi. Bu da incelenen dönemdeki Osmanlı-Sırp ve Osmanlı-Rum ilişkilerinin durumuna bağlı olarak bazen bir tarafa bazen de diğer tarafa yaklaştı. Böyle bir ortamda Sırp siyaseti, bölgedeki Sırp haklarının ve özellikle de tarihi, kültürel ve siyasi iddiasını savunan unsurların güvence altına alınması konusunda güçlü bir aktifliğe sahipti. Prizren'in *Rab'bin Yükselişi Kilisesi*nin (Ναός Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου) (eski bir Hıristiyan tapınağı, daha sonra cami ve en sonunda yeniden tapınak olarak kullanıldı)

[118] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 147.

[119] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 146-147. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 235.

[120] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 232.

[121] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 232. Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 145.

Rum cemaati tarafından korunması, muhtemelen Sırpların bölgenin tek tarihi mirasçıları olarak görünme çabalarını engelliyordu[122].

Prizren Rumları, *İstanbul Yunan Filoloji Derneği* ve Christakis Zografos'un (Χρηστάκης Ζωγράφος) yardımıyla yeni bir kilise ve mektepler inşa etti. Dernek, Prizren'deki Rum mekteplerine her yıl 50 Osmanlı lirası tutarında destek veriyordu; bu miktar, Kesriye ve Vodina mekteplerine verdiğine benzer bir miktardı. Ağustos ve Ekim 1876'da öğretmenler Patsaridis (Πατσαρίδης) ve Vasileias (Βασιλειάς) ile Prizren Rum cemaati, *İstanbul Yunan Filoloji Derneği*'ne yazdıkları mektuplarda, Derneğin mekteplerine maddi ve manevi yardımlarından dolayı Prizren Rumlarının minnettarlığını ifade ettiler[123].

1891 yılı sonunda Prizren'deki Rum cemaati, *Rum Kilisesi ve Eğitiminin Güçlenmesi Komitesi*nin (Επιτροπής προς Ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας) desteğiyle bir anaokulu edindi. O zamanlar Rasko-Prizren Sancağı'nın tamamındaki mektepler Rumdu[124].

Metropolit Meletios, 45 yıl görev yaptıktan sonra 26 Ağustos 1895'te Prizren'de öldü. Halefi Metropolit Dionysios, konuyu ele alırken gösterdiği ılımlılığa rağmen, Prizren'deki iki Ortodoks cemaati olan Sırp ve Rum arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi başaramadı[125].

Ocak 1901'den itibaren Rasko-Prizren Metropoliti, Üsküp *Piskoposunun başyardımcısı* (Πρωτοσύγκελλος [Protosygkellos]) olan Sırp Nikifor Perić'in (Periç) metropol olarak atanmasıyla kesin olarak Sırpların eline geçti[126].

Prizren Rum cemaati, mektebin kilisesinin bakımı için 1902'de İstanbul'da bir bağış toplama etkinliği düzenledi ve bu amaçla papaz Stefanos'u gönderdi. Bağış kampanyasından sadece 34 Osmanlı lirası toplandı. Rum Patrikhanesi'nin görüşüne göre, zaman uygun olmadığı için bu girişimin yapılmaması gerekti. Ancak mektep için gerekli olan elli Osmanlı lirası ve kilisenin tadilatı için gerekli olan meblağın bulunması için harekete geçti[127].

Haziran 1904'te Yunanistan'ın Üsküp Konsolosu M. Rapsanidis (M. Ραψανίδης), Kosova'yı dolaşarak Prizren'i de ziyaret etti. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu "Yukarı Arnavutluk'ta işlerin genel durumu

[122] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 228, 235. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 110-111.

[123] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 147.

[124] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 147.

[125] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 145.

[126] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 145. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 236-237.

[127] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 147-148.

hakkında" başlıklı raporda Prizren ve oradaki Rum cemaatine geniş yer verdi. Rapora göre Prizren'deki Ortodoks ve Roma Katolik Hıristiyanları şehir nüfusunun üçte birini oluşturuyordu. Bunların arasında piskoposu, kilisesi ve mektebi olan 200 Roma Katolik ailesi vardı. Bunlardan diğer 120 aile ise 2 kilise, 3 mektep ve bir *İlahiyat Mektebi* ile Sırp Ortodoks'tu. Çoğunlukla Ulah dilini konuşan ve Yunan millî bilincine sahip 160 aile daha vardı. 64 öğrenci ve bir kadın öğretmenin bulunduğu bir *erkek mektebi* ve 35 öğrenci ve bir anaokulu öğretmeninin bulunduğu bir *kız mektebi*ne bölünmüş, özel mülkiyete ait dikkate değer bir taş okulları vardı. *Kız mektebi* aslında iki yıl önce kurulmuş olup, cemaatin kadın nüfusu arasında Yunancanın yaygınlaşmasına önemli ölçüde katkıda bulundu. Mektebin etkinlik salonunda Yunanistan kralının resmi bulunuyordu. Prizren'deki Rum cemaatinin önemli bir üyesi, cemaatin başkanı olan *Kocabaşı* (δημογέροντας) [dimogerontas]) Sotirios Chatzinikolaou'ydu (Σωτήριος Χατζηνικολάου). Konsolos M. Rapsanidis, erkek okuluna ikinci bir öğretmen atanmasının yanı sıra, Yunanistan Krallığı hükümetinin verdiği otuz Osmanlı liralık harçlığının elli Osmanlı lirası daha artırılması gerektiğini tespit etti[128].

Prizren Rum cemaati mülklerinin saymanı Stamatis Toskas (Σταμάτης Τόσκας), Temmuz 1905'te "Kilisenin parlak lambası" Selanik Metropoliti'ne, Prizren Rum cemaatinin papazı Ioannis'in eylemlerini bildirdi. O papaz, diğer oyalamalarının yanı sıra, yüksek para talep ettiği Rum cemaati mekteplerinin kontrolünü ele geçirmeyi amaçlıyordu. Prizren Rumları, Selanik Metropoliti'ni "ruhani lider ve baba" olarak adlandırarak, sorunlarına çözüm bulmasını istedi[129].

1906 yılında Üsküp'teki Yunanistan Konsolosluğu, Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupla Prizren Rum cemaatinin meselelerine geri döndü. Ortaya çıkan iç bölünme, Rumen propagandasının yeniden gelişmesine fırsat verme etkisi yarattı. Konsolosluk raporunda, Rum cemaatinin kodlarından da anlaşılacağı üzere 1759'dan önce var olduğu ve daha sonra Timurinçe'nin yıkılmasıyla arttığı belirtildi. Bir zamanlar toplulukta 500'den fazla Rum aile vardı ve bunların çoğu ya başka yerlere göç etmişti ya da yerel Sırplar tarafından asimile edilmişti. 1906 yılında Rum ailelerinin sayısı iki yüzü aştı ve bu nedenle ikinci bir papazın atanması gerekti. Rum cemaatinin Osmanlı yönetimindeki ismine gelince, muhtemelen üyelerinin çoğunun (zanaatkarların) mesleğinden dolayı "goga mileti" olarak adlandırılıyordu. Rum cemaati, üyelerinin Ulah kökeninden dolayı kendisini *Yunan-Ulah* olarak adlandırıyordu[130]. Ulah Timurinçelilerin sayısal üstünlüğü o kadar fazlaydı ki, 19. yüzyılda Rasko-Prizren Sancağı'ndaki

[128] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 238.
[129] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 238, 240.
[130] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 238-239.

tek Rum cemaati olan Prizren'deki Rum cemaati, kendisini belgelerde Prizren'in *Yunan-Ulah* cemaati olarak tanımlıyordu[131].

Kızların okula devamsızlığı nedeniyle Yunanca kadın nüfus tarafından yeterince konuşulmuyordu. Bu nedenle Konsolosluk, evlenmeden önce daha uzun süre okula gidebilmeleri ve dili iyi öğrenebilmeleri için terzilik ve el sanatları okulu kurulmasını sağladı. Konsolosluğun da aldığı önlemlerle, ihtiyaç sahibi kişilerin Sırp propagandasına kapılmalarını önlemek amacıyla onlara destek olmak amacıyla bir *Ekonomi Derneği* (Οικονομικός Σύνδεσμος) kuruldu. Prizren'de bir Sırp Metropoliti'nin varlığı ve onun Rum cemaatinin işleyişine müdahaleleri, cemaatin Metropol Kilisesi ile ilişkilerini bozuyordu. Rum cemaati, yerel Osmanlı yetkililerinin ve Rum cemaatinin tapınağının inşasına yardımcı olma iradesine sahip Avusturya konsolosluğunun lehine inanıyordu. Ancak Rus Konsolosluğu'nun Rum cemaatine destek verilmesine karşı olduğunu biliyorlardı. Harap bir eski Bizans kilisesinin de içinde bulunduğu Rum cemaatine ait yeni kilisenin yeniden inşasının tamamlanamaması, projenin taleplerini karşılayamayan Rum cemaati için sürekli sorunlar yaşanmasına neden oluyordu. Maddi desteğe ihtiyacı vardı ve bölgeye sahip çıkan, hem Osmanlı adaletine hem de şiddet eylemlerine başvuran Sırp cemaati ile sürekli sürtüşme yaşıyordu. Durumun esas olarak Rum cemaatinin hayatta kalmasıyla ilgili kritikliğinin farkına varan konsolos, tapınağın inşaat ihtiyacını bir ölçüde karşılayabilecek şekilde 200 Osmanlı lirası verilmesi gerektiğini savundu[132].

Daha sonra kiliseye sahip çıkma meselesi artık gündeme gelmiyor ve Rum cemaati açıkça "Prizren'deki Ortodoks Rum cemaati" olarak karşımıza çıkıyor. Cemaatin yeniden adlandırılması tesadüf değildi ve tapınağa yönelik iddianın daha geniş bir meselenin parçası olduğunu kanıtlıyordu. Milliyetçilik, rekabet ve iddiaların genel ortamında Prizren Rum cemaatinin asimile edilmesi gerekiyordu. Sonraki yıllarda eğer herhangi bir anlaşma veya arabuluculuk yapıldıysa, bunun bilgisi yoktu. Ancak arşiv kaynaklarına göre Selanik Metropol Kilisesinin, Prizren Rum cemaatinin işlerinde sürekli aktif rol oynadığı tespit edildi[133].

1907 yazında Prizren'deki Rum cemaatine, cemaatin yakılan *kız mektebi*nin inşası için Rum Patrikhanesi'nden yüz Osmanlı liralık yardım gönderildi. Para *Midilli Bankası*nın 49/8 Ağustos 1907 tarihli çekiyle bu bankanın Selanik'teki şubesine gönderildi. Ayrıca, Rum Patrikhanesi'nin Kutsal Sinod kararıyla, yakın zamanda yangında yanan kilisenin inşası için Prizren Ortodoks Rum cemaatine Yunanistan Millî Hazinesinden yüz Osmanlı

[131] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 143-144.
[132] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 238-239.
[133] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 239-240.

lirası daha gönderildi. Prizren'deki Rum cemaatinin kilisesi, mektepleri ve atölyeleri 19. yüzyılın son otuz yılında iki kez kundaklama tehlikesiyle karşı karşıya kaldı[134].

Bölgenin Avusturya-Macaristan ve Sırbistan sınırındaki stratejik konumu ve 1908 Anayasası'ndan sonra Hıristiyanların Osmanlı ordusuna alınması, bölgedeki Rum nüfusunun artmasına neden oldu. Bunlar askere alınmış Epirotlular, Trakyalılar ve Anadolululardı. Böylece dini ihtiyaçlarını karşılayacak alanlar yaratma ihtiyacı ortaya çıktı. Rum kökenli askerlerin varlığı, bölgedeki birçok küçük Rum cemaatinin, ayinlerin Yunanca yapılacağı kendi tapınaklarının işletmesini başarıyla üstlenmesine yardımcı oldu. Rasko-Prizren *Metropol Kilise bölgesi*nde Ferizovik'in durumu tipiktir; burada askerler nedeniyle Rum nüfusu yaklaşık 350 kişi arttı[135].

1908 yılının sonlarında Prizren'deki Rum cemaati toplumu, ticaret ve çeşitli el sanatlarıyla uğraşan, çoğunluğu *Yunan-Ulah*lardan oluşan 150-180 aileden oluşuyordu[136].

Birkaç yıl sonra, Prizren Ortodoks Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*, başrahip Periklis Stavridis (Περικλής Σταυρίδης) tarafından Selanik Metropoliti Ioakeim Sgouros'a (Ιωακείμ Σγουρός) (1910-1912) imzalanan 6 Mayıs 1912 tarihli bir mektupta kendisine şunları duyurdu: Rum Patrikhanesi ile görüştükten sonra Ioannis Stefanidis'i Selanik Metropoliti'nin onu Prizren Rum cemaatinin papazı olarak ataması için Selanik'e gönderecekti. Ioannis Stefanidis aynı zamanda Rum cemaatinin mektebinde öğretmendi. Aynı olayla ilgili olarak, kaydedildiği gibi, Rasko-Prizren Metropoliti Cebrâil'in, aynı zamanda Selanik Metropoliti Ioakeim'e Stephanidis'in Prizren Rum cemaatinde ikinci papaz olarak atanması için yalvardığı bir mektubu da bulundu. Ayrıca Metropolit Cebrâil, Rum Patrikhanesi'nin Kutsal Sinodunun bu yönde talimat veren bir mektubuna atıfta bulunuyordu. Bu, Selanik Metropol Kilisesinin Ana Kilise rolünü oynamaya devam ettiğini, Sırp Metropoliti'nin Rum cemaatinin işlerinde önemli bir rol oynamadığını kanıtlıyor[137].

1912'nin sonuna kadar Prizren Rum cemaati, yalnızca Sırp milliyetçiliği nedeniyle değil, aynı zamanda kurumlarının bakımı için sürekli mali kaynak eksikliği nedeniyle oldukça elverişsiz bir siyasi ve dini ortamda yaşadı. Bu zorluklara ek olarak Arnavut milliyetçiliğinin sürekli büyümesi ve Balkan Savaşları sırasında bölgenin Sırbistan tarafından işgal edilmesi de vardı. Böylece pek çok Rum bölgeyi terk ederek Yunanistan Krallığı'na

[134] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 148.
[135] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 143.
[136] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 143-144.
[137] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 241-242.

yerleşti. Prizren Ortodoks Rum cemaati zayıfladı. Yeni koşullar altında geriye kalan az sayıdaki Rum başkaları tarafından asimile edilmekten kurtulamadı[138].

Firmilijan Sorunu [139]

Makedonya'nın siyasi meseleleri birbiriyle bağlantılıdır ve hepsi Helenizm'i de ilgilendiriyor. Bu sorunlardan bir diğeri de Rum Patrikhanesi'nin haklarını etkileyen *Firmilijan Sorunu*'ydu. Üsküp'te doğdu. Çözümü Bâbıâli, Rum Patrikhanesi ve İstanbul, Selanik, Üsküp, Dedeağaç ve Edirne'deki diğer bazı "arabulucular" arasında belirlendi[140].

Dönemin gazetecilerinden D. Filippidis (Δ. Φιλιππίδης), *Firmilijan Sorunu* ile ilgili çalışmasında Firmilijan Dražić'in (Draziç) Üsküp Metropoliti olarak atandığı "1903" yılında meydana gelen Üsküp Rum *Metropol Kilise Tahtı*'nın Sırplar tarafından "gasp edilmesi" olarak nitelendirildi. Bulgarların Rusya'ya yönelik bilgisizliği, Rusya politikasının karar vericilerini, Makedonya'ya yönelik Pan-Slavik vizyonlarına hizmet etmek için Sırplarla işbirliği yapmaları gerektiğine ikna etti. Böylece Makedonya'da Bulgaristan'a karşı dengeleyici bir güç yaratacaklardı[141].

Gazeteci D. Filippidis'e göre Helenizm karşıtları kıyasıya bir mücadele veriyor ve Helenizmin kadim ve büyük haklarını kısıtlamaya çalışıyorlardı. Bazıları bunu siyasi çıkarları uğruna, bazıları ise sınırlarını ve millî zenginliklerini arttırmak adına yaptı. Artık bir Yunanlının, Helenizmin tek düşmanının "Türkler" olduğunu söylediği dönem geçmişti. Osmanlı tarafı da düşmanın Helenizm olmadığını anlamıştı. Güçlü bir ortak düşmanları vardı: *Bulgar Komitesi*ydi. *Makedonya Mücadelesi*nde Rum cemaati dikkatini Bulgarlara yönelterek milliyetçi mücadelelerini sürdürdüler. Rumların ve genellikle Yunan tarafının asıl rakibi Osmanlı Devleti değil Bulgarlardı. Hem Avrupalıların hem de cemaatlerin baskısı altında dengesini korumaya çalışan Osmanlı yönetimi, defalarca hakemlik yapmak zorunda kaldı. Yunanistan Krallığı, Yunanistan Başkonsoloslukları aracılığıyla bazen *Büyük Kilise* ile iş birliği içinde bazen de onların iş birliği olmaksızın Rum cemaatine her alanda destek olmaya devam etti. Osmanlı Devleti ile Yunanistan Krallığı arasındaki iş birliği Bulgarları ortak bir tehdit olarak ortaya çıkardı[142].

---

[138] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 242.

[139] Filippidis, *age.*

[140] Filippidis*, age.*, s. ις-ιζ. Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 227.

[141] Filippidis, *age.*, s. ς, 4, 7.

[142] Filippidis, *age.*, s. ιβ, ιχ. Maria Ntisli, *Osmalı Yönetimi ve Rum Tebaa: Selanik Örneği (1876-1913)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi,Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 8.

Ancak 1894 yılında Üsküp'ün Sırp tarafı tatmin olmayınca, Sırp Kralı Aleksandar Obrenoviç'ten arabuluculuk yapmasını ve kendi papazlarına sahip olmalarına ve Rum kilisesinde Kutsal Ayini kendi dillerinde yapmalarına izin verilmesi taleplerini iletmesini istedi. Ancak Kral Aleksandar'ın Padişah II. Abdülhamid'den bu tür hakları istemesi için haklı bir nedenin olması gerekecekti. Bunun için önce kendilerinin Bâbıâli'yi ve Rum Patrikhanesi'ni rahatsız edecekleri, sonra Krallarının hareket edeceği konusunda anlaştılar. Kendi papazlarının olmasını ve ayinlerin Slav dilinde yapılmasını istiyorlardı. Ancak taleplerinin reddedilmesi, Kral Aleksandar'ın şefaatine başvurma fırsatı sağlayacaktı. Milliyetçi çıkarlarına hizmet edecek dini bir mesele yarattılar. Eski Sırbistan ve *Makedonya Metropolitliği Meselesi* Kral Aleksandar'ın ziyaretiyle daha da yoğun boyutlara ulaştı. İbadetlerin yapıldığı Yunancayı bilmediklerini ileri sürdüler. Fakat gerçekte Rum Tapınağında kurmaya çalıştıkları eski Slav dilini de bilmiyorlardı[143].

Böylece Haziran 1894'te Sırbistan Kralı Aleksandar, Selanik ve Athos Dağı'ndan geçerek İstanbul'u ziyaret etti ve orada Padişah Abdülhamid tarafından kabul edildi[144]. Rus büyükelçiliği ortamı hazırlamaya özen göstermişti. Böylece Kral Aleksandar, Padişah Abdülhamid'den taleplerinin Üsküp'te karşılanacağına dair söz aldı[145]. İstanbul'da Kral Aleksandar Patrik VIII. Neophytos'u (1891-1894) da ziyaret etti. Kral, dostane bir atmosfer içinde, Patrik'e, tüm tebaasıyla ilgilenen Padişah örneğine göre, Patrik'in de Rum, Sırp ve diğer Ortodoks Hıristiyanlar arasında herhangi bir ayrım yapmadığını ifade etmiş görünüyor. Kral, *Şizmatik* Bulgarların Ortodoksların ortak düşmanı olduğunu açıkça belirtti. Daha sonra Kral Aleksandar Rasko-Prizren ve Üsküp *Metropol Kilise bölgeleri*ne odaklandı. O dönemde Üsküp Metropoliti Rum asıllı Methodios'tu. Kral, *Metropol Kilise Tahtı*'nın boş kalması ihtimaline karşı konuyu açtığını açıkça belirtti. Sırp unsuru fazla olduğundan, boş kalması halinde Sırp din adamlarının da aday ve halef olarak öne sürülmesi gerektiğini söyledi. Patrik, Rasko-Prizren Metropol Kilisesi'nde 40 yıldır belirli bir kişinin bulunduğunu ve Üsküp Metropoliti'nin memnuniyetsizlik için herhangi bir neden belirtmediğini söyledi. Gerekli niteliklere sahip olanların gelecekte aday olmaktan dışlanmayacağını, kendisinin de Sırpların meşru taleplerini savunduğunu doğruladı[146].

Bâbıâli, Rum cemaatinin Üsküp'te karışıklık çıkarmasını istemediği için acele etmedi ve Sırpların taleplerinin derhal yerine getirilmesi konusunda da fazla ısrar etmedi. Sırp tarafının isteklerinin yavaş yavaş yerine

[143] Filippidis, *age.*, s. 7-9. Angelopoulos, Το επισκοπικό ζήτημα της, s. 274
[144] Filippidis. *age.*, s. 4-5. Angelopoulos, Το επισκοπικό ζήτημα της, s. 274
[145] Filippidis, *age.*, s. 9.
[146] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 236.

getirilmesi için dolaylı olarak Rum Patrikhanesi'ne yakın eylemlerde bulunmaya başladı[147].

1894 yılında Rum Patrikhanesi, Üsküp Metropoliti Methodios'a yazdığı bir mektupta, Slavca konuşan sakinler için bir kilise kurma talebinin tamamen kârsız kabul edildiğini belirtti. Bu aynı zamanda Ortodoks sakinler arasında bölünmeyi ve cemaatlerin gerçek çıkarları lehine ortak hareketin parçalanmasını ve zayıflamasını da beraberinde getirecekti. Bölünmüş Hıristiyanlar arasında barışı ve uyumu yeniden tesis etmenin ve onlara gerçek çıkarlarını ve adaletlerini göstermenin bir Metropolit olarak görevi olduğuna dikkat çekti. Korolara eski statüyü geri getirmesi gerekiyordu, yani önce sağ korodan Yunanca, sonra da sol korodan Slavca şarkılarını söylemeleri gerekiyordu[148].

Sırp Propagandası casusları tarafından kışkırtılan Sırp tarafı, Rum Patrikhanesi'nin Metropolit'e karşı yapılan şikayetleri incelemek üzere *Arhimandrit* (başrahip, yüksek ruhban, evlenmemiş papaz) Amvrosios'u oraya göndermesine neden olacak kadar rahatsızlık ve hoşnutsuzluk yarattı. Bu gelişmeler sırasında Metropolit Methodios 1896'da vefat etti ve Amvrosios, Methodios'un halefi seçildi[149].

1896 yılında Metropolit Amvrosios'a gönderilen ilgili patriklik mektubunda, Kutsal Sinod kararına göre, bayram günlerinde ikisi Rum ve ikisi Slav olmak üzere dört rahibin birlikte görev yapmasının onaylandığı duyuruldu. Sağda Yunanca, solda ise Slavca olacaktı. Bildiriler, *Havari* ve *İncil* hem Yunanca hem de Slavca söylenecekti. Rum Patrikhanesi, kiliselerin açılmasına yönelik adımları zaten attı. Yukarıdakilerin düzgün işleyişinden Amvrosios'u sorumlu kıldı[150].

Metropolit Amvrosios da, Sırp tarafının kendisi için sürekli yarattığı sayısız zorluklar nedeniyle Üsküp Metropoliti pozisyonunu uzun süre elinde tutamadı. Sonuç olarak Kutsal Sinod huzuruna çıkmaya davet edildi ve orada geçici olarak Metropolit Metropolitan görevinden çekilmesine ve Sırp asıllı Firmilijan tarafından temsil edilmesine karar verildi. Bunlar Haziran ve Temmuz 1896 arasında oluyordu. Sonuçtan Sırplar memnun oldular ama tam anlamıyla tatmin olmadılar çünkü artık ellerinde bir Sırp Rahibi vardı ama bir Sırp Metropoliti yoktu. Bir Sırp Metropolit olursa, ayinlerde ve mekteplerde otomatik olarak Slav dili tanıtılacaktı. Üsküp'teki Sırp tarafı ile Rusya ve Sırbistan Büyükelçileri, Padişah'ın Kral Aleksandar'a verdiği sözü Bâbıâli'ye hatırlatmaya özen gösteriyorlardı[151].

147 Filippidis, *age.*, s. 9.
148 Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 130-131.
149 Filippidis, *age.*, s. 9.
150 Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 132-133.
151 Filippidis, *age.*, s. 9-11, 13.

Patrik, hiç de Slav yanlısı olmayan V. Konstantinos (1897-1901) iken Sırp tarafının isteğine rıza göstermek istemedi ve Bâbıâli'nin baskısına rağmen büyük bir mücadele vererek direndi. Huzursuzluk devam etti ve Rum Patrikhanesi, Bâbıâli karşısında zor durumda kaldı. Ayinler hâlâ Yunanca yapılıyordu. Firmilijan istisnai durumlarda Rum Patrikhanesi'nin açık ve katı emirlerini ihlal ederek Ayinleri Slav dilinde gerçekleştirdi. Bunlar, Amvrosios'un Pelagonya Metropoliti seçildiği ve Üsküp Metropoliti pozisyonunun boş bırakıldığı 1899 yılına kadar devam etti[152].

Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti seçilmesi, Padişah'ın başkâtibi Tahsin Bey tarafından Rum Patrikhanesi'ne büyük ilgiyle teklif edildi. Atama töreninin İstanbul'da yapılmasına karar verildi, ancak Padişah, Kral Aleksandar'a törenin orada yapılacağına dair söz verdiği için Bâbıâli Selanik'i işaret ediyordu[153]. Ancak Selanik Rum cemaatinin tepkileri nedeniyle yapılamadı.

Firmilijan, görünüşe göre Üsküp'te, resmi olarak atanmadan ve Üsküp Rum cemaatinin işlerinde önemli bir rol oynamadan "seçilen Üsküp Metropoliti" olarak yaşıyordu[154]. 26 Nisan 1900'de Üsküp Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*nden F. Stavridis (Φ. Σταυρίδης) ve Efth. Kalamaris (Ευθ. Καλαμαρής) adlı iki üyenin imzasını taşıyan bir mektup Selanik Metropoliti Athanasios'a gönderildi. Üsküp Rum cemaatine papaz bulunmasına katkıda bulunduğu için kendisine teşekkür ettiler[155]. Özellikle, Üsküp Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*nin üyeleri tarafından gönderilen 14 Nisan 1900 tarihli bir başka ilgili mektuba göre, bize aşağıdaki bilgiler verilmektedir: Selanik'te bulunan ve aynı zamanda Üsküp Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*nin üyesi olan Christos Bourekou'dan (Χρήστος Μπουρέκου), istifa eden mevcut papaz Ioannis Rousidis'in (Ιωάννης Ρουσίδης) yerine uygun bir papaz bulması istendi. Ayrıca mekteplerdeki iki ön sınıf için öğretmenlik görevlerini aynı anda yerine getirecek bir *diyakoz* (papaz yardımcısı) bulmasını da istediler. Bourekou'ya, bilindiği gibi Üsküp Rum cemaatinin mali durumunun iyi olmaması nedeniyle müstakbel papaza maaşının ayda üç Osmanlı lirasını aşmayacağını bildirmesi gerektiğini açıkladılar. Ancak kendisine ücretsiz barınma verilecekti ve ayrıca *kilise tepsisi*nden (εκκλησιαστικός δίσκος [ekklisiastikos diskos]. Kilisede kilise tepsisi çıktığında Ortodoks Hristiyanlar, fakirler için tepsiye para koyuyor.) vs. bir miktar geliri de vardı. Ayrıca, *diyakoz*un (papaz yardımcısı) maaşının, ücretsiz barınma ve yılda iki kez resmi günlerde *kilise tepsisi*nden vs. elde edilen kazançlar ve bakanlıktan gelen diğer şanslı

[152] Filippidis, *age.*, s. 10-11.
[153] Filippidis, *age.*, s. 13, 16, 18.
[154] KSMK Arş., ÜRC., 5658/26 Nisan 1900. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφαπειστήρια, s. 134-135.
[155] KSMK Arş., ÜRC., 5658.

gelirlerle birlikte ayda iki buçuk Osmanlı lirası olacağını belirttiler. Mektubun sonuna doğru, eğer anlaşmaya varmazlarsa maaşlarını papazın dört, *diyakoz*un üç Osmanlı lirasına çıkarması ihtimalini açık bıraktılar. Selanik'ten ulaşım masrafları Üsküp Rum cemaati tarafından karşılanacaktı. Bunu başarabilmek için Bourekou'ya Selanik Metropoliti'nden yardım istemesini söylediler[156]. Böylece de oldu.

26 Nisan 1900'de Üsküp Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*nin üyeleri Selanik Metropoliti'ne teşekkür etti. Selanik Metropoliti'nin aracılığı sayesinde Üsküp'teki rahiplik görevine *Arhimandrit* Theodoros Mantzouranou (Θεόδωρος Μαντζουρανού) getirildi. O, uzun süredir acı çeken ve hâlâ sarsılan Üsküp Rum cemaatinin başına layık, görevlerini yerine getirebilen bir adamdı. Selanik Metropoliti'ne teşekkür mektubunda yeni *diyakoz*la yaptıkları anlaşmayı kendilerine göndermesini istediler. Aylık maaşının üç buçuk Osmanlı lirası olduğunu kendisine hatırlatmak için istediler[157]. Burada, sonunda *diyakoz* için tahmin edilenden daha fazla paranın sağlandığı görülüyor. Muhtemelen Selanik Metropoliti, Selanik Metropol Kilisesinin katkıda bulunacağı vaadiyle ücreti artırmıştı.

Bu mektupta, Üsküp Rum cemaatinin *Arhimandrit* Mantzouranou (Μαντζουρανού) ile yaptığı her iki sözleşmenin de ekte yer aldığı, böylece Selanik Metropoliti'nin bunları onaylayıp daha sonra söz konusu *Arhimandrit*'e vereceği belirtiliyordu. Son olarak Selanik Metropoliti'nden "seçilen Üsküp Metropoliti" Firmilijan için özel bir tavsiye mektubu hazırlaması istendi. Resmiyet açısından, Selanik Metropoliti elbette "seçilen Üsküp Metropoliti"ni yukarıdakiler hakkında bilgilendirecekti[158].

Rum Patrikhanesi, Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti görevini üstlenmesi için sunduğu desteğe rağmen, onunla aynı fikirde olmayan bir şey olduğunda ona karşı katı olmadığı anlamına gelmiyordu. Rum Patrikhanesi'nin, Muhterem Osmanlı İmparatorluk hükümeti tarafından ruhsatlandırılan Rum ve Sırp mekteplerinin sayımına ilişkin 12 Ağustos 1900 tarihli yazısında, bundan böyle Sırp mekteplerinin Hıristiyan Ortodoks olarak kaydedilmesini talep etti. Sırp olarak kayıtlıydılar ve bu durum yerel yetkililer için zorluklara ve yanlış anlamalara neden oldu. Rum Patrikhanesi, söz konusu mektupta Firmilijan'ın bilgisizliği nedeniyle yanlış yöne giden bir konuya da değiniyordu. Özellikle siyasi otoritenin Kalkandelen ve Gostivar şehirlerindeki öğretmenlerin diplomalarının incelenmesi yönündeki talebi üzerine Rum Patrikhanesi, Firmilijan'a bunu 23 Cumâdelahire 1308-22 Ocak 1306/1891 tarihli *Kilise İmtiyazları*nın sağlanmasına ilişkin Vezir genelgesi hükümlerine göre yönlendirilmesi gerektiğini vurguladı. Ona göre öğretmenlerin diplomaları Metropolitler tarafından tasdik ediliyordu.

156 KSMK Arş., ÜRC., 5657/14 Nisan 1900.
157 KSMK Arş., ÜRC., 5658.
158 KSMK Arş., ÜRC., 5658.

Maarif müfettişleri ancak diplomasız bir öğretmeni gördüklerinde yine ilgili genelge uyarınca hareket edebiliyorlardı. Böylece yanılgıdan ve yeni sorunların yaratılmasından kaçınmış olacaklardı[159]. Rum Patrikhanesi'nin Firmilijan'ın hatasından duyduğu rahatsızlık açıktı, çünkü bu durum aslında Osmanlı Devleti'nin Rum cemaatini ilgilendiren bir meseleye haksız yere müdahil olmasına yol açtı ve Rum Patrikhanesi açısından kısmen aşağılayıcı olarak değerlendirildi.

Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atanması konusunda ise "mücadele" devam ediyordu. 28 Mayıs 1902'de Selanik Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*nin üyeleri (Ath. Rossidis [Αθ. Ρωσσίδης], D. Serefas [Δ. Σερέφας], Konst. G. Melfos [Κωνστ. Γ. Μέλφος], D. Ioannidis [Δ. Ιωαννίδης], K. Papageorgiou [K. Παπαγεωργίου], Matth. Oikonomou [Ματθ. Οικονόμου], Ch. Chatzithoma [Χ. Χατζηθωμά], P. Moschou [Π. Μόσχου], D. I. Voudalikas [Δ. Ι. Βουδαλίκας], D. Lazos [Δ. Λάζος], Konst. Georgiadis [Κωνστ. Γεωργιάδης] ve D. Zannas [Δ. Ζάννας]), Selanik Metropoliti Athanasios'a, öğrendikleri gibi "seçilen Üsküp Metropoliti" Firmilijan'ın atanmak için oraya gittiğini belirten bir mektup yazdılar. Mektupta, üç yıl önce Sırp Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atanmak üzere tekrar Selanik'e gelmesi üzerine Selanik Rum cemaatinin Selanik Metropoliti ve Rum Patrikhanesi'ne protestoda bulunduğu ve ilgili törenin gerçekleşmediği hatırlatıldı. Bu sefer de atamaya kalkışılsa aynı tepkiyi vereceklerdi. Bu nedenle Rum Patrikhanesi'ne de konuyla ilgili bir telgraf göndermişlerdi. Şehrin çeşitli derneklerinin ve Rum cemaatinin Selanik Metropoliti ile işbirliği yapmayacağı ve onunla tüm bağlarını keseceği tehdidinde bulundular[160].

Benzer şekilde 31 Mayıs 1902'de Selanik'teki I I. Kefalas [I. Κεφαλάς], G. Karvenos [Γ. Καρβένος], G. D. Devolis [Γ. Δ. Δεβόλης], D. I. Voudalikas [D. I. Βουδαλίκας], D. Serefas [Δ. Σερέφας], I. Nedelkos [I. Νεδέλκος], Per. Panidis [Περ. Πανίδης] ve D. Eftheridis [Δ. Ευθερίδης], Selanik Metropoliti Athanasios'a bir protesto mektubu gönderdiler (5 Haziran 1902'de alındı). Selanik'in çeşitli mahallelerinden gelen vatandaşlar, Firmilijan isimli bir Sırp'ın kendi kutsal tapınaklarından birinde Üsküp Metropoliti olarak atanacağı haberini aldıkları için üzüntülerini dile getiriyorlardı. Protesto mektubunda da belirttikleri gibi, iki yıl önce buna teşebbüs edilmişti ancak Selanik Rum cemaatinin tekrar müdahalesiyle Selanik Metropoliti'nin Firmilijan'ı atama törenini yapmasına izin verilmedi. Yine dini bir öneme sahip gibi görünse de aslında *Ortodoks Rum Kilisesi*nin asırlardır süregelen haklarını hiçe sayma eğiliminde olan böyle bir eyleme izin vermeyeceklerdi. Bu onların şimdiki şanlı İmparatorları Abdülhamid'in yüceltilmiş ataları tarafından tanınan haklarıyla ilgiliydi[161]. Osmanlı yönetimi ile Rum cemaati arasındaki ilişkiler açısından en kritik dönemler; Rumların

[159] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 134-135.
[160] Selanik Kutsal Metropol Kilisesi, *age.*, s. 173-175.
[161] Selanik Kutsal Metropol Kilisesi, *age.*, s. 177-178.

ve *Büyük Kilise*nin, Fatih Sultan Mehmed döneminden devraldıkları imtiyazların sarsıldığını hissettikleri Rum Patrikhanesi'nin *İmtiyaz Meselesi*'nin ortaya çıktığı dönemler oldu[162]. Osmanlı Devleti Rum Patrikhanesi'ne Bizans imparatorları tarafından verilenlerden daha fazla dinî ve yasal hak verildi[163]. Mektupta, bu eylemin dini ve kilise hak ve imtiyazlarını ihlal ettiğini, dini vicdanlarını isyan ettirdiğini ve dini huzur ve uyumunu bozduğunu yazdılar. Selanik'teki tapınaklar kendilerine aitti ve huzur ve uyumlarının bozulmasına izin vermeyeceklerdi. Selanik'e bu kadar uzak olan Üsküp'le ilgili bir meseleyle uğraşmasının hiçbir anlamı yoktu. Ancak Selanik Metropoliti'nin dini huzurlarını bozacak bir sebep vermek istemeyeceğinden emin olduklarını ifade ettiler[164]. Burada görünen o ki, Firmilijan'ı Üsküp Metropoliti olarak atamak kendi kararıymış ya da Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atanması töreninin sorumluluğundan kurtulma imkânı varmış gibi sorumluluk tamamen Selanik Metropoliti'ne düşüyor.

Yukarıdaki iki mektuptan[165] birinin, Firmilijan'ın atama operasyonuna tepki verildiği andan itibaren üç yıl, diğerinin ise iki yıl geçtiği anlaşılıyor. Bahsedilen iki yıldan biri yanlış olsa bile Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atanmasına ilgili bu konunun uzun süredir devam ettiği kesindir ve kafa karışıklığına yol açması doğaldır.

21 Haziran 1902'de Rum Patrikhanesi, Selanik Metropoliti Athanasios'a ve Selanik Rum cemaatinin *Kocabaşılar*ına bir mektup gönderdi. Mektupta, Selanik Ortodoks cemaatinin "seçilen Üsküp Metropoliti" Firmilijan"nın atama töreninin Selanik'te yapılması kararına karşı beklenmedik olumsuz tutumunu büyük bir üzüntüyle gördüklerini yazdı. Aslında bu karar onun haklarını veya çıkarlarını hiçbir şekilde etkilemedi. Böylece bu mektupla Patrik ve Kutsal Sinodun büyük üzüntüsünü dile getirdiler. Rum cemaatinin bu davranışının *Kilise*nin kararlarına saygısızlıktan kaynaklanmadığını veya *Kilise*nin Hıristiyanların gerçek çıkarlarını gözetmeyeceğine inandıklarını umuyorlardı. Halk ayaklanmaları ve isyan hareketleri bir yandan *Kilise*nin prestijini ve manevi gücünü, diğer yandan da Hıristiyanların manevi mallarını ve çıkarlarını zedeleyen bir etki yarattı. Mektup, bu olayların kendilerini üzdüğünü ancak bu sözlerin Selanik Ortodoks Rum cemaatinin iyi ruhları için boşuna söylenmeyeceğini umduklarını belirterek sona erdi[166].

Firmilijan 8 Haziran 1902'den itibaren Selanik'teydi. Birçok gün *İngiltere'nin Büyük Oteli*nde (Μέγα Ξενοδοχείο της Αγγλίας) kaldı. Rumlar, Sırplar ve Bulgarlar arasında alışılmadık bir hareketlilik gözlendi. Firmilijan, Selanik Metropoliti ile Yunanistan, Rusya ve Avusturya Başkonsolosu'nu

[162] Ntisli, *age.*, s. 8
[163] Küçük, *age.*, s. 1009-1010.
[164] Selanik Kutsal Metropol Kilisesi, *age.*, s. 177-178.
[165] Selanik Kutsal Metropol Kilisesi, *age*., s. 173-175 ve 177-178.
[166] Selanik Kutsal Metropol Kilisesi, *age*., s. 179.

ziyaret ediyordu. Selanik Metropoliti'ni ayrıca Rusya, Sırbistan ve Avusturya Başkonsolosları da ziyaret ediyordu ve onlar Firmilijan'ı bir an önce atama törenini gerçekleştirmesi için kimi zaman yalvardı, kimi zaman da tehdit ediyordu. Ancak aradan iki gün geçmeden Sırbistan Büyükelçisi, Bulgarlar ile Sırplar arasında kanlı anlaşmazlıkların önlenmesi amacıyla Firmilijan'ın atanma töreninin ertelenmesine karar verildiğini duyurdu[167]. Padişahın başkâtibi, Firmilijan'ın atanma töreninin daha sonraya ertelenmesi yönündeki kararı padişah adına patriğe duyurmak için Patrik'e giderken, Selanik Metropoliti Athanasios, töreni hızlandırmayı düşündü. Rusya ve Sırbistan Büyükelçileri de Patrik'e bilgi vermişti. Olası tepkileri önlemek amacıyla Rum cemaati ve Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*ne duyurmadan, davetin sebebini de açıklamadan, Selanik vilayetinin Piskoposlarından Kitros Metropoliti ve Polin (Polyani) Metropoliti'ni davet etti. Öğrenildiği üzere Rum cemaati, Rum Patrikhanesi'nin emirlerini görev gereği heyete bildirmeyen Selanik Metropoliti'nden açıklama istedi. Ο Μητροπολίτης λέγεται ότι απάντησε: Metropolit'in şu cevabı verdiği söyleniyor: "Bu konu bir cemaat meselesi değil, tamamen dini bir mesele ve bu nedenle cemaatin endişelenmemesi gerekiyor." Daha sonra Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi* bir araya gelerek Metropolit ve Rum Patrikhanesi'ne Firmilijan'ın atanma törenine izin verilmemesinin zorunlu olduğunu duyurdu. Rum cemaati bunun Selanik'teki bir kilisede gerçekleşmesine izin vermeyecekti. Bunun üzerine Metropolit Athanasios, Rum Patrikhanesi'nin Selanik'te kendi kilisesinin, *Stavropigial*[168] olan *Çavuş Manastırı*'nın (Vlatades Manastırı)[169] bulunduğunu ve bu nedenle törenin

[167] Filippidis, *age.*, s. 17, 30-31.

[168] Dionysios D. Valais (Διονύσιος Δ. Βαλαής), *Εκκλησιαστική Ιστορία. Ζητήματα της β' Χιλιετίας (Kilise Tarihi, 2. Binyıl Meseleri)* Μπαρμπουνάκης (Barmpounakis Yayınları), Selanik 2014, s. 697-703. Stavropegian Manastırı: Bazı keşişler zaman zaman İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne yazılı olarak, kendi bölgelerindeki piskoposların manastırlarına yönelik baskıcı muamelesini protesto ediyorlardı. Yerel piskoposlar despotik yöntemlerle müdahale ederek gelirlerini ve varlıklarını gasbediyorlardı. Bunun neticesinde manastırların keşişleri ve manastırların bulunduğu bölgelerdeki sakinler Patrikhane'den manastırlarını, Stavropigial Manastırları olarak belirlemesini istediler. Patrikhane, bu belirleyici çalışmayı gerçekleştirmek için patrik ve sinod bir mührü (mühür/kilise belgesi) (sigilio) yayınlıyordu. Böylece manastırın yargı yetkisini Patrikhane'ye vererek manastırı bölge piskoposunun müdahalesinden koruyordu. Patrikhane, Stavropigial manastırlarının karşılaştığı sorunları elde alıyor ve onlara patrikî koruma sağlıyordu. Bazen Stavropigial manastırları birçok kez yenileniyordu. Bölge piskoposlarından bağımsızlıklarının sağlamlaştırılması, manastırları ve gelecekteki manastır arazileri, şapeller, gayrimenkuller (çiftlikler) ve genel olarak taşınır ve taşınmaz mallar Patrikhane'nin koruması altına alındı. Patrikhane, ilgili sinod kararı korumak için aforoz cezasını uygulayacağı konusunda uyardı. Stavropigial manastırları kilise vergilerinden muaftı. Yalnızca nispeten küçük olan yıllık vergiyi Patrikhane'ye nakdî veya aynî olarak ödediler ve bu miktar yirmi kuruş, elli okka, yağ vb. oluyordu. Stavropigial manastırları kilise vergilerinden muaftı.

[169] Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 47. Çavuş Manastırı (Vlatades Manastırı) Selanik şehrinde hâlâ faal tek manastırdır. Deniz seviyesinden 130 metre yukarıda bir kayanın üstünde yer alıyor. İdari olarak hem Rum cemaatinden hem de Metropol Kilisesinden bağımsızdı.

burada yapılacağını söyledi. Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*nin şu şekilde yanıt verdiği görülüyor: Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*, Metropolit'e Sırp'ın atama törenini gerçekleştirecek bir kilise bulabileceğini ancak Metropolit oradan döndüğünde Metropol Kilisesi bulamayacağını yanıtlamış görünüyor[170]. Selanik Valisi, Bâbıâli'nin emriyle Selanik Metropoliti ve Firmilijan'ı onları korumak için askeri güçlerle takviye etti. Rum Patrikhanesi'ne bir telgraf daha gönderildi. Bu ortamda Firmilijan'ın atama töreni yeniden iptal edildi. Törenin Selanik'te gerçekleştirilememesi Rum cemaati için başarı anlamına geliyordu[171].

Rum Patrikhanesi, Firmilijan'ın atama töreninin Athos Dağı'ndaki bir manastırda (*Stavropigial* olan bir Manastır) yapılmasına karar verdi. Patrik bu yeni kararını bir belge aracılığıyla Aynaroz (Athos Dağı) Karye'deki (veya Kariye, Yunanca: Καρυές [Karyes]. Aynoroz'un başkenti olan köy) Kutsal Sinoda duyurdu. Aynı zamanda *Lavra Manastırı*'nın temsilcisi olan Alexandros Evmorfopoulos'a da özel olarak mektup yazarak Kutsal Sinoddan önce bu konuya destek vermesini istedi. Kutsal Sinod, Aynaroz'daki (Athos Dağı) Kutsal Manastırların onayı olmadan böyle bir konuda karar veremeyeceğini söyledi. Kutsal Manastırların temsilcileri bir araya geldikten sonra meseleye karşı oy kullanmaya karar verdiler. Aynaroz'daki iki Slav manastırının, yani *Agios Panteleimon Rus Manastırı* ve *Hilandar Sırp Manastırı*'nın yalnızca iki temsilcisi, Firmilijan'ın Aynaroz'daki atama töreninin yapılması lehinde oy kullandı. Geriye kalan 17 Rum manastırı ise aleyhte oy kullandı[172].

Böylece, bulunduğu Aynaroz'daki *Hilandar Sırp Manastırı*'ndan Firmilijan, boşta Selanik'e döndü. Orada Rusya, Avusturya ve Sırbistan Konsolosları atama törenine çözüm bulunacağı konusunda kendisine güvence verdi. Ancak hayal kırıklığına uğrayan Firmilijan, atama törenini tamamlamadan Üsküp'e dönmeyeceğini, Aynaroz'a (Athos Dağı) gideceğini ve keşiş olacağını açıkladı[173].

Padişah, Tahsin Bey ve Sadrazam aracılığıyla Firmilijan'ın seçilmesini talep etmeye devam etti. Rusya Büyükelçiliği de bu konuda ısrarcı oldu ve Sırbistan Büyükelçisi adına sık sık raporlamalar yapıldı. Padişah'ın Firmilijan'ın atanması konusundaki ilgisi belirleyici oldu ve kararının uygulanmaması onun ve Bâbıâli'nin Rum Patrikhanesi'ne karşı hoşnutsuzluğuna

---

Her yıl kasalarına önemli miktarda para giriyordu. Bu para esas olarak aşağı şehirde sahip oldukları çok sayıda gayrimenkulden geliyordu. Ayrıca yaz aylarında keşişler, hücrelerin bir kısmını şehrin nemli sıcaklığından kaçmak isteyen zengin Selaniklilere kiralıyorlardı. Manastır barınaklarıyla sınırlı kalan Vlatades Manastırı keşişleri, şehrin sorunlarıyla pek ilgilenmiyorlardı ve hayırseverlik ya da kültürel meselelerle uğraşmıyorlardı.

170 Filippidis, *age.*, s. 19-20, 33-34.

171 Filippidis, *age.*, s. 20-21, 33-35.

172 Filippidis, *age.*, s. 35-36.

173 Filippidis, *age.*, s. 36.

neden oldu. Zaman zaman ortaya çıkan ve sonsuz sayıdaki Rum Patrikhanesi'nin dini meselelerine karşı Bâbıâlinin kasıtlı bir isteksizliği ve kayıtsızlığı vardı. Sadrazam'a, devam eden dini işlerle ilgilenmemesi ve Padişah'ın önünde bunlardan asla bahsetmemesi emredildi. Rum Patrikhanesi'nden birçok kez Sadrazam'ı ziyaret ederek, padişaha yaklaşmak için aracılık yapmasını istemiştiler. Sadrazam, Padişah'ın o kadar hoşnutsuz olduğunu ve kimsenin dini bir meseleyi önüne getirmeye cesaret edemediğini belirtti. Rum Patrikhanesi'nin Firmilijan'ın atanmasına direndiği on sekiz aylık dönem boyunca *Kilise*nin kaybının boyutu büyüktü[174].

Rum Patrikhanesi ise bu baskılara rağmen daha ciddi bir neden söz konusu talebe boyun eğmeye zorlayana kadar boyun eğmedi. Antakya *Patriklik Tahtı'nın* (Πατριαρχικός Θρόνος [Patriarchikos Thronos]) Pan-Slavistlere mensup olan Meletios tarafından düzensiz bir şekilde işgal edilmesi tehlikesi ortaya çıktı. Ancak Rum Patrikhanesi'nin bununla baş edebilmesi için Bâbıâli'nin ve Padişah'ın ilgisine ihtiyacı vardı. Padişah'ı sakinleştirmek ve desteğini güvence altına almak için Firmilijan'ın atanmasına devam etmek istediklerini ona duyurmayı gerekli gördüler[175].

Rum Patrikhanesi, Firmilijan'ın atanma töreninden sonra Rusya'nın vaat ettiği bazı beratlar karşılığında Bulgar *Eksarhlığı*'na verileceğinden korksa da Patrik III. Ioakeim (1878-1884 ve 1901-1912) onu kabul etmek zorunda kaldı. Bâbıâli'nin ve Rusya Büyükelçiliği'nin o kadar baskılarına maruz kaldı ki kabul etti. Üsküplü Rumlara sessiz kalmaları ve barışı korumaları gerektiğini, çünkü protesto etmelerinin haklı bir nedeni olmadığını tavsiye etti. Rumların Selanik Metropoliti'ne sunduğu binlerce imzalı dilekçeyle Firmilijan'un atama töreninin iptali talep edildi[176].

Son olarak Rum Patrikhanesi, Firmilijan'a, atanma töreninin İstanbul'dan gönderilecek üç Sinodal Başrahip tarafından yapılacağı Dedeağaç'a gitmesini emretti. Orada da tepkiler oldu ve yine atama töreni iptal edilecekti. Ancak Firmilijan'ın atanma töreni, 15 Haziran 1902'de İstanbul'dan gelen üç Sinodal Başrahip tarafından, Dedeağaç'tan Edirne'deki Enez kasabasındaki *Skaloti (Σκαλωτή) Rum Stavropigial Manastırı*'nda gizlice yapıldı[177].

Ancak Bâbıâli tarafından yayınlanan irade, Firmilijan'ı Metropolit değil, sadece Müfettiş (Τοποτηρητή) olarak atadı. Bu durum Sırp tarafında öfke yarattı ve İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği tarafından Bâbıâli'ye yeni raporlar gönderildi. Bâbıâli'nin, Rusya'nın başka meseleleri karıştırmasından duyduğu korku, Rum Patrikhanesi'ne irade söz konusu iradenin

[174] Filippidis, *age.*, s. 13-15.
[175] Filippidis, *age.*, s. 16.
[176] Filippidis, *age.*, s. 31-32, 34.
[177] Filippidis, *age.*, s. 36-37. Angelopoulos, Το επισκοπικό ζήτημα της, s. 275

yayınlanmasıyla Firmilijan'ın atanması sorununun tamamlanmış sayılması gerektiğini bildirmekte acele etmesine neden oldu[178].

Atama Töreni Sonrası Metropolit Firmilijan

Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atandığı Üsküp'te duyurulunca Üsküp Rum cemaati Metropol Kilisesi'ni kapattı. Rum cemaatinin bu eylemini öğrenen Üsküp'te Sırbistan Konsolosu Kurtoviç, Yunanistan Konsolosu'nu ziyaret ederek arabuluculuk yapmasını istedi. Firmiljian Üsküp'e döndü. Sırp Konsolosu ve Sırp öğretmenler tarafından kabul edildi. Metropolit evine doğru yola çıktılar. Metropol Kilisesi kapalı kaldı. Üsküp Rum cemaati Firmilijan'ı Metropolit olarak tanımıyordu. Metropol Kilisesi, Rum Patrikhanesi ve Üsküp'te Yunanistan Konsolosu'nun ısrarları üzerine üç gün sonra nihayet açıldı[179].

Sırp Metropoliti'nin Üsküp'e dönüşünden sonraki ilk Pazar günü, ilk ayin sırası Sırpça ve ardından Yunanca yapıldı. Sırp dilinde düzenlenen ayine Sırp öğretmenler ve aileleri, Chatzikostaioi (Χατζηκωσταίοι) kardeşlerin beş ailesi, Chatzi Panou (Χατζή Πάνου) kardeşlerin beş ailesi, Perolekis (Περολέκης) ailesi ve Sodof (Σόντωφ) ailesi katıldı. Yazıldığı gibi Firmiljian, Üsküp'e geldiği ilk günden itibaren bölgesindeki tüm Rum unsurlarını ortadan kaldırmak istemekle övünüyordu. Bu tür ifadeler, eğer doğruysa, bunların Rum Patrikhanesi'ne bağlı bir Metropolitin beyanları değil, *Otosefal* Sırp kilisesinin bir Metropolitinin beyanları olduğunu gösteriyordu. Bu onun Makedonya'da Sırplığın hakimiyetini amaçlayan yeni bir siyasi fikir için mücadele ettiğini gösteriyordu. Sırpların bu politikası Avusturya ve Rusya tarafından defalarca teşvik edildi ve pekiştirildi[180].

Firmilijan özellikle şunları yaptı: A) Sırp dilinde bir genelge yayınladı ve burada *Büyük Kilise*nin değil, *Otosefal* Sırp kilisesinin adı altında, tanınmış Azizler Savvas, Cyril ve Methodios'un yardım ve lütfunu dile getirdi. Bu genelgeyle aynı zamanda Metropolit görevini de üstlendiğini duyurdu. Ayrıca bunu Rum Patrikhanesi'nin Rum Metropolitlerine ve din adamlarına da gönderdi. B) Metropolit evinin kapısına mermere oyulmuş "Ortodoks Rum Cemaati Paisios Metropoliti" (Παΐσιος Μητροπολίτης της Ορθόδοξης Ελληνικής Κοινότητας) yazısını perdeyle kaplattı. C) Metropol Kilisesinin arşivlerini yok etti. D) Üsküp Metropol Kilisesinde Yunan dilinin kullanımı kaldırıldı, ayinlere Sırp dili getirildi ve belgeler Sırpça yazılmaya başlandı. E) Kutsal Ayin sırasında yalnızca *Otosefal* Sırp kilisesi tarafından kullanılan, ancak *Büyük Kilise* tarafından kullanılmayan dini formülleri tanıttı. Bu yeniliklerden biri, her zamanki gibi "Üç Hiyerarşi" («Τρεις Ιεράρχες») [181] yerine Aziz Sava, Cyril ve Methodios'u anmasıydı. Üç Hiyerarşiyi Aziz

[178] Filippidis, *age.*, s. 31.
[179] Filippidis, *age.*, s. 21-22, 32, 37-38.
[180] Filippidis, *age.*, s. ιζ, 39.
[181] Üç Hiyerarşi, John Chrysostom, Büyük Basil ve Gregory Nazianzus veya İlahiyatçı

Savvas'la değiştirdi. Aziz Savvas, *Büyük Kilise* tarafından değil, *Otosefal* Sırp kilisesi tarafından tanınan bir Azizdi. Ne Ruslar ne de Bulgarlar onu Aziz olarak tanıyorlardı. Aziz Savvas 14 Ocak'ta kutlanıyordu ve Sırplar tarafından *Eğitim Bayramı* ve Millî bayram olarak belirlendi, çünkü Sırbistan hükümdarı Stefan Nemanija'nın oğlu Aziz Savvas, Sırp harflerinin büyük bir destekçisiydi. Cyril ve Methodios, *Büyük Kilise* tarafından da Slavların havarileri olarak tanınıyordu[182]. F) Üsküp Metropol Kilisesinde Firmilijan, Sırp Kilisesi Metropoliti'nin adını "Sırpların Patriği" olarak anıyordu. Bazen Patrik Ioakeim'in adını da anıyordu[183].

Ancak başka bir yerde yazıldığı gibi, Metropolit Firmilijan, Bulgar Kilisesi gibi *Şizmatik* bir Sırp kilisesinin değil, Osmanlı Devleti'nde Rum Patrikhanesi'nin yanında bir *Sırp Kilisesi*nin kurulmasını istiyordu. Sırpların Rusya üzerinden elde ettiği başarıların bir sonucu olarak: A) Bulgar bölünmesine tabi olmayan, kendilerini Rum olarak gören ve kalplerinde Rum fikirleri taşıyan Slav Ortodoksları, *Büyük Kilise*den ayrılmak istemeyecekleri için kolaylıkla Sırplığa katılabilirlerdi. Onlar da çocuklarını memnuniyetle Sırp Mekteplerine gönderecektiler ve ayinlerini Slav dilinde yapacaklardı. Bu hak, Kosova'nın Slavca konuşan Ortodokslarına uzun zamandır tanınıyordu. B) Rum Metropolitlerinin elinde bulunan Rum Metropol Kiliselerine Sırp hiyerarşilerinin atanması ile bir yandan *Büyük Kilise* zayıflayacak, diğer yandan Slav Metropolitleri zamanla Rum Patrikhanesi'nin Kutsal Sinoduna girecekti[184].

Firmilijan, Sırp dilindeki ilk ayininin sonuna doğru, aynı zamanda Üsküp'teki *şehir mektebi*nin de müdürü olan Rum cemaati başkanı *Arhimandrit* Irenaeus'a Rum Patrikhanesi'nin iki genelgesini verdi. Bunlar Yunanca yazılmıştı ve Firmilijan'ın atanması ve yeni dini görevleriyle ilgiliydi. *Arhimandrit* Eirinaios'tan, ayinin Yunanca olarak yapılacağı zamanda bunları Rumlara okumasını istedi. Firmilijan, Metropol Kilisesindeki *despotik taht*a (Δεσποτικός Θρόνος [Despotikos Thronos]), cüppesini giymeye devam etti ve Yunancada ayinin başlamasını bekledi. Irenaeus, Rumların açık emriyle genelgeleri Firmilijan'a iade etti ve kendisi içeride kaldığı sürece Rumların Metropol Kilisesine girmeyeceklerini duyurdu. Rum rahiplerinin ayini yerine getirmesine izin vermek için onun Metropol Kilisesinden ayrılmasını bekliyorlardı. Firmilijan ona neden geç kaldıklarını sorduğunda karakteristik olarak şunları söyledi: "Rum cemaati sizi istemiyor ve sizi Metropolit olarak tanımıyor ve ayini gerçekleştirebilmemiz için sizden çekilmenizi istiyor". Rusya ve Sırbistan Konsolosları da oradaydı. Metropol Kilisesinden ayrılan Firmilijan, Rum Patrikhanesi'ne telgraf çekerek

idi. Onlar Ortodoks Hıristiyan inancının ilahiyatçıları ve azizleri, eğitim ve öğrencilerin koruyucularıydı.

[182] Filippidis, *age.*, s. ιη, ιθ. İstanbul Rum Patrikhanesi Arşivi (Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως) (İEP Arş.) (Αρχ. ΟΠΚ), 77/574/22 Ocak 1904.

[183] Filippidis, *age.*, s. ιη, ιθ.

[184] Filippidis, *age.*, s. 5

Arhimandrit Irenaeus ve Rum cemaatinin kendisini Metropol Kilisesinden kovduğunu bildirdi. Aynı gün Firmilijan, *Arhimandrit* Irenaeus'a ve Pappatheodoros (Παππαθεόδωρος) veya Papatraianos (Παπατραϊανός) adlı bir rahibe *tatil cezası* (ποινή αργίας [poini argias]) verdi[185].

Başka bir yerde söylendiği gibi, olaydan haberdar olan Rum Patrikhanesi, yukarıdaki iki rahibe dini *tatil cezası* (ποινή αργίας [poini argias]) verdi. Özellikle, Ahrimadrit Irenaeus'un genelgeyi okumayı reddetmesi, Firmilijan'ın Üsküp Ortodoks Rum cemaati tarafından tanınmaması ve iki rahibin Firmilijan'ı Üsküp Metropoliti olarak anmayı reddetmesi nedeniyle ceza verdi[186]. Rum cemaati, Rum Patrikhanesi'ne bir mektup göndererek, *Arhimandrit* Irenaeus ve diğer din adamlarının Metropolit olarak Firmilijan adını anmalarını yasakladıklarını ve olup bitenlerden genel olarak Irenaeus ve diğer din adamlarının sorumlu olmadığını bildirdi. Rum Patrikhanesi, belki de Bâbıâli ve Büyükelçilerin baskısıyla Irenaeus'u geri çağırdı[187]. Ancak, başka bir yerde de belirtildiği gibi, Rum Patrikhanesi 13 Temmuz 1902'de Firmilijan'a, Kutsal Sinodun üzülerek bir Patriklik mektubunu Üsküp Rum cemaatine ilettiğini ve bunu *Arhimandrit* Irenaios'a teslim ettiğini bildirdi. Bu mektupla Üsküp Rum cemaatine Kutsal Sinod kanunu ve kararına uyması ve Firmilijan Metropoliti'ni tanıması gerektiğini belirttiler. Sonuçta *Ana Kilise* (Μητέρα Εκκλησία [Mitera Ekklisia]), Rum Cemaatinin özel haklarını sevgiyle sağladı. Rum cemaatine rahiplerin ve öğretmenlerin seçimi gibi kendi işlerinin idaresinde bağımsız olma hakkını vermişlerdi. Metropolit Firmilijan yalnızca resmi olarak onay verecekti. Ancak onların da Firmilijan'ı ruhani liderleri olarak tanımaları ve saygı duymaları gerekirdi. Ayrıca, cezalandırılan rahiplerin af dilemeleri gerektiğini ve bundan sonra ayinlerinde Firmilijan'ın başrahip adını anmaları gerektiğini duyurlardı. Böylece Firmilijan'dan özürlerini kabul etmesini, cezalarını kaldırmasını ve ikinci tapınağın inşasına kadar ilahi ayinlerde mevcut rejimin uygulanmasını sağlamasını istediler[188].

Ancak 3 Ağustos 1902'de Rum Patrikhanesi'nin *Arhimandrit* Irenaios'a yazdığı yeni bir mektup, ilişkilerinin hemen düzelmediğini doğruladı. Son ikazlara rağmen yasal kilise otoritesine karşı disiplin karşıtı tavrını sürdürdüğünü belirtti. Bunun için Sinod bir kararıyla kendisinin oradan kesin olarak geri çağrılmasına karar verildi ve söz konusu mektubu aldıktan sonra derhal Üsküp'ü terk ederek İstanbul'a gitmesi istendi. Onu önlerine çıkması için çağırdılar[189].

Aynı gün Rum Patrikhanesi, Firmilijan'a da *Arhimandrit* Irenaeus hakkında bilgi veren bir mektup daha gönderdi. Rum Patrikhanesi aynı zamanda

185 Filippidis, *age.*, s. 40-41.
186 Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 136-138.
187 Filippidis, *age.*, s. 42.
188 Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 137-138.
189 Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 138.

Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*ne de bir mektup yazarak, *Kilise*nin daha önce kendisine tebliğ edilen kararlarına uymasını istedi. Ayrıca Firmilijan'dan yanlış anlamaların ortadan kaldırılmasına, barış ve uyumun yeniden sağlanmasına katkıda bulunması, merhamet ve sevgi göstermesi ve herhangi bir kaçınılmaz olayı önlemek için iki rahipten diğerinin görev yapmasına izin vermesi için yalvardı[190].

Rum cemaati tepkisini sürdürdü. Sırplar, Firmilijan aracılığıyla Rum cemaatine 2000 adet *yirmi frank* Rum kilisesini satın almayı teklif etti. Bâbıâli yeni bir Rum kilisesinin inşası için bir arsa tahsis etme sözü vermiş gibi görünüyordu, ancak Rum Cemaati, Sırpların kendi kiliselerini istedikleri için Rum kilisesini satın almak yerine kendi kiliselerini inşa etmeleri gerektiği yanıtını verdi. Rum Patrikhanesi, yorumlandığı gibi, Rum cemaatinin iki temsilcisini Firmilijan'ın yanında yer almaya ikna ederek Rum cemaati içinde anlaşmazlık yaratmaya çalıştı. Daha sonra onlar da Rum cemaatini de Firmilijan'dan yana olmaya ikna edeceklerdi. Ancak bu da yine istenen sonuçları getirmedi[191].

Firmilijan Sorunu'nun Kesin Çözümü

16 Ekim 1902'de Rum Patrikhanesi, Firmilijan'a, Kutsal Sinodun, Üsküp Rum cemaatinin sorunlarının daha iyi düzenlenmesi ihtiyacını dikkate alarak, bu konuları incelemek üzere bir patrik eksarhının gönderilmesini onayladığını yazdı. Yeni Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi* ve İdari Komite üyelerinin seçimine devam edecek, aynı zamanda yetkili kişilerle araştırma yaparak, önceden kararlaştırılan şekilde yeni kilisenin inşası için uygun alanı belirleyecekti. Böylece İstanbul'daki *Piskoposun başyardımcısının dairesi*'nin (Μεγάλη Πρωτοσυγκελλία [Megali Protosygkelia]) sekreteri *Diyakoz* Ierotheos Anthoulidis'i (Ιερόθεος Ανθουλίδης) Üsküp'e göndereceğini duyurdu[192].

1 Kasım 1902'de Rum Patrikhanesi, Firmilijan'a bir mektup göndererek, onun Hıristiyanların çeşitli eğitim ve diğer ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla bir geziye çıkmasından ve genel olarak gösterdiği gayretten memnun olduklarını bildirdi. Tamamen eksikliğini fark ettiği din adamlarının eğitiminin gerekliliğine dikkat çekti. Ayrıca Firmilijan'ın, teftiş için gönderilen *Diyakoz* Ierotheos Anthoulidis'in oradan İstanbul'a dönmesi üzerine Üsküp Rum cemaatinin başına uygun bir rahip gönderilmesi yönündeki talebine de Rum Patrikhanesi olumlu yanıt verdi. Son olarak Rum Patrikhanesi, Üsküp Rum cemaatindeki kötü ve anormal olanların kesin olarak halledilmesinden sonra düzenin aynen kalmasını talep etti[193].

---

[190] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 138-139.
[191] Filippidis, *age.*, s. 43-44.
[192] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 139.
[193] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 139.

20 Kasım 1902'de Rum Patrikhanesi, Firmilijan'a, Üsküp Metropol Kilisesinin, Üsküp Rum cemaati üyeleri için bile Sırp dilinde evlilik ruhsatı verdiğine ilişkin bir mektup gönderdi. Bu, *Diyakoz* Ierotheos Anthoulidis'in incelemesi sırasında onlara bildirdiği bir bilgiydi. Bu nedenle bir Sinod kararıyla Firmilijan'dan Üsküp Rum cemaati üyelerinin evlilik ruhsatlarının soyadları değiştirilmeksizin Yunanca düzenlenmesini istediler. Ayrıca bu mektupta Üsküp Metropol Kilisesinin *Ruhani* ve *Karma dini mahkemeleri*ne de Üsküp Rum cemaatinden üyelerin de başkanlık edeceğini bildirdiler. Yani, *Ruhani Mahkeme*de o cemaatin ilgili başrahibi, *Karma Mahkeme*de ise o cemaatin başrahibi ve *Kocabaşılarından* biriydi. Ayrıca *Diyakoz* Ierotheos Anthoulidis'in denetimine göre, mevcut kilisenin gelirlerinin yönlendirilmesi ve yönetimi ile ilgili konularda herhangi bir yanlış anlaşılmayı önlemek için mevcut geçici rejimin hiçbir değişikliğe uğramadan uyulması gerektiği vurgulandı. Bu, Rum cemaatinin özel kilisesinin tamamlanmasına kadar, yani Rumlar ve Sırplar aynı kilisede bir arada yaşadıkları sürece geçerli olmalıydı[194].

Son olarak Üsküp'te Rum cemaati, *Diyakoz* Ierotheos Anthoulidis'i Üsküp'e gönderdikten sonra Firmilijan'ı Üsküp Metropoliti olarak tanımaya ve kiliseyi ona teslim etmeye istekli görünüyordu, ancak aşağıdaki koşullar altında: A) Rum kilisesinin inşası için ilgili arsanın Bâbıâli tarafından kendi cemaatine verilecekti. B) Söz verilen 2000 adet *yirmi frank* Rum Patrikhanesi'ne verilecekti[195]. C) Yeni Rum kilisesinin inşası için irade ve *Patrik* ve *Sinod sigillion* (Πατριαρχικό Σιγίλλιον. Patrikhane ve Sinod kararlarının yazdığı kayıt) çıkarılacaktı[196]. D) Kilisenin tamamlanmasından sonra açılış töreni düzenlenecekti. E) Metropol Kilisesi *Karma Konseyi*ne Rum cemaatinden üç, *Ruhani Mahkeme*ye ise iki temsilci katılacaktı. Patrikhane tarafından atanacaklardı. F) Rumlar için Metropol Kilisesinin evlenme ruhsatları ve diğer belgeleri Yunanca yazılacaktı. G) Rum cemaatinin Kilise başrahibi Firmilijan'ın yokluğunda onun yerini alacaktı. H) Rum Cemaati genel olarak işlerini kendi başına çözecekti. Rum rahiplerini ve öğretmenlerini ve aynı zamanda Rum mektebinin müdürü olacak olan *Arhimandrit*ini kendisi atayacaktı. Normalde bu konuların yönetilmesinden bölgenin Metropoliti sorumluydu. Mahkemede başkanlığında Sırp Metropoliti bulunacak, ancak Rum *Arhimandrit* iki *Kocabaşıyla* birlikte katılacaktı[197].

---

[194] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 140.

[195] Filippidis, *age.*, s. 43-44, 50. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121, 136-137.

[196] Filippidis, *age.*, s. 50. KSMK Arş., ÜRC., 5657/14 Nisan 1900. KSMK Arş., ÜRC., 5658. KSMK Arş., ÜRC., 5668. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121, 136-137.

[197] Filippidis, *age.*, s. 43-44, 50. KSMK Arş., ÜRC., 5662/08 Nisan 1904. Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121, 136-137.

1 Aralık 1902'de Rum Patrikhanesi, Üsküp Rum cemaatinin bağımsız ve kendi kendini yöneten bir cemaat ve *kilise bölgesi* (ενορία [enoria]) olarak statüsünü tanımlayan *Patrik* ve *Sinod sigillion* gönderdi. Üsküp'e gönderdiği *Diyakoz* Ierotheos Anthoulidis'in incelenmesi sonrasında aşağıdakileri onayladıklarını açıkladı: A) Normalde Üsküp *Metropol Kilise bölgesi*nin bir parçası olan Üsküp Rum cemaati, kendi işlerinde bağımsız ve kendi kendini yöneten bir topluluk olarak işlev görecekti. Kendi altında yasal olarak seçilen kurumları, yani *Kocabaşılık Meclisi*nin üyeleri, *Kilise Komitesi*ni ve *Mektep Yönetici Komisyonunu* dini açıdan organize etme ve yönlendirme hakkına sahip olacaktır. Ayrıca belirli durumlarda, *İsa'nın Ortodoks Kilisesi*'nin dini ve kutsal kurallarına uygun olarak, kendi çıkarlarına uygun gördüğü ve dilediği zaman genel kurulları toplama hakkına da sahip olacaktı. B) Bağımsız ve kendi kendini yöneten bir cemaat olarak, yakında kendi kilisesine kavuşacaktı. Kilise *Aziz Minas* adına inşa edilecekti. Sahip olduğu kız ve erkek mektepleri bile onun tartışmasız mülkü olacaktı ve hiçbir dini, siyasi veya etnolojik neden onun bu statüsünü etkilemeyecekti. Başvurusu üzerine ancak *İsa'nın Büyük Kilisesi*ne bağlı Kutsal Metropol Kilisesi Üsküp aracılığıyla koruma alabilecekti. C) Rum cemaati, ilgili başrahip, dini eğitimci ve yardımcılarını, yani rahipleri ve diyakozları bulacaktı. Bunlar, Aziz Minas *Kilise Komitesi* tarafından talep edilecek ve *İsa'nın Büyük Kilisesi* aracılığıyla bulunacaktı. Ancak *Mektep Yönetici Komisyonu,* gençlerinin eğitimi için uygun öğretmenleri de davet edecekti. D) Rum cemaati, papaz ve öğretmenlerin seçimini tamamladıktan sonra, onları görevlerine başlamak üzere Üsküp Metropoliti'ne tanıtacaktı. Metropolit'in kutsanmış dileğini ve görevlerini yerine getirme iznini alacaklardı. Öğretmenlerin, öğretmenlik yapabilmeleri için ilgili lisansı alması gerekecekti. E) Başrahibin, yardımcı rahipleriyle birlikte Üsküp Metropoliti'ne tereddütsüz bir teslimiyet ve tüm ayinlerde onun adını anmaları gerekecekti. Üsküp Metropoliti, Rum cemaati tarafından seçilen rahipleri, örneğin *İsa'nın Büyük Kilisesi*nin ahlakını, dindarlığını ve doğru ve onurlu yaşamını zedelemeleri gibi istisnai durumlar dışında, itirazsız olarak kabul etme görevine sahip olacaktı. F) Adli davalar *Ruhani Mahkeme*de ve Metropol Kilisesi *Karma Konseyi*nde değerlendirilecek ve yargılanacaktı. *Ruhani Mahkeme*de, Üsküp Rum cemaatinin başrahibi daimi üyeydi; Metropol Kilisesi *Karma Konseyi*nde ise, cemaat tarafından yetkin bir şekilde atanan *Kocabaşılar*dan biriyle birlikte başkandı[198]. G) Üsküp cemaati, papazın, öğretmenin ve tapınak bekçisi-temizlikçisinin (νεωκόρος [neokoros]) maaşı ile mekteplerin ve tapınağın işleyişinden kaynaklanan tüm acil ihtiyaçların yükünü üstlenecekti[199]. *Aziz Minas Kilisesi* ve mekteplerinin bakımı için Üsküp Rum cemaati aşağıdakilerden gelir elde edecekti: A) bağışçılardan yıllık 2000 frank bağış. B) kilisenin girişindeki *bağış kutusu*ndan (παγκάρι [pagkari]). C) Rum cemaati üyeleri

[198] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 140, 142-143.
[199] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 239.

tarafından verilen ve o zamana kadar Üsküp'teki *Kurtarıcı İsa Kilisesi'*ne ait olan mülklerin kiraları. Artık bunlar *Aziz Minas Kilisesi*'nin devredilemez malı olacaktı. D) düzenli ve olağanüstü abonelikler ve teklifler. E) Tapınağa sunulan bağışlar, haraçlar ve sadakalar[200]. Ancak belirtildiği gibi Üsküp Rum cemaatinin içinde bulunduğu zor mali durum nedeniyle bazen patriklikten yeterli desteği alamayan bir öğretmeni işten çıkarıyordu ya da borç alıyordu[201]. Binanın tamamlanıp açılışından sonra uygulamaya konulacak olan yeni kilise ile ilgili hususlar dışında yukarıdaki hükümler derhal uygulamaya konulacaktı[202].

Son olarak Üsküp *Kurtarıcı İsa Rum Metropolit Kilisesi*, Rum Patrikhanesi tarafından onaylanan özel bir anlaşma sonrasında *Yunan-Ulah*lardan tarafından Sırplara verildi. Sırplar, yeni *Aziz Minas Kilisesi*nin inşası için Rum cemaatine 40.000 dinar[203] veya frank[204] verdi[205]. Para uzun zaman önce Patriklik Fonu'na yatırılmıştı. 5000 Osmanlı lirası değerindeki cemaat mülkleri Rum cemaatinde kaldı[206]. Paranın uzun zaman önce yatırıldığı yorumuna gelince, soruşturmanın bir başka noktasında, aşağıda bahsedileceği üzere 1905 yılında bu tutarın henüz ödenmediği ortaya çıktı[207].

Rum tapınağı şehrin en yüksek yerinde inşa edilmişti ve yanında da Rum mezarlığı bulunuyordu. Bölgede fresklerin ve Yunanca yazıtların bulunduğu bir Bizans tapınağının kalıntıları vardı. Orada Rum cemaati daha büyük bir tapınağın inşaatına devam ediyordu ancak kaynak yetersizliğinden dolayı bu inşaat durdurulmuştu. Ayinin kutlanabilmesi için sadece bir bölüm inşa edildi[208].

Ancak Sırplar da yukarıdaki talepleri kabul etmedi ve sorun devam etti. Sonuç olarak: A) Üsküp Rum cemaati Firmilijan'ı Metropolit olarak tanımamaya ve ayinlerinde onun adını anmamaya devam etti. B) Tapınaktaki ayinleri ilk üç hafta önce Yunanca, sonra Slavca, dördüncü haftada ise önce Slavca, sonra Yunanca yapmaları ayarlandı[209].

18 Şubat 1903'te Rum Patrikhanesi, Metropolit Firmilijan'a ve Üsküp Rum cemaati *Kocabaşılık Meclisi*nin üyeleri ve Komiserlerine yazdığı bir mektupla, *Arhimandrit* Paisios Papapaisiou'nun (Παΐσιος Παπαπαϊσίου) Üsküp Rum cemaatinin başrahibi olarak atandığını bildirdi. *Arhimandrit* Paisios bizzat ilgili yönetmeliği ve *Patrik* ve *Sinod sigillionu* Üsküp

[200] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 143.
[201] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 239.
[202] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 143-144.
[203] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121.
[204] Filippidis, *age.*, s. 50.
[205] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121. Filippidis, *age.*, s. 50.
[206] Filippidis, *age.*, s. 50.
[207] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 149.
[208] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 239.
[209] Filippidis, *age.*, s. 21, 44.

Metropol Kilisesine takdim etti. O, bilgili, mütevazı ve basiretli bir adamdı. Onun seçilmeye layık olacağına inanıyorlardı. Firmilijan'dan baba sevgisi göstermesini ve ona yardım etmesini istediler. Metropol Kilisesi'nin arşivlerine bırakılmak üzere Patrik'in imzasıyla onaylanmış gerçek bir kopyasını gönderdiler[210].

Rum Patrikhanesi, 17 Haziran 1903'te Firmilijan'a yazdığı bir mektupta, Üsküp'teki Sırpların Kilise'nin Rum cemaatine ait olan arsayı talep etmeye başladığını öğrenince şaşırdığını belirtti. Bu durum, iki Ortodoks cemaatinin dini ilişkilerine yönelik yakın zamanda bir düzenleme yapılmış olması nedeniyle Rum Patrikhanesi'ni üzdü. Rum Patrikhanesi bu nedenle Firmilijan'ın din kardeşleri arasında yeni düşmanlık nedenlerinin ve karşı iddiaların doğmasını önlemek için müdahale edeceğini umuyordu[211].

17 Haziran 1903'te Rum Patrikhanesi hem Başrahip Paisios'a hem de Üsküp Rum cemaatine mektuplar göndererek, Üsküp'teki Ortodoks Sırp cemaatinin harika insanlarının da aynı dilek ve talebi dile getirdiğini bildirdi. *Aziz Minas Kilisesi*nin inşası ve açılışına kadar, mevcut kutsal Metropol Kilisesi'nde her iki toplumun kutsal hizmetlerine ilişkin konuların her ikisini de tatmin edecek şekilde düzenlenmesini istediler. Başka bir deyişle, Pazar günleri ayinler dönüşümlü olarak, bir Pazar günü Yunanca ve bir Pazar günü Sırpça olarak, hafta arasına denk gelen tatillerde ise Yunanca ve Sırpça olarak yapılacaktı. Ayin Yunanca yapıldığında Rum tarafı, Sırpça yapıldığında Sırp tarafı gelirleri alacaklardı. Rum Patrikhanesi, ilişkilerinin tehlikeye düşmeyecek şekilde her zaman barış içinde olması gerektiğini dikkate alarak onların düşüncelerini ve görüşlerini sordu[212].

Üsküp'te *Yunan-Ulah*ları ile Sırplar arasındaki ilişkiler, Bulgar *Eksarhlığı* nedeniyle zaman zaman zorlaştı. Ancak sonunda dini, eğitimsel ve toplumsal konularda aralarında her zaman Rum Patrikhanesi'nin arabuluculuğuyla bir uzlaşma sağlandı[213].

Bulgar Milliyetçi Mücadelesi ve *Firmilijan Sorunu*

*Büyük Kilise*yi sadece "bu mürted Sırp'a" tahammül etmeye değil, aynı zamanda onu Üsküp'teki Rum cemaatine dayatmaya çalışmaya zorlayan nedenler arasında muazzam boyutlara ulaşan Bulgar Milliyetçilik Mücadelesi de vardı. Kosova Vilayeti genelinde, Bulgar *Eksarhlığı*'nı tanımayan ve Kilise sahibi olan Ortodoks Slav dili konuşan halk, Bulgar *Şizması*ndan önce olduğu gibi hizmetlerini Slav dilinde yerine getiriyordu. Üsküp şehrinde, görüldüğü gibi, Bulgar *Şizması* döneminden o zamana kadar

[210] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 144-146.
[211] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 146.
[212] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 147.
[213] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 121.

Ortodokslar, kendilerine kalan eski Rum Metropol Kilisesi'ne gidiyor ve ayin her zaman Yunanca yapılıyordu[214].

Bunun üzerine Bulgar *Eksarhlığı*, Slav nüfusun kendisine ait olduğunu iddia etti ve Bâbıâli'den tüm Ortodoks kiliselerinin kendisine teslim edilmesini istedi. Slav halklarının Bulgar *Eksarhlığı*'na girmeyi reddetmeleri durumunda, onların ayinlerini Yunanca yapmalarını talep etti, çünkü Yunanca, ait oldukları Rum Patrikhanesi'nin dini diliydi. Bulgar *Eksarhlığı* bu talebi kasıtlı olarak yaptı çünkü birçok kişiyi Rum Patrikhanesi'nden ayrılmaya zorladı. Yunan dilini anlayamadıkları için Bulgar *Eksarhlığı*'nı tanımak zorunda kalacaklardı. Bulgar *Eksarhlığı* birçok Tapınağı ele geçirmeyi başardı ve birçok köy Bulgar *Şizması* kapsamına girmek zorunda kaldı. Bulgar *Eksarhlığı*'nın Bulgar Komitesi'nden aldığı yardımla, eğitim alanında ve diğer yerlerde Bulgar öğretmenler ve diğer ajanlar aracılığıyla din propagandası yapma taktikleri geliştirerek, zamanla Slav dilini konuşanları Bulgarlaştırmayı başardılar. Hâkim kötü unsurların çeşitli şekillerde baskılarına maruz kalanlar, "kurtuluş" ve "özgürlük" için Bulgar *Eksarhlığı*'na başvurdular[215].

Eğer millî iddialarını genişleten Sırplar onları durdurmasaydı belki de Üsküp Sancağı'nın Ortodoks Slavlarının Bulgarlaştırılmasını tamamlamaya ilerleyebileceklerdi. Sırplar kendilerini Bulgarların savaştığı ortodoksluğun koruyucusu ilan ettiler. Dilsel nedenlerden dolayı benzer bir kabileye mensup olduklarını söyledikleri Ortodoksları güçlendirmeye giriştiler. Propagandalarıyla Sırp milliyetçiliğini yaydılar ve Slavca konuşanları Sırp olduklarına ikna ettiler. Aralarında Bulgar *Şizması*nı takip edenlerin de bulunduğu pek çok kişiyi çekmeyi başardılar. Sırp propagandası mektepler ve diğer manevi ve maddi yollarla yürütülüyordu. Bulgar *Eksarhlığı* ve *Bulgar Komitesi*nden herhangi bir tepki gelmeseydi, *Şizmatik* köylerin çoğu Ortodoksluğa dönüp Sırplığı benimseyeceklerdi. Bâbıâli yakınında düzgün bir şekilde çalışan Sırplar, Rusya'nın aracılığı ile 1895 yılında Makedonya ve Kosova'da Sırp Mektepleri kurmayı başardılar. Bu tarihten itibaren Osmanlı yönetimi, Sırp Ortodoks unsuruna karşı daha hoşgörülü ve olumlu bir tutum sergilemeye başladı[216].

Sırplar, Üsküp'teki başarının ardından *İpek Sırp Patrikhanesi*nin yeniden kurulması yoluyla Osmanlı Devleti'nde *Otosefal* bir Sırp kilisesinin kurulmasını istediler. Buna, beş metropol *kilise bölgesi* ile bölünmesi amaçlanan Üsküp ve Priştine *Metropol Kilise bölgesi* de dahil olacaktı. Amaç, Sırp Başrahiplerinin sayısını artırmak ve Makedonya'daki bazı Rum *metropol kilise bölgeleri*ni ele geçirmekti. Köprülü ve Prespa ve Ohrid Rum Metropol Kiliselerini ele geçirmeye çalışıyorlardı. O zamana kadar resmi olarak

[214] Filippidis, *age.*, s. tθ, 2, 7.
[215] Filippidis, *age.*, s. 2.
[216] Filippidis, *age.*, s. 2-3. Angelopoulos, Το επισκοπικό ζήτημα της, s. 274.

"Rum" yani Yunan olarak anılan Priştine ve Üsküp Metropol Kiliselerinin *Ortodoks Sırp Etnik Cemaatini* Osmanlı Devleti'nin tanıması için girişimlerde bulunuluyordu[217].

*İpek Sırp Patrikhanesi*ne gösterilen tepkiye gelince, Sırplar, Bâbıâli'ye yönelik her türlü muhalefetin Rusya tarafından bastırılacağından emindiler. Rum Patrikhanesi'ne gelince, bu plan bir tepkiye neden olmayacaktı çünkü Sırplar, Rum Patrikhanesi'nin çıkarının, Sırp Metropolitlerinin Kutsal Sinoduna girmesini görmekten ziyade, *İpek Sırp Patrikhanesi*nin kurulmasına hoşgörü göstermek olduğunu düşünüyorlardı[218].

Bulgarlar, Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atanmasının rakipleri için ne kadar faydalı olabileceğini anladıkları için karşı önlem almaktan vazgeçmediler. Onun atamasının iptal edilmesinin kesin olmadığını, sadece ertelendiğini biliyorlardı ve bu nedenle Üsküp Sancağı'nın Bulgar topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğu iddiasından vazgeçmediler. Bu, Üsküp Sancağı'nı oluşturan Şar Dağları'nın güneybatısındaki Sırpların itirazlarına bir tepki olarak geldi. Sırplar, bu iddialarını desteklemek için Sırp dilinin 500 yıl öncesinden bu yana Hıristiyan Ortodoks ve *Şizmatikler* tarafından kullanıldığını öne sürdüler. Bulgar tarafı, Sırbistan Krallığı'nın coğrafi olarak Avusturya-Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye tarafından baskı altına alındığını bildiklerini iddia etti. Onlar için bir kurtuluş yolu denize açılmaktı[219]. Böylece Adriyatik Denizi'ne çıkışları engellendiğinden[220], Avusturya'nın da etkisiyle Ege'ye inmeye çalıştılar. Yani Sırp tarafı Makedonya'ya yöneldi ve Bulgar tarafının da belirttiği gibi kendilerine ait olmayan, Rumlara ve Bulgarlara ait olan bir ülkede var olmayan haklar talep etti. Ancak Bulgar tarafı bunların Eski Sırbistan'da ancak Şar Dağları'na kadar coğrafi haklara sahip olduğunu kabul ediyordu[221].

Bulgarlar bunu Rusya aracılığıyla tersine çevirmeyi umuyorlardı, ancak belirtilen nedenlerden dolayı Rusya Firmilijan'ın atanmasını destekliyordu. Yabancı basında dehşet verici haberler dolaşıyordu. Bulgar *Şizmatikleri*, atama töreni sırasında Üsküp'te Sırplara karşı ayaklanma ve isyan tehdidinde bulundu. Bulgarların vatansever dernekleri ve komiteleri, halkı Sırplara karşı korkutuyordu. Rumlara ait olan *Metropol Kilise Tahtı'*na Sırpların sahip çıkma haklarının olmadığını belirttiler. Açıkçası Bulgarlar, eğer Sırplar sonunda ezilseydi, *Metropol Kilise Tahtı'*nı ele geçirmeye çalışacaklar ve açıkça yukarıdakileri Rumlar lehine ifade etmeyeceklerdi. Bunu o anda yaptılar çünkü amaçları Sırpların hakimiyetinden kaçınmaktı.

---

217 Filippidis, *age.*, s. 51.
218 Filippidis, *age.*, s. 51.
219 Filippidis, *age.*, s. 24, 27, 29.
220 Jelavich, *age.*, s. 361. Filippidis, *age.*, s. 24, 27, 29.
221 Filippidis, *age.*, s. 24, 27, 29.

Yani ilk fırsatta *Metropol Kilise Tahtı'*nı Rumlardan almayı mutlaka göze alacaklardı[222].

Rusya, Sırpların Üsküp isteğine çözüm bulmak ve Bulgarları kendi planlarına direnmemeye ikna etmek amacıyla, onlara Makedonya'da Padişah'ın yetkisi altında Melnik, Doyran, Vodina ve Kesriye'den dört berat vermeyi vaat etti[223].

Firmilijan Sorunu ve Yunanistan Krallığı

Yunanistan'ın 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşı'ndaki yenilgisi de Sırp planlarına yardımcı oldu. Bu yenilginin etkisi Helenizm açısından iki kat hissedildi: Osmanlı tarafı bir yandan öfkesini kırsal kesimdeki Rum nüfusa yöneltirken, diğer yandan Osmanlı politikası Bulgarların, Sırpların ve Rumenlerin birçok talebini karşılamaya yönelik ilerledi. Bu imtiyazlar sayesinde bu milletler o zamana kadar Rum cemaatlerinin kontrolünde olan bölgelerde kurum ve okul kurma hakkını elde ettiler[224].

Firmilijan Sorunu'nu veya *Üsküp Metropol Kilisesi Meselesi*'ni *Girit Meselesi*'ne de bağladılar, yani bu mesele 1897 *Osmanlı-Yunan Savaşı*'ndan da etkilendi. Rus hükümeti, Atina'daki büyükelçisi aracılığıyla Üsküp Rum cemaatini Firmilijan'ın tanınması konusunda ikna etmek için harekete geçti. *Girit Sorunu*'nun nihai çözümü için Rusya'nın adım atmasını isteyen Rum Cemaati, bu fırsattan yararlanmaya karar verdi. *Firmilijan Sorunu* konusunda Rusya'yı tatmin edecekti. Bu, Rusya'nın aşağıdakilerin Girit'in Yunanistan ile birliğini desteklemek için yeterli tazminatlar olduğunu anlamasını zorunlu kılacaktı: a) Firmilijan'ın Üsküp Rum cemaati tarafından Üsküp Metropoliti olarak tanınması, b) yani Üsküp Rum *Metropol Kilise Tahtı'nın* Sırplara devredilmesi ve c) Köprülü'deki Rum Metropoliti'nin Sırplara devredilmesi[225].

Üsküp'te Yunanistan Konsolosu Raphael, Atina ve bazı kocabaşılardan gönderilen talimatlara göre hareket ederek Firmilijan'ın tanınmasını ve Rum cemaati altındaki Metropol Kilisesi'nin ona devredilmesini sağladı. Rum cemaatinin çıkarları, *Büyük Kilise*nin uygun eylemleriyle güvence altına alındı. Rum cemaatini o zamana kadarki milliyetçi tavrıyla gururlu bir zafere ulaştığına ve ataerkil birliğin zaferi sağladığına inandırdılar[226].

1888 yılına kadar, Sırpların ulusal faaliyetleri Yunan diplomatik otoriteleri tarafından hoş görülüyordu, çünkü bunun Yunan çıkarlarına zararsız olduğunu ve aynı zamanda Bulgar millî ve dini faaliyetlerini zayıflatan bir faktör olduğunu düşünüyorlardı. Patrik VII. Anthimos (1895-1897)

[222] Filippidis, *age.*, s. 24-25, 28, 30.
[223] Filippidis, *age.*, s. 30-31.
[224] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 237.
[225] Filippidis, *age.*, s. 47.
[226] Filippidis, *age.*, s. 48-49.

aynı doktrine sahip milletlerle ortaklık kurulmasının ve izolasyonculuktan çıkışın gerekliliğini vurguluyordu. Yunanistan'ın millî çıkarları dışında kalan alanlarda Ortodoks Sırplarla müzakerelerin gerekli ve yararlı olduğunu düşünüyordu. Ancak sonraki on yılda (1890'lar), Yunan diplomatik otoritelerinin Rum Patrikhanesi'nin Sırp yanlısı tutumu ve metropolitlerin Sırpların taleplerine hoşgörülü davranması konusundaki şikayetleri arttı. Yunan siyaseti konuyu etnik olarak dar bir şekilde ele aldı ve *Büyük Kilise*nin Slavca konuşan inananları kontrol altına alma endişesini anlamadı[227].

Yunan siyasetinin genel çıkarlarını anlayamayan Üsküp Rum cemaati, Sırpların iddialarını hemen kabul etmedi. Yunanistan Krallığı hükümetinin amacı, Rusya'yı, Sırpları *Şizmatikler*den haklarını geri almaya ve Üsküp Rum cemaati Metropol Kilisesi üzerindeki tüm haksız iddialardan kaçınmaya zorlamaya ikna etmekti. "Sırplar Üsküp'e Ortodoks misyonuyla ve Rumlarınkine benzer bir doktrinle Bulgar *Eksarhlığı*na karşı savaşmak için gitmişlerdi. Ancak buna kalkışmanın imkânsız olduğunu anlayınca, saldırarak Rumların uzun yıllar süren mücadeleleri ve fedakarlıkları sonucunda kurtarılan Rumların her şeyini gasp etmeye çalıştılar." Gazeteci D. Filippidis'in (Δ. Φιλιππίδης) belirttiği gibi, eğer Atina'da ulusal formaliteler daha deneyimli ve yetenekli siyasi adamlar tarafından yönetilseydi, *Üsküp Meselesi*'nde Rusya'yı Sırpları geri çekilmeye zorlamanın bir yolunu kolaylıkla bulabilirlerdi[228].

Firmilijan'ın Atanmasının Ardından Üsküp Rum Cemaati

Firmilijan'ın atanmasından sonra da durum aynı hızla devam etti. 8 Nisan 1904'te Üsküp Rum cemaati *Kocabaşılık Meclisi* (dört kişi imzaladı) ve Üsküp Rum cemaati başkanının Spyros'un Menelaos Tessaromatis (Μενέλας Σπύρου Τεσσαρομάτης) adında 12 yaşındaki bir erkek çocuk adına bir belge düzenlediklerini görüyoruz. Onun yetim ve muhtaç bir baba olduğunu tasdik ettiler ve annesinin isteği üzerine ihtiyaç duyulan yerde hizmet etme belgesini verdiler. Hiçbir yerde Üsküp Metropoliti'nin imzası veya sözü yoktu[229].

17 Ekim 1905'te Rum Patrikhanesi'nin Üsküp Metropoliti Vincentius'a bir mektup gönderdiğini görüyoruz. Kendisine, Üsküp'teki mevcut tapınaktaki ayin düzeninin dağıtımıyla ilgili daha önce düzenlenen bir konferansa göre şunları bildirdi: Rum cemaatine ait özel tapınağın inşasına kadar Rum cemaatine kırk bin altın frank tazminat ödenmesine karar verilmiş ve tanımlanmıştı. Ayinler, yeni tapınağın inşaatı tamamlanana kadar, her hafta Cumartesi akşamı başlayacak şekilde, Yunanca bir hafta ve Slavca bir hafta olmak üzere, belirlenen süre içerisinde mevcut kutsal tapınakta yapılacaktı. *Bağış kutusu*nun (παγκάρι [pagkari]) gelirleri, Paskalya, Noel, Epifani

[227] Bakas, «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό, s. 235-236.
[228] Filippidis, *age.*, s. 48-49.
[229] KSMK Arş., ÜRC., 5662.

ve diğer despotik bayramlar hariç, ayin Yunanca yapıldığında Rumlar tarafından, Slav dilinde ayin yapıldığında Sırplar tarafından elde edilecekti. Hem Rumlar hem de Sırplar masrafların yarısını ödemek, gelirin yarısını almak zorunda kalacaklardı. Rum Patrikhanesi ödemenin Üsküp Rum cemaatine artık yapılmasını talep etti[230].

Rum Patrikhanesi, 22 Ocak 1907'de Üsküp Metropoliti Vincentius'a (1905-1907) yazdığı bir mektupta, Üsküp Rum cemaatinin bazı şikâyetlerine değiniyordu. Rum Patrikhanesi, Rum cemaatinden gelen şikâyetler üzerine yeni sorunların doğmasını önlemek amacıyla rahibin başrahiplik heyeti görevlerinden alınmamasını talep etti. Anlaşılan Metropolit Vincentius böyle bir karar almaya çalışmış ve Rum cemaati tepki göstermişti[231].

19 Nisan 1907'de Rum Patrikhanesi'nin ilgili fermanı Metropolit Vincentius'a devretmesi üzerine Üsküp Rum cemaatine ait bir mezarlık kurulması için Yüksek İmparatorluk Fermanı'nın çıkarıldığı haberini alıyoruz[232]. 27 Eylül 1914'te Üsküp Rum cemaatinin *Kocabaşılık Meclisi*, Konstantinos G. Kolokynthas'ın (Κωνσταντίνος Γ. Κολοκύνθας) yoksul olduğunu tasdik ederek, Selanik Rum Mekteplerine ücretsiz kaydolması için Selanik Metropoliti'nden istediler[233].

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yunanistan Krallığı'nın tebaalarının sorunlarıyla da Yunanistan Konsolosları ilgileniyordu. Örneğin bu, 2 Haziran 1910 tarihli bir evlilik belgesinde gösteriliyor. Üsküp'te Yunanistan Konsolosu şunu tasdik etti: Doğu Demiryolları çalışan, 31 yaşında, Yunanistan Krallığı'nın tebaası, Andre adasından gelen ve Üsküp'te ikamet eden Augustinos A. Daniotos (Αυγουστίνος Α. Δανιότος) ve ev hanımı 30 yaşında, Yunanistan Krallığı'nın tebaası, Lefkada adasından gelen ve Üsküp'te ikamet eden Maria V. Virgini (Μαρία Β. Βιργίνη) her ikisi de Ortodoks Hristiyandı, bekardı, birbirleriyle hiçbir ilişkileri yoktu ve birbirleriyle ilk resmi evlilikte evlenmelerine engel bir durum yoktu. Selanik'te Yunanistan Başkonsolosu, 4 Haziran 1910'da Üsküp'te Yunanistan Konsolosu'nun imzasının gerçekliğini tasdik etti[234].

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Üsküp Rum cemaatinin sayısı yalnızca 100 kadar Rum ailesinden oluşuyordu ve bunların bir kısmı bugüne kadar Slav isimleriyle kaldı. Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos (Ελευθέριος Βενιζέλος) 1920'de Üsküp'ten geçtiğinde onu istasyonda tüm Rum cemaati karşıladı. Eski Rum mektebinin yeniden faaliyete geçmesi ve eski Kosova vilayetinin iki Rum kilisesinden en az birinin (Prizren'de *Rab'bin Yükselişi Kilisesi* veya Üsküp'te *Aziz Minas Kilisesi*) Rum cemaatine

[230] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 149.
[231] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 150-151.
[232] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 151.
[233] KSMK Arş., ÜRC., 5668.
[234] KSMK Arş., ÜRC., 6690.

geri dönmesi için o zamanlar Yugoslavya Krallığı Başbakanı olan arkadaşı Nikola Paşiç'e aracılık etmesi için ona yalvardı. Ancak o zamanın şartlarından dolayı bu taleplerinden bir sonuç alınamadı[235].

Kosova Kahramanları ve Yunan Millî Dernekleri

Adını Kosova Vilayeti'nin eğitim hareketiyle ilişkilendiren öğretmenler arasında şunlar öne çıkıyor: *yarı-ortaokulu* (ημιγυμνάσιο [imigymnasio]) öğretmeni ve müdürü Georgios Mexis (Γεώργιος Μέξης), Nikolaos Paradeas (Νικόλαος Παραδέας), Pinelopi Polymeri (Πηνελόπη Πολυμέρη), Eleni Chalkiopoulou (Ελένη Χαλκιοπούλου), Evanthia Diamantopoulou (Ευανθία Διαμαντοπούλου). Rahiplerden: Theodoros Mantzouranis (Θεόδωρος Μαντζουράνης) ve *Arhimandrit* Germanos Konstantinidis (Γερμανός Κωνσταντινίδης). Öğretmenler ve rahiplerin yanı sıra bazı *Kocabaşılar* de Helenizmin Kosova Vilayeti'nde gözle görülür varlığına katkıda bulunarak önemli bir rol oynadılar. Bölgedeki millî ve manevi hareketin tamamını onlar yönetti. Bu bağlamda belirtildiği gibi, Helenizmin diğer etnik kökenlerin çatışmaları arasında hayatta kalmak ve bir azınlık olarak kendi dinini yayma eylemlerine ve asimilasyon eğilimlerine karşı kendini savunmak zorunda kaldığı dikkate alındığında, onların rolleri daha güçlü bir şekilde takdir edilmektedir. Birçoğu aynı zamanda bilim adamı olan bu *Kocabaşılık Meclisi*nin üyeleri arasında öne çıkanlar arasında şunlar vardı: 1882'den beri Kumanova'da çalışan bir doktor olan Markos Palamidis (Μάρκος Παλαμήδης). Komiteciler tarafından takip edilerek o zamanki Üsküp İngiltere Konsolosu'nun yardımıyla Selanik'e kaçmayı başardı. Bulgarlar defalarca ona suikast düzenlemeye çalıştı. 1890'daki faaliyetleri kapsamında İstanbul'daki birçok konseyde Helenizmi temsil etti. Üsküp'te Yunanistan Konsolosluğu'nun kurulmasına katkıda bulundu. Markos Palamidis, Konsolos Stournaras (Στουρνάρας), Arist. Papadopoulos (Αριστ. Παπαδόπουλος), Ion Dragoumis (Ίων Δραγούμης) ve diğerlerinin arkadaşı ve işbirlikçisiydi. Köprülü'de doktor olan Alexandros Louis (Αλέξανδρος Λούης) de bunlardan biriydi. "Vatansever" olarak tanımlandı ve 1906'da komiteciler tarafından öldürüldü. Allatini Şirketi'nin kıdemli çalışanlarından Dimitrios Zachos (Δημήτριος Ζάχος), *Üsküp Mücadele Komitesi*'nde (Επιτροπή Αγώνος των Σκοπίων) yönetici ve Üsküp Rum cemaati Başkanı olarak görev yaptı. Leonidas Liotis (Λεωνίδας Λιώτης), Türklerin de çok saygı duyduğu, Rum mektepleri müfettişi ve hekimiydi. Doktor olan Alexandros Kreis (Αλέξανδρος Κρέης), *Üsküp Mücadele Komitesi*'nin (Επιτροπή Αγώνος των Σκοπίων) değerli bir üyesiydi ve onu Manastır Komitesi ile iletişime geçirdi. Athanasios (Αθανάσιος) ve Ioannis Konstantinidis (Ιωάννης Κωνσταντινίδης) kardeşler mücadelenin savaşçıları ve ajanlarıydı. Athanasios, Türkler tarafından defalarca hapse atılmış ve Bulgarlar tarafından öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Ioannis Konstantinidis, Prizren'de *Rab'bin Yükselişi Kilisesi* veya Üsküp'te *Aziz Minas*

[235] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 13.

Kiliselerinin komiseriydi. Üsküp Demiryolları'nın ilk istasyon şeflerinden biri olan ve Rum cemaaati Başkanı olan Üsküp'teki Sotirios Sakellaridis (Σωτήριος Σακελλαρίδης), hayatını ve özgürlüğünü birçok kez riske attı. Konstantinos Chondrodimos (Κωνσταντίνος Χονδροδήμος), Georgios Nitsiotas (Γεώργιος Νιτσιώτας), Thomas Ditsas (Θωμάς Δίτσας), Nikolaos Daoulas (Νικόλαος Δαούλας), Leonidas Chatzigeorgiou (Λεωνίδας Χατζηγεωργίου) ve Michail Stamoulis (Μιχαήλ Σταμούλης) de güçlü savaşçılar olarak sunuluyor[236].

Milliyetçi mücadelelerinin ana araçları, mektep yönetimleriyle birlikte *Kocabaşılık*, kilise komiteleri ve eğitim ve hayır dernekleriydi. Hatt-ı Hümayunun reformlarıyla tanınan bazı özgürlüklerden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakasındaki Balkan topraklarının çeşitli etnik kökenleri ve özellikle de bu tür olaylara öncülük eden Rumlar tarafından dernekler kurulmaya başlandı. Bu dernekler arasında şehrin tüm sosyal etkinliklerine öncülük eden *Üsküp Vatansever Eğitim Derneği* (Μορφωτικός Πατριωτικός Σύλλογος των Σκοπίων) de vardı[237]. Üsküp, o zamanlar Rum cemaati ve *Üsküp Vatansever Eğitim Derneği* tarafından düzenlenen, şehre özgü laik etkinlikler, kutlamalar, danslar ve toplantılarla canlı bir Rum hareketinin merkeziydi. *Üsküp Vatansever Eğitim Derneği*'nde, yazıldığı gibi, her zaman o zamanlar uzak olan Yunanistan'la birleşme ve kurtuluşun cesur hayaliyle beslenen gençliğin vatansever ateşi hüküm sürüyordu. Yunan tiyatro grupları sık sık davet ediliyordu ve pek çok yabancı onları izlemeye gidiyordu. Üsküp'teki tek sanatsal etkinlikler bunlardı[238].

Anayasanın uygulanması ve özgürlük ve eşitlik vaatleriyle birlikte 1908 Jön Türk Devrimi, başka türden derneklerin kurulmasının koşullarını yarattı. Bunlar, ana amaçları olarak üyelere ve dolayısıyla tüm etnik kökene anayasal muameleyi yüzeye çıkaran siyasi kulüpler, millî dernekler veya millî birliklerdi. *Kosova Yunan Millî Derneği*'nin (Ελληνικός Εθνικός Σύλλογος Κοσσυφοπεδίου) kuruluşu da bu temele dayanıyordu. Bu dernek 1908 yılı Eylül ayının son on gününde kurulmuş olmalıdır[239].

Üsküp'te Yunanistan Konsolosu N. Baraklis'e (N. Μπάρακλης) göre *Kosova Yunan Millî Derneği*'nin kurulmasına yönelik girişim kendisine aitti. Bakanlık tarafından Yunanistan Krallığı'nın konsolosluk yetkililerine, Jön Türk Devrimi'nden sonra Helenizm için yaratılan yeni koşullar hakkında Rum cemaatlerinin *Kocabaşılar*ını bilgilendirmeleri emredildi. Üsküp'te *Kocabaşılar* bizzat Konsolos N. Baraklis tarafından 1/14 Ağustos 1908'de bilgilendirildi. Toplantı sırasında onlara, başkanlığına her zaman danışabileceği bir dernek kurmalarını tavsiye etti. Teklifi coşkuyla kabul edildi ve

[236] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 11. Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 55, s. 12-13. E. Nikolaidou, *age.*, s. 44-45.

[237] Nikolaidou, *age.*, s. 45-46. Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 12.

[238] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 12.

[239] Nikolaidou, *age.*, s. 46-47.

bunun üzerine Konsolos, 16 Ağustos'ta Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'ndan *Millî Merkezin* dernek kurmasına izin vermek için izin istedi; bu izin kabul edildi ve 31 Ağustos'ta telgrafla onay verildi[240].

Kocabaşılar daha sonra *Kosova Yunan Millî Derneği*'ni kurmaya başladılar, tüzüğünü hazırladılar ve ilk Yönetim Kurulunu seçtiler. *Kosova Yunan Millî Derneği*'nin tüzüğü, Osmanlı Devleti'nin Anayasa'yı ilan etmesinin herkes için mutlu olduğunun nitelendirilmesiyle başlıyordu. Bu sayede tüm Osmanlı tebaasının eşitliği sağlanıyordu ve onlara özel ve kamusal konuları bir araya getirme ve tartışma, kendilerini ilgilendiren kötü düşünülmüş konuların hukuksal görevliler olarak iyileştirilmesi için çabalama hakkı tanınıyordu[241].

Rumların ve Üsküp sakinlerinin girişimiyle Üsküp'te *Kosova Yunan Millî Derneği* adı altında onun kurulması onaylandı. O dönemde Üsküp'te *Kosova Yunan Millî Derneği*'ne benzer "millet kulüpleri" kurulmuştu ve bunlar şöyleydi: a) Tamamen askeri Türk kulübü, b) Jön Türkler kulübü, c) Bulgarların, d) Sırpların, e) dinine bakılmaksızın Arnavutların ve f) Yahudilerin[242].

Derneğin merkezi Üsküp'tü; Yönetim Kurulununun toplantı yeri başlangıçta Üsküp Rum cemaati mektebindeki belirli bir oda olacaktı. Daha sonra özel bir ev kiralamak niyetindeydiler. Derneğin şubeleri Kosova Vilayeti'nin her sancağında kurulacaktı. Derneğe, Kosova Vilayeti'nde geçici veya sürekli olarak yaşayan 18 yaşını doldurmuş tüm Rumlar kabul edilecekti. Her üye, nerede olursa olsun, derneğin amacıyla ilgili konularda fikirlerini açıklayarak Derneğin yönetim kuruluna hitap edebilecekti. Tüzük uyarınca ilk yıl için Yönetim Kurulu üyeliklerine aşağıdaki isimler seçilmişti: Nikolaos Chatzi Kostas (Νικόλαος Χατζή Κώστας), Georgios Kommatis (Γεώργιος Κομμάτης), Nikolaos Kreis (Νικόλαος Κρέης), Anastasios Varveris (Αναστάσιος Βαρβέρης), Georgios Papanaoum (Γεώργιος Παπαναούμ), Dimitrios Ditsas (Δημήτριος Δίτσας), Vantsios Siaskos (Βάντσιος Σιάσκος), Alexandros Stavridis (Αλέξανδρος Σταυρίδης), Dimitrios Psaltis (Δημήτριος Ψάλτης), Dimitrios Dzimas (Δημήτριος Δζίμας), Ioannis Goudou (Ιωάννης Γούδου) ve Charilaos Niotis (Χαρίλαος Νιώτης). Aynı Yönetim Kurulunun görevde tutulması veya değiştirilmesi, Dernek üyelerinin Genel Kurulunun münhasır hakkı olacaktı[243].

Derneğin amacının şöyle olduğu belirtildi: a) Kosova Vilayeti'nde yaşayan Rumların, aynı vilayette yaşayan diğer milletlerle geçimini, refahını ve uyum içinde bir arada yaşamasını sağlamaya yönelik özen ve çabaydı. B) Kilisenin ve milletin yüzyıllardır edindiği ve Anayasa kanununun açıkça kabul ettiği

[240] Nikolaidou, *age.*, s. 46, 50.
[241] Nikolaidou, *age.*, s. 55.
[242] Nikolaidou, *age.*, s. 48, 51, 55.
[243] Nikolaidou, *age.*, s. 48, 53, 56-57.

hak ve ayrıcalıklarının bozulmadan korunmasına ve muhafaza edilmesine azami özen gösterilmesiydi. C) Kosova Vilayeti'ndeki Rum cemaatinin manevi ve maddi çıkarlarının geliştirilmesine yönelik araçların araştırılması ve Rum cemaatinin diğer milliyetlerin alanlarında temsil edilmesi gerektiğinde uygun pozisyona sahip olması için çaba gösterilmesiydi[244].

Derneğin amacına ulaşabilmesi için Kosova Vilayeti'nde yaşayan Rumların her zaman aşağıdaki konularda bilgi sahibi olmaları gerekecekti: 1) yeni anayasa esas alınarak yapılanlar, 2) resmi bildirimler, 3) alınan diğer tedbirler ve 4) *İttihad ve Terakki Cemiyeti*ne gönderilen muhtıralar. Bu nedenle, yukarıda belirtilenlerden sorumlu olarak zamanında bilgilendirilmesini sağlayacak olan dernek yönetim kurulunun seçimi onaylandı. Bunları derneğin şubeleri aracılığıyla Kosova Vilayeti'ndeki Rum cemaatlerine Yunanca olarak duyuracaktı. Ayrıca *İttihad ve Terakki Cemiyeti* ile uyum ve iletişim içinde olmasını da sağlayacaktı. Kamu yararı hakkında düşünecek ve görüş alışverişinde bulunacak ve uygun olduğu yerde bu konuda yetkin bir muhtıra sunacaktı[245].

Derneğin devamlılığı ve başarısı için ihtiyaç duyulan kaynakların, kuruluş tüzüğünde derneğin özel yönetmeliğiyle belirleneceği yazıyordu. Derneğin mali ihtiyaçları ciddi ve acildi. Bu nedenle sadece Rumların abonelikleriyle karşılanmak mümkün değildi. Hem Cemaatler hem de Merkez Derneği için *Büyük Kilise*den maddi destek talep edildi. Merkez Derneği'nin aşağıdaki masrafları karşılaması gerekmektedir: binanın kurulumu, tefrişatı ve kirası; Türkçe konuşan bir sekreterin maaşı; çalışanların maaşları; uygun kitaplar, gazeteler ve dergilerle (ruha ve akla uygun kitaplar, siyasi içerikli gazeteler ve dergiler) zenginleştirilecek olan okuma salonunun ısınma, aydınlatma ve işletme giderleri[246].

Kosova Yunan Millî Derneği'nin yasal statü ve onay alabilmesi için, üyelerinden ikisi, söz konusu tüzüğün resmi Osmanlı diliyle tercüme edilmiş bir kopyasını Hükümet makamlarına sunmakla ve diğer bir kopyayı da *İttihad ve Terakki Cemiyeti'*ne sunmakla görevlendirilecekti. Rumların bilgilendirilmesi ve isteyenlerin kayıt yaptırabilmeleri için gazetelerde de duyurulacaktı. Üye kayıtlarında 10 kuruş kayıt ücreti ve haftalık 1 kuruş abonelik ücreti belirlendi[247].

Son olarak, bu tüzüğün, gerektiğinde gazetelerin daveti üzerine ve ancak derneğin kararıyla ekleme veya çıkarma yoluyla değiştirilebileceği açıklandı. Üyeler, Üsküp'te bulunuyorsa bizzat katılacaklar, Üsküp dışında ve geçici olarak bulunuyorlarsa temsilcilerini atayacaklardı[248].

[244] Nikolaidou, *age.*, s. 55.
[245] Nikolaidou, *age.*, s. 56.
[246] Nikolaidou, *age.*, s. 48, 53-54, 56.
[247] Nikolaidou, *age.*, s. 48-49, 53, 57.
[248] Nikolaidou, *age.*, s. 57.

Yönetim Kurulu, Patrik'e tüzüğün bir örneğini gönderirken, derneğin amaçlarını ve kuruluş nedenlerini açıklayan 27 Eylül 1908 tarihli bir rapora da yer verdi. Aynı zamanda manevi ve maddi destek istiyordu. Bu rapor Nikolaos Kreis (Νικόλαος Κρέης), Dimitrios Psaltis (Δημήτριος Ψάλτης), Anastasios Varveris (Αναστάσιος Βαρβέρης), Georgios Papanaoum (Γεώργιος Παπαναούμ), Vantsios Siaskou (Βάντσιος Σιάσκου) ve Dimitrios Ntitsas (Δημήτριος Ντίτσας) tarafından imzalandı. Sekreter I. Papathomas (Ι. Παπαθωμάς), başkan Ioannis G. Goudos (Ιωάννης Γ. Γούδος) ve başkan yardımcısı George D. Kommatis'ti (Γεώργιος Δ. Κομμάτης)[249].

Kosova Yunan Millî Derneği kurma kararı, Konsolos N. Baraklis tarafından 27 Eylül 1908'de Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta, vilayetteki Rumların helenizm kökeninin daha net bir şekilde anlaşılmasına yönelik ciddi bir adım olarak nitelendirildi. O zamana kadar, orada hüküm süren özel koşullar nedeniyle Yunan etnik kökeniyle bağları biraz gevşekti. Bağlantıları ancak Bulgar Şizmatiklerine karşı olan Patrikler grubuna (Rum Patrikhanesi'ne ait olanlar) katılmalarıyla ortaya çıkıyordu. Fırsatı değerlendirdiler ve Yunan millî çalışmalarını yürütme arzularını sıcak bir şekilde dile getirdiler. Konsolos, milletlerin toplanma özgürlüğünün azalmadan korunmasını diledi. Ona göre bu siyasi birlikteliklerden, belki de yakın gelecekte, savaşan milletlerin egemen millet karşısında ve kendi aralarında karşılıklı konumlarının kesinlikle aranacağı ikinci bir devrim doğacaktı[250].

Burada bir parantez açıp şunu belirtmekte fayda var ki, yine derneğin kuruluşuna ilişkin 28 Eylül 1908 tarihli ilgili başka bir mektupta Üsküp'te Yunanistan Konsolosu N. Baraklis'in şunları ifade ettiği görülmektedir: Yukarıdaki mektupta; Derneğin kurucu üyelerinin sözleri aslında Patrik'e değil kendisine hitap ediyordu. Patrik'e hitaben yazılmış gibi görünmesi, geçmişte olduğu gibi şimdi de mektubu gönderenlerin mektubun kaybolma korkusuyla muhatabını değiştirmesiydi. Yunanistan Krallığı'nın bir temsilcisine, yani Üsküp'teki Yunanistan Konsolosu'na hitap ettiklerinin ortaya çıkmasını istemediler. Bu, Konsolosun da işaret ettiği gibi, yeni rejimde korkunun tamamen ortadan kaldırılmadığını da ortaya koyan bir unsurdu. Ancak Konsolos'un, Patrike değil de kendisine gönderildiği yönündeki iddiasına gelince, Yönetim Kurulu raporunun lafzına bakılırsa, eğer durum böyleyse, başka bir iddiayı çürütüyor gibi göründüğünü söylemek gerekiyor. Söz konusu derneğin kurulmasına öncülük edenin Konsolos olduğu yönündeki diğer iddia geçersizdir (Onun bu iddiasını 27 Eylül 1908 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektupta görmüştük), çünkü 28 Eylül 1908 tarihli mektup, muhatabına, o zamana kadar hakkında hiçbir fikrinin, bilgisinin olmadığı bir şeyi iletiyormuş gibi gönderildi. Dernek üyeleri bu özel mektupta, daha önce kendilerini bilgilendiren *Patrik*

[249] Nikolaidou, *age.*, s. 46, 50-55.
[250] Nikolaidou, *age.*, s. 47, 50.

*Hazretleri'*nin (η Υ. Παναγιότητα) mevcut siyasi durumdan haberdar olduğunu iki kez vurguladılar. Bölgedeki siyasi duruma ilişkin verdiği bilgiler sayesinde Kosova Vilayeti'nde Derneğin kurulmasına yöneldiler. O halde bu durumda Konsolosun, Jön Türk devriminden sonra Helenizm için yaratılan yeni koşullar konusunda Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından konsolosluk yetkililerine Rum cemaatlerinin ileri gelenlerini bilgilendirme emri verildiği yönündeki diğer iddiası da geçersiz kılınıyor. Ayrıca, 28 Eylül 1908 tarihli mektubun alıcısından, Derneğin masraflarını karşılayabilmeleri için bu raporu Kutsal Sinoda iletmesi talep edildi. Dolayısıyla Üsküp'te Yunanistan Konsolosu'nun ifadesine göre, Kutsal Sinoddan bahsederken aslında Yunanistan Krallığı hükümetini kastettiklerini ve Üsküp'te Yunanistan Konsolosu'ndan Yunanistan Krallığı hükümetinden yardım istemesini istediklerini varsaymamız gerekiyor[251]. Kesin olarak söylenebilecek şey, her iki tarafın, yani hem Yunanistan Krallığı'nın hem de *Büyük Kilise*nin desteğine ihtiyaç duyduklarıydı. Bu döneme ilişkin çalışmalardan elde edilen daha genel bilgi, en azından 1876'dan 1913'e kadar Osmanlı Devleti içindeki Yunanistan Krallığı ile *Büyük Kilise* arasındaki doğrudan bağlantının eşi benzeri görülmemiş bir şey olmadığını belirtmemize olanak sağlar. Yunanistan Krallığı ile *Büyük Kilise* arasındaki iletişim doğrudandı ve bir tarafta, diğer tarafta diğer alıcının ayrıntılarını içeren belgeler bulmak nadir bir olay değildi. Mücadele eşit düzeydeydi[252].

*Kosova Yunan Millî Derneği'*nin Yönetim Kurulu'nun Patrik'e veya "Üsküp'te Yunanistan Konsolosu'na" sunduğu sekiz sayfalık rapor, Osmanlı Devleti'nin siyasi rejiminde meydana gelen değişikliğin hayırlı olarak nitelendirilmesiyle başlıyordu. İçindeki birçok milletin eylemini, her birinin ulusal güçlenmesi ve ilerlemesi yönündeki barışçıl rekabete yönlendirmeyi başardı. Düşünce değişikliği Rumları da etkiledi ve bu durum, Ağustos ayı başında Patrik'in devlet değişikliğine ilişkin yaptığı resmi açıklamalarla daha da güçlendi. Kosova Vilayeti'ndeki Rumların millî kimliklerini korumak için başvurmak zorunda kaldıkları uyanıklık ve sürekli mücadeleler vurgulandı. Elbette bazı durumlarda başarılı olamadılar. Yeni siyasi koşullarda Rumların millî uyanışının olanaklarını gördüler. Bunu sağlamanın yolu olarak da millî birliği ve Rumların ahlaki, manevi ve ekonomik gelişimi için çaba göstermeyi ortaya koydular. Yunanistan Krallığı hükümeti ve Rum Patrikhanesi tarafından ciddi şekilde güçlendirilmesi gerekiyordu. Hayatta kalmanın tek yolu buydu; o bölgede hüküm sürmek için muazzam manevi ve maddi fedakarlıklar yapan diğer etnik grupların izlediği bir taktikti[253]. Kosova Vilayeti'nde Rumların diğer komşu yabancı Hıristiyan cemaatlere göre azınlıkta olduğu iyi biliniyordu[254].

[251] Nikolaidou, *age.*, s. 46-47, 50-51, 54.
[252] Ntisli, *age.*
[253] Nikolaidou, *age.*, s. 49, 51.
[254] Nikolaidou, *age.*, s. 52.

O zamana kadar, Kalkandelen, İştip, Kumanova gibi uzun yıllardır Rumların yaşadığı birçok kasabada, mektep ve millî çalışma yetersizliği nedeniyle ortadan kaybolmuşlardı. Bazıları Bulgarlaştı, bazıları Sırplaştı ve Rum milletine ve kiliseye karşı muhalif oldu. Dolayısıyla bu tehlike devam ettiğinden Rumların yeni şartlar karşısında boş durmamak, yaratılan durumun bilincine varmaları gerekiyordu[255].

*Büyük Kilise*nin katkısıyla, yalnızca halihazırda başarılmış olanların sağlamlaştırılması ve korunmasının sağlanmayacağına, aynı zamanda yabancı propaganda ağlarına, özellikle de Rumenlerin ağına düşenlerin geri döneceğine de ikna olacaktılar. Hatta belki de Yunan ruhunun güçlü olduğunu gördükleri sürece diğer milletlerden bazılarını Ortodoksluğa çekmeyi bile başaracaktılar. Böylece, daha sonra Kosova vilayetindeki Rum cemaati, Helenizm'in harika kültürel çalışmalarına, Millet ve Kilise'nin paha biçilmez şan ve şerefine kendisinin de katkıda bulunmasıyla övünebilecekti. *Kosova Yunan Millî Derneği* tam olarak bu role sahipti[256].

İlk haber olumluydu. Üye kayıtları ciddi anlamda başlamıştı ve bu gelecek için iyiye işaretti. Kosova Vilayeti'ndeki tüm Rum cemaatleri derneğin kurulmasını hararetle alkışladılar ve derhal şubelerinin kurulmasına giriştiler. Millî duygu güçlü bir şekilde gelişmiş görünüyordu ve Rum millet için anayasal yönetimin himayesi altında daha parlak bir geleceğe dair umutlar büyük ölçüde canlandı[257].

Genel olarak Kosova Helenizmi 1912'ye kadar, hem büyüyen ve hakim olan Sırp milliyetçiliği hem de kurumlarının bakımı için sürekli kaynak eksikliği nedeniyle sürekli hayatta kalma sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Dış yardımlar önemli ölçüde azaltıldı, hatta durduruldu. 1908 Anayasası'nın sunduğu geçici toparlanma, Arnavut milliyetçiliğinin devam eden büyümesi ve bölgenin Sırbistan tarafından işgal edilmesiyle kesintiye uğradı. Bu durumda çok sayıda Rum'un Yunanistan'a göç ettiği görüldü. Böylece bölgedeki ve aralarındaki az sayıdaki Rum cemaati zayıfladı ve yaratılan yeni koşullar altında geriye kalan az sayıda kişi asimile edildi[258].

SONUÇ

Bu çalışmada, Kosova Vilayeti'ndeki Rumlar ve bölgedeki tarihsel önemleri hakkında bilgi veriliyor. Bu bölgedeki Rumlar üzerine çok fazla çalışmanın olmadığı ortaya çıktı. Bu çalışmaların çoğu Yunan yazarlara aittir. Ancak mevcut çalışmaların, Yunan milliyetçiliğini yansıtan bir bakış açısına sahip olduğu vurgulanıyor. Kosova Vilayeti'ndeki Rumları incelemek, kaçınılmaz olarak bölgedeki diğer milletlerin- Türklerin, Sırpların,

[255] Nikolaidou, *age.*, s. 52.
[256] Nikolaidou, *age.*, s. 52-55.
[257] Nikolaidou, *age.*, s. 53.
[258] Bakas, «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο, s. 148.

Arnavutların, Bulgarların ve Rumenlerin durumunu da incelemeyi gerektirir. Ancak aynı zamanda komşu bölgelerdeki durumu da incelemek önemlidir, örneğin Manastır ve Selanik vilayetlerindeki durumu.

Metinde, Kosova Vilayeti'nin Osmanlı egemenliği altındaki tarihinden bahsedilerek, bölgenin stratejik önemi ve idari yapılanması hakkında bilgi veriliyor. Ayrıca, Kosova Vilayeti'nin etnik yapısı ve Osmanlı dönemindeki demografik değişimler hakkında da bilgi sunuluyor. Üsküp şehrinin tarihi önemine ve Kosova Vilayeti'ndeki Rumların durumuna da değiniliyor. Bu bilgiler ışığında, Kosova Vilayeti'ndeki Rumların sayısının az olduğu ve Balkan milliyetçiliğinin yükselişiyle yaşadıkları değişimler vurgulanıyor.

Millet sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı dini ve etnik grupların yönetimini düzenleyen bir sistemdi ve gayrimüslim cemaatlerin yönetimi de bu sistemin bir parçasıydı. Gayrimüslim cemaatler, kendi dini liderleri tarafından yönetiliyorlardı ve bu liderler, devlete karşı sorumluydu. Örneğin, Rum Ortodoks cemaati, İstanbul Rum Patriği liderliğindeki bir hiyerarşiye sahipti. Patrik, cemaatin dini ve idari işlerinden sorumluydu ve devletle ilişkileri de yönetiyordu. Ancak, bu sistem zamanla çeşitli etnik ve dini gruplar arasında gerilimlere neden oldu. Örneğin, Sırp ve Bulgar milliyetçiliği, kendi millî kiliselerini oluşturmak için mücadele ettiler ve bu da Osmanlı İmparatorluğu içinde karmaşaya yol açtı. Arnavutlar ve Rumenler de kendi millî kimliklerini güçlendirmeye çalıştılar ve buna yönelik çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalar, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ve sonrasında Balkan Savaşları'na kadar devam etti. Dönemin milliyetçi iklimi, nüfus sayımı gibi pratik konularda etnik kimlik mücadelelerine yol açtı. İstanbul Rum Patrikhanesi, Rum nüfusunun etnik kimliğinin korunması için çaba gösterdi.

Rum Cemaati ve Eğitim ve Kültürel Etkisi açısından Kosova Vilayeti'nde Rumlar, kültürel ve eğitimsel etkinlikleriyle belirgin bir varlık gösterdi. Rum cemaati, eğitim kurumlarını finanse ederek Helenizm'i kurdu ve millî kimliklerini muhafaza etti. Rum mektepleri ve kiliseleri, Rum cemaatinin sosyal ve kültürel hayatının önemli bir parçasıydı. *Kosova Yunan Millî Derneği'*nin 1908'de kuruldu ve bu derneğin kurulması, Yunan kimliğinin korunması ve Yunan kültürel mirasının bu azınlık bölgesinde teşvik edilmesi için önemli bir adım oldu.

Kosova Vilayeti'ndeki nüfus dağılımı zamanla değişiklik gösterdi. Rumlar, azınlık olsalar da, bölgedeki önemli bir etnik gruptu. Rumlar, ticarette etkili bir rol oynadı. Özellikle, ticaret merkezlerinde ve ekonomik hayatta belirgin bir varlığa sahiplerdi.

Prizren Meselesi Balkanlar'daki etnik ve dini çatışmaları yansıtan önemli bir olaydı ve Rum ve Sırp cemaatleri arasındaki rekabetin bölgenin tarihsel ve kültürel yapısını derinden etkiledi. Kosova Vilayeti'ndeki Rum

cemaatinin Sırp iddialarına direnç gösterdi ancak zaman zaman Osmanlı yönetimi ve siyasi koşullar nedeniyle bölündü. Makedonya'daki siyasi durumun ve dini haklar konusunun, bölgedeki etnik ve dini çeşitliliği yansıttı ve gerilimlere neden oldu. Rum Patrikhanesi ile Sırp Kilisesi arasındaki çatışmanın, bölgedeki etnik ve dini gruplar arasındaki güç mücadelesinin bir yansıması oldu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun denge politikasıyla ilişkilendirildi. Rusya ve Sırbistan'ın bölgedeki etkisinin, Sırp Kilisesi'nin haklarını desteklemek için kullanıldı ve Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ardından Yunanistan'ın yenilgisinin Sırp planlarına yardımcı oldu. *Girit Sorunu*'nun nihai çözümü için Rusya'nın adım atmasını isteyen Rum Cemaati, *Firmilijan Sorunu* konusunda Rusya'yı tatmin edecekti.

Görüldüğü gibi *Firmilijan Sorunu*'nun başlangıç tarihleri ve esas olarak Firmilijan'ın Üsküp Metropoliti olarak atanma töreni ve resmi olarak göreve başlaması konusunda bir tutarsızlık bulunmaktadır. Arhimandrit Firmilijan'ın 18 Ekim 1899'da Kutsal Sinod tarafından Üsküp Metropoliti olarak seçildiğini[259], Patrik'in 19 Haziran 1902'de Selanik Metropoliti'ne atama törenini gerçekleştirmesi talimatını verdiğini, Edirne'deki atama töreninin nihayet 15 Haziran 1902'de gerçekleştiğini ve 1903 yılının *Firmilijan Sorunu*'nun yıl tarihi olarak sunulduğunu görüyoruz[260]. Ayrıca Firmilijan'ın 1897-1902 yılları arasında arhimandrit komiseri ve 1902-1903 yılları arasında Üsküp Metropoliti olduğunu görüyoruz[261]. Selanik Kutsal Metropol Kilisesi Arşivleri'nde 1900 yılı Nisan ve Mayıs aylarında bulunan belgelere göre Metropolit Firmilijan yalnızca "seçilen Üsküp Metropoliti" olarak tanımlanıyordu ve atama töreni konusunun halen tartışılıyordu. Hatta üç yıl önce başladığı hatırlatıldı[262]. Bunlar *Firmilijan Sorunu*'nun muhtemelen 1899'dan önce başladığını ve atama töreninin 1902 civarında gerçekleştiğini anlamamıza yardımcı oluyor. Metropolit Firmilijan'ın atanması konusunda ortaya çıkan bir diğer endişe ise Firmilijan'ın atama töreninin İstanbul'da yapılması ihtimalinin neden yeniden önerilmediği veya yeniden önerildiyse nasıl susturulduğuydu. Muhtemelen hem Osmanlı Devleti hem de Rum Patrikhanesi, başkenti daha büyük boyutlara ulaşabilecek tepkilerden uzak tutmak istiyordu. Genel tutarsızlık, Metropolit Firmilijan'un Bulgar çıkarları lehine çalıştığının yazıldığı ve Sırpların bunu fark ettiğinde zaten çok geç olduğu bir makalede Firmilijan'a atıfta bulunulmasıyla da ortaya çıkıyor[263]. Tüm bu tutarsızlıklar, kapsamlı araştırma eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

[259] Filippidis, *age.*, s. 16. Angelopoulos, Το επισκοπικό ζήτημα της, s. 274.
[260] Filippidis, *age.*, s. ς, 31, 37.
[261] Angelopoulos, Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια, s. 118.
[262] KSMK Arş., ÜRC., 5658.
[263] Palamidou, «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός, C 54, s. 11.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

İstanbul Rum Patrikhanesi Arşivi (Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως) (İEP Arş.) (Αρχ. ΟΠΚ), 77/574/22 Ocak 1904.

Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (Αρχείο Ιερής Μητρόπολης Θεσσαλονίκης) (KSMK. Arş.), Üsküp Rum Cemaati (Σκοπίων Ελλην. Κοινότης) (ÜRC.), 5657/14 Nisan 1900.

Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (KSMK. Arş.), Üsküp Rum Cemaati (ÜRC.), 5658/26 Nisan 1900.

Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (KSMK. Arş.), Üsküp Rum Cemaati (ÜRC.), 5662/08 Nisan 1904.

Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (KSMK. Arş.), Üsküp Rum Cemaati (ÜRC.), 6690/02 Nisan 1910.

Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (KSMK. Arş.), Üsküp Rum Cemaati (ÜRC.), 5668/27 Nisan 1914.

Makedonya Mücadele Müzesi Kurumu (Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα) (MMMK), Makedonya Tarihi Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (Ιστορικό Αρχείο και Κέντρο Μελετών Μακεδονίας) (MTADM), Evangelos Kofos Arşivi (Αρχείο Ευάγγελου Κωφού) (EKA), Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών) (DBA), 620/6 Eylül 1878.

Makedonya Mücadele Müzesi Kurumu (MMMK), Makedonya Tarihi Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (MTADM), Evangelos Kofos Arşivi (EKA), Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), 1468/17 Kasım 1887.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahbab, Yakup, *Üsküp Sancağının İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Aktepe, M. Münir, "Kosova", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C 26, Ankara 2002, s. 216-219.

Anagnostopoulos, Athanasios (Αναγνωστόπουλος, Αθανάσιος), «Οι Μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και το Θεσμικό Πλαίσιο του Μιλλέτ των Ρωμιών Πατριαρχείο, Κοινοτικοί Θεσμοί, Παιδεία» ("Tanzimat Reformları ve Rum Millet Kurumsal Çerçevesi. Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim"), *Η Παρουσία των Εθνικών Μειονοτήτων στην Κωνσταντινούπολη τον 19ο αιώνα (19. Yüzyılda İstanbul'da Ulusal Azınlıkların Varlığı), Bildiriler*, Σύνδεσμος των Εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών (Syndesmos ton En Athinais Megaloscholiton Yayınları), Atina 1997, s. 17-89.

Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

Angelopoulos, Athanasios (Αγγελόπουλος, Αθανάσιος), «Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια περί της συμβιώσεως Ελλήνων και Σέρβων ορθοδόξων εν Βόρειω Μακεδονία και Παλαιά Σερβία το Β' ήμισυ του 19ου αιώνος: συμβολή εις την πανορθόδοξον και οικουμενικήν αποστολήν του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως» ("19. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Makedonya ve Eski Sırbistan'da Yunan ve Sırp Ortodoksların bir arada yaşadığına dair patriklik belgeleri-kanıtları: İstanbul Rum Patrikhanesi'nin pan-Ortodoks ve ekümenik misyonuna katkı"), *Μακεδονικά (Makedonika)*, C 1/S. 1, Ocak 1981, s. 109–154.

Angelopoulos, Athanasios (Αγγελόπουλος, Αθανάσιος), «Το επισκοπικό ζήτημα της επαρχίας Δεβρών και Βελισσού» ("Debre ve Köprülü [Veles] kazasının piskoposluk sorunu"), *Μακεδονικά (Makedonika)*, C 10/S. 1, Nisan 2015, s. 272–284.

Bakas, Ioannis (Μπάκας, Ιωάννης), «Έλληνες στο Κοσσυφοπέδιο κατά τον 19ο αιώνα. Η Ελληνική Κοινότητα της Πρεσρένης» ("19. yüzyılda Kosova'daki Yunanlar. Prizren'deki Yunan Cemaati"), *Οι Πνευματικές Σχέσεις Του Ελληνισμού Με Τους Βαλκανικούς Λαούς (Helenizmin Balkan Halklarıyla Manevi İlişkileri)*, *Bildiriler*, Εταιρεία Παιδαγωγικών Επιστημών Κομοτηνής (Komotini Pedagoji Bilimleri Derneği), Komotini 2002, s. 141-151.

Bakas, Ioannis (Μπάκας, Ιωάννης), «Το Εκκλησιαστικό Ελληνοσερβικό 'Ζήτημα Της Πρεσρένης' Τον 19ο Αιώνα. Η Πολιτική Του Διάσταση, Το Οικουμενικό Πατριαρχείο Και Η Διαμεσολάβηση Της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» ("19. Yüzyılda Kilise Yunan-Sırp 'Prizren Sorunu'. Siyasi Boyutu, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Selanik Metropol Kilisesinin Aracılığı"), *Μακεδονικά (Makedonika)*, C 41, Selanik 2016, s. 227-242.

Caner, Çatal Ahmet & Kalaycı, İsa, "Kosova Vilayeti'nde Meydana Gelen Adli Olaylar (1876-1880)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 11/S. 25, Nisan 2014, s. 111-121.

Daskalakis, Apostolos B. (Δασκαλάκης, Απόστολος Β.), *Ο Ελληνικός Λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Εκκλησία και Γένος. Κοινοτικός Βίος και Αυτοδιοίκησις. Αριστοκρατία του Γένους, Κοινότητες Εξωτερικού. Οικονομική Ζωή (Türk İşgali sırasında Yunan Halkı. Kilise ve Genos. Toplum Hayatı ve Yerel Yönetim. Genos Aristokrasisi, Yurtdışı Topluluklar. Ekonomik Hayat)*, Βιβλιοπωλείον Πανεπιστημιακών Συγγραμμάτων Ευτυχίου Γ. Βαγιονάκη (Vivliopoleion Panepistimiakon Syngrammaton Eftychiou G. Vagionaki Yayınları), Atina 1965.

Demirhan, Hasan, *Büyük Güçlerin Gölgesinde Yunan İsyanı*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2016.

Ergül, Feride Aslı, *The Formation of Turkish National İdentity: The Role of the Greek 'Other'*, Middle East Technical University, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Filippidis, Dimitrios (Φιλιππίδης, Δημήτριος), *Το Φιρμιλιάνειον Ζήτημα ήτοι ο εκ Σερβίας Κίνδυνος της Μακεδονίας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου και Εθνολογική Μελέτη περί του Βιλαετίου Κοσσόβου Μετά Στατιστικών (Firmilijan Sorunu, yani Sırbistan'ın Makedonya ve İstanbul Rum Patrikhanesi'ne Yönelik Tehdidi ve Kosova Vilayetinin İstatistiklerle Etnolojik Çalışması)*, Atina, 1903, Ανέμη-Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών (uoc.gr). (Anemi- Çağdaş Yunan Araştırmaları Dijital Kütüphanesi), son erişim tarihi: 16.01.2024, https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/b/d/5/metadata-26-0000037.tkl

Findley, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâli (1789-1922),* çev. Boyacı Latif ve Akyol İzzet, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

Güler, Ali, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Berikan Yayıncılık, Ankara 2005.

İnalcık, Halil, "Helenizm, Megali İdea ve Turkiye", *Doğu Batı Düşünce Dergisi,* C 31/S. 8, Şubat, Mart, Nisan 2005, s. 9-26.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi. 18. Ve 19. Yüzyıllar*, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison 1985.

Kofos, Evangelos (Κωφός, Ευάγγελος), *Το Κοσσυφοπέδιο Και Η Αλβανική Ολοκλήρωση. Το Άχθος Του Χθες-Το Άγχος Του Αύριο* (*Kosova ve Arnavutluk Entegrasyonu. Dünün Yükü- Yarının Kaygısı*), Εκδόσεις Παπαζήση (Papazisi Yayınları), Atina 1998.

Küçük, Cevdet, "Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve 'Tanzimat'", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Editör Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 1007-1024.

Nikolaidou, Eleftheria (Νικολαΐδου, Ελευθερία), «Ο Ελληνικός Εθνικός Σύλλογος Κοσσυφοπεδίου» ("Kosova Yunan Millî Birliği"), *Μακεδονικά (Makedon)*, C 16/S. 1, Selanik 1976, s. 39-58.

Ntisli, Maria, *Osmalı Yönetimi ve Rum Tebaa: Selanik Örneği (1876-1913)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Nystazopoulou-Pelekidou, Maria (Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία), *Βυζάντιο Και Σλάβοι-Ελλάδα Και Βαλκάνια (6ος-20ος αι.) (Bizans ve Slavlar-Yunanistan ve Balkanlar [6.-20.yy.])*, Εκδόσεις Βάνιας (Vanias Yayınları), Selanik 2001.

Nystazopoulou-Pelekidou, Maria (Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία), Οι Βαλκανικοί Λαοί, Από την Τουρκική Κατάκτηση στην Εθνική Αποκατάσταση (14ος-19ος αι.) (Balkan Halkları, Türk Fethinden Ulusal Rehabilitasyona (14.-19. yy.), Εκδόσεις Βάνιας (Vanias Yayınları), Selanik 2000.

Palamidou, Athina (Παλαμήδου, Αθηνά), «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός των Σκοπίων και του Κοσσυφοπεδίου» ("Şehit olan Üsküplü ve Kosovalı Yunanlar"), *Μακεδονική Ζωή (Makedon Hayatı)*, C 54/S. 1, Kasım 1970, s. 10-12.

Palamidou, Athina (Παλαμήδου, Αθηνά), «Ο Μαρτυρικός Ελληνισμός των Σκοπίων και του Κοσσυφοπεδίου» ("Şehit olan Üsküplü ve Kosovalı Yunanlar"), *Μακεδονική Ζωή (Makedon Hayatı)*, C 55/S. 1, Aralık 1970, s. 11-13.

Selanik Kutsal Metropol Kilisesi (Ιερά Μητρόπολης Θεσσαλονίκης), *Έγγραφα Εκ Του Μητροπολιτικού Αρχείου Τόμος Α' 1876-1912 (Metropol Kilisesi Arşivlerinden Belgeler Cilt I 1876-1912)*, University Studio Press, Selanik 2012.

Toker, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları,* Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Valais, Dionysios D. (Βαλαής, Διονύσιος Δ.), *Εκκλησιαστική Ιστορία. Ζητήματα της β' Χιλιετίας (Kilise Tarihi, 2. Binyıl Meseleri)*, Μπαρμπουνάκης (Barmpounakis Yayınları), Selanik 2014.

EKLER

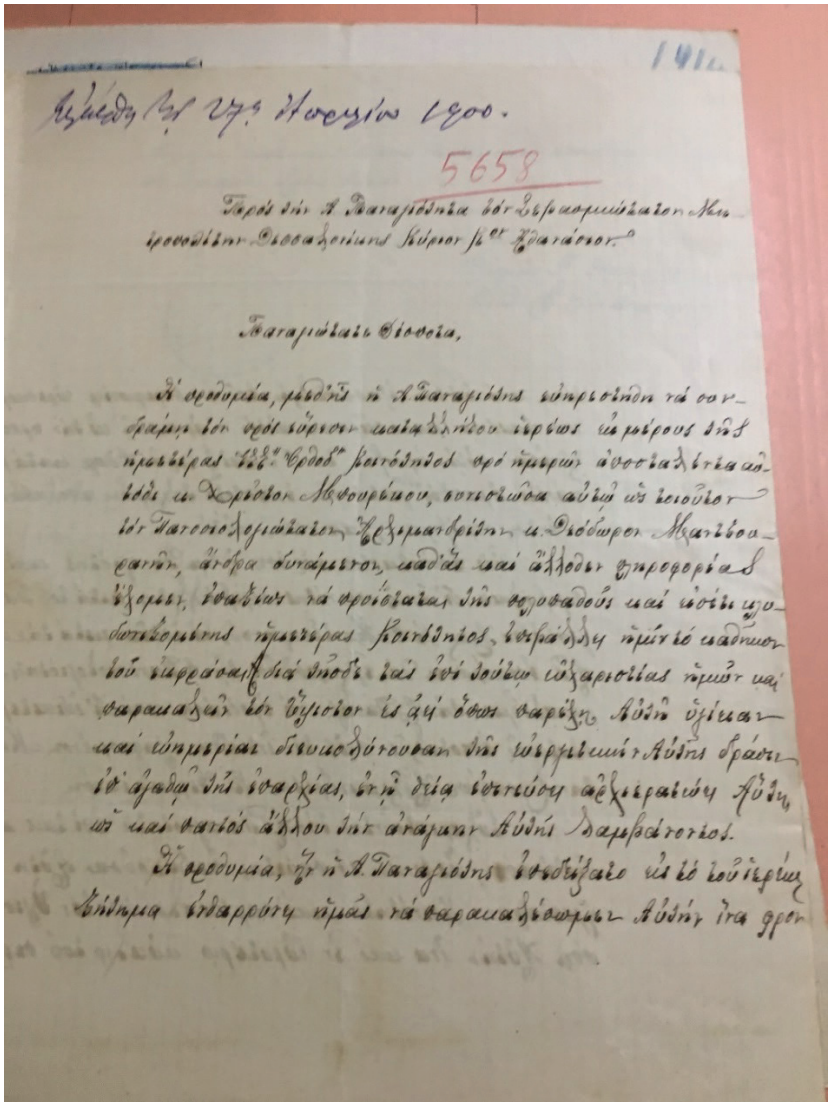

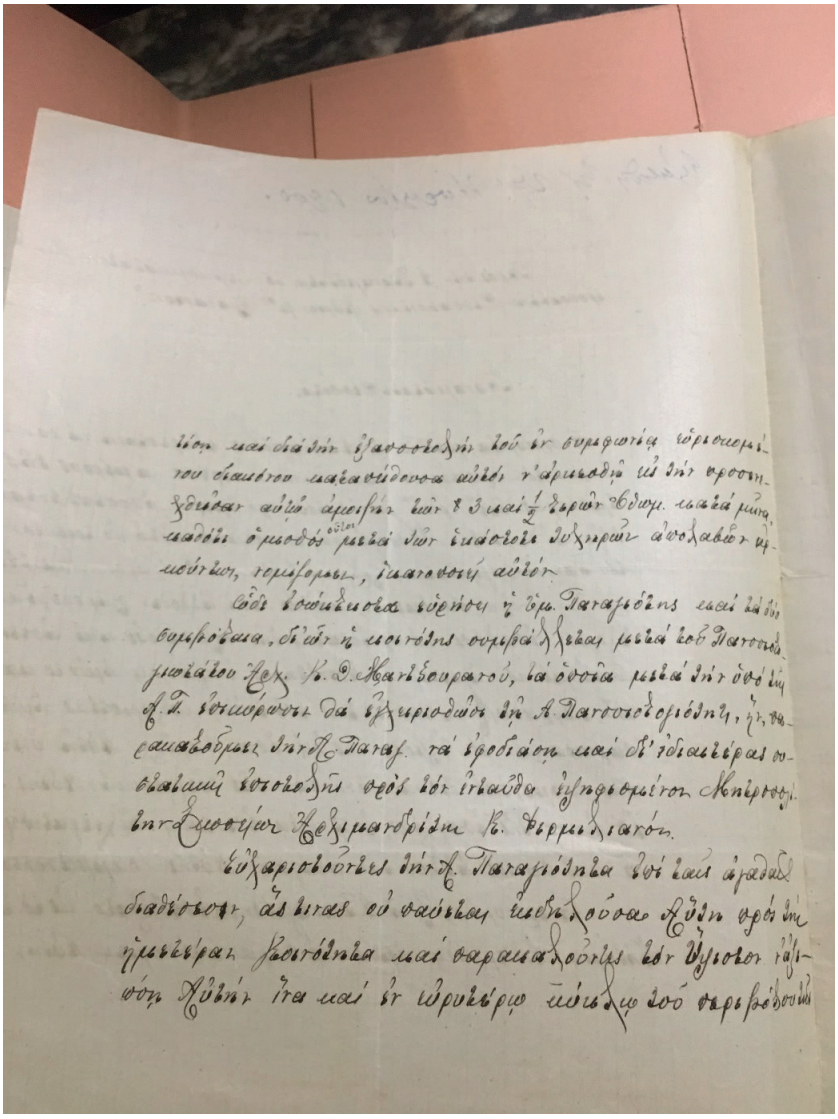

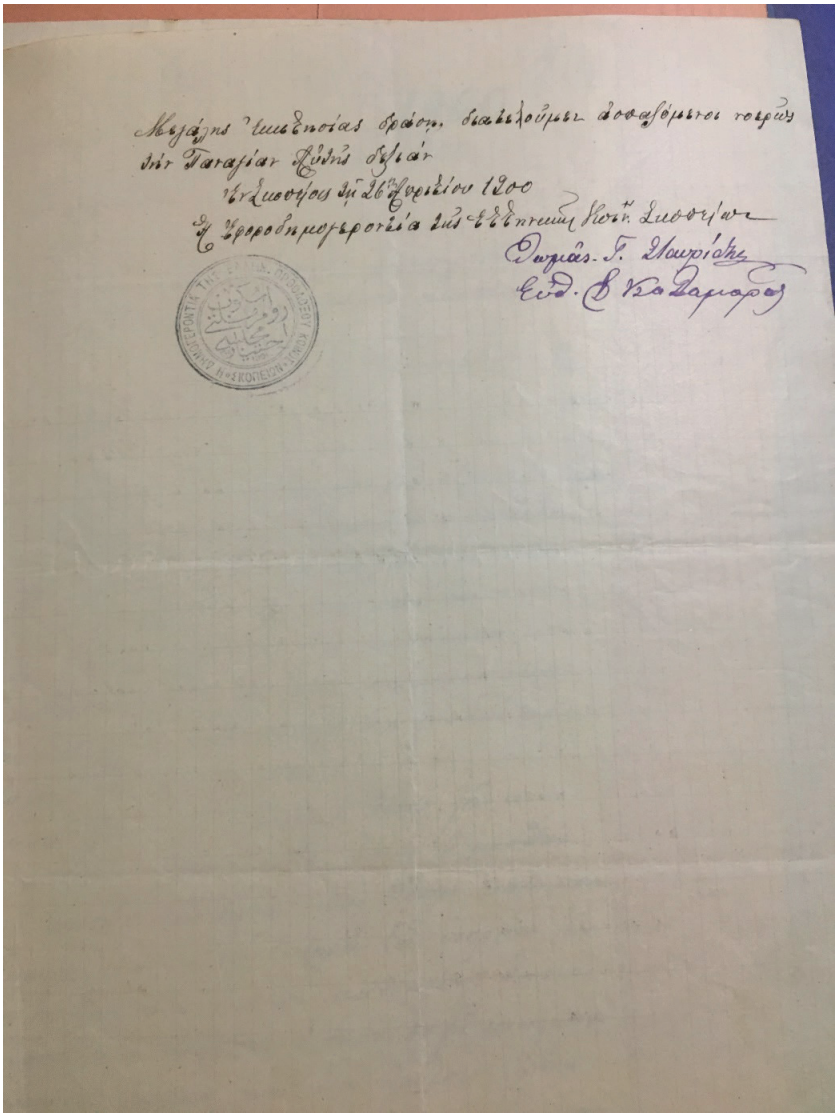

Ek 1: Üsküp Rum Cemaati tarafından Selanik Metropoliti'ne, bir papaz bulma konusundaki desteği için bir teşekkür mektubu. Kutsal Selanik Metropol Kilisesi Arşivi (Αρχείο Ιερής Μητρόπολης Θεσσαλονίκης) (KSMK. Arş.), Üsküp Rum Cemaati (Σκοπίων Ελλην. Κοινότης) (ÜRC.), 5658/26 Nisan 1900.

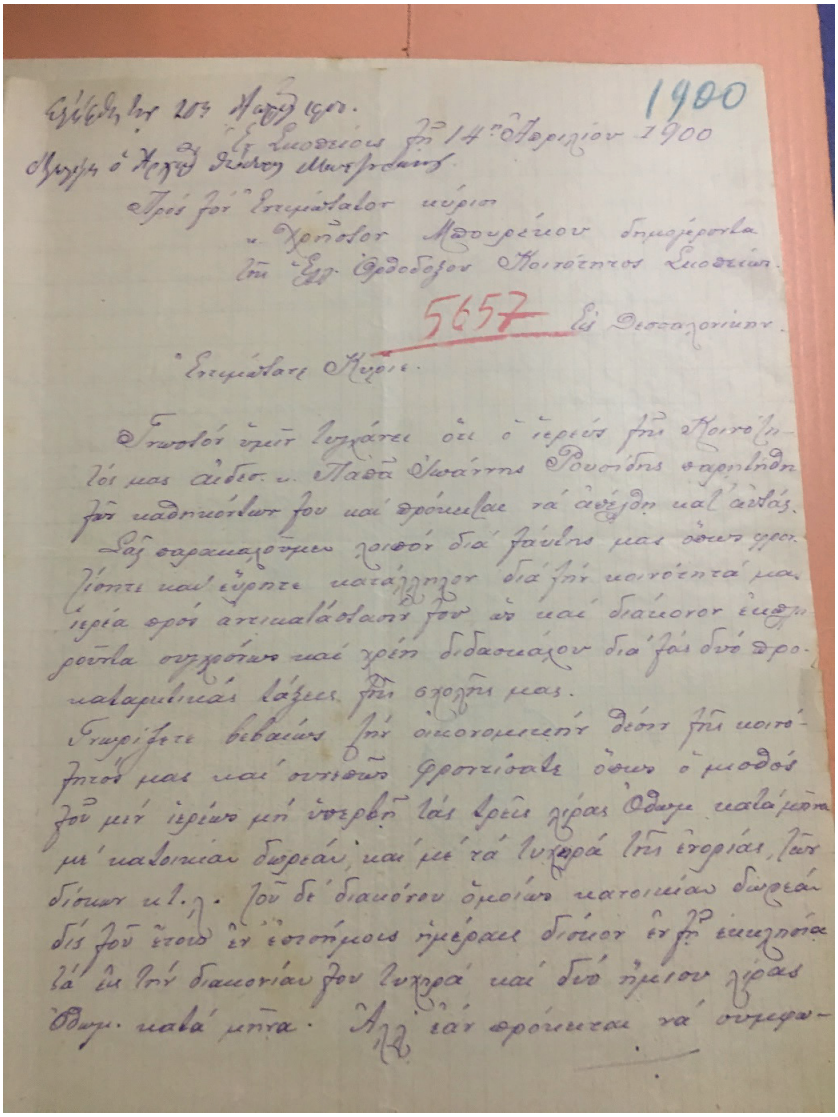

1900

5657

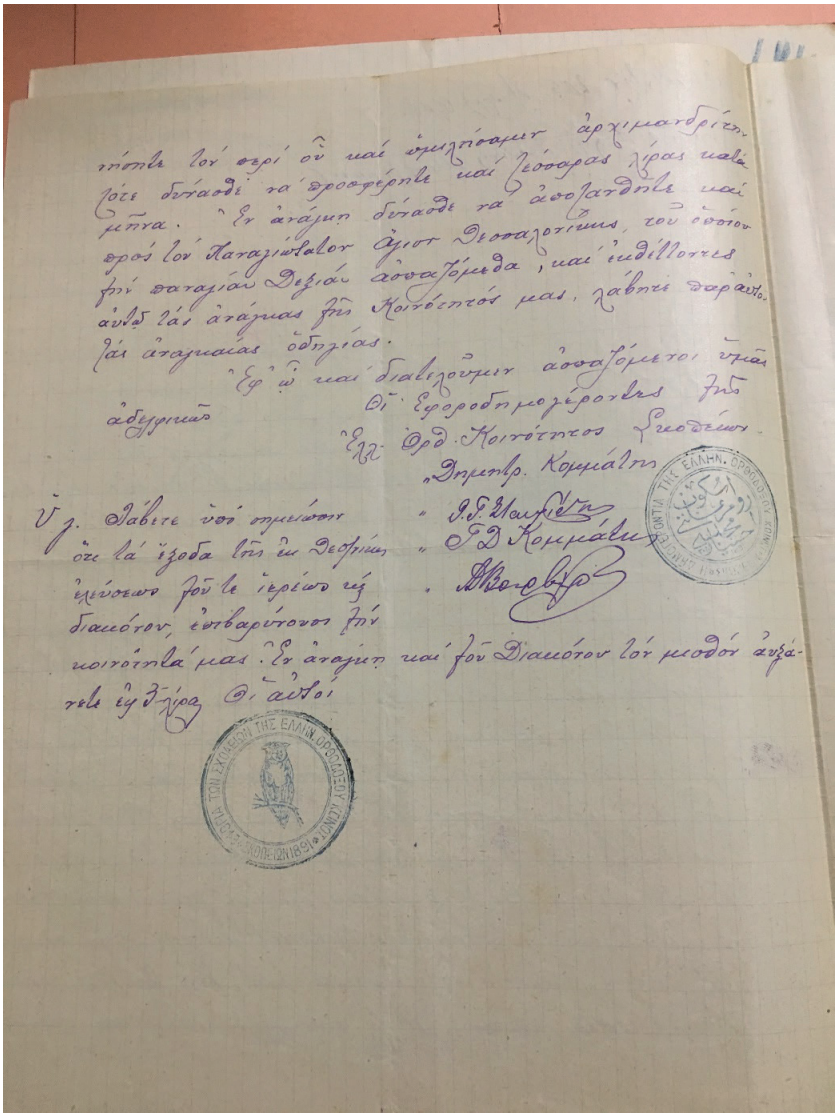

Ek 2: Üsküp Rüm Cemaati, *Kocabaşılık Meclisi*nin üyesi olan Christos Bourekou'ya (Χρήστος Μπουρέκου), uygun bir papaz bulma konusunda yardımını isteyen bir mektup. KSMK Arş., ÜRC., 5657/14 Nisan 1900.

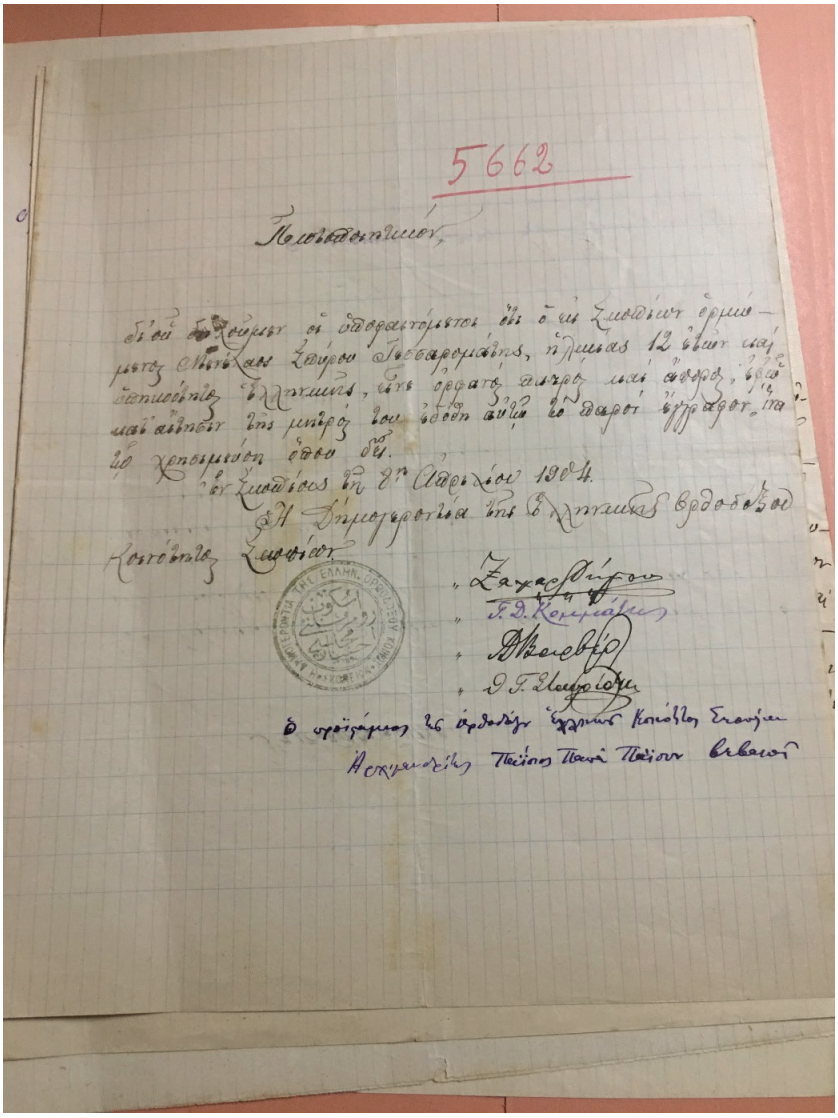

Ek 3: Selanik Rum Mekteplerine Öğrenci Kaydı Bağışı İçin Yoksulluk Belgelendirmesi.

KSMK Arş., ÜRC., 5662/08 Nisan 1904.

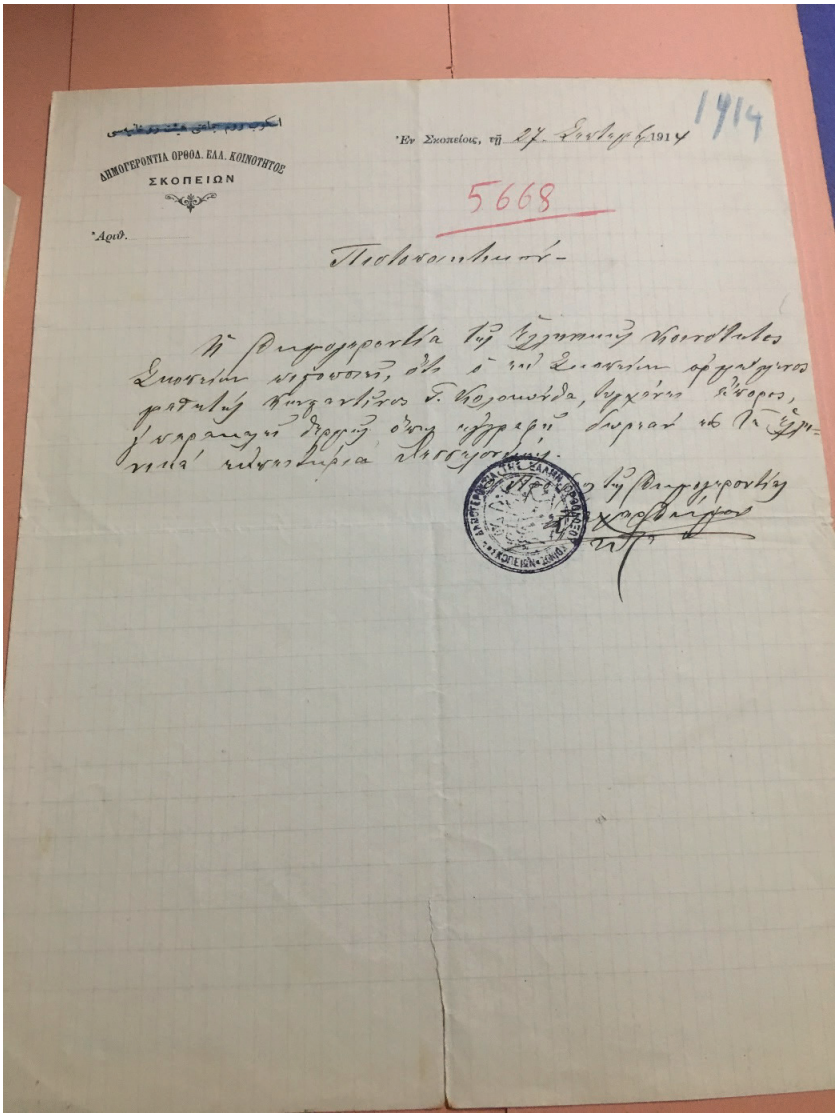

Ek 4-: Selanik Rum Mekteplerine Öğrenci Kaydı Bağışı İçin Yoksulluk Belgelendirmesi.

KSMK Arş., ÜRC., 5668/27 Eylül 1914.

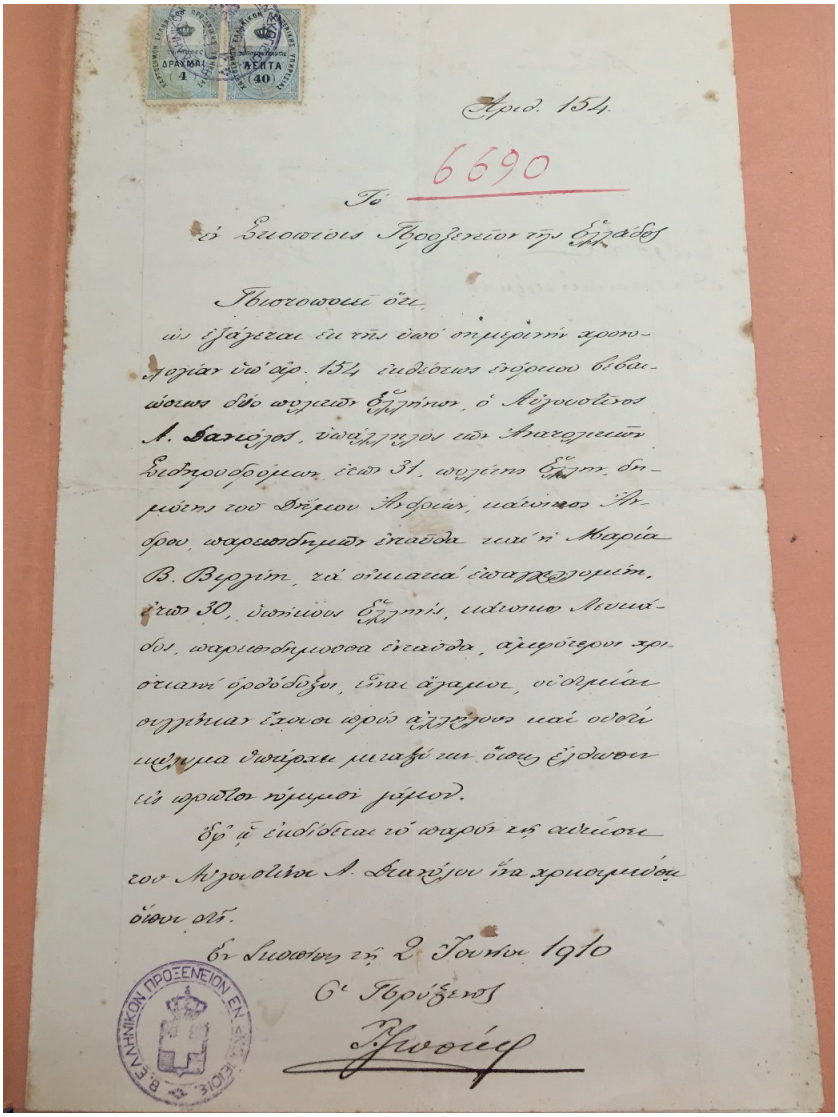

Αριθ. 154

6690

Το

Ο Σκοπίων Πρόξενείον της Ελλάδος

Βεβαιοποιεί ότι,

ως εξάγεται εκ της εκεί σημερινής χρεωλογίας υπ' αρ. 154 εκδόσεως δορείου βεβαιώσεως δύο μαρτύρων Ελλήνων, ο Αιγυπτιώτης **Α. Δαλιάρης**, υπαλλήλου των Τραπεζικών Εισπραξεωδόμων, έτων 31, μαρτύρει υπέρ της Ελληνίδος δημοσίας του Δήμου Αθηνών, κάτοικου Αθηνών, παρευρεθησάν εκείσε και η Μαρία Β. Βυρίτη, τα σύνολα εικοσιεπτά, έτων 30, δασκάλα Ελληνίς, κατοικούσα Σκοπίων, αμφοτέρων χριστιανών ορθοδόξων, ότι άγαμος, υιοθυγατέρα συγγένειαν έχουσι μεταξύ των όντως και οδού ψεύσματα υπάρχει μεταξύ των όπως εξάγωσιν τα μαρτυρούμενα γάμου.

Δι' ἃ εκδίδεται το παρόν εις αυτούς του Αιγυπτιώτου Α. Δαλιάρη δια χρησιμεύσαι όπου δει.

Εν Σκοπίοις τη 2 Ιουνίου 1910

Ο Πρόξενος

Βυρίτης

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΕΝ ΣΚΟΠΙΟΙΣ

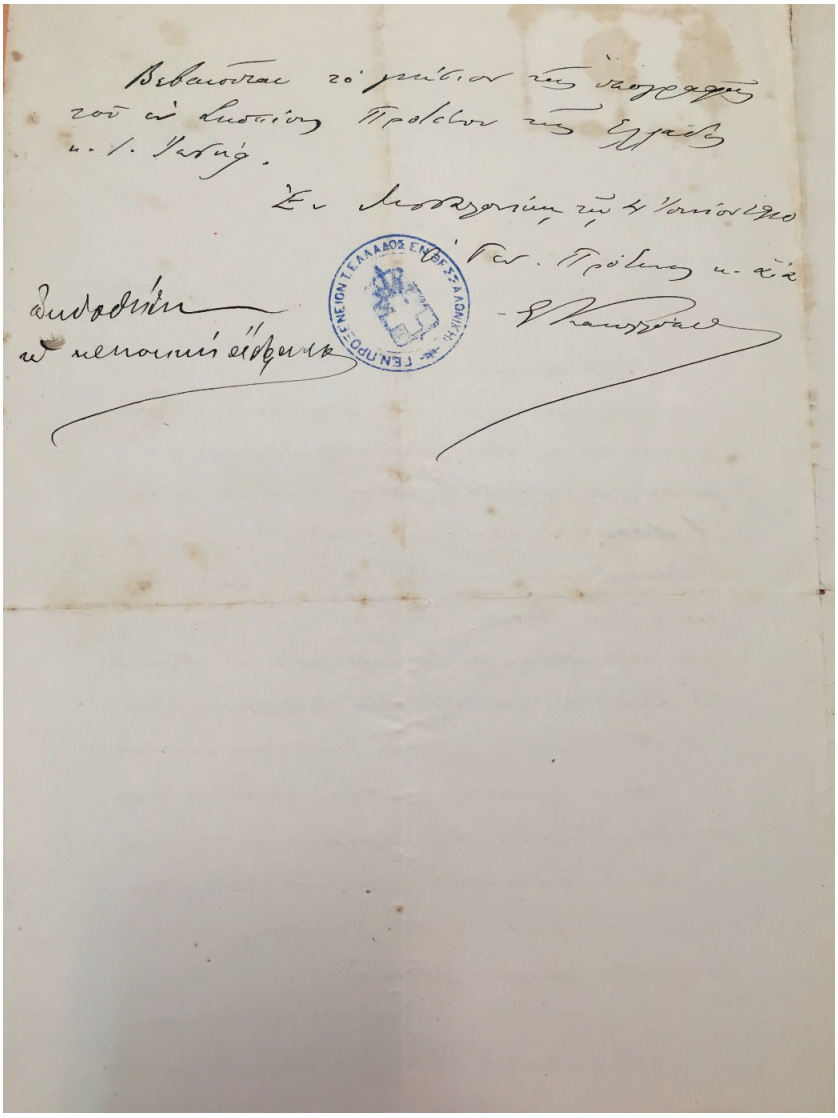

Ek 5: Yunanistan Başkonsolosluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yunan Krallığı vatandaşlarının sorunlarını çözüyor. Evlilik izni belgesi. KSMK Arş., ÜRC., 6690/02 Haziran 1910.

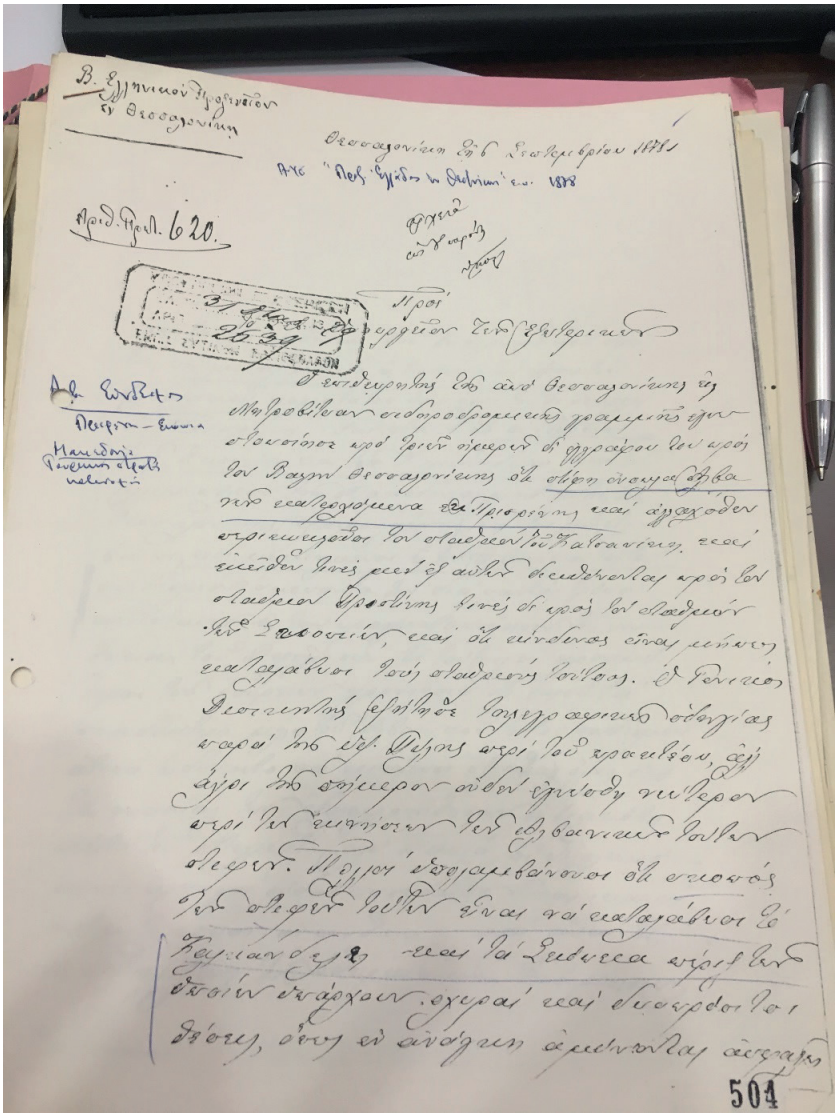

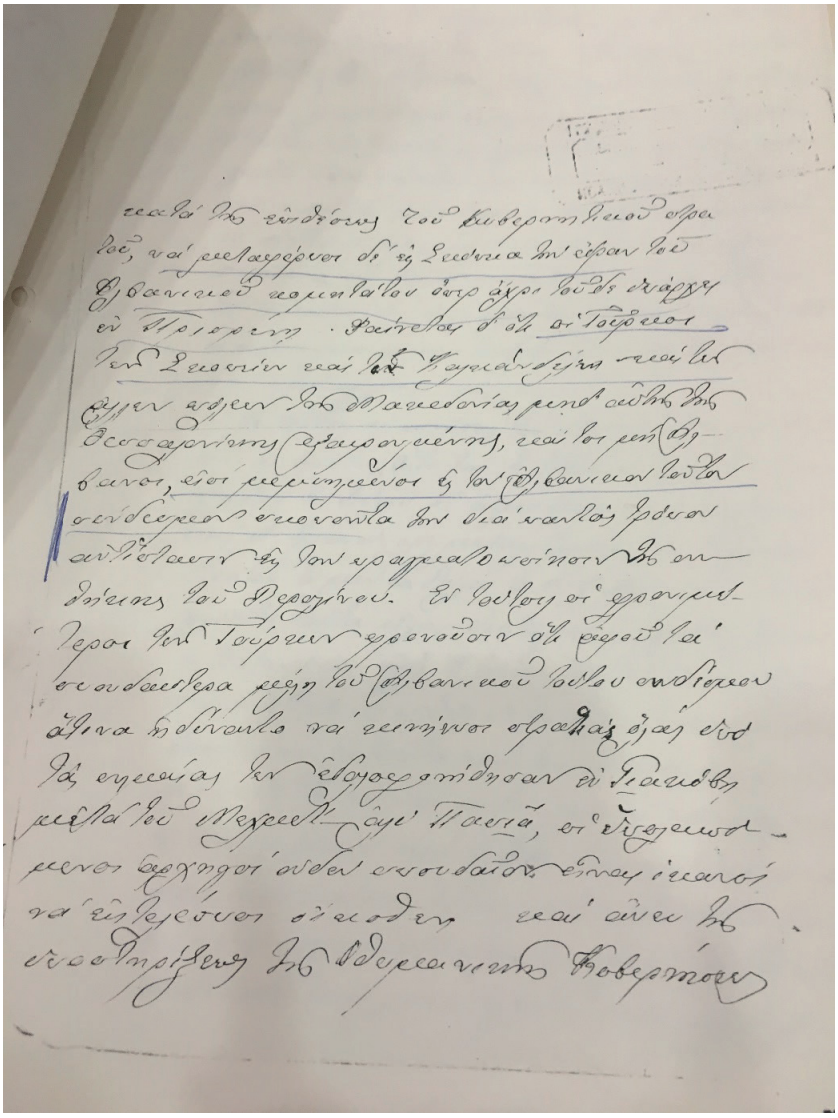

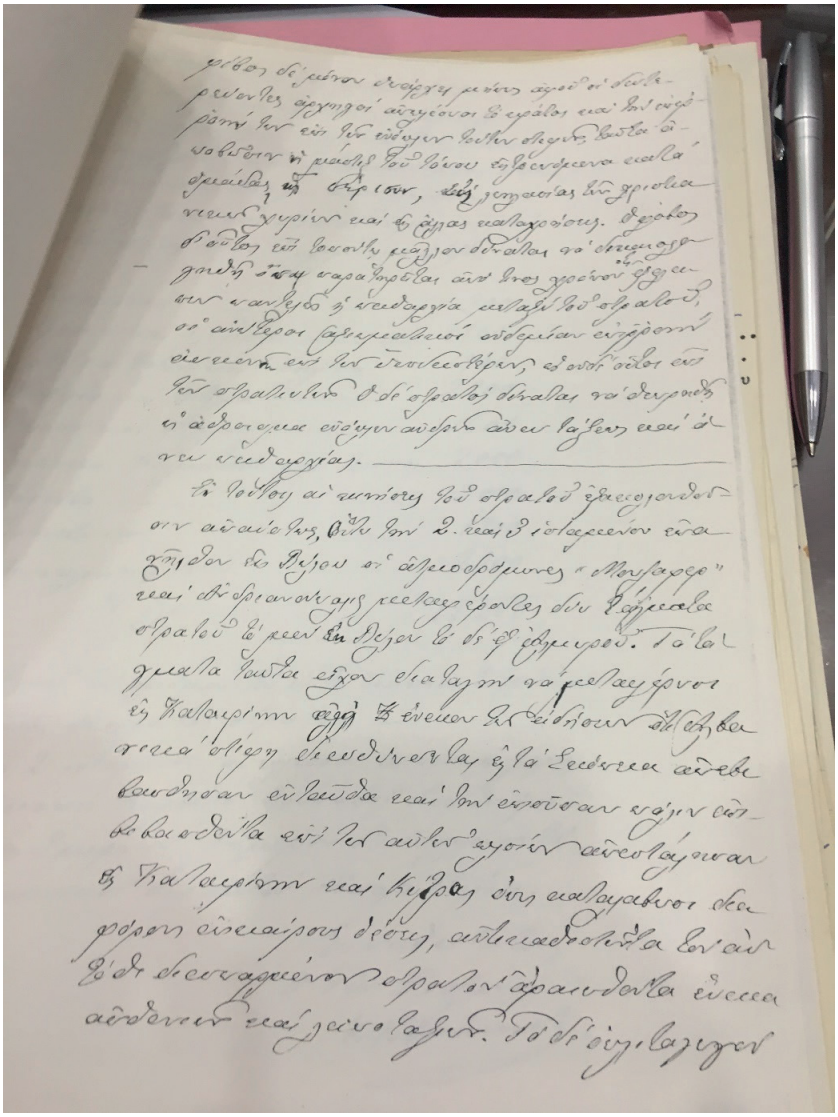

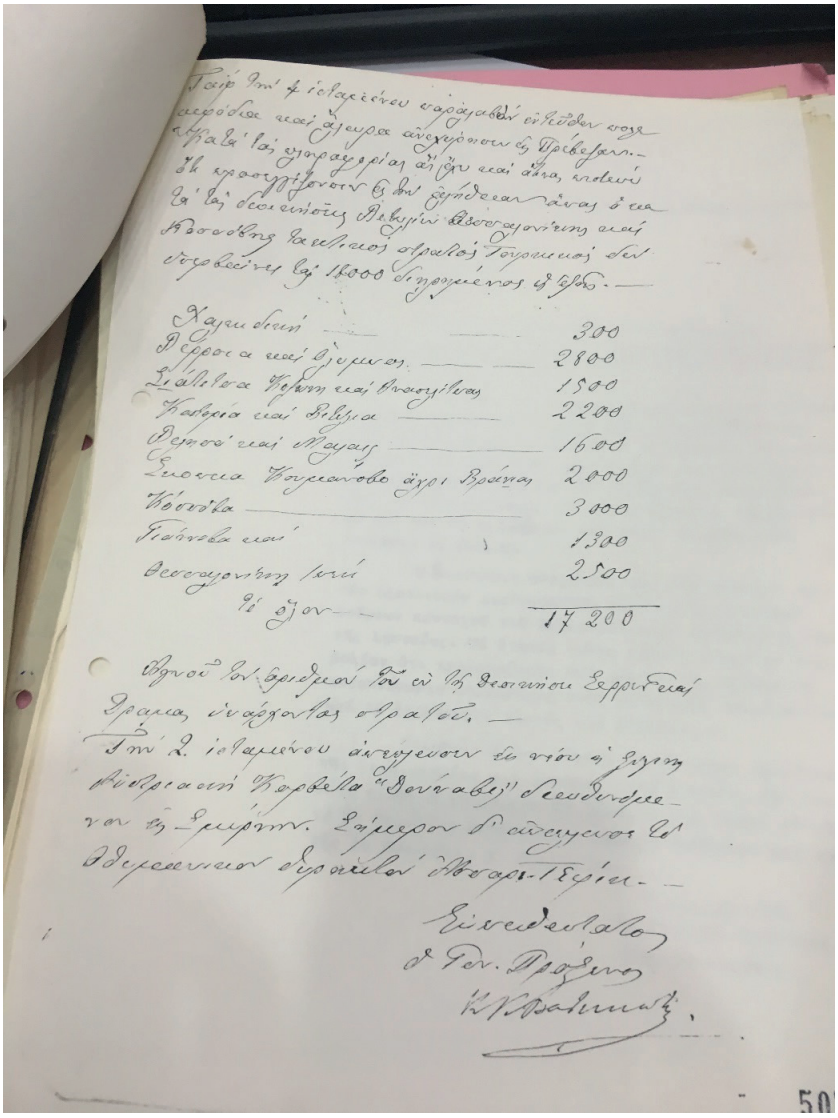

Ek 6: Selanik'te Yunanistan Başkonsolosu Konstantinos Vatikiotis'in (Κωσταντίνος Βατικιώτης) Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Diligiannis'e (Θεόδωρος Δηλιγιάννης), Arnavut Komitacıların Mücadelesi Hakkında Gönderdiği Mektup. Makedonya Mücadele Müzesi Kurumu (Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα) (MMMK), Makedonya Tarihi Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (Ιστορικό Αρχείο και Κέντρο Μελετών Μακεδονίας) (MTADM), Evangelos Kofos Arşivi (Αρχείο Ευάγγελου Κωφού) (EKA), Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών) (DBA), 620/6 Eylül 1878

XX. Yüzyıl Başında Kosova Vilayet Merkezi Üsküp'te Eğitimin Genel Görünümü

Osman Köksal*

Giriş

Balkanların en eski yerleşim birimlerinden biri olan Üsküp,[1] Sultan Yıldırım Bayezit'in Rumeli fütûhatı ile Osmanlı hakimiyetine alınmış ve idaresi Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın serdarlarından Paşa Yiğit'e verilmiştir. Fethi müteakip muhtelif bölgelerden nakledilen Türk ailelerin iskanıyla -Edirne'den sonra- Rumeli'de en erken Müslümanlaşan şehirlerden birisi olmuştur.[2] Uzun Osmanlı asırları boyunca sosyo-iktisadî konumu bakımından inişli çıkışlı bir seyir takip eden Üsküb'ün yıldızı XIX. Yüzyılın son çeyreğinde yeniden parladı. Mitroviça-Selanik şimendifer hattının işletmeye açılması ve bu hattın yine şehir yakınlarında Sırbistan üzerinden Avrupa'ya uzanan başka bir demiryolu hattıyla birleştirilmesi, bir anda Üsküb'ün iktisadi imkanlarını harekete geçirdi. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbiyle birlikte bugünkü Bulgaristan ve diğer kuzey bölgelerden, özellikle Niş havalisinden göçe zorlananlardan birçoğu buraya sığınarak şehir çevresinde yeni mahalleler oluşturdular. 1888 (1304) yılında Kosova vilayet merkezinin Priştine'den Üsküb'e taşınması[3] da hem şehre nüfus akışını ayrıca hızlandırdı, hem de istihsal ve ticaret kapasitesini hızla yükseltti.

---

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, okoksal@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1675-5972.

[1] Ptolemeos'un coğrafyasında "Üskupi" olarak kaydedilen bu şehir, miladdan önceki dönemlerde bölgedeki Dardanların merkeziydi. MS 210 yılında Makedonya Kralı III. Filip tarafından zaptedildi. Daha sonra Roma İmparatorluğu yönetimine geçti. Doğu Roma İmparatorlarından Justinyanus şehri yeniden imar ederek kendi adını vermiştir (Justinyano Prima). Miladi VII. Yüzyılda kuzeyden gelen Slav kavimlerinin saldırılarına kuvvetli tahkimatı sayesinde uzun süre dayandıysa da sonunda Sırpların eline geçti ve bir ara Sırp krallığının merkezliğini de yaptı.

[2] Şehrin Osmanlılarca Fetih tarihi ayrı bir inceleme konusudur. Salnâme'de Kosova Savaşını müteakip kışı Edirne'de geçiren Bayezit'in ertesi yıl bölgenin hâkimiyet altına alınması için Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşayı seferle görevlendirdiği; Onun da Üsküp'ü ele geçirerek idaresine Paşa Yiğit'i memur ettiği yazılıdır. Bkz. Salnâme-i Vilayet-i Kosova, Üsküp 1318, s.321 (Bu eser, bundan sonra sadece "Salnâme" adıyla kısaltılarak gösterilecektir). Şemseddin Sami de Şehrin fetih tarihi olarak 792 (1390) yılını gösterir. Kâmusü'l-â'lâm, C.I1, İstanbul 1306; s.932. Yalnız bazı yeni araştırmalar Üsküb'ün 1392 yılında Osmanlı hakimiyetine girdiğini ileri sürmektedirler. Bkz. Noel Malcolm, Kosova, Balkanları Anlamak İçin (Çev. Özden Arıkan), İstanbul 1999, s.l 13

[3] Salnâme, s.344. Transkripsiyonu neşredilen 1896 (1314) Kosova Vilayeti Salnâmesi girişinde vilayet merkezinin Üsküb'e taşınması tarihi olarak 1893 yılı gösteriliyorsa

Üsküp'ün son dönem maarifini ele aldığımız bu çalışmada ana veri olarak Kosova Vilayeti kurulduktan sonra muhtelif tarihlerde vilayet adına çıkarılan sekiz salnameden,[4] daha çok da bunların sonuncusu, 1318 (1900-1901) tarihli Vilayet Salnâmesindeki verilerden faydalanacağız. Elbette ki tek kaynaktan faydalanarak bir konu hakkında sağlıklı bilgi ortaya koymanın zorlukları ortadadır. Fakat en azından "resmî istatistik" özelliği taşıyan bu bilgileri, ilgilenenlerle paylaşmak ve araştırmacılara sunmanın faydadan hâlî olmayacağını düşünüyoruz.[5]

Şehrin Demografisi ve Yerleşim Durumu

Yukarıda değinildiği gibi özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sürecinde Tuna Nehri güneyindeki yerlerinden atılan muhacir kitlelerinden bir bölümünün Üsküb'e doluşmasıyla şehir nüfusunun daha da arttığını görüyoruz. Bunlar için Vardar nehrinin karşı yakasında tesis edilen düz sokaklı muntazam evlerden oluşan semtler, eski Üsküb'ün % 95'i kerpiç yapılı, kıvrımlı ve dar sokaklarda meskun insanlarının da cazibe merkezi oldu. Bilhassa yabancılarla konsoloslukların nispeten ferah ve hoş havalı bu yeni mekanlara rağbeti, şehrin çehresini değiştirdi.

Yüzyılın başında Vardar'ın iki yakasına yayılmış Üsküp, şu elli bir mahalleden oluşuyordu: Pazarbaşı, Dervişân, Oruç Paşa, Hacı Kasım, Kara Kapıcı, İbn-i Bahri, Hatuncuklar, İbn-i Çini, Kapıcı Hamza, Hacı Yunus, Kâtip Şahin, İshakiye, Debbağ Şahin, Kasım Gazi, İsmail Hazinedar, Hacı Muhyiddin, İbn-i Ömer, Cedid İsa Bey, Muhyiddin Çelebi, Hacı Hayreddin, Hacı Hürrem, Hacı Balaban, Hüdaverdi, Cedid Hıristiyan, İbn-i Payka, Yiğit Paşa, İbn-i Muhtesip, Söğütlü, İbn-i Kocacık, Eyne Bey, İbn-i Şahin, Muradiye, Hoca Şemseddin, İsmail Voyvoda, Cami-i Atik, Hacı Taceddin, Kebir Mehmed Çelebi, Gazi İskender, Hacı Lala, Hacı Gazi, Emir Hoca, Gazi Menteş, Haraççı Salahaddin-i Evvel, Haraççı Salahaddin-i Sani, Hamidiye, Vardar, Gazi Mustafa Paşa, Teşvikiye, Yahudi, Yeni Tepe, Yeni Bayır.[6]

Mahalle adlarını bu derece sakinlerinin veya tarihi şahsiyetlerin adından alan bir başka şehir bulmak zordur. Gerçekten Hıristiyan[7] ve Yahudi

da yanlıştır. Krş. 1896 Kosova Vilayeti Salnâmesi, İstanbul 2000, s.XVII. iyi bir hizmet olmakla beraber Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği'nce yayımlanan söz konusu eserin transkripsiyonunda pek çok okuma hatası bulunduğunu üzülerek belirtmek durumundayım.

[4] İSAM Kütüphanesi dijital Salnameler Arşivinden ulaştığımız söz konusu salnameler: Def'a 1, 1296/1879; def'a 2, 1300/1883; def'a 3,1302/1885; def'a 4, 1304/1887; def'a 5, 1305/1888; def'a 6, 1311/1893; def'a 7, 1314/1896; def'a 8, 1318/1900 tarihlidir.

[5] Başta Kosova Kütüphanesi eski eserler bölümü olmak üzere bölgedeki diğer kütüphanelerde salnâmelerin hiç birine rastlanmadığı gibi, Priştine'deki Kosova Arşivi'nde de bu yayınlar mevcut değildir. Adı geçen arşivde 1318 Salnâmesiyle birlikte bazı salnâmelerin İstanbul kütüphanelerinden temin edilen fotokopileri bulunmaktadır.

[6] Salnâme, s. 346

[7] Şehirde bir adet Hıristiyan mahallesi gösterilmişse de doğru değildir. "Cedid Hıristiyan" adı da bunu zaten doğrulamaktadır. Şehirdeki kalabalık Hıristiyan nüfusun bir

mahalleleri hariç tutulursa sadece yedi mahalle şahıs adı taşımaz: Pazarbaşı, Söğütlü, Cami-i Atik, Teşvikiye, Vardar, Yeni Pazar ve Yeni Bayır. Bunların da bazıları sonradan kurulmuş yerleşim birimleridir. Şahıs adlarındaki "hacı" sıfatının çokluğu da dikkat çekicidir.[8]

Adı geçen elli bir mahallede 4 682 hane bulunmaktaydı. Sakinleri arasında çoğu Osmanlı şehirlerinde görüldüğü gibi Müslümanların yanında Rum, Bulgar,[9] Yahudi, Latin ve Çingeneler de bulunuyordu. Nüfusu da 30 000'in üzerindeydi. Şehrin orta kısmına tamamıyla Müslümanlar yerleşmişti. Çayır tarafında müstakil Hıristiyan mahalleleri olduğu gibi Vardar'ın her iki yakası boyunca sekenesi karışık mahalleler vardı. Hamidiye ve Vardar mahalleleri Müslüman mahallesiydi.[10]

Şehrin en son resmi istatistiğe göre genel nüfusu şöyleydi: 19 585 erkek (zükûr) ve 19 379 kadın (inâs) olmak üzere 38 964 Müslüman; 14 939 erkek ve 14 562 kadın 29 501 Gayrimüslim olmak üzere toplam 68 465 kişi."[11] Dört yıl önceki tespitlere nazaran nüfus 3 500 civarında artmıştır. Yirmi beş yıl önce ise kaza nüfusu bu günkünün ancak üçte biri kadardı.[12]

Nüfusu hızla artmış, ticari açıdan da Selanik'ten sonra bölgenin en mühim merkezi konumuna yükselmiş Üsküb'ün resmî, dinî, İktisadî kurumları da bu gelişmeye ayak uydurmuştur. Bu konumdaki başlıca tesisler arasında bir eski, diğeri yeni iki hükümet konağı;[13] bir kale, on altı koğuş ve on sekiz odalı iki askeri hastane, bir gureba hastanesi,[14] bir hastane hamamı, merkez komutanlığı ve redif[15] daireleri, kale içinde bir redif deposu, bir kışla, piyade süvari ve topçu askerlerinin ikametine mahsus barakalar, zabıta dairesi, dokuz karakolhane, bir hapishane,[16] bir belediye binası, bir

---

mahallede yaşaması düşünülemez. Türk adı taşıyan birçok mahallede Gayrimüslimlerin yaşadığını biliyoruz, örneğin eski mahallelerden Yiğit Paşa Mahallesinde hatırı sayılır Hıristiyan nüfus vardı.

[8] Hacı Kasım, Hacı Yunus, Hacı Muhyiddin, Hacı Hayreddin, Hacı Hurrem, Hacı Balaban, Hacı Taceddin, Hacı Lala, Hacı Gazi ve Gazi Menteş olmak üzere tam on adın başında "hacı" sıfatı bulunmaktadır.

[9] Osmanlı kayıtlarında Makedonlar ayrı bir millet olarak yer almamış, genellikle Bulgar kaydedilmişlerdir.

[10] Salnâme, s. 146

[11] Merkeze bağlı 155 köy bulunmaktadır. Yukarıdaki toplama, köylü nüfusu da dahildir.

[12] 1896 Salnâmesi, s. 124

[13] Yeni konak, bu günkü Türk büyükelçiliği binası yakınında kalenin hemen yanındaki binadır.

[14] Kimsesiz ve fakirler için tesis edilen bu hastane son dönemde kurulup gelişen Karşıyaka mahallesinde iki katlı bir bina olarak yapılmıştır.

[15] Tanzimat sonrası askerlik mükellefiyeti yeniden düzenlenip her ferde belirli sürelerde askerlik yükümlülüğü getirildikten sonra askerlik süresinin bir dönemi muvazzaf bir dönemi yedeklik gibi düşünülüp yedeklik hizmetindekilere genellikle "redif denilmiştir.

[16] Daha çok hafif cezalı suçlular için kullanılan bu hapishane, aslında kira ile tutulan Kurşunlu Handır. Yeni inşa edilen mükemmel bir hapishane 1900 yılında bitmek üzeredir.

posta-telgrafhane,[17] üçü şahıslara ait dört hamam bulunmaktadır. Bunun yanında 32 cami, 22 mescid-i şerif, 19 tekye (tekke), sekiz türbe, bir bedesten,[18] dört kilise, bir havra, iki metropolithane, bir matbaa, altı eczahane, bir saat kulesi, biri taş üçü ahşap ve biri demir beş köprü, sekiz otel, 80 lokanta ve meyhane, 44 han, 33 kahve ve kıraathane, 70 fırın, bir bezirhane, on debbağhane, iki buharlı un ve bira fabrikası, altı su ile çalışır un ve gaytan fabrikası, iki istasyon, bir reji dairesi, 1 600 dükkan, 56 mağaza, 40 çeşme ve kaynak (pınar) bulunmaktadır.[19] Ayrıca kaza sınırları içerisinde 54 cami, 46 kilise, 7 731 çiftlik binası, 550 değirmen, 4 089 dönüm çayır ve 14 yaylak mevcuttur.

Yüzyılın Başında Şehir Eğitiminin Panoraması

Müslüman Mektepleri

Yüzyılın başında hem nüfusu hem ekonomik vaziyeti bakımından hayli gelişen Üsküp, bölgenin eğitim ve bilim merkezi olma özelliğini de elinde tutuyordu. Şehirdeki eski sistem dokuz medrese halen faaliyetini sürdürmekteydi. Medreselerin yedisi Gazi Mustafa ve Yahya Paşalar ile İshak ve İsa Bey, Yılan Kaplan, Mehmet Çelebi ve Meddah camileri bitişiğinde; diğer ikisi de Lonca çeşmesi ile Yeni Hamam civarındaydı.[20]

Yeni sistem okullar içerisinde, ilk okul seviyesindeki eğitim kurumları arasında Mekteb-i Edeb (öğrenci sayısı 250), Kebir Îbtidaî Mektebi (öğrenci sayısı 241), Karşıyaka Hayriye Erkek İbtidai Mektebi (öğrenci sayısı 77), Karşıyaka Erkek Feyziye Hümâşah Sultan Mektebi (öğrenci sayısı 82), Meddah Mektebi (öğrenci sayısı 40), Hafız Mehmed Efendi Mektebi (öğrenci sayısı 76), Hümâşah Sultan Kız İbtidaiye Mektebi (öğrenci sayısı 32) ve Şükriye Kız İbtidaiye Mektebi (öğrenci sayısı 54) bulunuyordu.[21]

766 erkek ve 86 kız olmak üzere toplam 852 öğrencinin eğitim-öğretim gördüğü bu okullann en kapasiteli olanı şüphesiz Mekteb-i Edeb'ti. Bu okul, Üsküp valisi Ahmet Eyüp Paşa[22] tarafından yeni usûllere göre açılmış

[17] Eski telgrafhane binası gayet harap bir durumda olduğundan 1 200 lira harcanarak yeni ve görkemli bir bina inşa edilmiş ve geçen yıl (1899) resmen açılmıştır. Yine eski belediye binası yıkılarak yerine 600 liranın üzerinde harcama ile güzel bir belediye dairesi yapılmış, 19 Ağustos 1897'de padişahın cülus günü açılmıştır. Salnâme, s.350

[18] Üsküp çarşısının en görkemli kısmını oluşturan bedesten, Ishak Bey Camii mütevellisi Hacı Hüseyin, Osman ve Yaşar beyler marifetiyle birkaç yıldan beri kargir olarak inşa ettirilerek geçen yıl (1899) Kasım ayında ticaret aleminin hizmetine sunulmuştur. Salnâme, s.351

[19] Pınar, Balkanlardaki pek çok yerleşim biriminde "kuyu" yerine kullanılmaktadır.

[20] Salnâme, s. 336

[21] Salnâme, s.297-298

[22] Ahmet Eyüp Paşa 25 Eylül 1305(1889) tarihinde valiliğe atanmış olup 24 Kanunıevvel 1306(1890) tarihine kadar bir yıl civarında valilik yapmıştır.

ilk mektepti. Okulun Yahudi mahallesinde açılması halk arasında "Selanik'ten bir dönme gelmiş, Müslümanları çıfıt ve gavur etmek için Yahudi mahallesinde bir mektep açmış" dedi kodularına sebep oluyordu.[23] Okulun öğretim kadrosu arasında aynı zamanda Fransızca ve hesap öğretmeni olan müdür Ali Galip Efendi,[24] Türkçe muallimi Hafız Bekir Efendi, Kuran ve tecvid muallimi Hafız Aziz Efendi, hüsn-i hat muallimi Hüdayi Efendi, hesap muallimi Şakir Efendi, Arapça ve akaid muallimi Abdürrahim Efendi, fahri[25] coğrafya muallimi mülazun-ı sânî İbrahim Efendi ve resim muallimi Samî Efendi'den ibaretti.[26]

Ortaokul seviyesindeki mektepler içerisinde ilki *Üsküp Askerî Rüştiyesi'*dir. O dönemde ibtidai (hazırlık) sınıfında 39, birinci sınıfta 60, ikinci sınıfta 43 ve üçüncü sınıfta 41 olmak üzere toplam 183 öğrencisi mevcuttur. Müdürü binbaşı (kolağası) İsmail Efendi'dir. Okulun meslekî (askerlik) eğitimi ile lisan, riyaziye (matematik), coğrafya derslerini yürüten yedi öğretmeni askeriyeden, beşi İlmiyeden (Arabî, Farisî, hüsn-i hatt (güzel yazı) ve dil bilgisi (kavaid-i Osmaniye) muallimleri), biri de mülkiyeden (imlâ muallimi) görevlidir. Resim dersinin kadrolu öğretmeni yoktur.[27] Okulun temizlik ve bakımı için bir kapıcı ve beş hademesi bulunmaktadır.

Bir başka ortaokul, *Kız (inas) Rüştiye Mektebi'*dir. Biri nakış muallimi olmak üzere toplam üç öğretmeni, 109 öğrencisi mevcuttur.[28]

Karma Bir Eğitim Kurumu: Üsküp İdadi-i Mülkî Mektebi

Şehrin konumuna yakışan esas eğitim öğretim kurumlan lise seviyesinde hizmet verenlerdir. Bunlar arasında ismini ilk anmamız gereken hiç şüphesiz *İdadi-i Mülki Mektebi'*dir. Adından da anlaşılacağı üzere doğrudan bürokrasiye memur yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir meslek lisesidir. 1891 (1306) Şubatı'nda önce gündüzlü olarak öğretime başlamış, 1898 (1311)'de yatılıya (leylî) çevrilmiştir. Yatılı öğretim normalde paralıdır. Ancak başarılı ve fakir öğrenciler arasında belirli oranlarda ücretsiz okuyanlar da

[23] Çocukluğu Üsküp'te geçen Yahya Kemal, 1889'da beş yaşında Yeni Mektep'te öğretime başlamış ve üç yıl sonra Mekteb-i Edeb'e kaydettirilmiştir. O, Yeni Mektep'ten Mekteb-i Edeb'e geçişini, "Şarktan Avrupa'ya geçişim oldu" diye nitelemektedir. Bkz., Yahya Kemal; *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 1999, s.29

[24] Ali Galip Efendi okulun kuruluşundan beri müdürü olan bir Selanik dönmesiydi. Yahya Kemal, s.28

[25] Kadrosuz, dışarıdan temin edilen.

[26] Mekteb-i Edeb kadrosu bakımından da en güçlü okuldur. Diğerlerinde iki veya üç muallim bulunmaktadır.

[27] Salnâme, s.279-280. Okulun 1896 yılındaki öğrenci mevcudu 197'ydi. 1896 Salnamesi, s. 100.

[28] Salnâme, s. 281. 1896 yılındaki mevcudu 150 olup öğrenci sayısında hatırı sayılır bir düşme gözükmektedir.

vardır. Bir başka önemli ayrıntı mektepte Müslüman öğrencilerin yanında gayrimüslimlerin de okuyabilmeleridir.[29] Nitekim yüzyılın başında okulun 11 ücretli ve 29 ücretsiz Müslim ile, 17 ücretsiz Gayrimüslim yatılı; 88 Müslim ile beş Gayrimüslim gündüzlü (neharî) olmak üzere toplam 151 öğrencisi bulunmaktadır.

Okul idaresi, Müdür Ömer Lütfi Bey riyasetinde üç müdür yardımcısından oluşmakta; bir tabip (Belediye Tabibi Eşref Efendi) ile, katip, ambar ve depo memuru, iki mubassır ve imamdan oluşan memurin kadrosu; birer aşçı, çamaşırcı ve hademeden ibaret müstahdemin kadrosu bulunmaktaydı.[30]

Yüzyılın başında okul halen kiralık bir binada öğretimine devam etmektedir. Ancak Hamidiye Sanayi Mektebi yanında üç katlı mükemmel bir Okulun inşasına iki yıl önce başlanmış ve inşaatın yarısı bitirilmiştir.

Yedi yıllık bir okul olan İdadi'nin ilk üç yıllık programı "Dersaadet ve vilâyât-ı şahane rüştiyelerine uygun olduğu gibi, yedi yıllık programı da yine vilayetler yatılı idadi mektepleri programına uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca son dört senelik programı mekteb-i mülkiye-i şahane idadilerine uygun biçimde düzenlenmiştir. Dersler arasında Kuran-ı kerim, tecvid, dinî ilimler, Türkçe, Arapça, tarih coğrafya gibi her yıl okutulan dersler yanında, resmî yazışmalar (kitabet-i resmiye), kanunlar (kavânîn), cebir, geometri (müsellesât), kozmoğrafya, makine, tabii bilimler ve kimya, ilm-i servet (ekonomi) gibi son sınıflarda okutulan dersler de vardır.[31] Dolayısıyla okul, dinî, beşerî, fen ve sosyal bütün alanlarda derslerin bulunduğu zengin bir müfredâta sahiptir. Mektebin her sınıfındaki dersler için takip edilecek ders kitapları ve yazarları da belirlenmiş durumdadır.[32]

Mektep için hazırlanan talimatta, öğrencilerin okula kabul şartları, okulun yıllık ders takvimi, sınav biçimi, öğrencilere verilecek elbise ve tayinatlar, ödüller ve cezalar ve sair okulun işleyişi ile ilgili tüm bilgiler ayrıntılı bir biçimde belirlenmiştir. Genellikle beş senelik ilk okul (ibtidaiye) mezunlarından baş vuranlar -imtihansız olarak-[33] idadinin birinci sınıfına; rüştiye mezunlan ile idadilerin ilk üç senesini bitirenler de yine imtihansız dördüncü sınıfına kayıt yaptırabilmektedirler. Kayıt için ayrıca sağlık raporu, aşı

[29] Üsküp'teki Gayrimüslimlerin bu dönemde -aşağıda açıklanacağı gibi- orta dereceli yeni sistem hatırı sayılır okulları bulunmaktadır. Böyle olduğu halde Mülkiye İdadisini seçmeleri ilginçtir. Gerçi Gayrimüslimlerden çoğu ücretsiz (burslu - yatılı) okumaktadırlar.

[30] Salnâme, s.278.

[31] Salnâme, s.256-257;

[32] Salnâme, s.258-266; ayrıca ek:2

[33] Böyle alt yapısı günün şartlarına göre hayli uygun ve iş alanı bulunan bir okula sınavsız öğrenci alınabilmesi okuma talebinin ne kadar düşük olduğuna ilginç bir örnek olsa gerek.

kağıdı, kimlik belgesi (tezkere- i Osmanî), diploma ve benzeri belgelerin ibraz edilmesi ve yaş şartı aranmaktadır.[34]

Okula ücretsiz yatılı olarak alınacak öğrencilerin fakir ve muhtaç olduklannı kanıtlamaları gerekmektedir. Bu kontenjandan alınacakların miktarı toplam yatılı öğrenci sayısının 1/3'ünü geçemiyecektir. Yatılı olan öğrencilerin gündüze, gündüzlülerin yatılıya bir defalığına geçme hakları vardır.

Derslerindeki başarıları ve okul içindeki iyi davranışları ile öne çıkmış öğrencilere "âferin", "tahsin" ve "imtiyaz" adıyla üç dereceli ödül verilmektedir. Bir Tahsin belgesi üç âferine, ve bir imtiyaz belgesi iki tahsine denktir. Bunun aksine okula devamsızlığı, derslerindeki başarısızlığı, gerek okul içindeki gerekse okul dışındaki disiplinsizlik ve edep dışı hareketleri görülen öğrencilere "tenbih" ve "tektir"den okuldan uzaklaştırmaya kadar değişik cezalar verilmektedir.[35]

Okulda dersler Ağustos ayının yirmisinde başlamakta, ertesi yılın Mayıs ayı sonuna kadar devam etmektedir. Derslere başlamadan bir hafta evvel okul kayıtları yapılmaktadır. Derslerin başladığı ilk hafta bütünleme (ikmal) sınavları dönemidir. Esas imtihanlar ise yılsonu sınavı niteliğinde olup dersler sona erdikten bir hafta sonra Haziran ayı içerisinde gerçekleştirilmektedir.

İdadinin yatılı bölümü öğrencilerinin kıyafetleri okulca karşılanmaktadır. Bunun talebeler için bir yılda kıyafet cinsinden verilenler şunlardır:

Fes (püsküle birlikte)	2 adet	gömlek	3 adet
Kundura	2 çift	don	3 adet
Serhatlik[36]	2 çift	çorap	4 çift
Mendil	4 adet	pantolon	2 adet
Yelek	1 adet	havlu	1 adet

Elbise ve pantolon istihkakı ilk sene ikişer kat, ondan sonraki yıllar için birer takımdır. Ayrıca tüm öğrencilere sabah kahvaltı, öyle ve akşam -biri et olmak- üzere üçer tabak yemek verilmektedir.

İdadinin yatılı olması sebebiyle öğrencilerin hem adı geçen giyecek hem de yiyecek ve diğer barınma ihtiyaçlarının satın alınması ve temini için bir mübayaa (satın alma) komisyonu vardı. Komisyonun reisi, Vilayet maarif

[34] İdad-i Mülkî Mektebi Talimatı, mad. 44-45, Salnâme, s,267

[35] Uyarma ve kınama (tenbih ve tektir) dışındaki cezalar altı çeşittir: tevbih, tevkif, izinsizlik, tektir-i alenî, geçici ihraç, kati ihraç. Talimat mad. 67 vd., Salnâme, s.273-274

[36] Yandan düğme veya kancalar ile bağlanan, yarı botu andıran bir tür ayakkabıdır.

müdürü Abdullah Bey olup üyeleri okul müdürü Ömer Lütfi Efendi, maarif muhasebe memuru Arif Efendi, muallimlerden müderris Haşan Efendi ve Mustafa Efendi ile meclis-i beledî azası Halim Efendi'den oluşuyordu.

Okul yönetimi ise müdür Ömer Lütfı Efendi, baş muavin (muavin-i evvel) Fâik Efendi, müdür yardımcıları Nail ve Şükrü efendiler, doktor (belediye tabibi) Eşref Efendi, kâtip ve mübayaa memuru Abdürrahim Efendi ile imam Hafız Mehmet Efendi'den ibaretti.[37] İdadinin müfredatına uygun kuvvetli bir eğitim-öğretim kadrosu vardı. Özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça gibi dil dersleri ile dinî ilimlere dair bazı dersler ilmiye mensubu (müderris) muallimlerce verilmekteydi. Okulun öğretmen kadrosunu oluşturanların listesini ekte sunuyoruz.[38]

Üsküp Hamidî Sanayi Mektebi

Üzerinde durmamız gereken lise seviyesindeki ikinci okul, Mülkiye idadisinin yanı başında kurulan *Üsküp Hamidî Sanayi Mektebi'*dir. Mektebin arsası, o günkü Üsküb'ün bir kilometre batısında, Vardar kıvrımı içerisinde, ovanın havadar bir yerinden Belediyece tahsis edilmiş, ve okulun inşaatı için şehir eşrafı ile ileri gelenlerinden hemen bir komisyon kurularak inşaatına başlanmıştır. Kısa sürede üç katlı kârgir ve görkemli bir okul binası; yanına vilayet matbaası ve yemekhane olmak üzere ikinci bir bina ile bir hamamdan oluşan güzel bir kompleks kurulup 1894 (1313) yılında Sultan II. Abdülhamit'in cülûs gününde "Hamidî Sanayi Mektebi" adıyla hizmete açılmıştır.[39]

Mektebin cari masraflarını karşılamak üzere vilayet matbaasının işletilmesi buraya bırakıldığı gibi şimendifer istasyonunda inşa edilen gazhane ile şehir içerisinde yapılan bazı dükkanların gelirleri ve Üsküb'e dört kilometre uzaklıktaki Kaplan karyesi ılıcaları -içerisine bir havuz ve bazı konaklama tesisleri yapılmak suretiyle- ıslah edilerek gelirleri mektebe tahsis edilmiştir. Ayrıca belediye bütçesinden de senelik 30 000 kuruş ayrılması kararlaştırılmıştır.[40] Mektebin sol yanında halkın hoşça vakit geçirmesi için büyükçe bir "memleket bağçesi (park)" düzenlemesi için İstanbul'dan usta

[37] Müstahdem kadrosunda bir aşçı, bir aşçı yamağı, bir çamaşırcı ve dört hademe mevcuttu. Bkz. Salnâme, s. 278.

[38] Salnâme, s.277-278

[39] Salnâme, s.283-284; Bu gün maalesef ne Sanayi Mektebi, ne de Mülkiye idadisi binasından eser kalmamıştır. Her ikisi de 1964 yılına kadar birer öğretim mekanı olarak hizmet vermeye devam ederken bu tarihte yıkılmasına karar verilmiş ve iki senede yıkımı tamamlanabilmiştir. İki liseden hatıra sadece Sanayi mektebinin giriş kapısı kalmıştır. Okulun dış duvarlarından bir kısmı da hala ayakta olup içerisinde şehir belediyesinin bazı binaları mevcuttur.

[40] Salnâme, s.284

çağrılmış ve binlerce fidan dikilerek yeşillendirilmiştir. Muhtemelen bu parkın da ileride okula gelir getirmesi düşünülmüştür.[41]

Okulun bu şekilde gelir getirici kurumlar ve vakıflarca desteklenmiş olmasının sebebi tamamen yetim ve öksüz çocuklar için bir "eytam mektebi" gibi yatılı olarak kurulmasıdır. Mektep talimatının "okula öğrenci kabulü" ile ilgili hükümleri bunu açıkça göstermektedir: Beş senelik okula ilkokul sonrası 12-14 yaş arasındaki ana-babasız çocuklar ve ana babasından birisi olmakla birlikte bakmaya gücü olmadığını belgeleyenlerin çocukları alınacaktır. Ancak boş kontenjan kaldığı takdirde okul sandığına dokuz Osmanlı lirası ödemek kaydıyla paralı öğrenci de alınabilecektir.[42]

Mektebin hali hazırda şu bölümleri bulunuyordu: Mürettiplik, litoğrafyacılık,[43] kunduracılık, terzilik, marangozluk ve oymacılık. Ayrıca müzik kabiliyeti olan öğrencilerden oluşturulan bir de musika bölümü mevcuttu.[44]

Bölümlerin kendi pratik dersleri dışında okulun ortak ders programı ise şöyleydi: Birinci sene elif-ba (alfabe), amme ve tebâreke cüzleri,[45] kıraat-ı Türkiyye, hüsn-i hatt (güzel yazı); ikinci sene kuran-ı kerim, akâid-i diniye, muhtasar hesap, sarf-ı Osmanî, kıraat-ı Türkiyye, imlâ, hüsn-i hatt; üçüncü sene kuran-ı kerim, tecvid, ulûm-ı diniye, hesap, sarf-ı Osmanî, hüsn-i hatt, zübde-i tarih-i Osmanî, kıraat-ı Türkiyye, imlâ; dördüncü sene kuran-ı kerim, tevvid, ulûm-ı diniye, tarih-i İslam, coğrafya, hesap, sarf-ı Osmanî, kıraat-ı Türkiyye, imlâ, resim, hüsn-i hatt; ve beşinci sene kuran-ı kerim, ulûm-ı diniye, tarih-i İslam, coğrafya, hesap, sarf-ı Osmanî, inşa ve kitabet, usûl-i defter, resim.[46]

Öğrenciler -cuma hariç- her gün sabahleyin programa göre derslerine girip ikişer saat ders aldıktan sonra kendi bölümlerine giderek akşam tatil vaktine kadar sanat alanlarıyla ilgili çalışmaktadırlar.[47]

---

[41] Park, bu günkü şehir stadyumunun güney ucunda biraz küçülmüş de olsa halâ hayatiyetini sürdürmekte ve o dönemde dikilen çınarlarla diğer ağaçlar parkı gölgelemektedir. Park içinde yine o dönemde yapılan ve yerli halk arasında "kermes" denilen çayhane nevinden bir küçük mekan ile bunun giriş ve çıkış yoluna dikilen birer çift mermer sütun ayaktadır. Şehir sakinleri parkın çoğu ağacının yerel yöneticilerce kestirildiğini söylemektedirler.

[42] Talimat, mad. 19, Salnâme, s.287

[43] Mürettiplik ve litoğrafyacılık matbaacılıkla ilgili iki alan olup bu günkü karşılığıyla dizgi ve baskı anlamına gelir.

[44] Kabiliyetli ve gönüllüler arasından seçilip oluşturulan bu bölümün öğrencileri, her gün iki saat nazari ve ameli musikî dersi aldıktan sonra mensup oldukları sanat dallarına gitmektedirler. Salnâme, s. 286

[45] Kuran-ı Kerimin 1/30'u demek olan her yirmi sayfasına bir cüz denir. Söz konusu iki cüz cüz başlangıcı olan surelerin adıyla isimlendirilmiştir.

[46] Salnâme, s.285

[47] Salnâme, s.286

Sanayi Mektebi zorunlu bir okul gibi tutulmuş, öğrencilerin okuldan ayrılmaları müeyyideye bağlanmıştır. Bunun en ağırı maddî tazminat olup öğrencilerin ailelerince zorla alınmaları durumunda ayrıldığı ana kadar öğrenciye yapılan masraf velisine tazmin ettirilecektir.[48]

Yatılı bir mektep olması sebebiyle okul öğrencilerinin yiyecek ve giyecekleri (infak ve iksaları) de belirlenmişti. Bir öğrencinin (şakird) ortalama günlük yiyeceği şu kalemler baz alınarak belirleniyordu: 300 dirhem ekmek, 62 dirhem et (lahm), 46 dirhem pirinç, 62 dirhem taze sebze, 25 dirhem kuru fasülye, 15 dirhem nohut, 62 dirhem patates, 15 dirhem sade yağ, 26 dirhem şeker, 13'er dirhem un ve pirinç unu.[49] Bu kalemler ortalama değer olup yemek çıkarırken birini diğerine tahvil mümkündü.[50]

Yine öğrencilerin okul dışında, okul içinde, atölyelerinde, bayram ve resmî merasimlerde giymeleri için muhtelif kıyafetler verilmektedir. Nitekim her yıl Eylül ayı başı itibariyle içerde giymeleri için "şayak" ve benzeri kumaştan mamül bir ceket ve pantolon; yine Cuma ve bayramlarla diğer resmî tatillerde giymeleri için çift yakalı bir setre ile pantolon ve bel kayışından ibaret ikinci bir elbise ile dört çift çorap; mektep içerisinde giymek için bir çift mest ve kundura; hariçde giymek üzere sağlam birer çift iskarpin; yazları okul içinde giymek için bir çift açık kundura, üç gömlek, üç don, iki pamuksuz basma mintan, kış için iki pamuklu mintan, ayrıca ihtiyaca binaen iki katlı gömlek ve kış mevsimi için üç senede bir haricî elbise renginde şayak kaput ile yine her sene yazlık bir çift elbise dağıtılmaktadır.[51]

Okula kabul edilen öğrencilerin hangi sanat dalına (bölüme) kaydedileceğine mektep heyeti tarafından karar verilmekte; karardan önce çocuk belirli bir süre gözlenmekte, istidadı ve yatkınlığı tespit edilmektedir.[52]

Gayrimüslimlere ait Mektepler

Bulgar Mektepleri:[53]

1) Çayır Mahallesi'nde Erkek (zükûr) İbtidaî Mektebi: Okulun Lazar Karaçof adlı bir müdürü ile Spridon Stafenof isimli bir muallimi ve 30 öğrencisi vardır.

---

[48] [4]* Mektep talimatının 18. maddesinde bu durum açıkça ve tafsilatlı bir biçimde düzenlenmiştir: "... Zaruret-i meşrua üzerine bir çocuğun mektepten çıkarılması karargîr olursa, mektepte kaldıkları müddetçe me'külât ve elbise ve ihtiyâcât-ı saireleri için sarf edilen mebaliğ bil-hesap kendilerinden tazmin ettirilmek üzere..." Salnâme, s.287

[49] pirinç unu genellikle tatlı ve çorba yapımında kullanılmaktadır.

[50] Meselâ hastalanıp istirahata ayrılan şakirtler için süt yumurta vs. verilirken diğer kalemlerden aktarılır.

[51] Salnâme, s.291-292

[52] Salnâme, s.292

[53] Osmanlı döneminde bölgedeki Makedonların Bulgar sayıldıklarını tekrar hatırlatmış olalım.

2) Gazi Menteş Mahallesi'nde Erkek İbtidaî Mektebi: Müdürü Prase İşçif efendi, muallim Atanas Tankova ve muallime Katrine Slanova[54] olup 25 öğrencisi mevcuttur.

3) Haraççı Salahaddin Mahallesi'nde Erkek İbtidai Mektebi: Muallimi Lazov Urgançef, muallim Todor Çironilkof ve muallime Persa Antova Olup 50 öğrencisi bulunmaktadır.

4) Aynı mahallede Kız (inas) Mektebi: İlkov Maşarova adında bir muallimesi olup 30 öğrencisi vardır.

5) Cedid Hıristiyan Mahallesi'nde Bulgar İbtidai Mektebi: Müdür Andorya Tosolof, muallim Todor İvanof, muallime Aleksandra Magdalova olup 20 öğrencisi vardır.

6) Yiğit Paşa mahallesi'nde yatılı (leylî) İdadî ve Rüştî Mektebi: Oldukça kalabalık bir okul olup 180 yatılı, 300 gündüzlü olmak üzere toplan 480 öğrencisi mevcuttur.[55] Okulun öğretmen kadrosu şu isimlerden oluşmaktadır:

Müdür Paskal Raçef	Muallim Srebren Poppetrov
Muallim Hasan Tahsin	" Yanev Toşof
" Dakon Baskof	
" Efthim Nakof	" Anastas Pedredelef
" Todor Paskalef	" Yuvan Karaçef
" Kostadin Nikolof	" Diyones Kandilorof
" Pavle Kovaçef	" Atanas Mihayilof

7) Yiğit Paşa Mahallesi'nde Kız (İnas) yatılı İdadi Mektebi: 90 öğrencisi bulunan mektebin öğretmen kadrosunda şu isimler vardır:

Müdür Veliko Efendi	Muallime Marya Boşnakova
Muallim Lobe Köpeva	" Rose Maslarova
Muallime Katerina Aleksandra	" Stovina İvanova

[54] 25 öğrencisi bulunan bir sınıfta üç öğretmenin bulunması ve bunlardan birinin bayan oluşu dikkat çekicidir ve insanı "acaba bu mekteplerde anaokulu da var mıydı?" sorusuna yöneltmektedir. Eğer böyle bir şey varsa eğitime bakış Gayrimüslim okullarında gerçekten daha ileri düzeydedir.

[55] Salnâme, s.299

Sırp Ortodoks Mektepleri:

l)Yiğit Paşa Mahallesi'nde Ibtidaî ve Rüşdî Mektebi: 233 öğrencisiyle en kalabalık

Sırp okulu[56] olan mektebin kadrosunda şunlar vardır:

Müdür İlya Voçitik Efendi	Muallim Petre Dimitrivik
Muallim Radomir Petkovik	" Açvatozar Tomiç
" Ristov Oğyaneviç	" Stamenko İvanovik
" Bego Ferdoviç Danyel	" Mustafa Efendi
" İvan Çiriç	" Sami Efendi
" Lazar Pozviç	" Vasile Girov Atanaskovik
" Mihail Georgieviç	" Tomka Daniel Ferdoviç

2)Aynı mahallede Kız Ibtidai Mektebi: Öğrenci mevcudu 123 olup öğretim kadrosunda şu isimler vardır:

Muallime İvanko Gayik	Damika Gerikek
" Janka Direnova	Alno Traykova
" Angline Petkova	Elene Pankova

3) Haraççı Salahaddin Mahallesinde Erkek Ibtidai Mektebi: Okulun 34 öğrencisi olup Stoyan Boykevik adlı bir müdürü ve Milan isimli bir öğretmeni vardır.

3) Gazi Menteş Mahallesinde Erkek Ibtidai Mektebi: 30 öğrencisi vardır. Okulun müdür ve muallimi İvan Kostorinovik, bir diğer muallimi Lazar Pozvik'dir.

4) Hamidiye Mahallesi'nde Erkek Ibtidai Mektebi: 35 öğrencisi olup kadrosu müdür ve muallim Yuvan Girik ve muallime Ljubisa Stamenko Dikova'dan ibarettir.[57]

[56] Salnâme, s.301
[57] Salnâme, s.302

Diğer Gayrimüslim Toplulukların Okulları:

1) Yiğit Paşa mahallesinde Ulah erkek ve kız Ibtidai Mektebi: Toplam öğrenci mevcudu 47'dir. Öğretmen kadrosu müdür Mihail Marçi, muallim Kosta Kostantin, muallime madam Elene Buklatazo'dan ibarettir.

2) Mahalle-i mezkûrede Rum erkek ve kız Ibtidai Mektebi: Okulun 138 öğrenciden oluşan kalabalık denebilecek mevcudu bulunmaktadır. Öğretmen kadrosu müdür Yafyaroşi Efendi, muallim Musa Efendi, muallime madam Milenova Bolimo'dan oluşmaktadır.

3) Yahudi Mahallesinde Alyans İsrailiyet Ibtidai ve Rüşdi Mektebi: Talebe mevcudu 87'dir. Müdür Mişon Salamon Efendi, muallim İsak Yakolovi, İbrahim, Şabtan? ve Monş Haim efendilerden ibarettir.[58]

Sonuç olarak, gerek Kosova Vilayetinin son başkenti oluşu, gerekse Balkanlardaki siyasi çalkantılara dayalı göç hareketleri ve sosyo-iktisadi gelişmelere bağlı olarak hızla büyüyüp gelişen Üsküp'te, maarif hayatının da bu canlılığa muvazi biçimde dönüşüp geliştiği görülmektedir. Bu müspet dönüşümde Tanzimat'ın muhsenatı olan yansımaları da göz ardı etmemek gerekir. Müslüman Türk nüfusun eğitim kurumları cümlesinden geleneksel eğitim müesseseleri Medreseler yanında, yeni tip terbiye kurumları olarak ilkokuldan liseye uzanan müfredat aralığında bir dizi okul devreye girmiştir. Pek çok ibtidai mektep yanında, Askeri Rüştiye, Mülki kız (inas) ve erkek (zükûr) rüştiyeleri, yatılı ve gündüzlü eğitim hizmeti veren Mülki İdadi (Lise), yine lise seviyesinde meslek eğitimi veren Hamidî Sanayi Mektebi bunlardan başlıcalarıdır. Öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere bir Darülmuallimîn açılması düşünülmüşse de henüz gerçekleşmemiştir.

Maarif alanındaki asıl köklü değişim şehirdeki Gayrimüslim gruplarda gözlemlenmektedir. Şehirde meskun Sırp, Bulgar (Makedon), Ulah, Rum ve Yahudi grupların her birisi için epeyce İbtidai mektep; Kız ve Erkek Rüştiyesi ile gündüzlü ve yatılı kız ve erkek İdadisi (Lise) açıldığı müşahade edilmektedir. Üstelik, son dönem Gayrimülsim okulları üzerine yapılan bazı araştırmalara bakılırsa, bu mekteplerin gerek ebniyesi, gerekse muallim kadrosu bakımından Müslüman okullarına göre daha donanımlıdır. Bu gelişimde, uzunca bir süreden beri, Balkanları Osmanlı mülkünden koparmak isteyen Batılı devletlerin Gayrimüslimlerin eğitim kurumlarını güçlü biçimde fonlamalarını da göz ardı etmemek gerekir.

[58] Salnâme, s.303. Gayrimüslim muallim adlarının okunuşunda fikir ve yardımına başvurduğum Maria Dişli'ye teşekkür borçluyum.

Kaynakça

Noel Malcolm, *Balkanları Anlamak İçin*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul 1999.

Salname-i Vilayet-i Kosova, Def'a 1, 1296; Def'a 2, 1300; Def'a 3, 1302; Def'a 4, 1304; Def'a 5, 1305; Def'a 6, 1311; Def'a 7, 1314; Def'a 8, 1318.

Şemseddin Sami, *Kamüsü'l-Alâm*, C. II, İstanbul 1306.

Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul 1999.

Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü*, C.I-III, Üsküp 2010.

EK-I: TÜM RÜŞTİYE VE İDADİYE MEKTEPLERİ HAFTALIK DERS PROGRAMI[1]

DERS İSİMLERİ	I.Sene		II.Sene		III. Senee		IV.Sene		V.Sene		VI.Sene		VII. Sene	
	Haf.D.	Sa.	Haf.D.	Sa.	Haf.D.	Sa.	Haf.D.	Sa.	Haf.D.	Sa.	Haf.D.	Sa.	Haf.D.	Sa.
Kur'ân-ı kerim ve ulûm-ı diniyye	3		2		2		2		2		*1*		2	
Türkçe	7		6		4		3		2		*0*		0	
Edebiyat ve ahlak	-		-		-		-		-		*2*		1	
Kitâbet-i resmiye	-		-		-		-		-		*1*		1	
Arabî	1		2		2		2		2		*1*		1	
Farisî	-		1		2		1		-		-		-	
Fransızca	-		-		3		3		4		*4*		5	
Kavânîn	-		-		-		-		-		*2*		2	
Hesab	2		2		2		2		1		-		-	
Usul defteri	-		-		-		1		1		-		-	
Cebir	-		-		-		-		2		*2*		-	
Hendese	-		-		1		2		2		*2*		-	
Müsellesât	-		-		-		-		-		-		1	
Kozmoğrafya	-		-		-		-		-		-		1	
Makine	-		-		-		-		-		-		1	
Hikmet-i tabiiyye ve kimya	-		-		-		-		-		*3*		3	
Mevâlid	-		-		-		-		-		*2*		2	
Coğrafya	2		2		2		2		2		*2*		1	
Tarih	-		2		2		2		2		*1*		1	
İlm-i servet	-		-		-		-		-		-		2	
Ma'lumât-ı nâfia ve hıfzıssıhha	1		1		1		1		1		-		-	
Hüsn-i hatt	1		1		1		1		1		-		-	
Resim	1		1		1		1		1		-		-	
Yekûn	**18**		20		23		23		23		***23***		**24**	
Elsine	-		-		-		2		2		*2*		1	

[1] Yukarıdaki haftalık ders programının tüm yedi yıllık kısmı vilayât-ı şahane yatılı (leyli) idadilerine; birinci-beşinci yılları kapsayan kısmı vilayât-ı şahane gündüzlü (nehari) idadilerine, dördüncü seneden yedinci seneye kadar olan dört yıllık kısmı mekteb-i mülkiye-i şahane idadisiyle Dersaadet ve Üsküdar gündüzlü idadilerine, birden üçe kadar olan ilk üç yıllık kısmı ise Dersaadet ve vilayât-ı şahane rüşdiyelerine mahsustur. Salnâme, s.256

EK- II: Üsküp Mülkî İdadî Mektebi'nin Ta'lim Heyeti (Muallim Kadrosu)

Ulum-ı diniyye muallimi	Halil Efendi
Arabî muallimi	Hasan Efendi(Sahn müderrisi)
Arabî muallimi	Halil Efendi(Sahn müderrisi)
Farîsî muallimi	Hasan Efendi(Müderris)
Fransızca muallimi	Ömer Lütfi Efendi
Fransızca muallimi	Faik Efendi
Hesap muallimi	Nail Efendi
Cebir Muallimi	Şükrü Efendi
Hendese muallimi	Nail Efendi
Kozmoğrafya muallimi	Ömer Lütfi Efendi
Hesab-ı amelî muallimi	Nail Efendi
Müsellasât muallimi	Nail Efendi
Makine muallimi	Necmi Efendi (Mülazım-ı evvel)
Coğrafya muallimi	Faik Efendi
Tarih muallimi	Şükrü Efendi
Usul defteri muallimi	Faik Efendi
Malumat-ı fenniyye muallimi	Ömer Lütfi Efendi
Hikmet-i tabiiyye muallimi	Mustafa Efendi
Kimya muallimi	Nail Efendi
Mevâlid muallimi	Şükrü Efendi
Kavânîn muallimi	Mustafa Efendi
Edebiyat muallimi	Halil Efendi
Hüsn-i hatt muallimi	İbrahim Efendi
İlm-i hilâf muallimi	Halil Efendi
Resim muallimi	Mehmed Efendi(Mülazım-ı evvel)
Bulgarca muallimi	İsmail Talat Efendi

Türkiye'de Kosova Tarihi Araştırmaları Bibliyografyası

Fulya Feyiz*

Giriş

Osmanlı döneminde Kosova'ya yapılan ilk hareket Doğan Bey tarafından 1388 yılında gerçekleştirilmiştir. Osmanlı himayesini kabul etmesi için Kosova'nın Sırp hâkimine yapılan tekliflerin reddedilmesi üzerine Sırp Kralı Lazar'ın öncülüğünde oluşturulan müttefik kuvvetlerin 1389 yılında Osmanlı Devleti'ne yenilmesiyle Sırp Krallığı Osmanlı himayesine girmiştir.[1] Birinci Kosova Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması; Osmanlı Devleti'nin Sırbistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya ilerleyişini hızlandırmıştır.[2] Fetret Devri'nde ise (1402-1413) kısa bir süreliğine Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Kosova, Semendire'nin zapt edilmesiyle yeniden Osmanlı topraklarına ilhak edilmiştir. 1448 yılında Osmanlı Devleti, İskender Bey'in kışkırttığı Arnavutlar ile uğraşırken, Jan Hunyad Haçlı müttefikleriyle Kosova'ya gelmiştir. Nihayetinde gerçekleşen II. Kosova Muharebesi'yle Kosova'nın tamamı Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kosova başlangıçta Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlı Üsküp ve Vulçitrin'in sancaklarına dâhil edilmiştir. Tanzimat ile birlikte gelen reform hareketleri Kosova vilayetinin yeniden şekil almasına öncülük etmiştir. Vilayetin idaresine Üsküp, İşkodra, Manasır ve Prizren ilave edilmiştir. Daha sonra merkezi Sofya olmak üzere Niş ve Priştine şehirlerinin de vilayet kapsamına girmesi Kosova'nın oluşumunu sağlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında büyük bir kayba uğraması, Kosova Vilayeti'nin yeniden teşkil edilmesine sebep olmuştur. 1878 yılında Osmanlı Devleti Ayastefanos Antlaşması'nın 25. maddesi gereğince Kosova Vilayeti'nin idari yapısı değiştirilmiş ve Yenipazar sancağı Osmanlı idaresine bırakılmıştır. 1883 yılında Arnavutlar'ın Kosova'nın köylerine kadar ilerlemeleri üzerine vilayetin merkezi Üsküp'e nakledilmiştir. Böylece idari taksimat Priştine, Üsküp, İpek, Seniçe, Taşlıca ve Prizren sancakları haline getirilmiştir.[3] Balkan Savaşı'nın çıkması ve Sırplar'ın bölgeyi işgal etmesiyle Osmanlı Devleti Kosova'dan kesin olarak ayrılmıştır. 2008 yılına gelindiğinde ise Kosova, Sırbistan'dan tek taraflı olarak ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.

* Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Doktora Mezunu, fulyafyz@gmail.com, ORCID:0000-0003-3794-1843.

[1] Münir Aktepe, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 218.

[2] Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı, (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, , Samsun 2002, s. 2.

[3] Aktepe, agm., s. 218.

Bu çalışma, Kosova tarihi ile ilgili yapılan kitap, kitap bölümü, kitap tanıtımı, makale, bildiri, yüksek lisans ve doktora tezlerini belirli bir sistem içerisinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmaya bir zaman sınırlaması konmamış, 2023 yılına kadar yayınlanan tüm çalışmalar dikkate alınmıştır. Bilhassa yüksek lisans ve doktora tezlerinin tarih anabilim dalında yapılmış olmasına dikkat edilmiştir. Türkçe yayınlar ile birlikte konuyla ilgili olan yabancı dillerdeki yayınlar da araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Araştırma boyunca yapılan taramalarda sınırlılık ilkesi mevcuttur. Kosova'nın şu anki coğrafi ve idari yapısı esas alınarak bir yöntem belirlenmiş ve uygulanmıştır. Dolayısıyla Kosova ve Kosova'ya bağlı Mitroviça, Priştine, Yakova, İpek, Gilan, Mamuşa, Vulçıtrın, Kaçanik ve Prizren çalışmada ayrı başlıklar halinde değerlendirilerek bugüne kadar Kosova tarihi ile ilgili yapılan eserlerin profili ortaya çıkarılmıştır.

Türkiye'de yayınlanan, Türkiye'de sunumu gerçekleştirilen ve Türkiye kütüphanelerinde olan çalışmalar dikkate alınmıştır. Bibliyografya hazırlanırken pek çok araştırma alanı taranmıştır. Kütüphaneler, çevrimiçi veritabanları, çevrimiçi kataloglar ve yayınevleri dâhil olmak üzere birçok sahada araştırma yapılmıştır. Bunlar içerisinde en çok veriyi Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM-Dergipark ve Academia sunmuştur. Kütüphane bağlamında değerlendirecek olursak en çok veri Milli Kütüphane ve İSAM gibi kütüphanelerden temin edilmiştir.

Geniş bir literatür taraması sonucunda, Kosova tarihi ile ilgili bilgilerin aktarılmasında yayın türü esas alınmıştır. Dolayısıyla kitap, kitap bölümleri, kitap tanıtımları, sempozyum bildirileri ve ansiklopedi maddeleri bir başlık altında; makaleler bir başlıkta, yüksek lisans ve doktora tezleri ise ayrı başlıklar halinde olmak üzere toplamda dört başlık çalışmada kategorize edilmiş ve bibliyografya tamamlanmıştır. Kosova tarihine ilişkin hazırlanan bu çalışmanın araştırmacıların ve ilgililerin kullanımı için fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Her ne kadar bibliyografya üzerinde titizlikle çalışılmışsa da dikkatimizden kaçabilecek eserlerin olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu araştırma tüm çalışmaların tespit edilip, künyelerinin eklendiği iddiasından uzaktır.

Kosova Tarihi İle İlgili Kitap, Kitap Bölümü, Kitap İncelemeleri, Sempozyum Bildirileri ve Ansiklopedi Maddeleri

Abazoğlu, Rıza, "Kosova ve Arnavutların Manevi Olarak Yeniden Yapılanması", *Uluslararası Balkan Sempozyumu: Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, İstanbul 2012, s. 660-663.

Acun, Hakkı, "Kosova-Prizren Şemseddin Ahmet Bey Hamamı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, 1-5 Kasım 2006, Bükreş-Romanya, İstanbul 2011, s. 3-18.

Ağırakça, Ahmet, *Birinci Kosova Savaşı İle İlgili Kaynaklar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Ahmetaj, Muhammed, "Kosova'daki Osmanlı Vakıf Eserleri", *Bursa'dan Balkanlar'a Vakıf Medeniyeti Sempozyumu 2013*, s. 31-41.

Aktepe, M., Münir, "Kosova", *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 216-219.

Aruçi, Muhammed, "Kosova (Osmanlı Dönemi Sonrası)", *TDVİA*, C. 26, Ankara, 2002, s. 219-221.

Aslıyüce, Erdoğan, *Bosna-Hersek'ten Kosova'ya*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2014.

Asımov, Mücahit, *XIV. Yüzyılın İkinci Yarısından ve XX. Yüzyılın Başlangıcında Kosova Vilayetinde Türk Eğitimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988.

Asimov, Mücahit, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında XX. Yüzyılın Başlangıcında Kosova Vilayetinde Türk Eğitimi", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 23-28 Eylül 1985 Tebliğler: II, C. 2, İstanbul 1988, s. 281-288.

Atak, Ali, Osman, *Kosova Zaferi*, Damla Yayınevi, İstanbul 2008.

Avcı, İsmail, "Hudavendigâr Meşhedi Önünde Bir Tahassüs: Hüseyin Şevket Efendi'nin Kosova Sahrâsı Adlı Eseri", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, C. II, İstanbul 2015, s. 785-807.

Babacan, Hasan, "Berlin Antlaşması Sonrası Karadağ ve Kosova Vilayeti Arasında Sınır Sorunları ve Hudud Tahdidi Çalışmaları", *Yeni Türkiye*, S. 70, [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-V], Ankara 2015, s. 5214-5225.

Baki, Süleyman, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın Kosova Sahrası'ndaki Vaaz Üzerine", *Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*, C, 2, İstanbul 2018, s. 788-799.

Balla, Shefqet, *Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu*, Zeus Kitabevi, Ankara 2008.

Barışın Güvencesi Mehmetçik Kosova'da, Silahlı Kuvvetler Dergisi (Nisan 2012), Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, S. 412, Ankara 2012.

Baymak, Ethem, "Atatürk'ün Kosova'da Yaşayan Arnavut-Boşnak ve Rom'ların Kültürüne Etki ve Katkıları", *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 21-26 Kasım 2005, C. IV, s. 1621-1628.

Baymak, Osman, *Sultan Murat Hüdavendigar ve Birinci Kosova Savaşı*, Bay Yayınları, İstanbul 2013.

Berkli, Yunus, "Kosova Halveti Osman Baba Tekkesinde Bulunan Ejder Başlıklı Çeşme, Kafkasya'dan Anadolu'ya Kültür Köprülerimiz", *Uluslararası Seyyid Yahya Şirvânî ve Halvetilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 21-22 Kasım 2013, Eskişehir 2013, s. 383-400.

Bilmez, Bülent, "Kosova ve Arnavutluk Tarihyazımlarında I. Meşrutiyet (1876-1878)", *Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'da Osmanlı Tarihi Yazımı Araştırmaları ve Tarih Yazıcılığı Seminer Bildirileri*, 12 Temmuz 2008 İstanbul, s. 41-116.

Bütüç, Arif, "Kosova'da Türk Varlığı, Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü-Bugünü-Yarını", *Uluslararası Sempozyum Bildirim Kitabı*, 26-28 Ekim 2001, Bursa 2002, s. 163-166.

Cerabregu, Muharrem, "Development of Urbanizasyon and Economic Activities in the Province of Kosova During the Ottoman Empire (1389-1912)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi: Tebliğler*, Ankara 1990, s. 671-680.

Çelebi, Ali, *Hünername XVI. Yüzyıl Yıldırım Bayezıd'in Kosova Cülusü*, Dost Yayınları, Ankara 1972.

Çelebi, Mevlüt, "Rumeli'ye Veda Ederken Sultan Reşad'ın Kosova'yı Ziyareti", *Yeni Türkiye*, S. 68 [Rumeli-Balkanlar-Özel Sayısı-III], Ankara 2015, s. 3291-3298.

Çelik, Bilgin, *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*, Gürer Yayınları, İstanbul 2013.

Çoban, Fatma, "Kosova Meselesi ve Çin'in Tutumu", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 69, Özel Sayı –Rumeli Balkanlar- IV, 2015, s. 5076-5081.

Daniş, Halil, Emre, "Türkiye Kosova İlişkileri", *Türkiye Balkan İlişkileri*, ed. Hasan Acar, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2023.

Demir, Zekeriya, "Bosna ve Kosova Savaşlarında Özel Askeri Şirketler", *Uluslararası Balkan Sempozyumu: Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, İstanbul 2012, s. 544-553.

Demir, Zekeriya, "Bosna ve Kosova Savaşlarında Özel Askeri Şirketler", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 70, Özel Sayı –Rumeli-Balkanlar V, 2015, s. 6133-6140.

Demir, Kuzay, "Gonca, Kosova Türkleri Üzerine Bir İnceleme", *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri*, 22-25 Ekim 2011, C. III, Sivas 2013, s. 387-396.

Demirel, Nuri, *Kosova'nın Tarihi ve Sosyolojik Yapısı*, Eğitim Kitabevi, Konya 2016.

Derviş, Fetnan, "Osmanlı Döneminden Sonra Kosova'da Türklerin Eğitimi", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-25 Ekim 2008, C. II, Ankara 2013, s. 1275-1287.

Egemen, Osman-İşgüven, Hazım, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Birinci Kosova Meydan Muharebesi (15 Haziran 1389)*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1987.

Ekinci, Didem, "Balkanlar'da Sırp ve Arnavut Milliyetçiliği Arasında Kosova Türkleri", *Yeni Türkiye*, C. 9, S. 54, Özel Sayı –Türk Dünyası-II, 2013, s. 2511-2520.

Emecen, M. Feridun, "Kosova Savaşları", *TDVİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 221-224.

Emecen, M., Feridun, "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi", *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 303-317.

Emecen, M., Feridun, *I. Kosova Savaşı'nın Balkan Tarihi Bakımından Önemi*, TTK, Ankara 1992.

Emecen, M., Feridun, "Kosova 1389: Kimin Zaferi?", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 567-573.

Emiroğlu, Hüseyin, "Kosova'nın Statüsü Sorunu ve Çözüm Olasılıkları", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 69, Özel Sayı –Rumeli-Balkanlar- IV, 2015, s. 5045-5058.

Emiroğlu, Hüseyin, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu*, Orient Yayınları, İstanbul 2006.

Ertaş, Mehmet, Yaşar, "Savaş, Bellek ve Kimlik: Psikopolitik Açıdan Kosova 1389", *Dr. Nevzat Gündağ'a Vefa: Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları*, 2021, s. 171-206.

Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Genç, Nevin, *II. Kosova Savaşı*, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskişehir 1993.

Gjorgiev, Dragi, "Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinin Kuruluşu ve Hristiyan Ahalinin Mahalli İdareye Katılımı", *Tarih Boyunca Türk-Makedonya İlişkileri-I*, Ankara 2016, s. 143-150.

Gökdağ, Bilgehan, A., "Kosova Türkleri", *Balkan Türkleri*, C. 2, Ankara 2013, s. 103-118.

Günal, Zerrin-Başar, Fahamettin, *I. Kosova Savaşı Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Günalan, Rıfat-Kavanoz, Zeki, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Kosova Bölgesine Ait Mukataa Defterleri", *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, İstanbul 2011, s. 115-122.

Hafız, Nimetullah, "Kosova'da İslam Kültür Mirasının Kaynakları Olarak Kütüphaneler", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 21-23 Nisan 2000, İstanbul 2002, s. 427-432.

Hafız, Nimetullah, "Kosova'da Erenlerle İlgili Söylentiler", *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı: Makaleler*, İstanbul 2005, s. 235-241.

Hafız, Zubçeviç, Tacida-Hafız, Nimetullah, "Şükrü Dilege'nin Balkan Savaşlarıyla İlgili Yazma Eserinde Kosova", *Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Ankara 2013, s. 325-333.

Halaçoğlu, Yusuf, *Kosova Savaşı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Hasanoğlu, Mürteza-Memmedov, Asim, "Self-Determinasyon, Kosova'nın Bağımsızlığı ve Dağlık Karabağ", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 70, Özel Sayı –Kafkasya- VII, 2015, s. 334-345.

Hoxha, Gjejlane, "Legal Protection of Cultural Heritage in Kosova: Past, Present and Future", *Balkanlarda Osmanlı Vakıf Eserleri ve Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012, Ankara 2012, s. 217-237.

İbrahimgil, Z., Mehmet-Konuk, Neval, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2006.

İbrahimgil, Mehmet, "Kosova'daki Türk Eserleri", *Türkler*, C. XII, Ankara 2002, s. 23-33.

İbrahimgil, Mehmet, Zeki, "Kosova'daki Türk Eserleri", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 67, Özel Sayı –Rumeli-Balkanlar- II, 2015, s. 1906-1915.

İğciler, S., Ahmet, *Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Eskişehir Valiliği, Eskişehir 2015.

İskender, Rizay, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara 1973, s. 665-670.

Jable, Ergin-Şanlı, Cevdet-Taç, Refki, "Osmanlı Sonrası Kosova Türklerinin Temel Sorunları", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 69, Özel Sayı –Rumeli-Balkanlar- IV, 2015, s. 4999-5007.

Kabasakal, Hüseyin, *Varna (1444), İkinci Kosova (1448) Meydan Muharebeleri ve II. Murat*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

Kandemir, Feridun, *Kosova Şehidi Murat Hüdavendigâr*, Düşün Yayınevi, İstanbul 1958.

Karatay, Osman, *Kosova Kanlı Ova*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Koro, Bedrettin, "Kosova Cumhuriyeti İlköğretim Okullarının Tarih Ders Müfredatında ve Ders Kitaplarında Balkan Savaşları", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014, s. 1119-1134.

Koro, Bedrettin, "Kosova Vilayetinde (1877-1912)", *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri: 2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına*, C. 4, Ankara 2016, s. 377-393.

Kosova Vilayetleri, der. Mehmet Samsakçı, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2014.

Köseoğlu, Mehmet, "Nüfus Kayıtları ve Sözlü Tarihe Göre Samsun'a Balkan Savaşları'nda Kosova Göçleri", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi I. Uluslararası Tarih Sempozyumu: Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları*, 16-18 Mayıs 2011, İzmir Bildiriler, Ankara 2013, s. 391-429.

Kumrular, Özlem, "Hezimetten Doğan Kahramanlık Destanları: I. Kosova (Kosovo Polje) 1389 ve Mitleştirme 141", *Sultan I. Murad Hudâvendigâr ve Dönemi*, Bursa 2012, s. 141-153.

Kuzucu, Kemalettin, "Kosova'daki Tarihi ve Kültürel Mirasımız Meşhed-i Hudavendigar", *Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, İstanbul 2016, s. 111-148.

Malcam, Noel, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1998.

Manaj, Rame-Sülçevsi, Refike, "Kosova Devlet Arşivinde Var Olan Vakfiyeler", *Balkanlarda Osmanlı Vakıf Eserleri ve Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul-Edirne 9-10-11 Mayıs 2012, Ankara 2012, s. 291-296.

Molla, Alptekin, "Soğuk Savaş Sonrası NATO Askeri Müdahaleleri ve Türkiye'nin Rolü: Kosova Krizi ve Müdahale Süreci", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 69, Özel Sayı –Rumeli-Balkanlar-IV, 2015, s. 5059-5075.

Momose, Ryoji, "Balkan Savaşları Çerçevesindeki Sırp Tarihçiliğinde Kosova Söylemleri", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilaflı Duruşlar*, C. 1, Ankara 2014, s. 501-509.

Nasrattınoğlu, İrfan, Ünver, *Arnavutluk ve Kosova*, Funda Matbaacılık, Ankara 2009.

Okumuş, Salih, "Kosova'da Yayınlanan Türkçe Gazete ve Dergiler", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 70, Özel Sayı –Rumeli-Balkanlar- V. 2015, s. 6254-6274.

Osmani, Yusuf-Sülçevsi, Refike, "Osmanlı Döneminde Kosova ve Edirne İle Olan İlişkileri", *Uluslararası Sempozyum "Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne*, 21-23 Ekim 2010, Edirne 2010, s. 47-51.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, İstanbul 2007.

Öcal, Mehmet, "Kosova: Bir Etnik Sorunun Anatomisi", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 69, Özel Sayı –Rumeli Balkanlar- IV, 2015, s. 5023-5035.

Ölmez, Adem, *Hâtıra-yı Seyahât Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova ve Manastır Notları*, TTK, Ankara 2020.

Ölmez, Adem, "Osmanlı Devleti'nin Kosova'da Kan Davalarını Önleme Çalışmaları (1878-1912)", *Yeni Türkiye*, S. 69, [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-IV], Ankara 2015, s. 5036-5044.

Önal, Ebul-Faruk, Doğan, *Osman, Kosova'da Sultan Murad Hüdavendigar Makamı*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011.

Öztürk, Ümit, *Balkanlarda Türk Kimliğinin Bakiyesi: Kuzey Makedonya ve Kosova*, Astana Yayınları, Ankara 2021.

Plana, Emin, *V. Sultan Mehmet Reşat'ın 1911 Yılında Kosova Vilayetine Yaptığı Ziyaret*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.

Rada, Esra, *Kosova-Türkiye Ekonomik Siyasi İlişkileri*, İhtisas Akademileri, İstanbul.

Reca, İlyas, "Osmanlı Devleti Zamanında Kosova Vilayetine Ait Bazı Osmanlı-Türk Yerleşim Yerlerinin Yer Adları", *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 20-25 Ekim 2008, C. IV, Ankara 2013, s. 3677-3684.

Rexha, İlyas, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Erken Osmanlı İdaresindeki Kosova", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 30 Eylül-4 Ekim 2013, Bildiri Kitabı, İstanbul 2014, s. 749-770.

Rıza, İskender, "Kosova'daki Melami Tekkelerinde Mevlana'ya Ait Gelenekler", *1. Milletlerarası Mevlana Kongresi Bildiriler*, 3-5 Mayıs 1987, Konya 1988, s. 109-116.

Rızaj, İskender, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 25-29 Eylül 1970, s. 665-670.

Rizaj, Skender, "Ksova Giate Shekujuve XV, XVI Dhe XVII, Pristhine", 1982, 610 s., tanıtan: Atilla Çetin, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 23, İstanbul 1983, s. 236-237.

Salim, Necati, *İkinci Kosova 1448*, Askeri Matbaa, İstanbul 1932.

Sarısır, Serdar, "Makedonya'da Demografik Mücadele ve Kosova", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 20-24 Eylül 2014, Bildiriler: Osmanlı Tarihi, C. III-IV, Ankara 2015, s. 1193-1203.

Saygılı, Hasip, "Kosova Türklerinde Türkiye Algısı", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Ekim 2016, C. 2, Çanakkale 2017, s. 425-430.

Severcan, Şefaettin, "Yıldırım Bayezid'in Babası Sultan Murad'ın Ağzından Bursa'ya Gönderdiği Kosova Fetihnâmesi", *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı*, C. 2, Ankara 2016, s. 378-392.

Sipahioğlu, Bahtiyar, *Tarihi ve Siyasi Yönüyle Kosova*, Boy Yayınları, İstanbul 2009.

Sofuoğlu, Ebubekir, "Çanakkale Savaşları'na Kosova'dan Katılanlar", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, C. IV, İstanbul 2008, s. 2361-2374.

Sofuoğlu, Ebubekir, "Çanakkale Savaşı'na Kosova'dan Katılanlar", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 65, 2015, s. 1142-1153.

Suroy, Altay, "Kosova'da Türk ve Osmanlı Dönemi Kültürel Mirasının Korunması", *8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri-I*, 24-27 Ekim 2013, Eskişehir, C. 1, Ankara 2015, s. 651-662.

Sülçevsi, Refike, "Osmanlı İdaresi Altında Kosova Sahasında Oluşturulan Arşiv Hazinesi", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2005, Ankara 2006, s. 500-504.

Sülçevsi, İsa, "Kosova Arnavutlarında Mevlit Geleneği", *Yeni Türkiye*, C. 21, S. 67, Özel Sayı-Rumeli Balkanlar II, 2015, s. 1845-1849.

Sülçevsi, Refike, "Kosova Arşivleri, Kadastro Belgelerinin Tarihi ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, 21-23 Bildirileri, Kasım 2012, Ankara 2013, s. 311-320.

Şpat, Ercan, "Kosova'nın Siyasi Yaşamında Türkler", *Türkler'in Türkiye'ye Çıkışının 650. Yıldönümü*, 31 Mayıs-9 Haziran 2002, İstanbul 2002, s. 97-120.

Tansel, F., Abdullah, (tanıtan), [Husrev Redziç, Pet Osmanlijskih Potkupolnih Spomenika na Kosovu i Methohiji (Cinq Monuments Sous Coupole Ottomans Dans la Region de Kossovo et Metohija-Kosova ve Metohiya Bölgesinde Kubbeli Beş Osmanlı Devri Anıtı), "Starine Kosova i Metokhije—Antikitete te Kosove-Metohis", I (Priştine 1961), 95-101, Ayrıca 12 Resim, Fransızca Özetli, *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 383-384.

Tansel, F., Abdullah, (tanıtan),[Dushanka Lukaç, Turski Natpisi Muratovog i Bayraktarevog turbeta (Murat ve Bayraktar Türbelerinin Kitabeleri), "Starine Kosova i Metohije", I (Priştine 1961) 201-217, Resimli, Çok Kısa Fransızca Özetli, *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 384-385.

Tansel, F., Abdullah, (tanıtan),[Slobodan Nenadoviç, Kuça vu Prizreny (La Maison a Prizren-Prizren Evi), "Starine Kosova i Metohije", I (Priştine 1961) 219-234, Ayrıca 31 Resim, Kısa Fransızca Özetli], *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 385.

Tılıç, L. Doğan, *Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1999.

Tunalıgil, Cemali, K., *Balkanlar'ın Kaynayan Kazanı Kosova: Kosova Türkleri ve Türk Demokratik Birliği (TDB)*, Akademi Yayınları, İstanbul 2017.

Türbedar, Erhan, *Kosova Sorunu*, Balkanlar El Kitabı, C. 2, Ankara 2013, s. 79-92.

Türbedar, Erhan, *Yeni Dönemde Kosova ve Geleceği*, Balkanlar El Kitabı, C. 2, Ankara 2013, s. 93-101.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Kosova Meydan Muharebesi (15 Haziran 1389) "III ncü Cilt I nci Kısım Eki", Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Türkoğlu, Emir, *Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği, Balkan Diplomasisi*, der. Ömer E. Lütem-Birgül Demirtaş Coşkun, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.

Ukshini, Syle, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yugoslavya Bağımsızlığına: Balkan Savaşlarından 100 Yıl Sonra", *Uluslararası Balkan Sempozyumu: Balkan Savaşlarının 100. Yılı Bildiriler*, İstanbul 2012, s. 396-407.

Ünlü, Mucize, *Kosova Vilayeti*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.

Ünlü, Mucize, Sultan *V. Mehmed Reşad Döneminde Kosova'da Eğitim, Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi*, C. 1, İstanbul 2018, s. 204-228.

Yarcı, Güler, "Rumeli Aslî Islahatından Bir Kesit: Vilâyât-ı Selâse (Manastır, Selanik, Kosova) İstinaf Mahkemeleri", *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi 17-22 Kasım 2011*, Üsküp-Manastır-Makedonya Bildiriler, C. I, Ankara 2015, s. 43-83.

Yavuzcan, Gaye, "Realiteden Mite: Kosova Savaşı (1389) ve Efsanesi", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Ekim 2016, C. 1, Çanakkale 2017, s. 103-118.

Yılmaz, Murat, *Kosova: Bağımsızlık Yolunda*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2005.

Yüksel, İ., Aydın, "Kosova'da Türk Eserleri", *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*, 26 Nisan 1989, Ankara 1992, s. 45-50.

Vırmiça, Raif, "Geçmişten Günümüze Kosova Tekkeleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV-V, Ankara 2010, s. 2089-2199.

Vırmiça, Raif, "Geçmişten Günümüze Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 17-19 Mayıs Şumnu-Bulgaristan, C. 2, Ankara 2001, s. 781-812.

Vırmiça, Raif, *Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Mezar Taşları*, Sufi Kitap Yayınları, İstanbul 2010.

Vırmiça, Raif, *Kosova Hamamları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.

Vırmiça, Raif, "Kosova'da Üçüncü Devre Melâmîliğin Yayılmasında Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Faaliyetleri ve Halifeleri", *Uluslararası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri*, 9-10 Mayıs 2015, Antalya 2015, s. 135-153.

I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri 26 Nisan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Kosova Tarihi İle İlgili Makaleler

Adıgüzel, Adnan-Celalettin, Mert, "Ali Haydar'ın "Kosova Meydan Muharebesi" Adlı Risalesinin Çeviri Metni", *Eskişehir Osmangazi üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 2015, s. 179-210.

Ağır, Bülent-Sarper, Arman-Necip, Murat, Akçay-Ekrem, Yaşar, "The Peace-Building Efforts of the European Union in the Western Balkans: The Cases of Macedonia and Kosova", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 2, 2019, s. 517-531.

Akgün, Sibel, "Kosova Türklerinin Tarihten Bugüne Kimlik Mücadelesi", *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. 34, S. 34, 2011, s. 11-36.

Akın, İ., Behzat, "Bir Venedik Vesikasına Göre I. Kosova Muharebesinin Tarihi", *Türk Kültür Tarihi*, C. XVIII, S. 215-216, 1980, s. 312-313.

Ahbab, Yakub, "Sonu Gelmeyen Misafirlik: Muhacerat Bosna Muhacirlerinin Kosova'da İskânı", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul 2015, s. 1-9.

Aliu, Murat, Müfit, "Zorunlu Göç Perspektifinden "1938'de Türkiye Yugoslavya Nüfus Mübadelesi" Üzerine Bir İnceleme", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2015, s. 29-44.

Alkan, Necmettin, "Kosova Meselesi'nin Tarihi, Kültürel ve Siyasi Altyapısı", *Avrasya Etüdleri*, S. 21, s. 83-99.

Alpargu, Mehmet, "The Concept of Historical Nationalism and the Case of the Battle of Kosova", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2014, s. 92-108.

Alper, İlter, Buket, "Kosova Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Dönemi Cami Ana Girişlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", *İdil*, 100, Aralık-2022, s. 1736-1753.

Alyılmaz, Cengiz, "Kosova ve Makedonya'daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, 2016, s. 56-93.

Arslan, İsmail, "Kosova Sorunu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 2014, s. 45-67.

Arslan, Halide, "Osmanlı Son Döneminde Kosova'da İhtida (İslamlaşma Süreci) Süreci Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, S. 1, 2011, s. 165-188.

Balcı, Ramazan, "Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i Şahanesine Mahsus Mevadd-ı Ilahiyye Layihası'nın Kosova'da Uygulanması", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, S. 2, 2012, s. 1-37.

Baskın, Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-4, 1952, s. 121-147.

Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-4, 1952, s. 109-120.

Başar, Fehamettin, "600. Yıl Dönümü Münasebetiyle Birinci Kosova Meydan Muharebesi (10 Ağustos 1389)", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C. 3, S. 2, 1989, s. 22-26.

Bayraktar, Hilmi, "Meşrutiyet Dönemi Kosova Vilayeti Mali Verileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2016, s. 64-98.

Bayram, Sadi, "Balkanlar ve Kosova", *Vakıf ve Kültür*, C. 1, S. 4, 1999, s. 4-5.

Biçer, Ramazan, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Doğrultusunda Makedonya ve Kosova'nın Müslüman Olması", *Yitik Hafızanın Peşinde Üsküp Konuşmaları*, 2019, s. 55-77.

"Birinci Kosova Meydan Muharebesi", *Resimli Tarih Mecmuası*, S. 12, 1950, s. 468-470.

Birol, Nurettin, "19. Yüzyılın Sonlarında Kosova Vilayetinin Etnik, İdari, Siyasi ve Sosyal Durumu ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri", *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 10, S. 28, 2022, s. 243-260.

Bulut, Mehmet-Tuğrul, Mehmet, "Osmanlı Dönemi Kosova Para Vakıflarının Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi", *Yitik Hafızanın Peşinde Üsküp Konuşmaları*, 2019, s. 235-264.

Civan, Gizem, "Dünden Bugüne Kosova", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, C. 18, S. 52, s. 35-40.

Çatal, Ahmet-Kalaycı, İsa, "Kosova Vilayeti'nde Meydana Gelen Adlî Olaylar (1876-1880)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 25, 2014, s. 111-121.

Çetin, Atilla, "Kosova Giate Shekujve XV, XVI Dhe XVII", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 23, s. 236-237.

Çetin, Altan-Çağ, Galip, "Arşiv Belgelerine Göre Kosova'nın İslamlaşmasına Dair Osmanlı Uygulamaları", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. I, Sakarya 2013, s. 285-302.

Dede, Emre, "Kosova ve Sancak Raporu", *Denetim*, C. 10, S. 82, 1993, s. 16-17.

Dobruna, Alban, "Kosova Devletinin Temeli Olarak Bujan Konferansı", *Tarih ve Gelecek*, C. 7, S. 1, 2021, s. 119-129.

Durguti, Abdylkader, "Kosova Tekkeleri Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1, 2014, s. 143-146.

Ekremoğlu, Niyazi, "Aşıkpaşazade Anlatıyor: Kosova'da Ben Dahi Bir Kâfiri Tepeledim", *Tarih ve Medeniyet*, S. 46, 1997, s. 66-68.

Emiroğlu, Hüseyin, "Soğuk Savaş Sonrasında Kosova Sorunu ve Birleşmiş Milletler", *Avrasya Etüdleri*, C. 12, S. 29-30, s. 63-96.

Emiroğlu, Hüseyin, "Kosova Konusunda Düzenlenen Uluslararası Barış Konferansı'nın Değerlendirilmesi", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, C. 3, S. 6, 2005, s. 55-89.

Eren, İsmail, "Kosova Sanayi Mektebi", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S. 18, 1969, s. 34-38.

Eyice, Semavi, "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigar ve Gazi Mestan Türbesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 12, S. 16, 1961, s. 71-82.

Fırat, Oytun, Ayberk, "Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2021, s. 83-96.

Gashi, R. Sami, "Arnavutların 1934 Yılında Kosova'dan Arnavutluk'a Göçüne Bir Bakış", *Tarih ve Gelecek*, C. 9, S. 3, 2023, s. 643-679.

Gökdemir, Ayvaz, "Kosova'ya Sahip Çıkmalıyız", *Türk Yurdu*, C. 18, S. 129, 1998, s. 20-23.

Gündoğdu, Hamza, "Kosova'da Meşhed-i Hüdavendigâr ve İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Türbe Geleneği", *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of the Turkish*, C. 9, S. 4, s. 319-330.

Hacıoğlu, Berat, Lale, "Tarihi, Siyasi ve Hukuki Yönleriyle Kosova'ya Yapılan NATO Müdahalesi", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 1, 2007, s. 777-814.

Imeraj, Shkodran, "27 Şubat 1974 Tarihli Kosova Sosyalist Özerk Eyaleti Anayasası ve Kosova Merkez ve Yargı Kurumlarının Bu Anayasaya Göre İşleyişi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 3, 2021, s. 579-594.

İbrahimgil, Mehmet, "Balkanlar ve Kosova'daki Türk Kültür Mirasımızın Dünü Bugünü", *Vakıf ve Kültür*, C. 1, S. 5, 1999, s. 6-8.

İbrahimi, Nexhat, "Tarih Boyunca Kosova'da İslam", *Balkanlarda İslam: Miadı Dolmayan Umut*, C. 2, Ankara, 2016, s. 389-397.

İpek, Nedim, "Kosova Vilayeti Dâhilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, 2/1, 2010, s. 65-81.

İvecan, Raif, "Meşhed-i Hudavendigar'ın 1906 Yılı Tamiratı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2014, s. 29-70.

İzeti, Metin, "Balkanlar'da İslamın Yapıcı ve Evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminden Günümüze İrfan Ocakları: Tekkeler ve Tarikatlar (Arnavutluk, Kosova ve Makedonya Örneği)", *Balkanlarda İslam: Miadı Dolmayan Umut*, C. 2, Ankara, 2016, s. 187-237.

Jakupi, Amir, "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İçindeki Kosova Özerk Bölgesi Sorunu (1980-1989)", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.6, S. 1, 2017, s. 189-215.

Jashari, Muhammed, "Rus Diplomasisinin Kosova Meselesi ile İlgili Duruşu (1998-1999)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 7, Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan, 2022, s. 1613-1632.

Jilta, Ebru, "Kosova'da Osmanlı/Türk İmajı: Tarih Ders Kitapları Örneği", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 6, S. 2, 2018, s. 1-37.

Kabashi, Shasivar, "Osmanlı'nın Son Döneminde Kosova Vilayeti'ndeki Alfabe Meselesi", *Osmanlı'da Dil ve Edebiyat*, İstanbul 2018, s. 179-189.

Kaceli, Ilirjana, "The Realions Between Kosova Natioanal Protection Committee and the Albenian Goverent During (1918-1924)", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 1, 2021, s. 77-103.

Kahramanyol, Mustafa, "Kosova ve Sancak Üzerine", *Türk Yurdu*, C. 19, S. 142, 1999, s. 4-6.

Kapanşahin, Muhittin, "Sultan II. Murat'ın Haçlılarla Mücadelesi- Varna ve Kosova Savaşları", *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, C. IV, S. 28, 2016, s. 14-28.

Karaaslan, Muzaffer, "Osmanlı Duvar Resimlerine Balkanlar'dan Bir Örnek: Hadım Camii", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 2, 2019, s. 352-368.

Karatay, Osman, "Kosova: Bağımlı Bir Bağımsızlık İle Nereye?", *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri*, C. IV, S. 16, Ankara 2008, s. 1-12.

Kayım, Ali, "Kosova Sorunu'nun Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, C. 7, S. 30, 1998, s. 39-43.

Kırmızı, Abdülhamit, "Halep-Kosova Hattı, 1909: Arnavutluk'ta Meşrutiyet'e Karşı Bir İsyan Teşebbüsü", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 14, S. 26, s. 113-146.

Kökmen, Nihat, "Kosova Hava Harekâtı", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, S. 335, 2000.

Köstüklü, Nuri, "Balkan Savaşı Öncesinde İşkodra ve Kosova Vilayetlerinin Durumuna Dair Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey'in Bir Raporu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S. 34, 2012, s. 41-56.

Krasnıqı, Valmira, Batatina, "Osmanlı Dönemi'nde Kosova'da Tefis İlmi Öğretimi: Önemli Kurumlar, Kaynaklar ve Metod", *Genç Mütefekkirler Dergisi*, C. 4, S. 3, 2023, s. 619-631.

Kuçi, Arber, "1974 Anayasası'nda Kosova", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 4, 2021, s. 872-879.

Kurşun, Betül, "Kafkasya'da Geri Dönüşçü Kosovalı Çerkezler Örneği Üzerine Bir Araştırma; Mafehable", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VII, S. 1, Düzce, 2017, s. 1-22.

Küçük, Mustafa, "Kosova İzlenimleri ve Kosova Arşivi'nde Osmanlı Türkçesi Dersleri", *Arşiv Dünyası*, S. 9, İstanbul 2007, s. 58-65.

Levent, Zeynel, "Tarihi Süreçte Kosova", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 13, S. 52, 2013, s. 853-874.

Mehmet Neşri, "1. Kosova Zaferi 1389", Sadeleştiren: Yılmaz Öztuna, *Hayat Tarihi Mecmuası*, C. II, S. 9, İstanbul, 1969, s. 8-13.

Mert, Bayram, "Kosova'nın Dünü ve Bugünü", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, 1999, C. 8, S. 33, s. 48-54.

Millaku, Kujtım, "Kosova'da Endüstriyel Gelişme 1974-1990 Karşılaştırmalı İnceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 2, 2020, s. 223-231.

Millaku, Kujtım-Reshani, Artan, "1989 Yılı Anayasal Değişiklikler ve Kosova'nın Ekonomik Açısına Yapılan Darbe", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 1, 2021, s. 264-271.

Mudahri, Bedri, "1389 Kosova Savaşı ve Arnavutlar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 1, 2021, s. 436-452.

Mughisuddin, Oya, "Bosna, Hersek, Kosova, Sancak ve Makedonya", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C. 112, S. 336, 1993, s. 55-74.

Neşri Mehmet Efendi, "1. Kosova Zaferi", *Pınar*, S. 2, İstanbul 1972, s. 12-17.

Nurdoğan, Arzu, M., "II. Abdülhamit Döneminde Devletin Kosova'da Açtığı Okullar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 25, s. 35-76.

Okumuş, Salih, "Yüz Yıllık Yalnızlık: İmparatorluktan Azınlığa Kosova'da Türkler", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 14, S. 54, 2017, s. 1-18.

Okumuş, Salih, "Kosova'da Türkçe Yayınlanan Bir Gazete: Tan", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 1, 2015, s. 85-107.

Olcay, H., Bülent, "Kosova: Nereden Nereye?", *Avrasya Etüdleri*, S.17, Ankara 2000, s. 13-20.

Olgun, Said, "Kosova Arnavutlarının Millî Kahramanı İsa Bolatinî (1864-1916)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 3, 2020, s. 855-894.

Oran, Baskın, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırma Bir İnceleme)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1993, C. XLVIII, S. 1-4, s. 109-120.

Oran, Baskın, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, S. 1-4, 1993, s. 121-147.

Ölçer, Cüneyt, "Sultan Mehmet Reşad'ın Selanik, Manastır, Kosova Vilayetlerine Yaptığı Ziyaret İle İlgili Darb Edilen Paralar", *Türk Nümizmatik Derneği Bülteni*, S. 4, s. 12-19.

Özbozdağlı, Özer, "Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları 1908-1912", *Belleten*, C. LXXXII, S. 295, Aralık 2018, s. 979-1011.

Özbozdağlı, Özer, "Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinde 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 2, 2016, s. 283-315.

Özdağ, Abdullah-Önal, Tekin, "Kosova Sorunu ve Kosova'nın Bağımsızlık Süreci", Akademik Bakış Dergisi, S. 16, Mayıs-Haziran 2017, s. 556-571.

Özfatura, Mustafa, Necati, "Kosova'da Zafer Bizim", *Tarih ve Medeniyet*, C. 5, S. 54, İstanbul 1998.

Paqarizi, Sead, "Kosova Vilayeti Arnavut Milli Hareketinde Din Adamları (1878-1912)", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, 2012, s. 133-136.

Paqarizi, Sead, "Hıristiyanlığın Arnavutluk ve Kosova'ya Giriş ve Yayılış Sürecine Kısa Bir Bakış- (1)", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C 2, S. 1, 2011, s. 67-83.

Paqarizi, Sead, "Hıristiyanlığın Arnavutluk ve Kosova'ya Giriş ve Yayılış Sürecine Kısa Bir Bakış- (2)", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C 2, S. 2, 2011, s 71-92.

Paqarizi, Sead, "Kosova Katolik Kilisesi ve Günümüzdeki Durumu", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2012, s. 41-60.

Reinert, W., Steven, "Osmanlı Beyliği (1300-1389), Niş'ten Kosova'ya: I. Murad'ın Son Yıllarına İlişkin Düşünceler", 2000, s. 192-230.

Rexha, İlyas, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sırasında Kosova", *Türkiye Tarihinde Balkanlar*, C. 1, 2013, s. 259-284.

Rizaj, İskender, "I. Kosova Harbinin Gerçek Karakteri (1389)", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C. 3, S. 33, 1989, s. 11-18.

Sarınay, Yusuf, "Geçmişten Günümüze Kosova", *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara 1999, s. 151-166.

Savaş, Hüseyin, "Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, 2000, s. 321-342.

Savaş, Hüseyin, "Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, S. 1, 2001, s. 101-111.

Saygılı, Hasip, "20. Yüzyılın Başlangıcından Günümüze Arnavutlarda Osmanlı ve Türkiye Algısı", *Bilge Strateji*, C. 6, S. 10, 2014, s. 35-62.

Saygılı, Hasip, "Kosova Örneğinde Rumeli Osmanlı Mirasına Bakış", *Doğu Batı*, C. 22, S. 89, 2019, s. 183-202.

Sevgi, Serap-Xhibo, Jusuf, "Kosova Prizren Sinan Paşa Cami Restorasyonu Örneğinde Ortak Mirasımızın Korunması", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 8, 2021, s. 445-477.

Sezer, Sema, "Kosova Sorunu ve Kıbrıs Meselesi Üzerine Bir Karşılaştırma", *Stratejik Analiz*, S. 91, 2007, s. 40-48.

Sofuoğlu, Ebubekir-Topsakal, Cem, "Osmanlı Devleti'nin Kosova Eğitim Sistemi'ne Yönelik Yönetimsel Düzenlemeleri", C. 4, S. 1, 2007.

Syla, Sabit, "XX. Yüzyılın 90'lı Yıllarında Uluslararası Güçlerin Kosova Sorununa Karşı Tutumu", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, s. 592-607.

Tansever, Ayşe, "Dünya Güçler Dengesi İçinde Kosova Olayları'nın Anlamı", *Yol*, S. 7, 2000.

Tarakçı, Muhammet, "Paqarizi, Sead, Christianity and Muslim-Christian Relationships in Kosova", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 2, 2017, s. 1-17.

Taşdemir, Fatma-Yürür Pınar, "Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 3, 1999, s. 135-152.

Tok, Turgut-Çablı, Abdülkadir, "Kosova-Prizren ve Yöresi Osmanlı Türkçesi Kitabeleri Hakkında Bazı Tespitler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 4, 2020, s. 2407-2429.

Tuncer, Fatih, Fuat, "Kosova Tarih Yazımında Osmanlı İmajı Üzerine Tartışma: Kosova Savaşı ve İskender Bey", *Akademik Hassasiyetler*, C. 6, S. 11, 2019, s. 127-145.

Tuncer, Fatih, Fuat, "Kosova'da Tarih Yazımı Tartışmaları: Osmanlı ve Türk İmajı", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, 2012, s. 69-96.

Türbedar, Erhan, "Kosova'nın Bağımsızlık İlanının Sırbistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'ya Etkileri", *Avrasya Dosyası*, C. 14, S. 1, s. 23-55.

Uğurlu, Mesut, "Kosova Efsanesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, C. 14, S. 14, 2011, s. 241-252.

Ural, Selçuk, "Balkanlarda Aşırı Milliyetçiliğin Gölgesinde Kosova ve Bağımsızlık", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 1, 2014, s. 149-180.

Urhan, Vahit, Cemil, "Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)", *Belleten*, C. 85, S. 304, 2021, s. 991-1024.

Uzgel, İlhan, "Kosova Sorunu ve Türkiye", *Mülkiye Dergisi*, C. 22, S. 210/212, 1998, s. 33-38.

Ülger, İrfan, Kaya, "Sırplar'a Göre Kosova Sorunu", *Avrasya Dergisi*, C. 4, S. 1-2, s. 162-174.

Ünlü, Mucize, "Sırpların I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *OTAM*, S. 28, s. 107-118.

Ünver, A., Süheyl, "Birinci Murad'ın Kosova'da Aldığı Yarayı Gösteren Bir Minyatür", *Türk Tıb Tarihi Arşivi,* C. VI, S. 19-20, İstanbul 1942, s. 44-46.

"Varna-II Kosova Meydan Muharebeleri Sultan II. Murad", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul Araştırma Merkezi, S. 24, İstanbul 1999, s. 48-56.

"Varna-II Kosova Meydan Muharebeleri Sultan II. Murad (III)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul Araştırma Merkezi, S. 25, İstanbul 1999, s. 57-68.

"Varna-II Kosova Meydan Muharebeleri Sultan II. Murad (III)", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul Araştırma Merkezi, S. 26, İstanbul 1999, s. 48-57.

Vırmiça, Raif, "Kosova'da Osmanlı-İslami Mimari Eserleri Üzerine Geçmişten Günümüze Prizren Camileri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 118, 1996, s. 31-34.

Yakar, Kadir, "Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nin Askeri Yönden Yorumu", *Stratejik Etüdler Bülteni*, C. 33, S. 93, 1999, s. 15-31.

Yaşin, Kılıç, Gözde, Bitmeyen Savaş: Kosova-Sırbistan", *21. Yüzyıl*, S. 33, 2011, s. 57-65.

Yaşin, Kılıç, Gözde, "Bağımlı Bağımsızlıktan, Tam Bağımsızlığa Kosova", *2023 Dergisi*, S. 129, 2012.

Yavuz, Celalettin, "Balkanlaşan Eski Yugoslavya'daki Gelişmeler ve Yeni Kosova", *2023*, S. 83, 2008, s. 4-12.

Yavuzcan, Gaye, "Balkan Ulus Mitlerinde Osmanlı Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Kosova'dan Krbava'ya", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2019, s. 54-68.

Yazıcı, Nesimi, "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten*, C. 78, S. 283, Aralık-2014, s. 1099-1134.

Yıldız, Hakkı, Dursun, "I. Kosova Meydan Muharebesi 10 Ağustos 1389", *Türk Kültürü*, C. III, S. 34 [Zaferler Sayısı], Ankara 1965, s. 656-659.

Yılmaz, Arife, "Tarihteki Bir Kanlı Ova; Kosova", *İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri*, C. II, S. 2-3, Çorum 2010, s. 119-125.

Yiğit, Ali, Ata, "Osmanlı-Sırp Sınır Çatışmaları ve Uluslararası İlişkilere Yansımaları (1878-1912)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 124, S. 244, 2020, s. 67-82.

"1. Kosova Zaferi 1389", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 2, S. 9, 1968, s. 8-13.

Kosova Tarihi İle İlgili Yüksek Lisans ve Doktora Tez Çalışmaları

1- Yüksek Lisans Tez Çalışmaları

Altekin, Emrah, *Bağımsızlaşma ve Devletleşme Sürecinde Kosova Türkleri ve Etki Alanı*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Babuna, Merve, *Tan Gazetesine Göre Kosova ve Kosova Türkleri (1969-1979)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2023.

Baymak, Melike, *II. Dünya Savaşı Sonrası Kosova'daki Müslüman Türk Azınlığın Siyasi Hayatları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2014.

Çulha, İbrahim, *Kosova'da Türk Topluluğunun Tarihsel Gelişimi ve Sorunlar/Kosova'da Türk Topluluğunun Tarihsel Gelişimi ve Sorunlar*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Güler, Nefize, *Salnamelere Göre Kosova Vilayetinde Eğitim-Öğretim*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

Jakupi, Amir, *Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Kosova Sorunu (1980-1995)*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2017.

Kabashi, Shasivar, *Kosova Vilayeti'nde Milliyetçilik Hareketleri (1902-1912)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Karayuluk, Havva, *Yugoslavya'nın Dağılma Süreci İle Sonrasında Kosova ve Türkiye*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

Orman, Çalışkan Canan, *Salnamelere Göre Kosova (1879-1900)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Pepic, Adnan, *Üsküp Beyi İshakoğlu İsa Bey'in Osmanlı Hakimiyeti'nin Kosova, Sancak ve Bosna Topraklarına Girmesindeki Rol ve Önemi (1439-1469)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Soyyiğit, İbrahim, *15467 Numaralı Kosova Nahiyesi Temettuat Defterinin Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2007.

Sylka, Abdülkadir, *Osmanlı Yönetimi Öncesi ve Sonrası Kosova (Tanzimat Dönemine Kadar)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Şahin, Sait, *Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesinde Türkçe Eğitim-Öğretim ve Kültürel Meseleler (1951-2001)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans, Elazığ 2003.

Taç, Hadi, *Hurufat Defterlerine Göre Kosova Vilâyeti: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.

Uğurlu, Mesut, *Sırp Milliyetçiliğinde Kosova Efsanesinin Yeri ve Önemi*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

Yılmaz, Muzaffer, *Balkan Harbi'nden Günümüze Kosova*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Yılmaz, Züleyha, *Türkiye Cumhuriyeti-Kosova Cumhuriyeti Diplomatik İlişkileri (2008-2016)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2019.

Yürür, Pınar, *Geçmişten Günümüze Kosova Sorunu*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.

2-Doktora Tez Çalışmaları

Avdija, Fahri, *Kosova Vilayetindeki Vakıflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Islami, Agron, *XVIII. Yüzyılda "Kosova": Sosyo-Ekonomik Tarih*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Ünlü, Mucize, *Kosova Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002.

Prizren Tarihi İle İlgili Kitap, Kitap İncelemeleri, Sempozyum Bildirileri ve Ansiklopedi Maddeleri

Acun, Hakkı, "Kosova-Prizren Şemseddin Ahmet Bey Hamamı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, 1-5 Kasım 2006, İstanbul 2011, s. 3-18.

Acun, Hakkı-İbrahimgil, Mehmet, Zeki, *Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı*, TTK, Ankara 2002.

Alaca, Hanife, "Tahrir Defterlerine Göre Rumeli'de Müslüman Mahalle Düzeni: Prizren Sancağı Örneği", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 6-8 Ekim 2016, Bildiriler, C. 1, Çanakkale 2017, s. 281-288.

Alaca, Hanife, "Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyılda Rumeli'de Kurduğu İdari Düzen: Prizren Sancağı", *Yeni Türkiye*, S. 66 [Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I], 2015, s. 1204-1209.

Alpan, Necip, P, *Kuruluşunun 100. Yıldönümünde Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara 1978.

Alpan, Necip, P, *Prizren Birliği ve Arnavut*, Çağdaş Basımevi, Ankara 1978.

Arıcan, Esma, "Kosova-Prizren'deki Osmanlı Eserlerinin Arşiv Belgeleri İle Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti: Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, 1-5 Kasım 2006, İstanbul 2011, s. 161-172.

Efe, Adem, "Balkanların İslamlaşmasında Tekkelerin Rolü ve Kosova/Prizren Şeyh Osman Efendi Tekkesi", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 05-07 Ekim 2012, s. 457-467.

Fişekçi, Mediha, "İstanbul Mezar Taşlarının Prizren-Şayne Mezar Taşlarındaki Etkileri", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Bildiriler, C. IV, Ankara 2012, s. 513-523.

Hafız, Nimetullah, "Prizren'de Sinan Paşa Camisi'nin İnşaatı, Sanatı ve Onarımları Hakkında Önemli Belgeler", *Kaşgarlı'nın Tarihçi Torunu: Reşat Genç Armağanı*, Ankara 2015, s. 301-306.

İğciler, Ahmet, S., *Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri*, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Eskişehir, 2016.

Kiel, Machiel, "Prizren", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 349-351.

Noyan, Abbas, Erdoğan, *Prizren-Dersaadet: Sultan II. Abdülhamid'in Saray Muhafızlığına Getirilen Arnavut Taburunun Öyküsü*, Birın Yayınları, İstanbul 2003.

Oruç, Hatice, tanıtan, [Matija Mazuranic, Bosna'ya Bir Bakış Yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-1840 Yılları Arasında O Eyalete Kısa Bir Yolculuğu (Osmanlı Dönemi Bosnasına Dair Bir Seyahatname), hazırlayanlar: Ekrem Causevic, Tatjana Paic-Vukic, Ayla Hafız Küçükusta, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, prizren, 2011, XXV+77 Sayfa+1 Harita], *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 32, Ankara 2012, s. 229-242.

Tansel, F. Abdullah, tanıtan, [Hasan Kaleshi, Jedna Prizrenska i due Vuçitrnske Kanunname (La kanunname de Prizren et les deux kanunnames de Vuçitrn-Prizren Kanunnamesi ve Vuçitrn'in İki Kanunnamesi), "Glasnik Muzeja Kosova i Methohije", II (Pirştina 1957) 289-300, Çok Kısa Fransızca Özetli], *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 375.

Tansel, F., Abdullah, tanıtan, [Hasan ve Redzep Kaleshi, İsmail; Prizrenac Kukli-Beg i njegove Zuduzbine (Der Kukli-Beg von Prizren und Seine Stifungen-Prizren'li Kukli Bey ve Vakıfları), "Orijentalni Institut u Sarajevu, Prilozi za Orientalnu Filologiju", VIII-IX (Sarajevo, 1960), 1960 143-168, Çok Kısa Almanca Özetli], *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 376.

Tansel, F., Abdullah, tanıtan, [Hasan Kaleshi, Prizren Kao Kulturni Centar za vreme Turksog Perioda, (Prizren-Centre Cultural Pendant la Periode Turque-Prizren, Türk Devrinde Bir Kültür Merkezi) Gjurmime Albanologjike" I (Priştine1962) 91-118, Fransızca Bir Özer İle], *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 379-380.

Yiğit, Yücel-Sürgevil, Sabri, "Kervan Ticaretinden Kapitalizme: Prizren Zanaatkârları", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2*, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 7-8 Eylül 2007, s. 361-377.

Ziroyevıç, Olga, "Prizren Şehri, İslamiyet ve Hristiyanlığın Beraber Yaşamının Bir Örneği", çev: Skender İbrahim, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. V, 1994, s. 2115-2123.

Prizren Tarihi İle İlgili Makaleler

Açıköney, Güngegül, "Prizren'den İstanbul'a Bozanın Yolculuğu", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 3, 2008, s. 14-16.

Aktaş, Ali-Sofuoğlu, Ebubekir, "Prizren Seyyid Şeyh Ali Baba Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 72, Ankara 2014, s. 69-107.

Alaca, Hanife, "XVI. Prizren Sancağı Dirlikleri", *Kaşgarlı Mahmud Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları*, C. VII, 2020, s. 571-600.

Avdija, Fahri, "Vakefet e Mutasarrefit te Prizrenit Mahmud Pashes", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 5, 2020, s. 90-100.

Baymak, Osman, "Kosova-Prizren'de Tekkeler", *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, 17-18-19 Ekim 2007, C. II, s. 1537-1541.

Çablı, Abdülkadir-Tok, Turgut, "Kosova-Prizren ve Yöresi Osmanlı Türkçesi Kitabeleri Hazzında Bazı Tespitler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VII, S. 4, 2020, s. 2407-2428.

Davun, Banu, "Prizren'de Yok Olup Giden Osmanlı İzleri: Şaip Sipahi Konağı", *Journal of Awareness*, C. 3, S. 5, 2018, s. 321-330.

Demir, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Balkan Mirasında Para Vakıflarının Yeri: Prizren Örneği", *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, S. 2, 2017, s. 195-208.

Derviş, Fetnan, "Balkanlarda XVIII. Yüzyılda ve XIX. Yüzyılın Başlarında Etkili Bir Ayan Aile: Prizren Sancağı'nda Rotulalar", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 1, 2013, s. 671-685.

Eren, İsmail-Kaleşi, Hasan-Özergin, M., Kemal, "Prizren Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 1968, s. 75-97.

Hafız, Nimetullah, "Prizren'de Bulunan Birkaç Türk Yazıtı", *Belleten*, C. XXXIX, S. 154, 1975, s. 225-232.

Hafız, Nimetullah, "Prizren'de Sinan Paşa Camii", *Sanat Dünyamız*, C. IV, S. 11, İstanbul 1977, s. 18-23.

Gülten, Sadullah, "XVI. Yüzyılda Prizren Kazası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 10, 2012, s. 184-199.

Gülten, Sadullah, "Prizren Vakıflarına Dair", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, 2013, s. 133-141.

Karakaya, Enis, "Sinan Paşa Camii", *TDVİA*, C. Ek-2, 3. Basım, Ankara 2019, s. 508-510.

Katic, Tatjana, "The Sancak of the Prizren in the 15th and 16th Century", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 33, 2013, s. 113-138.

Kazaz, Nalan, "Osmanlı'dan Geriye Kalanlar: Prizren'de Osmanlı Eserleri", *Düşünce Dünyasında Türkiz: Siyaset ve Kültür Dergisi*, C.3, S. 18, Ankara 2012, s. 77-92.

Konuk, Neval, "Prizren Gazi Mehmet Paşa Külliyesi", *Arkitek*, 2003/02, s. 18-29.

Rajovic, Ivana, Zenarju, "Church Architecture and Politics in the Last Century of Ottoman Rule: The Case of the Diocese of Raska and Prizren", *The Relationship between Art adn Politics in the 19th Century Ottoman Empire: Institutionalization, Change and Continuity*, İstanbul 2021, s. 179-211.

Sağlam, Feyyaz, "Balkanlar Türk Kültürü Üzerine Yeni Bir Eser: Prizren Camileri", *Bilge Dergisi*, S. 15, s. 64-65.

Trix, Frances, "Prizren: Source of Immirgation to Turkey and Ongoing Center of Turkish Culture in the Balkans", *Balkanlar ve Göç*, 2013, s. 463-475.

Yiğit, Yücel, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihad Cemiyeti", *Turkish Studies*, C. 4, S. 8, 2009, s. 2462-2491.

Yiğit, Yücel, "Prizren Sancağı'nın İdarî Yapısı (1864-1912)", *History Studies*, C. 2, S. 1, 2010, s. 114-146.

Yücel, Yiğit, "XIX. Yüzyılda Prizren'de Debbağlar", *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, Ankara 2018, s. 261-282.

Prizren Tarihi İle İlgili Yüksek Lisans ve Doktora Tez Çalışmaları

1-Yüksek Lisans Tezleri

Alaca, Hanife, *55 Numaralı Mufassal Defter'e Göre XVI. Yüzyıl Sonlarında Prizren*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Ay, Yunus, Emre, *II. Abdülhamid Dönemi Prizren Sancağında Eğitim Kurumları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2023.

Çelik, Yüksel, *Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Derviş, Fetnan, *XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

2-Doktora Tezleri

Alaca, Hanife, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Yiğit, Yücel, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Prizren*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.

Priştine Tarihi İle İlgili Kitap Sempozyum Bildirisi ve Ansiklopedi Maddeleri

Eyice, Semavi, "Fâtih Camii", *TDVİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 243-244.

Eyice, Semavi, "Gazi Mestan Türbesi", *TDVİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 459.

Kiel, Machiel, "Priştine", *TDVİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 346-348.

Selçuk, Hava, *Osmanlı İdaresinde Priştine*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2016.

Şahin, Rahman, "Priştine'de Bir Camii: Çarşı Camii, Cami-i Sagir veya Küçük Fatih Camii", *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar'da Kültür, Mimari ve Sanat*, ed. Abidin Temizer, 1-4 Eylül 2022, Tam Metin Bildiri Kitabı, s. 125-139.

Priştine Tarihi İle İlgili Makaleler

Hafız, Nimetullah, Asım, Mücahit, "Priştine Kitabeleri", *Vakıflar Dergisi*, C. XI, Ankara 1976, s. 205-215.

İsen, Mustafa, "Kültür Tarihi Açısından Priştine ve Bu Şehir Doğumlu Divan Şairleri", *Türk Kültürü Dergisi*, C. XXIX, S. 342, 1991, s. 618-622.

Olgun, Said, "Sırbistan'ın Priştine'deki İlk Konsolosu Luka Marinkovic'in Öldürülmesi (1 Temmuz 1890)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 28, 2023, s. 641-664.

Öztürk, Güliz-Karaçam, Atam, Şenay, "Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Priştine", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2011, s. 289-310.

Sülçevsi, Nebahat-Sülçevsi, İsa, "Priştine Kâdirî Tekkesi Şeyh Mehmet Sezâî'ye Ait Bir Cönk", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 107, 2023, s. 301-322.

Şahin, Rahman, "Priştine Şehri Mahalleleri (1477-1569)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 40, 2021, s. 306-329.

Şahin, Rahman, "Fatih Sultan Mehmed Devri Priştine Kazası (Tahrir Defterlerine Göre)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C. X, 2018, s. 207-221.

Ünlü, Mucize, "Priştine Kazasının Tanzimat Sonrası Gelişimi", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, C. 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 443-467.

Yakova Tarihi İle İlgili Makaleler

Saygılı, Hasip, "Berlin Kongresi'nden Yakova'da Katline Kadar Müşir Mehmed Ali Paşa (Haziran-Eylül 1878)", *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S. 46, İstanbul 2015, s. 137-152.

Şahin, Nazan, "Yakovalı Hasan Paşa ve Peçuy'daki Külliyesi", *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2019, s. 263-280.

Terzi, Arzu, "Piriştine ve Yakova'daki Din Görevlilerinin Sosyal ve Ekonomik Özellikleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2008, s. 43-58.

Ünlü, Mucize, "Tanzimat Sonrasında Yakova", *Studies of the Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, C. 7, S. 13, 2017, s. 108-126.

Yakova Tarihi İle İlgili Yüksek Lisans Tezi

Derer, Gündüz, *Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl'da Yakova'nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2018.

Mitroviça Tarihi İle İlgili Kitap Bölümü, Sempozyum Bildirisi ve Ansiklopedi Maddesi

Eyice, Semavi, "Hudâvendigâr Meşhedi", *TDVİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 295-296.

Yarcı, Güler, "Kosova'nın Hüzünlü Yüzü: Paylaşılamayan Şehir Mitroviçe", *Bozkırdan Batıya: Prof. Dr. Hüseyin Salman'a Armağan*, İstanbul 2017, s. 373-427.

Yılmazçelik, İbrahim-Erdem, Sevim, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Selanik-Mitroviçe-Zibefçe Demiryolu Hattı Boyunca İşletilen Madenler", *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, ed. Zafer Gölen, Birol Çetin, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2018, s. 355-433.

Yolun, Murat, "19. Yüzyılda Karantinaya Yönelik Halk Tepkisi: Mitroviçe Örneği", *CIEPO 22: Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Sonrası Çalışmaları Komitesi II*, 4-8 Ekim 2016, C. 2, Trabzon, s. 83-89.

Mitroviça Tarihi İle İlgili Makaleler

Canhasi, D., Suzan, "Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi'nde Mitroviça'da Türkçe Eğitim", *Kastamonu'da Eğitim Dergisi*, C. 22, S. 3, 2014, s. 1113-1122.

Saygılı, Hasip, "Sultan II. Abdülhamid'in Meşruiyet Krizi: 1903'te Mitroviçe'de İlk Rus Konsolosu Grigori Şerbina'nın Öldürülmesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2014, s. 163-192.

İpek Tarihi İle İlgili Kitap Bölümleri, Sempozyum Bildirileri ve Ansiklopedi Maddesi

Rızaj, Skender, "1581/82 Yılın Mufassal Defterine Göre İpek Şehri", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. IV, Ankara 1993, s. 1751-1755.

Ahmetaj, Şahin, Seda, "Kosova Vilayeti Salnamelerine Göre İpek Sancağı'nın İdari Yapısı", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 1, Sakarya 2013, s. 687-697.

Ahmetaj, Şahin, Seda, "Osmanlı Döneminde Balkanlar'da Eğitim-Öğretim Müesseseleri 19. Asır İpek Sancağı Örneği", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III (Edebiyat-Tarih)*, 14-17 Mayıs 2015 Kütahya, İstanbul 2015, s. 267-276.

Işık, Mustafa-Çevik, Zeki, "17 Numaralı, H. 890/M. 1485-1486 Tapu Tahrir Defterine Göre Nefs- i İpek", *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Defter Hâkânî*, C. 1, İstanbul 2015, s. 29-43.

Kiel, Machiel, "İpek", *TDVİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 366-368.

İpek Tarihi İle İlgili Makaleler

Ahmetaj, Şahin, Seda, "Dini-Demografik Yapı ve Toplumsal İlişkiler Yönüyle Bir Balkan Şehri; İpek", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 1, 2016, s. 27-41.

Ünlü, Mucize, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir Balkan Şehri: İpek", *Studies of the Ottoman Domain*, C. VII, S. 12, s. 140-163.

Yılmaz, Öztürk, Şenay, "İpek Şehri'nde Nüfus ve Yerleşim (1485-1582)", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XII, S. 2, s. 679-702.

İpek Tarihi İle İlgili Yüksek Lisans ve Doktora Tez Çalışmaları

1- Yüksek Lisans Tezi

Ahmetaj, Şahin, Seda, *Kosova Vilayeti: İpek Sancağı'nın İdari ve Sosyal Yapısı (XIX. Yüzyıl)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

2- Doktora Tezi

Yılmaz, Öztürk, Şenay, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdaresinde İpek (Pec)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2019.

Vulçıtrın Tarihi İle İlgili Kitap, Sempozyum Bildirisi ve Ansiklopedi Maddesi

Aruçi, Muhammed, "Vulçıtrın", *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 132-134.

Hafız, Tacida, "Vulçitrin Kanunnamelerinde Zırai, Ekonomik ve Mali Durum (7 belge ile birlikte)", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyum Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 447-452.

Kul, Eyüp, *Alacahisar, Köstendil, Üsküp ve Vulçıtrın Sancaklarında Madencilik: (Üsküp Nezareti, Lon Kuyucuları ve Lonik Bedeli)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2019.

Vulçıtrın Tarihi İle İlgili Makaleler

Alaca, Hanife, "XV. Yüzyılda Vulçıtrın Nahiyesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 3, 2019, s. 114-128.

Arslan, İsmail, "19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçıtrın", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S. 2, 2012, s. 403-418.

Şahin, Rahman, "Rumeli İdari Teşkilatında Vılçıtrın Sancağı (1455-1600)", *Journal of İnternational Eastern European Studies*, C. IV, S. 2, 2022, s. 380-392.

Şahin, Rahman, "Vılçıtrın Sancağı'nda Beylik Yapmış Mihaloğlu Akıncıları ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 16, S. 31, 2022, s. 41-58.

Vulçıtrın Tarihi İle İlgili Doktora Tezi

Şahin, Rahman, *Osmanlı Yönetiminde Vılçıtrın Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2020.

Gilan Tarihi İle İlgili Sempozyum Bildirisi

Çakaloğlu, Cengiz, "1911 Yemen İsyanının Bastırılmasında Üsküp, Gilan, Kalkandelen ve Preşova Taburları", *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II*, Bildiriler, 13-15 Mayıs 2010, C. 1, Manisa 2010, s. 270-298.

Gilan Tarihi İle İlgili Makaleler

İslami, Agron, "XIX-XX Yüzyılına Ait Osmanlı Defterlerine Göre Gjilan (Gilan) Kazasının Demografik Yapısı", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2020, s. 69-89.

Kryeziu, Shqipe-Dindari, Berat, "Gilan Belediyesine Özel Önem Verilerek Kosova'da Türk Eğitiminin Tarihsel Gelişimi", *Tarih ve Gelecek Dergisi: Uluslararası Hakemli Tarih Araştırma Dergisi*, C. VI, S. 3, 2020, s. 955-962.

Mustafa, Celal, "Kosova'nın Gilan Şehrinde Kişi ve Yer Adları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 173, 2001.

Gilan Tarihi İle İlgili Yüksek Lisans Tezi

Gülşen, Ayşegül, *XIX. Yüzyılda Gilan (Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yaklaşım)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2008.

Mamuşa Tarihi İle İlgili Kitap

Sipahioğlu, Bahtiyar, *Balkanlar'ın Son Kalesi Mamuşa*, Bursa 2007.

Kaçanik Tarihi İle İlgili Kitap Bölümleri ve Kitap Tanıtımı

Doğan, Mehmet, "Balkanların İmar ve İhyasına Bir Katkı: Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı", *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*, İstanbul 2017, s. 171-191.

Kul, Eyüp, "Priştine-Üsküp Yolu üzerinde Bir Derbent: Kaçanik", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, C. 1, İstanbul 2015, s. 387-404.

Özer, Mustafa, "Kaçanikli Mehmed Paşa Külliyesi", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 50.

Tansel, F., Abdullah, "[Hasan ve Mehmedovski Kaleşi, Mehmed; Tri Vakufnami na Kaçanikli Mehmed-Paşa (Les trois "vakoufnames" de Katchanikli Mehmed-Pasha- Kaçanikli Mehmed Paşa'nın üç vakfiyesi), Skopje 1958, 100s. metin içinde üç resim ve vakfiyye metinleri ile faksimileri, iki sahifelik Fransızca bir özet bulunmaktadır.]", *Belleten*, C. XXIX, S. 114, 1965, s. 378-379.

Kaçanik Tarihi İle İlgili Makale

Alikılıç, Dündar-Yılmaz, Malik, "Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfıyesi ve Kütüphanesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XXII, 2018, Özel Sayı 2, s. 1845-1860.

Sonuç

Bilimsel konularda titiz bir araştırma yürütebilmek, araştırma konusunun kaynaklarının tespit edilebilmesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bibliyografya, çalışmaları kayıt ve tespit ederek bir denetim sağlamakla birlikte önceden yapılmış çalışmaların zengin bir araştırma malzemesini sunmaktadır. Bu doğrultuda ele alıp incelemeye çalıştığımız Kosova tarihi bibliyografyası, yayınları bir bütün olarak ele alıp tanıtma amacı taşımaktadır.

Kosova XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Dolayısıyla Kosova'nın tarihi, coğrafi ve kültürel mirası ayrı bir öneme sahiptir. Kosova ve dâhilinde olan Priştine, Yakova, Mitroviça, Gilan, Prizren, Kaçanik, Mamuşa, Vulçıtrın ve İpek ile ilgili yapılan çalışmaların ortaya koyulması bu bibliyografyanın ana hedefidir. Çalışmada herhangi bir tarih kısıtlaması bulunmamaktadır. 2023 yılına kadar yayınlanan ilgili tüm eserler dikkate alınarak bu araştırma tamamlanmıştır. Konuyla ilgili araştırmalarda sadece yüksek lisans ve doktora tezlerinin tarih anabilim dalında yapılmış olmasına dikkat edilmiştir. Diğer yayın türlerinde ise Kosova tarihinin yoğunlukla işlendiği eserler bibliyografyada yer almaktadır. Kosova tarihi bağlamında toplamda 368 çalışma tespit edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda 2023 yılına kadar Kosova tarihi ile ilgili yapılan yayınların sayıları, türleri ve oranları bulunmaktadır. Yapılan analize göre %45,92'lik oranla en büyük pay makalelere aittir. Bunu %15,49 ile kitap ve %13,32 ile sempozyum bildirileri takip etmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere doktora tez çalışmaları %1,90 ile en az orana sahiptir. Söz konusu tezlerde sadece Kosova'nın (3), Prizren'in (2), İpek'in (1) ve Vulçıtrın'in (1) konu edinildiği anlaşılmaktadır.

Yayın Türü	Sayısı	Yüzdelik Dilimi
Makale	169	**45,92%**
Kitap	57	**15,49%**
Sempozyum Bildirileri	49	**13,32%**
Ansiklopedi Maddeleri	36	**9,78%**
Yüksek Lisans Tezi	25	**6,79%**
Kitap Bölümü	16	**4,35%**
Kitap Tanıtımı	9	**2,45%**
Doktora Tezi	7	**1,90%**
Toplam	**368**	**100,00%**

Tablo1: Kosova Tarihi Hakkında Yapılan Yayınların Türleri, Sayıları ve Oranları

Kosova bibliyografyasının konu dağılımları aşağıdaki yeni tasnif çalışmasında sunulmaktadır. Bu doğrultuda ortaya çıkan dağılımlardaki oranlar değerlendirildiğinde; Kosova ile ilgili siyasi olaylar %25 ile öncü konumdadır. Ardından ilim, kültür, edebiyat, eğitim konuları %14, askeri %13, dini %10, kurumlar %8, güzel sanatlar ve mimarlık %6, iktisat %4, taşra idaresi %2, hukuk %2 ve kaynaklar %2 şeklinde işlenmiştir. Aşağıda belirtilen dağılım doğrultusunda siyasi, askeri ve dini konuların çoğunlukla makale ve kitap olarak ele alındığı gözlenmektedir. Aynı zamanda söz konusu yayın türlerinin yeniçağa ve yakınçağa yönelik olduğu tespit edilmiştir. Grafikte yer alan kaynakları ayrı bir merhalede açıklamak gerekirse; arşiv belgeleri ve diplomatik belgeler gibi malzemelerin konu edinildiği çalışmalar yer almaktadır. Ayrıca Kosova tarihiyle ilgili konu dağılımlarından hareketle Kosova'ya ilişkin içeriklerin geniş çaplı değerlendirildiği görülmektedir.

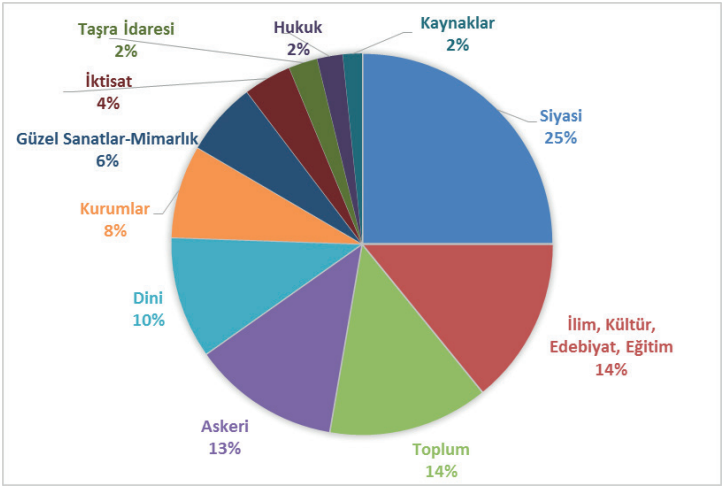

Grafik1: Kosova Tarihi İle İlgili Çalışmaların Konu Dağılımı

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar Kosova tarihiyle ilgili araştırmaların, Türkiye'de önemli bir mesafe kat ettiğini göstermektedir. Türkiye'de 1845'li yıllardan itibaren görünürlük kazanan çalışmalar, 2000'li yıllarda nispeten yaygınlaşmaya başlamıştır. 2011-2023 yıl aralığında ise ciddi ölçüde bir ivmeye ulaşmıştır. Özellikle kitap, makale ve muhtelif sempozyumlarda sunulan bildirilerdeki artışın, çeşitli disiplinlere entegre edilmesi şehir tarihinin geleceği açısından oldukça umut vericidir.

Kosova tarihiyle ilgili yapılan tüm yayınların bibliyografyada yer aldığını söylemek mümkün değildir. Bu çalışmada sadece Türkiye'de yayınlanan ve Türkiye'de sunumu gerçekleşen eserler bulunmaktadır. Yapılan taramalarda ve araştırmalarda karşılaşılan çalışmalar titizlikle işlenmiş olsa da gözden kaçabilecek yayınların olabileceğini özellikle ifade etmek gerekmektedir. İlaveten Kosova ve dâhilindeki merkezlerle ilgili bundan sonraki süreçte de kapsamlı araştırmaların yapılacağına şüphe yoktur.

KAYNAKLAR

Aktepe, Münir, "Kosova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 216-219.

Ünlü, Mucize, *Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı, (1877-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002.

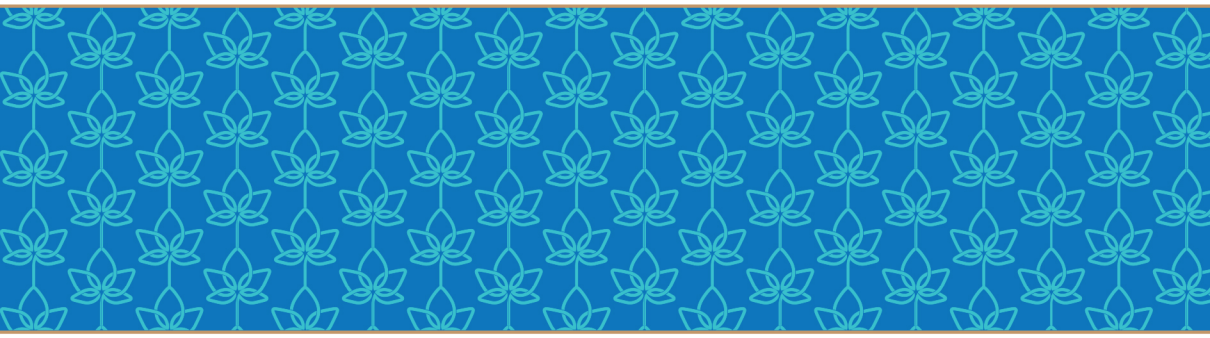

ESOGÜ BASIMEVİ

9 786059 975902